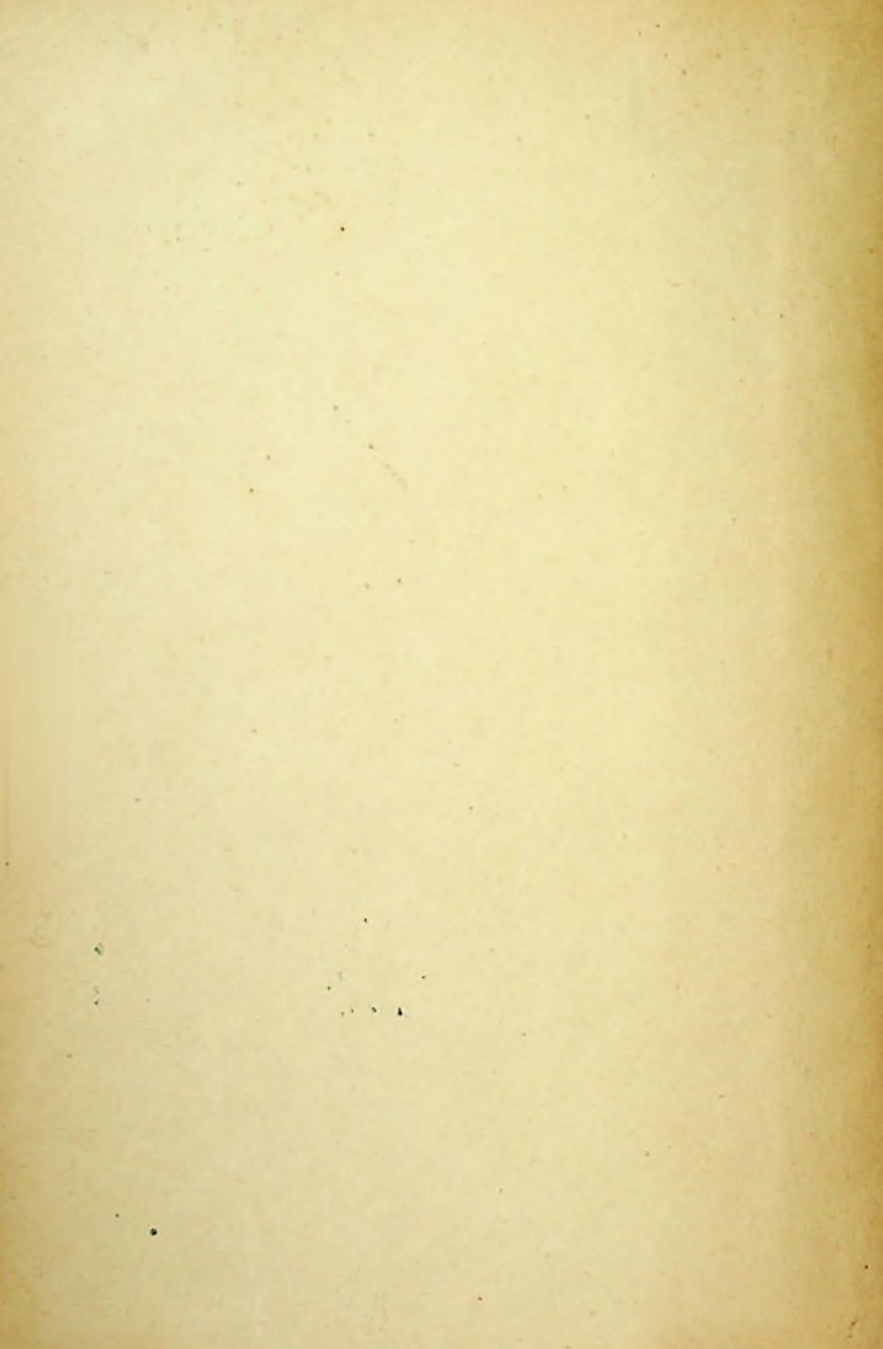

2. Термић - Њих двоје ~~1-1~~
Достојевски - Млада Нена
Пуртмев - Прва љубав
Пол Бурше - Војбоиткиња у
плавоме 1912.

[illegible]

Душан Јеремих

ЊИХ ДВОЈЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСКОВЦА

Бр. 5033

Одељење _____ Струка Е-1

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСКОВЦА

Бр. 7927

Струка 886-31

Уметнички на сачеће
Тисау

Н И Ш

Електрична штампарија Ђ. Мунца и М. Карића
1912.

ПРВИ ДЕО

I.

Било је то пре толико година, када се обесни некрст упуту из своје постојбине, преко широка мора и далеких земаља у питома села и убаве долине велике Подгорине. Онако црни, одвратни, са дебелим уснама, под барјаком „силнога Алаха“, огласише нечувени зулум, свима што нису клањали.

После најкрвавијих битака, а под бременом свакојаког насиља, ослабљени мептани, напустише рођена огњишта; узмицаху пред дивљачким племеном, право далеким планинама, да тако удаљени, голи и без ичега, очувају своје име и своје рођене.

У томе времену, некако на измаку пролећа 18... године, завојевачи у свом јурењу доспеше до најбогатијег села у ономе крају. По засејаним њивама, улепшаним вртovima и градинама, придлазила је црна секта читавим лeсама. Свуда по кућама зацари се обмотана чалма, која опљачка и попали, што је пред њом стајало. За неколико часова цело село уђе у жеравицу. Куће, вајати, амбари, качаре, воћњаци и друго, црвенило се као небо при изласку сунца.

Мало подаље од села, заклоњен дебелим горунима, једини је стајао у засенци ондашњи сељак Васиљ Јанић, са женом и двоје одрасле дечице. Гомила дивљака, што је бесно урлала око великог пламена, мамила му је сваки поглед његов. А када се и последњи зид честитог му и богатог дома сручи у врелу кљукану, он пребледе као смрт, али не заборави и на друга, који онесвешћен лупи о земљу. Притрча брже малаксалој жени и подиже је са земље. Брзо умири свој гњев и проговори:

„Не буди луда, гледај да спасавамо децу, она су преча но све друго. Морамо што пре одавде измаћи, па, нека је здравља, од глади нећемо помрети.“

Жена се прибра и затражи воде. Он јој пружи напуњену тикву и додаде:

„Пожури Смиљана.“

„Куда ћу? Када је све отишло нека идем и ја. Идем да се бијем, да им вадим очи“ одговори она узрујано.

„Смиљана! А деца?“

Мати се трже и прошапта: „Деца“.

Васиљ забаци повећи товар на леђа, дохвати једно дете за руку а друго остави жени. За тим се окрете и рече:

„Ја ћу полако напред, а ти хајде за мном, да још ноћас измакнемо од ових несрећа.“

Целу ноћ ломили су се преко неравног земљишта, провлачили се кроз шумарке, презали од бодљикавог трња, обилазили рупчаге, понајлак пипали земљу под ногама и назирали путање кроз згуснуту тмину. Пред саму зору,

Васиљ једва познаде место где се налазе. Уђе са Смиљаном и децом у један збијени лешњак, скиде ствари са леђа и рече:

„Овде ћемо учинити одмор. Седи ти Смиљана, док ја умотам ове мале јер су знојави.“

„Остави, ти то не умеш урадити“, одговори му она.

„Хтедох те одменити, да мало одахнеш.“

„Ја нисам уморан“... Она дохвати шареницу и баци по трави. Намести дечицу и покри их неким хаљинџма. Седе крај њих и ућута.

„Ја мислим да овде преданимо“, отпоче Васиљ па се спусти на влажну земљу.

„Како хоћеш.“

„Па морамо, јер деца не могу издржати даље. А чим овлада ноћ, продужићемо пут; ваља потражити сигурније склониште, ко зна шта мисле ови пустолови.“ Васиљ ућута, хукну неколико пута и покри лице рукама...

„Баш све оде сем рудине. А шта ће ми и она; пустаре свуда колико хоћеш... Изгоре као да није ни постојало. Пропаде очевина, утону дом, нема више ништа... Прави сам сиromaх; торбу па у свет као аргатин или још горе, предати се њима и бити им роб.“ Код ове помисли он се трже и намргоди... „А не! Не! То нећу, не могу, клаћемо се као вуци, па ком пукне.“

Из заноса га трже женино мешкољење.

„Смиљана, ти ћутиш“ проговори Васиљ, колико да је што упита.

„Ја шта ћу. Ако је хасне могу викати, кукаати, шта хоћеш.“

„Није хасне... Јеси ли гладна?“

„Нисам.“

„Па ниси ништа јела толико време.“

„Ако, срце не тражи, још сам сита.“

„Шта раде деца, да ли спавају?“

„Јок будна су.“

Васиљ се подиже и приђе к њима.

„Ене де! Па ви још будни. Спавајте дико.“

„Је ли оцо! А што мама каже да ће да се туче са њима. Је ли, да се неће тући?“ упита девојчица Васиља.

„Неће дико, мама се шалила.“

„А што нисмо спавали тамо знаш?“

У томе се окрете Смиљана, па рече: „Хајде спавајте, па ћемо после код тете чак, чак, далеко тамо...“

Небо је било мутно, натмурено; облаци су јурили један преко другог. Крупне капљице од кише промицале су и квасиле загрејане путнике. Васиљ је са својима ишао напред, а за њима још једна породица са којом се удружи и сусрете четвртог дана. Киша је све више освајала уз грмљавину, светлицу и прасак громава. Пљусак овлада толико да они застадоше. На једанпут светлица прореза небо и пред њима показа велику планину.

„Хајдете за мном што брже,“ викну Васиљ и појури правце у шуму са децом, коју узе у наручја.

Одмах се сви шћућурише, под првим лиснатим гранама. Децу наместише уза сама дебла, да их, колико толико, заклоне од воде,

што је лила као из кабла. На њима је било све мокро до саме коже. Онако озебли, гледали су узамањ у непознато и мрачно место. До ушију им је допирала хука урвина, куда је бујица ваљала стене, носила шљам и класе са оронулих брежуљака. Приморани силом времена, осташе под дрвећем до првих зрака, а чим забели небо, не чекајући ништа, онако окисао, Васиљ докопа једну мотку и рече: „Сада ћу се ја вратити“. За један часак промаче он кроз планину. Јурио је преко надошних јаруга, широких бара; свуда је тражио и најмањи заклон, који ће их од времена заклонити. У обилажењу наиђе на једну рудину у средини шуме. Она му се учини згодна за подужи одмор и брзо се врати својима, што су га нестрпљиво очекивали.

„Хајдете, спремите ствари и понајлак замичите тамо иза тог брешњића, до једне рудине где ћемо остати док не преману ова чудеса.“ Он подиже оба детета и са њима крену полако по клизавој земљи.

И ако дан одјача, киша је без престанка падала и спречавала да ма шта почну радити у погледу заклона. Једва су успели да наложе ватру, и чим се ова разгоре, Васиљ приведе дечицу да се греју, а одозго их покри једном шареницом. Не гледајући на зло време, он позва другара да обиђу брдовити камењак, што се од њих пружао далеко у облаке. Нису се ни до половине попели, одједанпут застадоше обојица радосно. Пред њима се указа велика пећина, сува и веома подесна за склониште. За трен ока сјурише на пољану, покупише ствари,

поведоше децу и остале уза страну новој кућици. У пећини наложише понова ватру и око ње растурише све прње да их просуше. О хлебу нико није мислио, свако се грчио уз велики пламен да огреје озебло и охладнело тело.

На томе су месту остали више дана. Оно им се допаде; али самоћа поче на њих рђаво утицати. У тренутку када су били решени да кога потраже и тамо позову, дође им изненада неки Дрлачић са целом задругом и неколико коња. После њега добеже неки Кесеџија, па Теја и многи други виђени људи, из разних крјева оне околине. Са истом судбом као и Васиљ, они су тумарали неодређено, куда су их очи водиле, а нису знали где ће се склонити од гониоца. Незнани пут састави их све заједно да онако непознати, под страшним притиском, приђу ближе један другом и у заједници очувају своју породицу од похотљивих дошљака. Прастара и разграната планина учини им се подесна, јер је заклањала дубоко увучену рудину од главних друмова, по којима су крстарали азијатски зверови. Ствари и храну шта је ко могао уграбити од некрста, са собом је сваки теглио целог пута. То им је била сва имовина, кућа и кућиште. Све то пометаше у колибице, спетљане на брзу руку, где се и сами сместише, колико да им не кисне за врат. Прави сиротани у овим јазбинама, више су тражили склоништа за своју нејач, да бар она не стрепи од мокрих капљица. О себи мање су мислили, грбача већ је огуглала тешко бремене, под њим се јежила и свикња-

вала да издржи још веће напоре ретког зулума. Васиљ, који је мислио да је највише уцвељен, малко се обрадова, када око себе угледа људе са истим болом и осећајима. У тренутку, кад би слаби и нејаки подлегли, погазили веру и обичај, прежалили породицу; у том тренутку он јоште види људе непопустљива срца, што надмашају грозоте, савлађујући страх упорно журе борби, да очувају своје име и колевку. Све је он видео. Видео својим очима, како пламти стара тековина његових предака. Није побегао пред том погибијом, срце одржа снагу његову, оно му рече да види шта чине дивљаци, којима дужан несме остати.

Као староседеоц или какав пустињак и ако је колико јуче дошао у ову планину, — увређени домаћин уздрхта, али и радосно рашири снажне мишице и пође у сусрет свима невољницима. Са њима се љубио, братимио, храбрио их да се не боје, докле има људи, који ће слађе живети у мукама, него угађати гладном Азијату.

Васиљ се за часак упозна са свима, може им да се распреме и одморе тако уморни. Трчкарао је око свију, децу склањао, правио колебе, уносно ствари, све је чинио са таквом вољом као да их прима у своју кућу пуну свега и свачега. О своме пропалом дому, говорио је обично, али увређено, са неком удвострученом снагом и слободом. Позивао их да се на њега ослоне, па ће се они онако скупа наплатити скупо за све недаће. Сломљена снага његових бегунаца мало се поврати.

Оживе их човек кога нису познавали, а који је паћеник као и они. Сваку реч његову гутали су слатко, јер је била искрена и честита.

Васиљ је тада био у пуном јеку младости, око тридесет година, висок, плећат, развијен у опште. Слободна духа и јака карактера. Његов спољашњи изглед давао је слику одважна и паметна човека. Одмерен и пажљив. Људе, са којима се је упознао, волео их је као рођене; о њима се бринуо и strepio да их не пронађу нападачи и онако неспремне и заморне нападно и униште. Имао је сина и ћерку. Ћерка је била слична типу његовом: мало црнопурасто девојче са изгледом добре душе. Напротив синчић је био сушта противност оцу и за годину дана старији од сестре.

Ни други нису од њега изостали: мудри, довитљиви, прожмани истим осећајима као и Васиљ. Једино, што им је одважност била сањива, неодређена према месту у ком се налазе. Оно им изгледало сумњиво, неодређено, несигурно и откривено; можда ће их и ту пронаћи, напасти и уништити њих и породицу. У тој несталности гледали су радије на друге планине, где им се чинило боље и згодније...

Осиони тирани поштедили су извесно време уморне бегунце. Под сумњивом границом мира они дахнуше душом; али ћуд одметника, висила је над главама њиховим као мач. Од њег су зебли и били на опрези као будни стражари. Преко дан чинио се је одмор у шуми, а ноћ припремали за одбрану.....

Једно вече незгодно се разапел облак по врховима лиснате шуме. Онако црн, густ, као тесто, спусти се и на њихове колебе. Променљиво време унесе немир у тесне чергице. Зачмава нека сета. Предзнаци су шапутали буру или долазак незваних гостију. Васиљ као да је предвиђао шта ће се догодити сиђе у колибу, узео пушку и дозвола Дрлачића.

„Плаши ме овај мрак, не види се ни прст пред оком. Чујеш! Узми Козјачића или Теју и још двојицу, па ме чекај, а ја одох да обиђем околину... Пази да не чују деца, могу се поплашити“. Он и не одмаче далеко, заста и послуша. Ломњава сухи грана и пуцањ, подиже му груди. Окрете се као шило и у неколико скокова достиже Дрлачића.

„Гаси ватре и држите заклоне“! После ових речи њега нестане.

У Котлини овлада тишина. Добре очи могле су назрети како се црне сенке тихо крећу и без шума грче и спуштају иза гумастих церића.

Дуго се чекало па да одјекне, али до тога не дође. Зулумћари скретоше на другу страну. Бегунце затече зора, са соколовим оком, на својим местима. А када се расвану, они поустајаше и упутише право колибама. Уз пут су сумњиво вртили главом, а Дрлачић још додаде, да се понова мора бегати и селити.

После неколико дана више од половине досељеника било је спремно за пут. У страху да му породица не дочека срам, Дрлачић је

јурио унапред не знајући ни сам куда да иде. Заплашено срце није мировало, а он се поводио за њим.

Васиљ погледа ову гомилу, уморну, изнурену и са слабом заштитом. Помисли на свашта, на худу срећу њихову, срце му силно уздрхта. Дође му криво зашто га остављају, када су ту сигурнији, него на другом месту. Осети срам, као да они од њега беже; крв му појури у главу.... „Он, толики муж снажан и поуздан, па да му не верују. Не! то неће бити“, онако љутит убрза корак, и стаде пред њих.

„Куда ћеш, Дрлачићу, ако Бога знаш? Зашто крпаш ову сиротињу?“

„Брате Васиљу, бежим од некрста проклето му колено. Видиш, неда нам живети ни овде“.

А зар ти нећеш са нама?“. Упита га други.

„Ја.. ни жив ни мртав. Мени је селење дошло догде. А што рекосте за некрста? Уха! . Свуда га има више но овде... Видиш ове стене?. Упита Васиљ, Дрлачића, па овај честак! то су заклони као град, могу нас добро чувати. Баш и да наиђу ту им је замка да им помути памет“.

„Недао, Бог, Васиљу, да рсузу паднемо у руке, потукли би нас скотови до једног“.

„Јеси чуо Дрлачићу; једна је смрт.? волијем овде црћи, него се поново мучити. А куда ће ми напоследку гора смрт, него ова што ме остављај самог... Гријех ти на душу!..

Дрлачић застаде и спусти товар. Неизвесним погледом одмери Васиља; дође му тешко што га неправо укори. „Зар је грех што бежим са црвићима од гониоца“. Он седе на свој дењак, а и његовима нареди да се олакшају. Још им хтеде нешто рећи али застаде. Наједанпут му дође, да призна сваку реч Васиљу. „Па јест, децу и он има и њему је тешко за своје“, али га убрзо прође и та бујица, опет се врати на пређашње; да бега далеко где нема неваљалаца што га јуре. Стари немир поново га обузе. Грло му дође суво и рапаво. Без и једне речи, размишљао је о мучним часовима, што су тако брзо пролазили, да се и сам зачуди кад се нађе пред загушљивом маглом и мраком на помолу.

„Ноћас нема путовања“, прошапта себи, ваља добро отворати очи... Гле како је страшна, као и она ономадашња, нигде звезде“... Тек што помисли да нешто упита његове, уста му ућуташе а срце поче брже куцати. Топот јахача и нека неразумљива дерњава допре му до ушију. У исти мах дојури Васиљ сав уплахнрен.

„Склањај децу, то су они! Још нешто покажа Дрлачићу и као махпит одјури у правцу, од куда је долазила неразумна вика, неко урлање да мозак помутити. Скакао је од грма до грма, послушкивао сваки шум и буљио очи за њим.

Деца и одрасле женскиње напустише колебе, разместише се по пећинама, где су обично дању боравили. Дрлачић осталима брзо означити места, посади их свуда у наоколо око

рудине и колеба, а себи изабра једну узвишицу и на њој је чекао од Васиља уговорени знак.

Топот се ближио и јурио право њима, а када падоше на домак, Јанићева прва плану. Планина одјекну, потмула тутњава ваљала се преко неравног камења у страни. Чуо се један, други, пети и десети пуцањ, неко кркљање, шиштање, скакање, кршење грана, затим, понова пуцање; кркорило је као на гротлу, док се не утиша. Наста тајац као примирје међу зараћеним. Још по неки крик покрене совуљагу са рачвастог стуба и са језивим узвиком, полако се губио у облацима заруделог јутра.

При сванућу „источњак“ залеприша грамама и повуче светлост за собом. А када добро одјутри, зраци се просуше по усиреној крви.

Први испаде Васиљ и задовољно кликну:

„Ни један пас не умаче Крволоци, скотови, изроди“, прошапта он и стаде дозивати другове.

„Овамо Козјачићу, Тејо ... Камо остали. Где је Кесџић?“... „Ове дивљаке морамо укопати за тренут. Нико несме знати шта је ноћас било. То су луди осветници“.

„А шта је са Дрлачићем?“. Упита Тејо, више плашљиво.

Сви слегнуше раменима. На једанпут усану радост међу њима. Онако пасумице направише дугачак ред и куд који пође са уздрхталим срцем завиривати око дебелог дрвећа.

„Станите!“ викну неко са једног краја. Један преко другог дојурише тамо као без душе. Над мртвим Дрлачићем већ се је био нагнуо један старчић и посматрао бледе образе покојника. А када примети да су пристигли и остали, он направи крст на укоченим грудима, саже се боље и пољуби хладно чело.

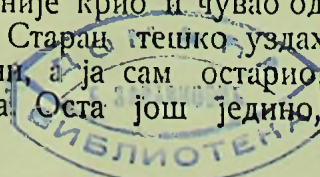
„Брате, да ти је просто“. Старац да би сакрио уздах, усправи се и осече погледом гомилу око њега.

„Где је Васиљ?“.... Дијете! Ово ми је рођени брат“, и он показа руком на опружено тело.

Васиља обузе дрхтавица. Тешка му дође смрт човека кога задржа од пута. Онако погружен викну дирљивим гласом:

„Старче! Ја сам грешник, кривац, како оћеш узми. За смрт твога брата суди ми слободно, можеш ме и убити, нећу се ни мало бранити“.

„Нема ту греха Васиљу. Ко зна можда би нас ове хуље потукле негде на путу све до једног“, одговори му старац са неком утехом.. „Него знаш шта? Понови он.... „Оног одозго, јача је воља од свију нас. Судбина рече да му кости овде остану. Дрлачић је мртав, а ти си жив. Чувај му нејач, толико је заслужио“... Старац заћута, очима пуним туге упиљи у Васиља.... Па онда и ово... До овог часа он је био вођа оне целе гомиле. Куда нас није крио и чувао од зла и напасти, а сада?“. Старац тешко уздахну.. „Сада је он покојник, а ја сам остарио, моја је помоћ врло слаба. Оста још једино, ти да нас па-

метујеш и учиш. Да нас од дивљака браниш тако млад и ведар. То тражим од тебе, као детета, као брата, јер данас немам рођенијег. А сада реци, реци пред свима, нека чују, нека знаду ко им је бранитељ“.

Свака реч старчева са болом је додиривала младог човека, али у толико га и напала, челичила, да му се сваки делић тела накостреша....

Ах! Што нисам толико моћан и снажан, да му покажем колико би му сада учинио, колико би му помогао да могу“, помисли он у себи и погледа у Дрлачића брата, који је једнако чекао његову реч као озебао сунце.

„Старче!“ Викну Васиљ одважно и направи крст на челу... „Нека Бог види и чује моју заклетву“ затим приђе да га пољуби, али овај истрже руку.

Не дам да ме љубиш и без тога ти си показао колико нас волиш. Ове кржаве чалме мислиш заборавићу. Не, никада. Оне говоре колико вредиш и у кога се уздамо. Видиш ли оне чатрље тамо?... Под њима зебу мали и одрасли од манитог ћулава... Па у кога је њихово уздање? У тебе тако вредног и паметног, зато те преклињем као своје дете, не улази лудо међу ове отимаче као ноћас. Колико год има грмова, толико је и заклона, али нису сви твоји. Пази на сваки корак где ћеш стати, да није земља клизава“. Старац застаде и после малог одмора као да се нечега присети: „Површите посао шта има, а ја ћу вас тамо са децом и женама причекати“...

„Ја тврда срца браћо. Ама ни волико не кану за рођеним братом“, прогунђаше неки, гледајући за њим како брзо одмаче.

„Никакав плач не помаже код зулума, него се бори и иди напред докле можеш“, одговорише други.

„Манимо разговор, видите које је доба, пожуримо да што пре буде готово“, опомену их Васиљ.

Када и последња грудва паде на гроб Дрлачића, дан је већ био одмакао. Сунце је пржило и дубоко подгревало нагрижену рану. Сваки се опрости са невидљивим сенима милог им друга и помисли на горку истину, да и за њих оваки часови могу бити и сувише близу. У том размишљању стигоше под велики храст са спуштеним гранама до земље, где је на њих чекао брат Дрлачића.

Чим угледа Васиља и остале, чича скиде капу и згужва је под пазухо. Из силава извади свитац, укреса труд и раздува жижак, па онако запаљен причврљи уз дебло од дрвета... „Јанићу!... деде Тејо; остали станите ближе. Жене и децо, овамо ту са ове стране. Оди ти „матора“ овде... Тако. Ред је да поменемо Бога; — ове несреће завртеше нам мозак, па Боже ме прости“...

„Господе, грешни смо“, отпоче чича пред воштаницом. На његов глас, одрасли направише поклон и неколико крстова, а малишани збуњено млатараху ручицама, завирујући једно другом у лице. Устима су нешто мрмљали и поводили се за старцем, који је гласно говорио: „Мајко Божија, помози ојађенима.

Утули зло и све обрадуј. Свети Николо, ове-
сели и сачувај од беде и злотвора. Огњена
Маријо и Свети Илија, опрли некрста, сагори
му крила и нагнај у морске дубине“. Старац
предану и узвикну: „О Господе! Сачувај
крст да се крстимо, крстом Тебе помињемо
и сви свети будите на помоћи свуда и на
сваком месту“.

„Амин боже! додадоше други, када чича
заврши молитву и челом дотаче земљу.

„Лака земља нашем покојнику и Бог да
га прости!“, викну брат Дрлачића, који се
окрете друговима.

„Бог да прости јунака. Јунак био, јунак
и остао“, викнуше сви у глас.

„Матора! утули свитац и са децом сиђи
колебама, а ми ћемо за вама“.

Када жене и дечурлија одмакоше, старац
се осврну на благе зраке који су се ближили
заласку. Небо је било плавичасто без иједног
облака... „Даће Бог да буде добро“, помисли
он у себи, па приђе осталима који су ћеретали
и причали о прошлој ноћи.

„Е, људи, ништа ти нема горе ни луђе
до море, када ти савитла срце, па га гризе,
а бола не осећаш“.

„А шта му то значи чича“ ?

„Много значи дијете. Од како поменусмо
Бога, она утече, нестаде бестије. Сада сам лак
као да сам се окупао. А, хвала творцу, видим
и вас да ћеретате као да сте пет ноћи били
на одмору“.

„Јаки је Бог, он свуда помаже“, одговори

Теја... „Чисто ми лакну, просто од отоич заборавих шта је било раније“.

„А што си се умудрио ти Васиљу?“

„Сече ћулаве“, добаци Кесеџић шаљиво.

„Што си карли, да ниси болан?“.

„Јок, здрав сам ко дрен“.

„Па што ћутиш?“.

„Мислим о нечему“.

„А је ли чему?“.

„Хе... још питате“.

„Па реци, ту смо сви“.

„Хоћу, ако се нећете љутити?“.

„Зар на тебе?“.

„Јутрос ми рекосте да заповедам и водим ред. Не браним, послушаћу, али овде има стараца, вични таком послу, ја сам јоште млад. Зато узмите другог, па нека наређује, а ми да слушамо.“

„Е није тако Јанићу“, уплете се брат Дрлачића... „Међу нама нема бољег ни горег, ми смо сви једнаки, само је разлика у нечем другом. Ти си хвала Богу здрав; јак као овај грм, а знаш шта треба и наредити, то смо видели, па онда, богме, буди и старешина“.

„Мени је право ако је то ваша воља, само хоћу једно да чујем од вас“, одговори им Васиљ.

„Јесте, јесте“, гракнуше сви.

„А оно друго?“

„Говори“.

„Овде да живимо до смрти. Селење да престане“.

„Како рекнеш“.

„Ја велим да је добро“.

„И нама неће бити рђаво“.

„Има још нешто“, понови Васиљ.

„Да чујемо“.

„Нашем покојнику да се одужимо“.

„Како?“.

„Да му забележимо спомен“.

„Ево му спомен. Платиће ми двадесет ћулава за њега“, викну љутито Теја и подиже пушку.

„И више! Више! Само нека је здравља“. Одговори му Васиљ, продуживши говор... „Али ово што сам хтео да кажем, сасвим је друго“.

„Слушамо те, говори“,

„Планину и место где су наше колибе да назовемо „Дрлаче“.

„Шта мислиш тиме?“ упиташе га веселије готово сви бегунци.

„Мислим добро. Нећу да будемо скитачи. Хоћу да се зна име нашем селу и месту где живимо“.

Они се инстинктивно обртоше Дрлачића брату, чије јагодице обли блага румен. Старац исправи коштуњаво и прекаљено тело. Испод накострешене косе и набраног чела, синусе два живахна ока, пуна разума и постојаности.

„Чекате на мене“, одговори им он... „Па добро је то. Боље ћемо чувати огњиште. Само будимо мудри, да убрзо не вратимо ноћашњи дуг“.

„Е, није него. Ако је речено, од тога неће ни један побећи“, викнуше љутито остали полазећи колибама.

III

Иста трзавица и патња потеря и даље наше Дрлачане. Ускоро их напусти лето, дође јесен. По мочарној влази, блату и киши, пен-трали су се по шуми свуда у наоколо; чували страже, пазили на сваки шум и враћали се са зебњом, да их понова не узнемире. И ако некрст од познате ноћи ућута, били су неповерљиви до последњег јесењег дана. А чим заструји зима у пуном јеку и снег обели брегове и поља, они се повукоше у загушљиве колибице. Од пакосног дима рукама су заклањањали очи, обртали главу и враћали на своје место са сузама. Поређани око ватре, ослушкивали су с поља фијук северца, мрш-тили се на њега и правили кисело лице. Гле-дали су како леди и све више засипа зелено јбуње и гранчице. Белина око њих преливала се као море, као бисер величанствене боје. Призор могао је бити дирљив, али и слаб за њихову радост. У колико је зима улазила дубље и дани промицали, они су се осећали слободнији у земљаним рупама. Постепено их је напустила мисао о бојевима и нападу. Хладна студ ублажи у неколико укореењу бојажљивост, веровали су да ће бити мање крвавих ноћи докле траје циче и студи. Они, што нису знали за друге бриге, ослањајући се на Васиља, у колибама су се разговарали, шалили и смејали. Није им у томе одмору сметала пуста планина ни голе стене. Али Васиљ, који потури млада леђа и веза свој рад за опстанак свију њих, сваким даном сва-љивао се у већу бригу. Велико срце узе по-

дрхтавати и зепсти за опстанак. Хиљадама мисли брујало је у његовој глави, па опет без излаза. Постао је ћутљив, и, да га жена некада не укори, не би се сетио својих малишана. Толико пута покушавао је, да се отресе, да напусти зле мисли, али се оне поново враћале, кршиле му тело и замарале га толико, као да се ломио по врлетима. Немаштина га је тиштала на сваком кораку. Добро је знао да се ближио крају са имовином свију њих. Хране је имало још за који дан, а толики народ треба исхранити. Неки пут се каменио у чуду, тражећи пута и начина да отклони тешку недаћу. Сем маторог Дрлачића, о овоме село није знало. Сву борбу примише њих двојица, а највише Васиљ. У последње време није из колебе хтео излазити, чисто се мргодио и снебивао да у дроњавом руху прилази осталима. Па када би и то прежалио, шта да им каже, на какав посао да их упуту по онакој цичи. Куда би могли ићи, када су од свију тако далеко. Већ је толико месеци како су на миру, сви на једном месту, без икаква рада и пословања. Све је чекало од њега.

„Могу ли ја што учинити са празним рукама“, питао је по некад себе Васиљ., „Где је та река да их све запоји?“

Један пут мислећи о свему, толико се занео, да је изгледао чудан и страшан. Хтео је пасти у ватру онако збуњен, да жена не дрекну на њега.

„Васиљу! Шта то чиниш, шта је теби? Умал не изгоре. да од Бога нађеш“.

Он се трже из заноса и ману главом... „Није ми ништа Смиљана“, одговори јој тихо, а затим приђе својој ћерчици, коју стаде гладити по црним власима.

„Оцина паметница, играш ли се са батом. Је ли ти зима, да ниси гладна“? Код последње речи заста и погледа синчића који је правио гомилице од пепела.

„Ти све по нешто буди Бог с нама. Што ће бити гладна код нас толиких“ добаци му оштро жена.

Васиљ се покаја, укори себе што је непромишљен. Да би поправио погрешку, он направи веселије лице и погледа у свога друга:

„Како је бледа, али лепа“, помисли у себи. . . . „Она је мојих година, права вршњакиња и увек одважна. Свуда је у борби са мношћом од како смо се састали. Најгорчији залогај делили смо заједно, а никада се није потужила. Ко не би волео тако добру душу“...

„Право велиш Смиљана, нећемо још и гладни бити... Него знаш шта, неће ваљда овако остати. . . А ко зна, има нас много, треба то“...

„Изранити“, доврши Смиљана.

„Па јест, изранити, домакло се до краја, па се и поцепало“...

„Хеј мој мушкарац!.. Нека си ти жив и здрав нама, па ће бити свега, само кад нас не јуре... Болан! Ми смо долазили под нож, па 'вала Богу, ено нас живих“...

Постиђен узвиком своје жене, он обори главу и тако оста неко време у размишљању...

„Док сам жив што ће она бити гладна“, рече ми она. „И није друкчије. Где су она још и о томе водила рачуна“. Домаћин се сети нечега, а то му дође као добар залогај, умири се и са ведрим лицем одговори жени:

„Право велиш, убрадио сам се као конђара.. Морам ићи на посао.. Чујеш! Са децом пређи у другу колибу и реци Дрлачићу да дође к мени“.

После непуног сата седели су заједно Василић и Дрлачић и посматрали пуцкарање ватре.

„Ти си имао нешто да ми кажеш“? Проговори чича.

„Много имамо да разговарамо. Као што сам знаш, „арари“ у подруму већ су при дну; хране још за који дан. Другу додати у околини немаш од куда, све је то попаљено и разорено. А и чуо си шта нам је донео Кесеџија, када смо га послали да обиђе стара огњишта, како је све сравњено са земљом.— Одело се исцепало, а где је чак пролеће, па и овако усамљени не можемо живети. Некога морамо извести о месту и нашој патњи. Помоћи треба брзе, па ма одакле она дошла. Седети овако скрштених руку не смемо, јер то би значило живи помрети.

„Има један пут куда би могли поћи, али је ризичан“, одговори му Дрлачић.

„Да ли је ризичан о томе не треба ни говорити. Туда се мора табати, па шта буде. А мислим да је то исти пут, о коме сам и ја премишљао, зато те и позвах да што пре утврдимо посао без оклевања“.

„Ти мислиш, да се иде у В.....

„Тако је“, одговори Васиљ. „У В..... треба отићи што пре; тамо су све главешине. Они знају шта ће бити на пролеће, треба ли се прикупити и спремити за одбрану. Они ће нам дати новчане помоћи, да се поткрпимо. Ако је у изгледу мир, онда се мора набавити алата за обраду поља, па доћи и до запата стоке, како би се са њом прихватили док усеви не стигну. А ако се треба борити и то ће нам показати како и шта да чинимо. Одакле ћемо добити оружја и прибора. Где ћемо и на коју страну полазити противу ових несрећа. Све то мора бити у споразуму са њима“.

„Ти ћутиш чича“, рече Васиљ, пошто заврши говор.

„Ћутим и мислим о тешким пословима, да ли се могу свршити“.

„Свршиће се добро, ја ћу колико сутра узети Теју и још четворицу, па пут под ноге.“

„Много конака треба учинити до тамо.“

„Добре ноге не броје конаке. Још вечерас извести другове и нареди шта треба. Нека се спреме неколико коња. Преко самара увежите „араре“ и друго, па, у име Бога, сутра зором на посао.“

„А како стојимо са парама? Упита чича.

„То ми је било најтеже да ти поменем. Ја сам узео и последње „цекине“ од Смиљане. Ни пребијена пара није остала у овој чатрљи.“

„Ја мислим да прикупимо од људи што има, па понеси.“

„То је добро, али нећу све понети. За сада само половину, а остало нека стоји код тебе за сваки случај.“

„А шта мислиш за Азијате?.

„Ништа... Борити се противу глади горе је, него се са њима пушкарати.“

„Је си ли пролазио туда, куда ћеш у јутру поћи?.

„Нисам.“

„Па онда и ја да пођем с тобом.“

„Никако, ти мораш остати с овим народом и ако би се нама што догодило, како те Бог учи.“

„Да неда Бог“.

Васиљ се насмеја. „То исто и ја мислим, али мораш у оваком времену и на то рачунати... А колико дана треба ићи до вароши?“.

„Четврти конак је у В“.....

Васиљ се замисли... „Онда сам у Дрлаче једанаестог дана, а ако не дођем ти ме потражи“.

„Ако хоће Бог, ја те нећу тражити“, прихвати старац... „Још нешто. Пут мораш знати у прсте. А сада ме чуј. До скоро жирио сам свиње у овој пустари. Обиграо сам је у накрст много пута. Па када ми крмци добију шаку сланине, са њима зајдим, преко В....., чак до савске обале и тамо на тргу чиним пазар. Свуда ми је познат сваки богаз и, ако ме послушаш, удри одавде на „Церјак“ па преко „Радије“, само доњом страном, тамо је заветрина неће вас палити ветрови.

„А зар није боље преко „Јасика“ па у „Радију“, упита Васиљ.

„Ха! Куд је „Јасик“, шта ћеш тамо?.. Немој ме ометати... Из долине не мрдај, а чим стигнеш на друм сеци га право. Тамо ти

је под ногу и на пречац до „Златаричког Гротла.“ А мало у десно и наниже у једном склопу има воденица. Од ње не одмичи; ту коначи слободно, јер некрст мрзи чекетало. Они га чак називају „ђаурским здухаћем“. А другог дана зором, и надом у Бога, пођи кланцем што почиње од Гротла. Тако ћеш обићи Бега и његову воду. Чувај се тога крволока, њему нема суда ни пута. У његовом хану много је наших запиштало и отишло Богу на истину. До сутона бићеш код Ћебића карауле. Слободно иди њему. Истина виче народ да је продао веру Азијату за гомилу „рушпи“, али немој томе веровати. У оним недрима срце је чисто као суза. За нужду његову и нашу, он се претвара и њих лаже. Бије им у тамбуру и чини „чампрас“ обеснима. Тако живећи он чува Србе, заклања их од зла и нама проказује намере њихове. Чим пређеш праг његов, прво му шани „Дрлачић“, а после се не бој. Нека је триста ћулава око вас, бићеш сигурнији но овде. Ако затекнеш у кули Азијате, немој се бунити, нити давати знака од себе. Ћебић ће разумети и казати им да сте му аргати. На то се не љути. Само чекај његов знак и што буде показао тако и учини. Из његова дома пребаци ће те у манастир „Грачаницу“ више „Јабланице“ и тамо предати једном пустињаку, управо на трећи конак. Духовнику све покажи ко си и одакле си, куда и зашта путујеш. Кажи му за наше место, где смо решили да живимо; за прошли бој, нашу сиротињу. Остало већ ћеш и сам знати, нећу те учити.

Хоће ли калуђер смети да нас прими, бојим посумњаће у њега због нас“?... Упита Васиљ.

Дрлачић се осмехну.

„Што се смејеш чико?“.

„Чекај Васиљу, баш о томе хоћу да говорим. Сви ћете ви проћи неопажено једном урвином, за коју само зна Ћебић, духовник и наши. У манастиру вас неће нико видети, а како ћеш одатле отићи то ће удесити пустињак. Када пођеш за варош, даће ти сигурно поруку за наше људе који живе тамо у граду. То су ретки и велики Срби. У варош, ма у које доба стиго, ове људи нађи и покажи им шта доносиш од духовника. А после биће ти све познато.“ Чича ућута колико да се одмори и предане; штапом начини неку шару на огњишту и продужи: „Посао за који идеш сврши како знаш и умеш, паметан си и сувише. Али те молим, — опрости што ћу ти рећи као свом детету, — у вароши је пуно ухода. На све стране пазе и гледају да што опљене. Немој се заборавити, буди мањи од маковог зрна, више туви а мање говори. Новац не показуј ником у друштву. Храну кад будеш плаћао трговцима, гледај да си сам. Унапред одброј колико ти треба, тако, да и он незна шта имаш. Када свршиш послове удри истим путем, те да ми жив и здрав дођеш.“

„Чико! Свака ти је реч царева. Све ћу те послушати, а сада ме остави да спремим што је најнужније“...

IV.

Одлазак путника, од једанпут, појача код свију што су остали неку празнину. И они, што су свако вече безбрижно ћеретали под испуцаним бусама, осетише хладноћу око срца. Осетише како онај велики терет, који је Васиљ носио, може сутра прећи на њих. Како ће их притиснути иначе слабе и немоћне. У колебама се све ускомеша, нико не имаде мира, свакоме је нешто недостајало. Расположење се изгуби као сан. Један поред другог пролазили су са једном невољом и истим мислима, али без речи. Сваки је ћутао и бринуо за себе и своје. Међу женским овлада љутња, не знајући шта друго, викале су на малишане што су немирни, што чворизају вратима сваког часа. Тако су се калили Дрлачани неколико дана. Са помућеном памећу бројили су сваки минут и чекали да настане други, још дужи и тежи од онога што је прошао. Највећи страх, кога су они туткали и затрпавали као у кучине, долазио је од помисли: „Шта ће бити ако се Васиљ не врати?“ На том прелому губили су очувани дух и присебност. Једини Дрлачић вештије је пропраћао ове дане. На силу правео се равнодушан и као у шали остале називао страшљивцима. Једанаестог дана и њега спопаде немир, није стао, нестрпљиво је трчкарао од једног до другог, одлазио подаље у шуму, очекивао путнике, викао их по имену и опет се враћао. У колико се ближила ноћ, стање му се престављало страшније и горе него икада. Чело

му се поче набирати, а кроз тело прођоше жмарци као хладне летке. Обузе га дрхтавица, већ му ишчекивање беше досадно, полако уђе у колебу и седе крај великог пламена. И ту му се не допаде, остави место и изиђе из колебе. На пољу га задахну хладни ноћни ваздух. Цича је почела стењати. По небу су трепериле звезде и кроз таму показивале далеке предмете. Он напреже поглед на једну страну, зверео је очима као ловац, али бадава, погледи осташе на великом и непомичном дрвећу.

„Боже, зар смо толико грешни... Он рече данас дођи и још нешто... Није ваљда наслутио“. Старац се стресе и помаче с места.

„На Васиљевој колеби треснуше врата, он се обрте и угледа његову девојчицу да иде право к њему.

„Бајо! зове те мама.“

„А где је Смиљана?“

„У колеби са Кесецићем“.

„Иди дико тамо па се огреј, док Баја дође“. Чича уведе девојчицу у своју колебу, а сам пође Смиљани. „Шта да јој кажем? Она ће ме питати за њега... Морам бити јачи од ње“. Рукавом обриса иње са бркова и чукну по даскама.

„А..... ту ли сте“, као у шали проговори старац, провлачећи се кроз мала врата. Он хтеде сакрити очи од Смиљане, али му не пође за руком, она га дочека и погледом прострели.

„Васиља нема, а требао је доћи?

„Па далеко је снахо, можда је закаснио одговори јој старац несигурним гласом.

„Дај Боже, али мучно. Са њим је свршено, чим се не враћа.“ Она се нешто замисли и тешко уздахну. У исти мах подиже руку са стегнутом песницом и на старца укочи поглед.

„Јеси чуо Бајо! Ако Васиљ не стигне до сутра, идем да га тражим...”

Дрлачић избечи очи... „Шта велиш да га тражим, а где ћеш га наћи у оволиком свету?”

„Нека је отишао на крај земље ја ћу га наћи или погинути. Од тога ме неће нико зауставити“, викну она поуздано.

Међу њима наста тајац, који дира, који распаљује и снебива. Напоследку она прекиде тишину.

„Он је сигурно мртав, иначе би дошао данас... Напали су их Азијати и помлатили негде на путу.“

„Е јест. Сада ћемо да ожалимо живе људе, као да су они пилићи па да их покољу. Доста сомуне треба појести, док се оде и отуда врати. Није то к'о прећи преко речице доле испод колиба“, одврати старац љутио.

Кеседећ, који је покуњен слушао разговор између Смиљане и старца, наједанпут скочи као опарен.

„Ћут!... Ћутите море. Чусте ли пуцањ? Гле, још један и други. То су они“. Он гурну преко ватре на врата, за њим Смиљана и Дрлачић. Из свију колиба поврви велико и мало и појури онамо одакле су се надали путни-

цима. Сви су без душе трчали преко пољане, док се не сретеше са Васиљем и другима.

Око њих се створи читав гунгула; сваки је брбљао, запиткивао, викао. Било их је који су описивали страх и зебњу. Други су се церакали, а по неки од радости и плакали. Наста општи метеж и галама, да нико никога није разумео у оној веселој забуну. Унаоколо облетали су босоноги голаћи, истрчкивали унапред, застајали и безазлено се радовали доласку људи, који им доносе мир у мале кућице.

Пренагљена бујица када мало одиђе и сакупљени ућуташе, јави се Дрлачић.

„Е, децо, реците нам у кратко, носите ли добре гласе?“

„Још како добре,“ повика Васиљ

„Хвалим те Боже... Сада, ако хоћеш, могу и умрети.“ Промуца чича дрхтавим гласом.

„То неће бити, сада баш треба да живиш.. А јесу ли здраво наши“?.

„Сви су здраво Васиљу, само да почека јоште мало, ове наше мазнице спремиле би вам и панаију.

„Вала, чико, од ћулава би и не би ме страх, али кад зађосмо у „Радију,“ — голема пустиња, брате,— посумњах нешто од звериња на овој зими.“

„Море ћути Васиљу, где ће курјак на курјака,“ повика Кесеџија.

„Добро, добро,“ осмехну се Васиљ.

„Други пут, ти ћеш кроз њу, па ћу те питати кога се бојиш“?.

„Хоћу вела и кроз две с тобом.“

„Е... а што сам“?

„Не могу, Бога ми, кратке ми ноге“.

„А... ха. Добио би ти четири када би те окупили зељови“.

У ћеретању цела парада стиже колибама; млађи прихватише коње и ствари, а Васиљ замоли старца и остале да их оставе, јер су и сувише уморни.

V.

До зоре можда је фалио један черек па да забели. Даница са Влашићима догурала крају; мало је требало па да је нестане у светлости. Доле цича, шкрипи под ногама. Мали „Јасик“ претворио се у сребрну бразду; ћути, жубори, нечујно отиче испод свога покривача. На широким сантама, од шаку дебљине, поређале се шипарице с празним судовима, журе на просечни отвор да заите воде. У колибама бије пламен до таваница и галиче раздрљене малишане. Мама их све више и тражи да огреје озебле ручице. Онако сањиви са крмељивим очима, протежу се поред огњишта, љуте и вичу за својим доручком. А горе у великој плетари, где се обично чини скуп Дрлачана, још од по ноћи ужурбаном момчадија довлачи кладе и зида на огњишту. До зоре су исечени трупчићи у место столица и поређани свуда у наоколо. Када је довршен посао, младеж се посади око ужареног супрета, из ког је тукла јара као из усијана казана. У доколици падале су пресне шале и доскочице; један другог задиркивали разним и обичним досеткама и на тај начин изазивали смех и кикот....

„Ето! Јаков би даље трчао за сукњицом
но за Азијатом,“ привикаше неки Тејином сину.

„А! . . . Ту би сила био,“ одговорише
други.

Јаков поцрвени и љутито се на њих осече...

„Опет би даље од свију вас за њим јурио.“

„За Азијатом?“

„Баш за њим.“

„Уа... ала одвали, а ономад у планини
звераш к'о зец, умал...“

„К'о зец?.. Ја!.. Ја!..“

Настаде понова кикот и ларма, много већа
но што је била. Јаков је викао, драо се и
грдио другове што му не верују. Што је
младић више беснео, церекање је расло и
орило се по целој пољани. Наједанпут врата
на плетари одскочише; хладан ваздух опали
загрејану момчад. која ућута и штуче у један
ћошак. Матори Дрлачић уђе у колибу и
назва Бога.

„Ала сте зачеврљали као чворци. . . А што
си се ти Јакове натмурио, као да ћеш про-
сути кишу. — Да те не дирају ове лоле“?.

„Јест Бајо, смеју ми се нешто ови моји“.

„Е. . . Вратићеш им ти тај зајам, знам ја
тебе. А је ли долазио ко од људи“?.

„Није“.

„Ни Васиљ“.

„Нико“.

„Е, онда, ви сада хајдете на посао. А ти
Јанићу кажи оцу да сам овде“.

Старац седе на један трупчић и весео
махаше главом за момцима.

„Још су сретни. Има Бога, има“.

Чим младеж изиђе из плетаре, почеше долазити сељани један за другим. А када наиђе Кесеџић, он викну с врата:

„Ја много ли је јунака, још да је и делија, па да видиш!“.

Неки се насмејаше, а Дрлачић у шали подиже штап.

„Даћу ја теби делију“.

„Море маторац!... Не мислим ја на оно што си ти давно заборавио, већ на добру буклију“, одговори му Кесеџић и кресну оком на остале.

„А, ево и Васиља“.

„Јесте ли здраво уранили“?.

„Јесмо старешино“, одговорише они.

„Ајде седи амо“.

„Нека ја ћу овде“.

„Ама оди, човече, овамо“ викну Дрлачић и руком му показа празно место.

У почетку нико не упита Васиља о његовом путовању. Држали су се свога реда према старешини, да он прво отпочне и покаже шта им је испословао код паметних људи, што живе тако далеко од њих. И ако је радозналост куцала у грудима код свију, опет су вилице биле приковане једна за другу.

На вратима се показа обзорје. Црвени појас сунчани бану у мрачну плетару и ускомеша Дрлачане. Тишину поремети шум, који покрете и Васиља на разговор:

„Путовање наше ко зна како би се свршило, да није било овог старине што нам показа пут и људе на које се обратисмо“, и он погледа у Дрлачића.

„Њима ниси био вичан Јанићу, што те није нагонила нужда. Ви из горњих крајева, око ове планине, нисте били раније дирани, а све што је живело доле у низини муку је имало. Зато се морало тражити свуда помоћи, па и људи. Отуда их и ја познајем“, одговори му Дрлачић.

„Ни сада им није лако, то сам добро видео“, отпоче Васиљ. „Живе на пушци као и ми. Само их има више и нису сиротиња, па лакше пролазе“. Старешина опет ућута и мало се помаче од пламена који је освајао. Када се намести он продужи говорити. „У манастир нас одведе Ћебића човек и предаде духовнику у саму ноћ. Ту коначисмо и сутра преданисмо. А у вече калуђер се с нама крену. Тај човек мало говори. До града да се ко накашља, а чим забели В.... он скрете од главног улаза, удари наоколо до једне просте кућице, коју сам отвори и нас уведе у једну одајицу. Неко непознато лице потпуно спремно, као да ће у бој, приђе духовнику, а овај му нешто шану. Онај непознати задржа Теју и остале, а мене пратилац повуче за руку и опет се нађосмо на улици. Куда ме је водио по оном мраку, тешко да бих знао, чини ми се да обиђох целу варош. Напоследку стаде код неког зида. Приђе малој капији и даде неки знак. Отуда се брзо помоли човек наоружан до зуба. Чим угледа духовника он се повуче и остави пролаз. Духовник уђе у једну собу, а ја за њим. Нисмо дуго чекали, к нама дође наочит човек, великог узраста, беле дугачке косе; и браду је имао велику белу као у свеца. Оштрим погледом одмери мене и упита одакле путујем и којим добром долазим. Ни

једну реч нисам пропустио. Нашу патњу, сиротињу па и онај бој, све сам му испричао потанко. Када ућутах, старац узне ходати око нас, затим ми приђе са речима.

Јуначе! Азијати сада морају бити мирни, али и поред тога увек будите спремни. Њима се несме веровати. По шумама прибирајте се и браните. То су сигурна склоништа. Ваше је место добро, ја га познајем, чувај га, бићете у њему заштићени боље но игде. Поред пушке и одбране на дому радите и послове ваше. Гајите стоку, за њу увек има пијаце. Док се још не смирите, што вам устреба ту је духовник, он ће набавити и дати. Ако нама затреба ваша помоћ и дође до боја, бићете извештени преко духовника. То ће бити и наша порука. А сада пођи с Богом, ви још ноћас морате бити у манастиру.

Духовник пође, а ја за њим. Исти стражар отвори капију и ми се изгубисмо у помрчини. Ја се зачудих када се нађох ван вароши. Таман да га упитам за наше, — он као да је знао шта мислим, — рече ми да не бринем и пођем за њим. Још није било свануло, а ми се затворисмо у манастир. Ту ме је већ чекао Теја са друговима, јер су њега раније допратили. Упитам га за товаре, а он слеже раменима. Не би ми право и тек што хтедох о томе питати Духовника, а он па преда ме.

Немој човече да бринеш, када пођеш све ће бити готово.

Сутра дан слободно уђе у манастир један Азијат са нашим коњима потпуно нато-

вареним. Чим их предаде, он се изгуби и ја га више нисам видео“.

„Па ви сте ноћили у манастиру?“

„Није нам дао духовник, иначе би пошли раније. А када би вакат за пут, он ме издвоји од осталих.“

За ове товари нећеш дати ни пару. Спремио сам ти још оружја и других потреба. Хране када нестане пошљи код мене, а о Ускрсу, ако Бог да здравља, добићеш чопор свиња па гаји како знаш. За сваки посао мени увек шиљи по двојицу, више не треба, и то петком. То је њихов празник, они тада клањају и чине авдес. Тог дана најсигурније се може проћи. Ако некад не будем у манастиру, а ти ме потражи у вароши, она ти је позната и место где смо били. Слободно иди тамо, врата су за тебе увек отворена. Од сада биће ти лакше, јер и ови твоји знаду где је варош и они могу вршити послове. А сада што видио не видио, што чуо не чуо. Поздрави тамо, а ко зна да и ја једног дана не дојурим код вас у планину“.

Васиљ заморен говором ућута и погледа у сељане који су гутали сваку његову реч. Завуче руку у недра и отуда извади један повећи замотуљак.

„Ово је новац који сам однео одавде. А ово ми је дао духовник. Од њега сам добио преко двадесет цекина и ако нисам тражио. Само не знам за ствари шта је учинио, јер нисам гледао какви су товари“.

„Ја сам прегледао рече Дрлачић. Ни перо од лука није остало. Као да су били међу

нама у овим томрудима. Све што је требало дао ти је духовник. Бог нека га награди за ово добро“.

Кесеџија сачека старца када доврши говор, па онако крупан са горштачким леђима, веселим погледом и зеленим загонетним очима обрте се Васиљу, да по обичају отисне коју шаљиву. Нарочито је по каткад волео добацити штогод матором Дрлачићу, јер је овај био удов...

„Још ако има што срмајли, то ће бити добро“.

„А што?“ упита га старешина.

„Зар не знаш?... Да окитим мог дилберчића“.

„Ти нећеш да оставиш ћорава посла“, дрну се чича.

„Па што маторац!. Ако сам рекао нисам те ударио“, одговори Кесеџија насмејано.

Дрлачић пожуре брзо да забашури смех код другова, викну више но обично.

„Сада је ред, старешино, да нам закажеш посао. Боље је радити но излежавати се и измишљати којекакве беспосленице као овај „Муса“, и чича мрдну главом на Кесеџића“.

„То је потребно да сви знамо, јер више нећемо ни седети беспослени“, одсече Васиљ озбиљно. „Нас, овде у плетари и доле у колебама, има доста хвала Богу. И младеж данас, сутра пристићи ће. Они ће тражити да се уброје у наше редове. То ће бити наша одбрана у коју се ми уздамо. О којој морамо водити рачуна. Треба ли њима, па и нама, што спремити и урадити. Као што видите зима је на

измаку, а ту је пролеће, још мало па ће се и време олепшати. Око нас свуда има земље, само треба леђа и памети па да нас Бог види.

„Сви смо ту, па како рекнеш нека буде,“ одговорише му они.

„Сви ћемо један другог слушати и помагати“ понови Васиљ. . . „Али је ред да и вас упитам: хоћемо ли радити сваки за себе или заједнички као једна задруга, јер ми нисмо дошли из једне куће као сродници, но као разбијене ждралове овде нас је нанео пут. Боље је сада да се још у почетку договоримо, него доцније да буде љутње међу нама. Како год нађете за право ја ћу пристати и тако мора бити“.

Први почетак па тако тежак, помислише они. Одговор запе код свију. Можда би и нашли начина да га покажу старешини, али нису били сигурни да ли и он тако мисли. Да не би једно тражили они, а он друго, оћуткивали су и чекали да ма ко почне о томе разговор. . . „Скућити толике домове, дати ма и сиротињског живота, није био лак посао. Оставити свакога да о себи брине, још је теже постићи. А удруженом снагом моћи ће полако поћи унапред“. Од прилике тако је замишљао њихов старешина, који је и сам ћутао и чекао на њих да сами дођу на његову мисао.

Напослетку Теја први прекину ћутање.

„Добро је, Васиљу, што нас за ово упита. Али, ето, сви смо неми, не можемо да погодимо шта је боље. Ја бих ти рекао да ти нама кажеш, а ми ћемо пристати“.

„Боље је да ја од вас чујем,“ одговори им Јанић.

„Јок, јок, твоја је прва и она ће да вреди“, викнуше сви у глас.

А је ли старешино? прихвати Дрлачић... „За кога ти потуче оне ћулаве. Па за кога алали живот, када оде на пут по овом кијамету. Кога си бранио онда и за кога си трчао сада. Да ли само за своје или за све нас?“.

„Да си и ти, чича, на мом месту и ти би трчао и бринуо“.

„Тако је!... Када си за нас трчао и бринуо и ми тебе морамо слушати. Како ти изпаметујеш тако ће бити“.

„Јес, јес, тако ће бити“, повикаше сви.

Васиљ се подиже са свог места, а то учинише и остали.

„Је ли тако?“. упита их он заповедајућим гласом.

„Тако је“.

„Да слушате?“.

„Да слушамо“.

„Да радите?“.

„Да радимо“.

„Без поговора?“.

„Друкчије ће бити само кад наредиш“.

„Ако се неко почне туђити?“.

„Ти му суди“.

„Сам“?

„Сам“.

„Ако му и то не буде право?“

„Неће бити наш сељак и друг“.

„Докле да вам заповедам?“

„Докле хоћеш“.

„Је ли завет?“

„Завет“.

„Је ли вера?“

„Вера“.

„Тако вам Бога?“

„И Бога и Христа“.

„Нека је на добро?“

„Амин Боже“.

Васиљ приђе сељанима и са њима се и-
жљуби и рукова.

„Е браћо, нови дан нова новака. Ја пред
вама а ви око мене. Сутра је светац, нека
осване на нашу срећу, а преко сутра, у Бога
и здравље, бићемо на послу, а сада да смо
здрави дотле“.

VI.

Још трају зимски дани. Планина бела, кит-
њаста не мари за зубато сунце, што тако
доцкан допире по врховима скорелих гран-
чица. Повија се са својим леденим попрсјем,
сагиње до првих стубова, шапуће им и го-
вори у чуду: о лупи и праску сикире, која
први пут забада оштриц у њена дебла...

Већ је неколико дана, како Дрлачани од-
бијају иверје, крајчују ивице, глачају стране
и по концу терају рез, дуж по обореним ср-
чским трупцима. Тамо су на присенку, већ
читаве камаре отесаних греда и дасака, куда
их ветар просушује. А онамо, из оне друге
странице, долази потмула тутњава од удараца.
Снажне мишице лупају камен, одваљују стене;
читаве рпе начечиле се као стогови у пољу.
Доле у потоку ископане рупе за кречане, а

више истих стрче исплетени кошеви, напуњени облутком и чекају да се потпали на-слагана сувад. Свуда кроз влажну маглу, што је тињала између одраслог дрвећа и над њима ширила се као облак, лепо су се распознавале у сукненом оделу људске мете, како измахују, сагињу, увијају и помичу. Трновитим лугом продирао је одјек удараца, песме, звиждукања и опет враћао њима са умиљним гласом.

У тренутку, — када је у ушима њиховим одјекивао глас новог задахнућа, снаге и живота. Када је све бринуло за свакидањим послом и журило да што пре сачека пролетње дане, са целом опремом, која ће уличити кршне голети и заменити досадање черге новим домовима, — неустрашимо томе звонком гласу, томе чудном звону, одазивао се Васиљ на свакоме месту. Трчао је, јер га је срце вукло. Трчао је новоме селу, које га пригрли и задахну. У њему нађе другу колевку, други свет, са пуно вере и наде, да ће му и ове гудуре, тако исто бити миле и добре, као и старо кућиште његових предака. Такве речи, играле су се у његовом духу, запајале га јачом снагом, коју је он немило трошио за новим местом, кога сам придоби и заволи по чудном провиђењу.

Улепшавање и увеличавање, — сада већ као и рођеног места, — није му из главе излазило. Позив за тако велики задатак, био му је обичан; а препун планова, мирно је корачао пословима, који су га чекали, и, као дете, радовао се после сваког довршеног рада.

На пољаници је избележио места за поди-
зање кућа и око истих окружио дворишта
велика и пространа, за смештај осталих зграда.
Смислио је како ће их озидати, колико поди-
гнути, куда окренути и сачувати од честих
ветрова. На малој речици нашао је водопад за
воденицу, која ће им колико толико послужи-
ти, јер им је била потребна као насушни хлеб.
Одредио је и земљиште, које ће засејати и
отребити од камена и другог шљама. И за
све друго побринуо се и чекао доба када ће
по реду урадити.

Више пута указао би му се слаб осмех,
чисто неверица, када би погледао, како иде
једно за другим својим редом као у кошници;
али би се одмах и изгубио са његових усана,
на помисао, да је све то празно и далеко до
остварења. Шта му се још у том моменту не
би у глави надовезало. Изишли би му пред
очи Азијати, неродна година, пука сиротиња,
па толики народ; жене, деца и триста које-
каквих чуда. Појурио би да ову збрку раз-
мрси. Пришао би првом раденику и њега
оставио да се одмара, а сам би радио његов
посао дотле, док се не би уморио и осетио
знојаву кошуљу.

Један пут му јавише да су дошли нови
досељеници. Колико га то обрадова, толико
више и забрину. Њихов долазак био је ново
питање, да ли нису дошли као уходе и наро-
чито послати од непријатеља. Па онда, они
имају свој договор о свему; а нови бегунци
могу не пристати на то, па могу и отићи; а
да ли их он сме пустити да се врате, можда

ће га проказати, а то је зло од кога се плашио највише.

Не казајући никоме ништа, прими их и нареди, да на њих припазе, док он са сељанима не учини споразум.

После неколико дана у плетару позваше непознате. Унутра ступи њих петоро, бледи и изнурени од дугог путовања. Очи су им биле и ако суморне, ипак живе и несавладљиве. Погледи жучни, осетљиви; са неком жудњом се зауставише на планинцима, што су немо седели на малим трупчићима и посматрали бегунце, како се румен по њиховим обрзима полако шири и замењује бледоћу.

„Ви нама нисте познати браћо, ред је да се упознамо“, ослови их Васиљ и показа руком на своје сељаке.

„Хеј, Боже!... Како те волем младићу, што нас назва браћом. Ако си брат, ти нећеш пустити де идемо одавде.. Наше је тело све изломљено, кољући се са оним вуцима. Добро да знаш старешино, нисмо им остали дужни, али која хасна, њих много, нас мало; оно што погибе, оста тамо, а ми са нашим из шуме у шуму. Још, да Бог не рече, те ударисмо на вас, све би помрло од глади. За нас маторе и којекако, али деца, нису крива ништа“. Непознати се прекрсти, погледа у небо и изнемогло спусти на земљу.

Васиљ је бледио и зеленио, у њему је врило само да прекипи, али савлада себе и после кратког ћутања опет настави:

„Ако сте наши, онда сте робови али и јунаци као и ми. А ако сте послати овамо,

чека вас смрт као добро-јутро. Међу нама има договор и ми овде живимо по њему. А ако неко то погази, одмах гине. Такав нам је адет и ако га примате даћете завет и клетву“.

„И децу и све повикаше непознати“, прилазећи Васиљу са пруженим рукама.

Долазак нових сељака, још више је појачао радну снагу. Село је напредовало, расло са новинама, да је било милина погледати. Само је Васиљ нешто оћуткивао, као да му нису биле све козе на броју. Није имао када гледати на лиснату гору, давно обучену у зелено рухо, ни на пријатне и расхлађене вечери, са веселим поветарцем, све му то није падало на памет. Поред бриге о усевима упола готовим; стоци коју му је духовник још у почетку пролећа испослао; о малим јагањчићима, што су играли око маторог Дрлачића и са њиме разговарали по цео дан; тукли га и боли танким рошчићима, на шта их је он био навикао; о новим кућама давно подигнутим, остављеним сунцу и ветру да их просушује; о малим прасцима што грокћу у букваку; о воденици и дугачком жлебу куда јури планински млаз и прави ларму свуда око себе, — имао је још јачу и озбиљнију бригу: да сазна, шта има тамо иза брда, куда ни он, ни његови сељани, ништа не виде и не чују. Стрепио је за своју колонију, пуну мајстора; качара, ковача, зидара, тесача, чобана, свињара, трговаца па и сељака. Страховао је да га не нападну крвници са јачом снагом, када се он томе неће надати. Истина, последњи

пут, када се Теја из В..... враћао, казано му је, да је свуда мир али да се исти може претворити једног дана у тучу и бој.

Било је јутро, када Васиљ позва Дрлачића и још двојицу, да са оружјем пођу на велики вис који се дизао одмах изнад њихова села. Чим су се попели на сами врх, он се обазре око себе и намргоди. Оно што је мислио није му за руком испало. Са голог и највишег камењара видела се само шума која их окружавала.

„Ти си хтео нешто?“ упита га старац.

„Јесам, али мала вајда“.

„А шта је то“?

„Рачунао сам, да се одавде са овог високог гољака види чак тамо иза шуме, па сам се преварио“.

„Можда се и види“ и чича се узе пен-
трати свуда гледајући около себе.

„А... има ли које место?“ упита Васиљ.

„Боже сачувај, само се модри гора“.

„Е, то не ваља“.

„А зашто то?“

„Не знам шта ми је, ђаво би ме знао, од како ово мало уредисмо у селу, све се бојим“.

„А ког врага имаш да се бојиш“, претече га старац. „Народа доста и то све гра-
натири, сваки би појео по једног Азијата онако са чалмом. Шта ме гледаш овако стара, у коштац би се са њима ухватио. Оружја пуно, барута има више но што треба; година понела како Бог хоће, куће нам готове, све иде као подмазано; треба много убрљати тур па да нестане ове наше тековине“.

„Право да ти кажем, ноћу се не плашим од њих. Стража је далеко свуда и не да им прићи, али дању је незгодно. Могу пасти из небуха. Могу чак запазити наше село, па шта онда! — Све донде докле будемо сакривени, биће мира, иначе ваља на пушци окапати. И зато сам хтео удесити, да одавде видимо свакога, ко буде пошао к нама, онда је лакше спремити се за њихов дочек, па ма то били и наши који бегају од њих. Докле не дођу боља времена, ми морамо бити сакривени као људи без куће, као људи који живе у гори и само чекају непријатеља “ Ето чича зашта се бојим и сада измисли што добро.

„Ја сам већ измислио.“

„Ама Бога ти.“

„Нећу да се кунем, но мислим да ће ваљати. Одмах ћемо направити једно узвишење на овоме вису и на њему место за стражаре. Рачунам да нам труд неће бити узалудан, јер ће оно бити над свом гором, тако да са њега можемо гледати тамо далеко преко планине. Оно би најбоље било, када би на овој чуци имао који високи горун, па са њега и швапску да видиш. А овако, мора се створити“.

„Е што те волим чико, право каже Кесеџија да ти дамо срмајли.“

„Ајд одвали, док нисам и тебе ошакнуо па ће ти бити „срмајли“, одговори Дрлачић к’о баксум љутито.

Сутра дан, више од половине сељана, стењало је под тешким теретом. На томе послу радили су неколико дана. А кад би исти довршен, као веверица први се нестрпљиво попе

Васиљ на врхове подигнутих стубова. Био је радостан када се оте хоризонтат пред његовим очима. Цела околина могла се прегледати и видети сваки улаз у њихову шуму. Поглед му случајно оде преко далеких места и заустави на планинским косама, које су се губиле у сурој магли и све више тонуле као у море. Обузе га радозналост за рођеним местом; за данима прве радости што их је проживео тамо. Били су му ретки, сретни, увеличани, издвојени као Васкресење или Христово Рождество. Наслоњен телом на ивицу зида, предаде се сањалачким погледима; машта се разасу у мржњу, сакупи се читав сплет мисли некадањег живота:

„Ено мог гаја. Ала се разгранао, повио до земље. Гле како се нија и додирује високу траву доле. А шта ли је са колибом? — Једва је видим у оном зеленилу. Још иста, четвртаста са спуштеним капцима. Ни млекарник није се изменио; жути се пруже на њему као да је јуче оплетен; унутра поређане карлице пуне млека и за прст нахватају кајмак. Ха!... Ено и редаре! Новајлија, пре неколико дана доведена за мене. Како јој се тресу образи. Ала је бујна; сва се зацрвенила као крмез... Баш јури, обилази јомужаве грудве, спрема чабрице, види како их ређа. Ама да стане. Аха!... Добра кајмака, како га полако скида и трпа у опран суд. Е, што је волео кад тако слуша. Ни оцу, ни матери никад речи — прави анђео — а и они је мазе, милују као јединицу.

Васиљу се напунише уста пљувачком, механички покрете тело на другу руку, па се опет занесе:

„Пази како је ужагрила, стоји пред колибом и звера очима; ако сам од ње одмакао само за волико, она тугује. Полако се прикрадем и зађем за њена леђа. Рукама поклопим очи њене и онако зајапурену и врелу привучем себи... „Оћеш сад?! јуначила се она. Викала је да је пустим, љутила се, помињала моје име, говорила да ће ко наићи, отурала ме од себе, извијала телом, док се не отрже и поче бегати у колибу. Појурих за њом сустигох је и дохватих рукама преко једрих бедри и повукох у један крај. Јеси ли луд, видиш да промиче свет, хтеде се поново отети и побећи и у том гушању леђима затворисмо врата, догурасмо до кревета на који се обоје стропоштасмо. На грудима се размаче кошуља и показаше се две тврде јабуке, беле као снег. Она и не сачека мој поглед, сакри лице кецељом и ућута...

Васиљ прену из мисли и осети благост некадањег живота, давних успомена из времена што остављају празне трагове, набубрене као мехур који се доцније расплине и за свагда угине. На један пут све се то створи у језиво и страшно вече, када је гледао свуда пустош, свуда црно и опрљено од жежених облака. Сети се рушевина, бегства са оном истом вредном редушом, сада већ женом у годинама. Спопаде га отровни бол; бол увреде и љубави; мржње и освете, све му се то сабра у памети. — Сунце је почело залазити; цео

предео, падине и равнице, што их је посматрао, остае и даље замагљене. Он уздахну: „Ох, да ли ћу вас угледати слободне и светле“. Место, на ком је стајао, не би му подесно, хдеде сићи доле, али га задржа Дрлачић који се у том моменту укачи горе:

„Е синовче ! виде ли што“?

„Боље да нисам излазио овамо“, одговори усплахирено Васиљ.

Дрлачић је приметио још одоздо како је Васиљ дуго остао нем и замишљен, ради тога је и похитао да дође к њему, да га одобровољни, јер је познавао и сувише добро срце његово, које се могло ражалити за пропалим домом.

„Верујем, да ти није лако, али шта велиш за мене старог, када ти тако млад жалиш“.

„Па знаш како је Бајо, за својим срце боли те боли, па био стар или млад“.

„Још како боли, али ћемо га лечити да прође“ и старац се окрете на једну страну.

„Видиш ли ону планину, што је зову Медведник?“

„Видим.“

„Испод њега има једно село, одатле је један наш главешина, што живи у В..... А онамо чак иза вароши, и Дрлачић показа руком на ту страну, ту се родио онај стари прота што си био код њега. Тамо где се вију облаци, ту је твоје родно место. А доле у низини, што се онако бели као платно, ту сам ја кућио а душман раскућио. Погледај оно, што се отегло као гуја и по негде бљешти, то је Дрина. Отуда долазе ови проклетници.“

С леве стране, па све уз воду око оних грена, тамо се налази „Прослоп и Соко-град,“ та су места давно они отели и по њима се шире као ћурани. Готово, Васиљу, они су свуда наше комшије. Захвалимо Творцу, што нису до сада нађушили на ово место. Не треба да причам ваздан; погледај Бегов хан, како се лепо види, ту их има као паса. Одан-де, догде, дан хода за добра пешака.“

„Откуда ти познајеш Бајо сва та места?“, упита Васиљ.

„Ето одкуда. Док нису понова они на-гннули овамо, — раније било их је мање — ја сам, као поуздан човек, свуда по тим крајевима носио разне поруке нашим људима од главешина. Али када нагнну она велика сила, ко је могао побеже у планине, а остали заглавише“.

„Баш чико! за срећу свију нас, ти дође овамо, да не би тебе ко зна шта би било“.

„Море Васиљу! има она пословица: кога нема без њега се може. Да није било мене, дошао би други, трећи или ма ко. А тако исто да ти онако мушки не дочека Азијате, ко зна шта би са нама било. Иде то заједно, што но кажу: човек на човека, а дрво на дрво... Него манимо разговор, доле чекају људи, да видимо шта још треба“.

Обадвојица се спустише доле са уверењем, да ће им овај рад колико толико бити од помоћи. Када је све довршено била је ноћ увелико. Васиљ викну да се покупи алат и са Дрлачићем пође низа страну, да сутра опет сачекају зору на новом послу.

VII.

Општа неизвесност, којој није било краја, стишавала се енергичном природом Васиља и његових сељана. Сувишна предострожност одбијала је од њих сваку забуну и беспослено време. Љубав према породици и њиховом селу, била је јача од сваке зебње. Радост за напретком није им се могла помутити, упорно су корачали и веровали да ће доћи крај грабљивим животињама. Све жалосне успомене, потпуно обрнуто, утицале су на њих са оне боље стране, не, као побеђени, него су имали уверења, да ће победити нападаче. Нису хтели заносити се тиме, да ли ће њихов рад дочека-ти будуће године под њима или расплинути се једног дана под мачем тирана. На против, охоло су ступали унапред, као велика војска са пуно поуздања, да је јача од противника. Њихово село је напредовало, бујало као ква-сац. У њему оживе сваки камичак, свака гру-два земље, што је до скоро венула под ур-ликом бесних животиња, — где су по укр-штеним ветровима, мразу или великој припеци, излежавали се и чекали ма и најмањи пљен. Како је јака воља онога што спаја и наређује; што облагорођава и ништи. Требао је неко, без игде ичега, да дође у ту пустару, празну и страшну, па да се тако контрасти споје, са-живе као потребни једно другом и што више упознаду. Онамо где су отворене чељусти шкљоцале, сваки корак гацао у неизбежну јаму, тамо су за чудо, нашли живота људи исте судбине. Ту су утолили глад, што им је

смрћу претила. Толико време живели су они у суровом месту са шаком брашна; толико су имали. колико да заложу огладнелу душу, па опет их је нешто вукло, храбрило да издрже, да заволе стене, ледину, непробојну гору, сумњиву у свако доба године. Смели и одважни чекали су дан, време, када неће стрепити за насушни хлеб. Вредне руке Дрлачана свуда су стизале; бориле се с недаћама и савлађивале тешкоће на свакоме кораку. Како је било у почетку, а како доцније? --- Некадање трње сада цвати у питомим изданцима. Поред Јасика нестало тиње, песка и лискуна. Тамо су косе бразде препуне: лука, купуса, пасуља, кромпира и другог поврћа. У долини велике ливаде, њиве окићене кукурузним струком. У страни, некада немој, пустој, где су се колутале шарке, пландују стада са чобанима. Нема више старе, мрске, пусте и непроходне планине. То наличје избледило је одавно. Под њен плашт, очински је примила Дрлачане. Она их чува као своје најближе и најпрече...

Ни Васиљ, није се уморио, пред њиме су читава гомила предузећа. Свако му је напредовало и свршавало се по његовој вољи. У нове куће давно су се уселили; колеба су заравњене и претворене у дворишта. Мала насеобина, пуна као врт, изгледала је лепа, поносна, са неким чудним дивљењем и самих мештана, што су је китили. На једној страни, кошјеви за кукуруз, а на другој, не тако далеко у брегу, мала, проста капела за молитву. У средини села сеоска кућа за суђење

и договор. Тамо под брдом разапео се прави млекарски мајур, са многим направама: ту су кошаре, торови, колибе за смештај чобана и стоке. Иза њега отего се испуст са саденутим сеном, сламом и многим лисником. Све је то сложено до врхова, у облику звонаре, а одозго притиснуто тешким предметима, да не би ветар разносио. Цело село је ошанчено. Дубоки јарак дочекивао је и спроводио бујицу са планиских литица, да не би подривала зидине и влажила куће, у којима је последњих година, живот текао без преке. Сваким даном стизали су бољи гласови о миру, о заштити свију паћеника, што су као и они, лутали по густим шумама и крили се по хладним пештарама.

Скоро им је долазио и духовник из Грачанице. Како се зарадовао слози и раду њиховом. Прегледао им је капелицу и казао да ће им послати једног пустињака, да у њој служи и Бога помиње заједно са њима. Није изоставио рећи: да још дуго буду опрезни од непријатеља, али, ако дадне Бог, ускоро ће се и тога ослободити.

VII.

Кукурек петлова огласи поноћ. У мрачној здели, куда су скривене трошне зидине Манастира Грачанице, одбљесну један жижак пред иконом Матере божије. Две црне сенке напустише своје ноћне одаје и, са воштаницом у рукама, окретоше управ жмиркавој светлости у велики храм. Оба богоугодника клекоше пред slabим пламичком, да, у нечујној

ноћи, молитвама искупе свој грех. Пред саму зору оба пустињака повукоше се из храма и засташе пред гломазним манастирским вратима.

„Брате Јоване?“ проговори духовник: „Угодно је било Богу па и нама, да пред дверима храма „Свете Троице“, у селу Дрлачама чиниш молитве и око себе учиш побожне сељане. Тамо мораш поћи одмах, сваки је час скуп“.

„Као слуга свакога храма, твоја реч славни духовниче, за мене је заповест. Ја сам готов“ одговори пустињак.

„Благо онима који те имају. Ти идеш код браће, ретке браће, која су са шаком овсенице одржавали душу, чували славу на месту, које би и времена изменило... Пођи, пођи што пре, они те чекају, воле; сви ћете бити сретни, када се загрлите.“

„Сићушни и мали имају милост његову. Нека воља Великог и од сада буде уз наше молитве, па је пут осигуран“, одговори му калуђер и приђе руци духовника.

„Хала и жив био. — Не заборави на ствари, спроводнике отпусти на време, како сам ти казао. А теби нека милостиви помогне на добром послу. Духовник подиже руку и више главе сабрата, састави два прста...“

Изненадно је бануо калуђер са својим пратиоцима до првих стражара, који известише Васиља о непознатим људима. Старешина се брзо пожуре до путника, да са њима, пре но што уђу у село, учини потребан договор.

Како се обрадова, када му пустиљак предаде поруке духовника.

„Па ви сте наш свештеник.“

„Ваш и Божији,“ одговори му калуђер.

„Опрости, оче, моји сељани сви су на раду, неће моћи одмах примити твој благослов“.

„Бог је старешино, на сваком месту. Они-ма што зла не мисле радо прилазим, па ма где били“, одговори му калуђер.

„И томе има времена, уморан си, — биће дана, па ћемо свуда, у име Бога, заједно, одговори му Васиљ.

„Пратиоци су поуздани, могу ући у село?“ упита старешина калуђера.

„Њима верује духовник, колико мени и теби.“

„Онда је добро. — Ми се чувамо оче,“ и Васиљ погледа у калуђера.

„Ко чува другог, чува и себе,“ одговори му путник, полазећи са њиме и пратиоцима у село.

Када из шумовитог земљишта ступише на пољану, пред очима непознатих указа се велика рудина, као каква фабричка насеобина, са многим зградама и обиљем на њој.

„То је наш боравак“ рече му Васиљ.

„Диван! Бољег нисам нашао у несретној земљи. Хвала Господу на његовом дару“, калуђер се прекрсти и отшапута кратку молитву.

Још док су се они задржавали по селу, разгледајући све што су вредне руке подигле, Јанић је наредио, те се кућица код капеле одређена за њега потпуно успремила. Јављено

је и осталима, што су на раду, да дођу. Пристигоше и домаћице са дечицом. Од једанпут се слеже цело село око њих. Наста тискање, запиткивање. Малишани су трчкарали, љубили му руку, а одрасли прилазили, дотицали се свога свештеника и тражили благослов. — Овај радостан дочек калуђера још више одобровољи, још више заволе своју браћу, која су тако дуго трпели муке, сносила беду и зло и, напоследку, остали исти побожни хришћани, верни вери и обичајима.

Сваким даном, све је био задовољнији међу њима. Сваку им реч примио, добру их учио, говорио о животу, о Христу Спаситељу, његовом страдању и много које чему потребном. Са њима се слагао, заједнички радио све послове, увек је био први да помогне, покаже и научи.

Био је то човек жива духа, доброћудан, црне масти, раста средњег, дежмекаст, својих педесет пет до шесет година. Говором је освајао, заносио, оцртавао свој живот, који се испољавао у вечитој борби за своју веру. Примамљивим очима, будио је душу, свест, освежавао тело, да под тешким јармом издржи све тешкоће и опет не попусти од свога имена. Своју црквицу, коју је примио празну са голим зидовима, никако није напуштао. Сваког дана по нешто је додавао, дотеривао, улепшавао. Сам је израдио иконе на углачаним дашчицама, направио иконостас, амвон, и двери. По зидовима насликао је разне свеце, а горе обележио небо са звездама. Из Грачанице је добио уља и кандила, што ће горети пред

Христовим распећем и другим местима. Многу децу је научио читати, писати, рачунати, а понеке и у цркви певати. Није стајао; радио је ноћу и дању, да што пре доврши малу богомољу. Тај посао после годину дана почео је приводити крају. С нестрпљењем је очекивао моменат, када ће моћи позвати браћу у свети храм и предати им вечити спомен, — тај ретки дар.

У свима пословима, Дрлачић му је био десна рука. Правио је свеће, удешавао их по величини за дрвене чираке, што су их направили сељани од суве ораховине. Прислуживао је кандила, доливао уље, прегледао одежде, отварао књиге, скидао прашину са икона, по ваздан се крстио мицао губицама и у себи нешто шапутао.

VIII.

Једног дана, пре Свете Троице, калуђер оде до Васиља, кога заста у његовој кући.

„Жива ти мајка свештениче“, проговори Васиљ и устаде да дочека госта.

„Шта, да нисам ударио на гозбу?“ упита калуђер задовољан.

„Аха“... насмеја се Васиљ... „Јеси вала, јеси, таман да одемо за совру... Деде, Смиљана, спреми што је дао Бог, да и попа до ручкује.

„Не труди домаћицу, ја сам то учинио“.

„Одиста говориш?“

„А што бих се стидно, ја сам овде као у својој кући“, одговори му свештеник. Но

да тебе не би задржавао, иди са децом и прихвати се, а ја ћу очекаати“.

„Ама шта! Зар да то учиним без тебе. Боже попо“, и Васиљ понова узенаваљивати.

„Узалуд се трудиш Васиљу, ја сам задовољан“.

„Онда ћемо разговарати и ја нисам толико гладан“.

„Ето шта ради човек; немој тако иди па се нахрани“.

„Да сам ја увек трчао за лоицем, не би ти мени дошао у Дрлаче“, узвикну шаљиво Васиљ.

Оба се човека насмејаше задовољно. Васиљ устаде и јави жени да га не чекају.

„Ја знам да си добрим дошао, једва чешкам да те чујем“.

„Јесам, Васиљу, хвала милостивом Богу, на његовом дару; наша је црква готова и, ако буде здравља, сада о свечанику да је осветимо и њоме обрадујемо све Дрлачане. Да им оставимо вечити спомен, који ће их увек будити Богу на молитву“.

„Ама Бога ти? Ето радости, ето мога сна. Знао сам ја, да ћу чути нешто добро. Сада си ме заситио, могу ако хоћеш бити овако три дана. Удржи Боже и, вала ти на дару“. Васиљ скиде капу и помаче се с места.

„Тако је старешино. Божја је радост највећа“, одговори калуђер.

„Како да није. Десет и више година како хучемо у овим врлетима, сами самцити, нико ни чује ни види“.

„Немој тако, Васиљу, Бог све чује и види“.

„Оно јест, да не чује и не види, не би нас обрадовао. Да ми је још само дочекати и њих да нестане, па ако хоће и душу и све“.

„Мислиш за Азијате?“

„Јест, за те крволоке. Знаш ли, попо, када само на њих помислим, ја успламтим, нешто ме затишти, да могу све би их сатр'о у чу-туру или црко“.

„Полако Васиљу. Бог се и о томе брине. Видиш, на једном те месту метуо на искушење, а на другом оставио да паметујеш. И што си тамо изгубио, овде си добио. Ако он нареди дочекаћемо да их нестане“.

„Из твојих уста у Божје уши... Баш све је готово и црква и иконе. А шта је са ђацима“? упита Васиљ.

„Само нека је здравља до свечаника па ћеш чути“, одговори му калуђер трљајући руке задовољно.

„Добро је што си дошао“, продужи Васиљ нешто размишљајући.

„Да није због цркве“?

„И због цркве и онако.. Мало пре био је код мене наш сељак Ђука, — онај Марин Ђука, знаш га? — па ми рече: да би дао ћерку за Остојиног сина“.

„Па како мислиш о томе?“

„Добро, обоје су добри, али Ђуки рекох да причека, док и тебе не питам. Ако ти велиш, могли би и то сада о свечанику уредити“.

„А јеси ли о томе говорио са Дрлачићем“, упита га калуђер.

„Јесам, и он пристаје и вели да треба дозволити“.

„Ништа боље, бар ћемо тога дана саставити и ту радост“.

„Па и време је“, продужи Васиљ. „Девојка премашила већ и године. треба да иде, нека тражи друга и заштитника“.

„Што раније то боље; људи још се плаше зулума. Знаш како је Васиљу. Ђука је остао, па ни Остоја није млад, то су изнурени домаћини, па....“

„Па када се освојтају“, прихвати Васиљ, „биће им пуно срце, ту им је већ једна залитита више, лакше ће подносити и остале терете“.

„А нису само они?“

„Уха! Има их доста, што ће тражити да ускоче у тај обруч, само док отпочне“.

„Нека, нека, Васиљу, то је добро. Где млађи пристижу, ту се старији одмарају. Све су то војници, браниоци наши“, одговори му задовољно калуђер.

„Још како, јеси ли их видео, к'о рисови“.

„Тако, тако, треба и о њима водити рачуна“.

„Па они то одавно околише да ми саопште, а ја сам нарочито беогао и одуговлачио“.

„Сигурно је било потребно да тако радиш?“ упита калуђер.

„Морао сам због оних зграда што сам ти показао. За све момке направио сам засебне вајате, да се не би свађали. — Онако сви се сабију у једну собу; ту је свекар, свекрва па девер, снахе и остали укућани. И трпе се

док не прекипи, а после за кике. А овако, сваки у свој „ћилер“ па мир“.

„Нека ми је Спаситељ сведок, али то је паметно што измисли“, задовољно одврати калуђер.

„Ко зна да ли би толико и рођенима могао учинити колико њима. Тако је ваљда речено, да се у овом завејаном пределу, састанемо и толико помажемо као фамилија“, одговори Васиљ, који устаде и узе ходати не прекидајући говор:

„Ти нешто рече за ђаке?“

„Они ће певати у цркви“.

„А шта је са оним мојим?“

„Тешко Васиљу. Неће да учи, по ваздан ћути и нешто мисли, а шта толико збира, Бог би га свети знао“.

„Не знам на кога се изметну проклетник, неће ништа да ради, ваздан шврља по гају, и излежава се као болник. Ето, ономад учини оно, причао сам ти као оцу, брату, не знам како да те назовем.“

„Младо је дете, Васиљу, немој одмах суч на њега. Него знаш шта, колико он има година?“

„Више од двадесет. Сада о Крстову-дне биће му чини ми се пуних двадесет једна. А што питаш?“ упита Васиљ.

„Да га оженимо. Нека узме Марту Дрлачића, то је добро чељаде.“

„Сваку ми реч погађаш“, одговори Васиљ с уздахом. „То ми је једина нада. Рачунам, она ће га довести у ред, јер је паметна, радница до Бога, а и разуме као матора.“

„Васиљу!“ одговори калуђер озбиљно. О детету доброг родитеља не могу говорити рђаво. Он је јоште млад, а када би био на-
шег доба, друкчије би мислио.“

„Ха!... Па он није дете.“ Васиљ сумњиво заврти главом. „Ето!... Нека други не чују, — због њега наста кавга између мене и Смиљане. Сто пута сам причао и говорио шта он ради, а она ни опепелити.“

„Ти немаш више деце, осим њега и девојчицу?“ упита калуђер.

„Због тога што је јединац, она и јесте таква. Само ли што поменем, као да јој очи вадим. Ја једно, она друго. Брани га од мене, као да сам туђин. Та... већ сам диго руке, ћутим и гледам шта ће бити.“

„Каква промена,“ — у себи је мислио калуђер. Гвоздена рука, вечито устремљена са убојним копљем, није клонула од глади, ништавила, грозног непријатеља. А сада у миру и изобиљу, како је мека као памук и то пред дераном, обичним slabим и нејаким, само зато што је његове крви. Како је нежно родитељско срце, када се према детету одређује, а какво је страшно, кад га од непознатог брани. Да ли га треба лечити? Јок, можда ћу га увредити.

Велика је љубав матерна према детету, зато немој замерити Смиљани. Али када га уврстимо у домаћине, све ће то проћи и заборавити“, одговори му калуђер, који се подиже и пође.

„Зар да идеш?“

„Време је, давно сам дошао, а и ти имаш посла.“

„Проклети посао, навалио се као буна. Радоје
промрмља Васиљ... „Него да те још упитам
за ону поделу, јеси ли што радио?“

„Готово је. Избележио сам домове, дома-
ћине и колико који има људи у њему. Затим
ситну и крупну стоку. А што питаш за то?“
упита га калуђер.

„То ми је највећа брига, њу морамо свр-
шити одмах чим прођу Тројице. Време је давно
дошло, да се зна шта је чије. Била ми је мука
док смо били слаби, а сада фала Богу има
свега. За ових десет — петнаест година, што
смо скућили, поделићемо по главама, па нека
сваки брине за своје. Земље иначе има колико
ко хоће, — може ли само урадити,“ одговори
Васиљ озбиљно.

„А што не би и даље овако остало?“

„И ја бих волео али не може. Већ сам
сустао, више не могу потрчати као некада.
Шта би радио, да се у друштву ових млада-
наца што пристижу, изроди пет — шест њих као
овај мој. Зар под старост дасе бијем са њима.“

„Али њима опет неко мора заповедати.“

„А... ја нећу моју заклетву погазити, бићу
им старешина увек и они ће слушати мене.“

„Онда зашто журити?“

„Морам. Сутра да се разболи који до-
маћин, нећу да ме онако болестан куне.“

„Шта то говориш старешино? упита за-
чуђено калуђер.

„Истину говорим. Сваки би тај помислио
да за собом оставља сирочад. Па зар и ја
не могу умрети?... Па шта онда; да се покољу?“

Калуђер погледа значајно у Васиља, а затим додаде:

„Моја молитва нека ти увек буде на помоћи“. Затим се диже, сиђе низ степенице, мислећи једнако о човеку, кога Бог обдари толиком памећу.

IX.

Освитак Свете Тројице поздравише стражари из пушака са највише „Камене чуке,“ више села побожних Дрлачана. Радосни пуцањ одјекну на уранку мајског дана и ускомеша непрегледну гору у пола зелену. Све прену из ноћна заноса. Природа се пробуди са младим ластарима, набубрелим круницама, малим челицама, што зујаху око шаренога цвета. Први јутрењи зрак залепрша по излепљеној хартији на четвртастим оквирима, — урезаним у зидове у место прозора. Тако умилан поздрави радосно успавале мештане; поздрави их на обичној постељи онако сањиве. О... Колико их ужурба, овесели и на мах упути у спремању. Неколико минути доцније, свако је било измивено, очешљано, обучено у чисто рухо, накинђурено и заличено. Сеоска улица оживе као никада дотле, њоме су јурила момчад и једно друго престижали, да што пре стигне сеоском дворишту.

Ко се не би радовао новој богомољи; новом и првом весељу после толико година. Младеж је већ припремила свирале и гајде, да после онсг туговања одјекну писци по високим гребенима.

Двориште се за часак напуни. Жагор који се је више ширио међу њима, једним одсеком ућута, када се на вратницама појави Васиљ са укућанима. Маса се заталаса као увлатало жито, и крену за старешином кривудавом стазом. Узаним путићем тискали су се мали и велики поред одраслог жбуња, у чијем зеленилу цвркутаху мали косићи. Гомила се успења до окуке, што се савијала на лакат, а после ударише десном страном поред одраслих лужника, све једно за другим до самог великог шумског свода, у коме је била увучена мала богомоља. На вратима их дочека пресретни Дрлачић и ослови са речима:

„Нека нам је добар почетак.“

„Дај Боже и данашњи празник,“ одговорише му они.

„Овамо соколови,“ викну старац деци и узе их упарађивати два и два... „Тако !... Ви морате први учити молитву.“ Он пође напред а они за њим. За дечацима уђе старешина па и сви остали. У светињи између кршева, наста тајац. Тихи дах неприметно је покретао груди, покретао душу што је стрепила пред Христовим распећем. Овако усхићени, нестрпљиви, гледали су у мале колутиће што су се дизали кривудаво од пламена са воштанице. Са црквеног пода долазио је мирис пролећа, од набацане траве, свуда по целом храму. На једанпут се сви са нечујним узвиком приклонили свештенику, који у одежди отвори двери. Обузе их радост, неко осећање, помешано са жмарцима што су јурили кроз цело тело.

Служба је трајала дуго; она их окрепи, ослободи; сваки је у себи читао молитву и и молио Бога, да сачува од тирана њих и њихову браћу, која се муче и пате по незнатним гудурама.

На трави су клечали више пута заједно са свештеником. Плели венце, шарали их разноврсним цвећем, добро увезивали да се не распреду и натурали по два три комада на руку. Дрлачић је само трчкарао, улазио у олтар, отуда излазио, носио кадионицу, додавао је калуђеру, љубио му руку, једнако се крстио и нешто погледао. При свршетку службе, старац се проби кроз масу и заустави онамо где је младеж млатарала рукама и немирно се око себе освртала. Он одвоји неколико младића и уведе у олтар. Отуд их врати са иконама и нешто им полако заповеди. Момчад пође вратима, за њима се упарадише деца па и матори. Калуђер у одежди напусти цркву и цела се литија крену преко засађених ливада, уз песму коју су ђаци без престанка певали. Свештеник је полако корачао, да би и дечица могла издржати велики круг, који се је имао прећи. Пролазећи преко неравних места, први су се пентралли застајкивали, чекали мале и остареле, да се понова прикупе и опет продуже. У том ишчекивању један старчић приђе Кеседићу и радосно му стеже пружену руку.

„Дијете! Је ли наш попа био код „Москова“.

„Јесте, то нам је он причао“, претече други из гомиле.

„Паметан је, браћо, као и наш Васиљ“, продужи старац. „А је ли Марко, ти рече да је био код Москова?“

„Ја“.

„Па шта вели, ја га нисам слушао?“

„Ако је онако, онда је и Боже помози“.

„Е... Даће Мајка Божија и данашњи празник“, опет ће старац.

„Каже да је Москов узео написмено од Азијата, да нас не дира“.

„Баш написмено?“ Старац ућута и замисли се. „А где ће Москов гледати шта он ради по гудурама“.

Кесецић се мало осмехну, па ће рећи:

„Далеко је Москов, али је попа доиста вредан и учен“.

„Бог с тобом Кесецићу“, прихвати старац. „Знаш ли шта би прошле године. Да не би њега она болештина све подави. Онда сам видео човека од памети. Јурио је дању и ноћу са Васиљем. Што он не стиже, онај други доврши. Сећаш ли се кад нас остави тако рећи голе. Губере, шаренице, гуњеве, кошуље, сукње, ама све до парчета потрпа у кључаник. А после 'вала милостивом, као да руком однесе. Па и сада како завирује по ћошковима чим уђе у кућу. Чик да је нечисто. Одмах се љути и кори домаћицу.“

„Још како је зорли у томе“, викну Кесецић. „Ту скоро накара снаша Станију Ђукину, што није нешто у кући урадила“.

Чича таман заусти нешто да каже, а деца понова запеваше и литија крену понајлак.

Подне је давно било измакло, када

калуђер дође понова пред сеоски храм. Ту се заустави и окрете сељанима:

„Браћо и сестре, још једанпут захвалимо Творцу на његовој милости“.

„Слава оном на небесима“, викну Дрлачић.

„Данашњу радост“, продужи калуђер, „удвојићемо тиме, што ће Остојин син Страхиња добити себи друга, Милојку ћерку Ђуке Радића. Је ли добро да се освојтају ова два дома“?

„Бог нека га казни, ко им зла мисли“, одговорише сељани.

„Нека је са срећом наша молитва и благослов младенцима“.

„Амин Боже“.

Калуђер се повуче у цркву са Дрлачићем, а остали разиђоше кућама, да наставе прославу радосног дана.

Х.

Некако одмах после минулог празника, који остави прву радост у Дрлачама, Васиљ позва у сеоску зграду његове свакидашње саветнике: Дрлачића, Кесецију и Теју. А и калуђеру је лично казао да дође чим сврши јутрењу молитву. Био је радни дан, у селу тишина, нигде живе душе, када старешина поред ограде промицаше дворишту. Чим дође до великих врата, примети да нико од позватих није дошао. Не хтеде улазити унутра, напусти степенице и сиђе наниже под широки храст. Полако се спусти на гуњче, које скиде, баци на траву и погледа у сунце.

„Охо! Одскочило далеко а њих јоште нема“. Он се окрете и погледа на вратнице... Шта ли су се задоцнили? Као да знају шта ћемо радити, па им се не долази. Ја и сам не знам што тако журим. Све ме нешто тера да довршим тај посао, који толико година заједно грбисмо. Нека буде на добро, промрмољи у себи у неком заносу. „Па ја не радим рђаво“. — Храбрио је себе. „Мислим да сваки очува своје. Некоме можда неће бити право, али ће то чинити из незнања. Када праведно поделим свима, биће задовољни“. Из мисли га трже шум калуђера, који се беше са неком књигом право њему упутио. Васиљ се подиже и приђе свештенику.

„Благослови оче“.

„Бог те благословио. А што си се осамио Васиљу“, упита га калуђер.

„Па, ето, оних јоште нема. А донесе ли оно писаније?“

„Јесам, ту је“, одговори калуђер...

„А знаду ли и они за овај рад?“.

„Знају, само се мало старац бунџи“, одговори Васиљ.

„Па то једанпут мора бити на крају крајева.“

„Још како и зато је боље да ми то учинимо но други“.

„Боље, боље, Васиљу, и ја ти потпуно одобравам. Некако у почетку и мени се није свидело, што да се распарчава толико добро, које сте у заједници годинама текли, али када сам добро размислио, видео сам да је то потребно“.

„Та и чича ће лећи, кад му објаснимо. И он зна да ја нисам ничији непријатељ“, одврати Васиљ“.

„Како би било да идемо у кућу, сигурно ће и они банути“, предложи калуђер.

„Можемо“.

„У том моменту унутра ступи Дрлачић, Теја и Кесеџија.

„Немој, старешино, да ти је иле на мене, ја бих раније дошао, али је овај матори све крив“, отпоче још са врата викати Кесеџић.

„Ајд одвали отале“, одговори старац и поздрави се са Васиљем и свештеником.

„Вала умрећу, — казао сам ти — али ће ми остати жао“, уплете се понова Кесеџић, прикривајући своју намеру да искаже.

„Ми треба, Кесеџићу, да твоје мисли погађамо у боб“, рећи ће Теја.

„Остави спрдала бога ти, он друго ништа и не мисли“, продужи старац, који је знао да се то њега тиче.

Калуђер који је се правио да то не чује, ипак погледа у старца... Шта је то ортаче — тако га је звао, — овај те много дира“.

„Ама попо! Велиш ти то за мога парњака“, уплете се Кесеџић.

„Далеко си ти изостао. Дрлачић је много од тебе старији“.

„Само му је старија коса, а друго..“

„Е што си угурсуз, нема те под небом“, одврати старац смејући се и сам са осталим.

„Људи да почнемо рад“, проговори Васиљ, колико да прекине шалу.

Другови се уозбиљише, као да свега није ни било, сваки погледа у Васиља, очекујући да им саопшти зашто их је звао.

„Близу је петнаест година како се међу нама дели братски свака мрвица“, одпоче Васиљ. „Било би браћо грешно да се некеме учини неправда; а што више године промичу старост јури код свију као на белом коњу, зато сам мишљења како смо и раније говорили, да сваки у Дрлачама јоште за живота знаде шта је његово“.

Тајац који произведе Васиљев говор на-
послетку га прекину Дрлачић више снужено.

„Баш да се делимо?“.

Нећемо да се делимо, но да напишемо шта ко има у овоме селу“.

„Па то је то исто“, прихвати старац.

„Боже сачувај. Неће се код нас ништа ни за длаку променити. И од сада ће ићи како је и до сада ишло. Само за сваки случај и то да имамо уређено“.

„Па како ће се знати шта је чије?“, упита Кесеџић.

„То је све Кесеџија свршено. Ја сам замолио попу и он је то написао и распоредио не може боље бити. Затим се окрете њему и замоли га да им покаже цео рад.“

Калуђер отвори једну књигу и по реду им све поче читати: колико има домова, људи, стоке, хране, и ствари. После им објасни: колико свакоме и чега припада од свега што имају у селу.

„А шта мислиш о приновку ако га буде било?“

„Врло лако. Све што се у години заради поделити понова на све главе подједнако“.

„Добро је ово што каже Васиљ“, прихвати Теја... „Сутра ако дадне Бог боља времена, биће пуно народа око нас... Онда неће село знати само за мене и вас. Биће ту триста ђуди, па да не би имали кубуре, боље је рећи свакоме за времена шта је његово. А доцније, широко му поље, може сваки где хоће“.

„Није ово рђаво што рече Теја“, умеша се калуђер. „Ја сам већ казао вама поруку духовнику. Азијату долази крај. На њега је скочио цео свет, а највише Москов. Њихова погибија ослободиће путе и богазе. На све стране свет ће се размилити. Састаће се сродници и пријатељи; кренуће трговина, умешаће се и они који се никада видели нису и ко зна шта све може бити. Зато је паметно да зарана доконтате овај посао“.

Дрлачић, који је нешто премишљао, после свршеног говора свештениковог, отпоче говорити.

„Све је то красно и лепо. Али те Васиљу молим као своје дете, немој ником ништа говорити о деоби.“

„Него“, упита зачуђено старешина.

„Ово је добро што си урадио и изметовао. Твоја мудрост увек ме је теби привлачила. Само удеси тако да не изгледа да се делимо. Бојим се узео ука, па ће се сваки отоврљити на своју руку“, додаде старац готово молећи.

„Ништа не брини старче. Нико се неће сетити. Наш завет постоји ти знаш. А знаш шта чека свакога ко га погази. Али ћу им казати шта смо стекли за ово време и колико има сваки у тој тековини“, одговори му брзо Васиљ

„Е Бог ти помогао, не знаш како би ми било, да прозуји код сељана глас, како се од њих туђимо“.

„Па, браћо, и право је да онај ко умире знаде шта оставља својима“, заврши Васиљ.

„Право је“, одговорише сви четворица, подижући се да пођу кућама.

„За ову мудрост нашег старешине, нека парњак припреми које младунче, ред је да нас почасте за оволики труд“, поновиће Кесецић.

„Спремићу ја теби сичана, лапарало један... Моли се Богу, овим људима, сада бих ти нешто казао“, одговори му старац.

„Добро, када се љутиш, ја ћу ти спремити оно што ти волеш“, викну Кесецић и умаче на врата. За њим и остали изиђоше, вичући шаљивчину да их очека.

XI.

Када се Васиљ хтеде одвојити од калуђера и другова он заста и окрете се Дрлачићу:

„Слушај чико, данас је петак, таман ћу преко сутра у недељу довршити овај наш посао. Боље је што пре да то учинимо, него да се одуговлачи“.

„Само онако, како сам ти говорио“, молио га је старац.

„Хоћу, па и ти ћеш бити ту. Видећеш како ће се све то лепо свршити“. Васиљ се са њима поздрави и када стиже кући било је прошло подне.

Прође сва оделења, завири у сваку зграду, али никога од укућана. „Сви су на раду“. Хтеде остати да се прихвати мало, но се предомисли. Из једне одаје, где је стајало јестиво, дохвати комад хлеба и уз пут га стаде грискати, полазећи раденицима на њиву.

Чим стиже код њих, очима потражи Филипа, кога није било међу њима.

„Смиљана! А где ти је јединац?“, упита је доста заједљиво.

„Сад је био ту, мора да је код оваца, одговори она збуњено и слабим гласом.“

„Шта ће он тамо, када има ко њих чувати?“.

Жена ућута, чинила се свему невешта.

Васиљ натмури чело, дуну кроз нос и, љутит, удаљи се од њих. До саме ноћи лутао је неодређено. Ни с ким се не хте састати ни проговорити. А када се смрче он уђе у воћњак а одатле упуту се у кућу.

Под растом у близини кућних врата, где се обично лети хране, затече Филипа да стоји.

„А где ти бијаше синак цео дан“?.

Филип се покрену, колико да дâ знак о очевом приговору.

Васиљу заигра доња губица, па ипак се уздржа, прође поред њега и онако уморан уђе унутра не рекавши никоме ништа.

Сутра дан је отац рано сачекао Филипа, одмери га строгим погледом и рече:

„Данас ћеш копати са раденицима у Вр-
тачи. Само да те не нађем тамо, па ћемо се
и за јучерашњицу наплатити“.

Младић нешто прогунђа.

„Јеси чуо ти! Доћи ћу ја на њиву... Држи
се добро“, викну му Васиљ.

„Можеш!.... Дођи!... Узвикну Филип увре-
ђено, полазећи на рад као од беде.

„Ја злог ценабета, мајко Божија“, поми-
сли Васиљ у себи, гледајући непослушно де-
риште.

Целу је суботу провео старешина код ка-
луђера, припремајући свој посао за сутра дан.
А чим је осванула недеља пожурио је сео-
ској кући, да сачека и остале сељане ради са-
општења о њиховој имаовини.

Чак око смиривања сунца завршен је по-
сао на опште задовољство. Васиљ се на-
рочито старао да не увреди Дрлачића, који
је са њиме био творац и душа целе тековине.
Онако расположен са пребринутом бригом,
преко обичаја доцкан се растаде са сељанима
и врати кући.

Смиљана је седела на прагу од куће и у
мраку чекала на његов долазак. Била је прили-
чно замакла ноћ, када чворизнуше вратнице.
Она се подиже, запали зубљу луча и сиђе
пред њега.

„Ти си се начекала сита“, ослови је Ва-
сиљ весело.

„Па готово“.

„А јесу ли деца поспала?“.

„Давно“.

Смиљана изнесе зготовљено јело и обоје седоше за софру да вечерају. Васиљ је непрекидно говорио о подели, имовини, слози у селу, послушним људима, раду калуђеровом, добром Дрлачићу и много о које чему познатом њој и њему. Говорио је о Филипу њиховом, његовој женидби са Мартом Дрлачића или којом другом девојком у селу. На-послетку је, али из далека, корио и њу што је детету попуштала и крила од њега његове лудорије. Смиљана му није хтела кварити расположење, слушала га је, сваку му је реч одобравала, правила се да не чује заједање његово.

„Оно, што ме је жижило, чега сам се бојао да се не огрепим, да ко год од наших не зажали на моју кућу, довршио сам. Сада ћу бити мирнији и имаћу времена да овог нашег распикућу узмемо преда се“, проговори Васиљ мало озбиљније, гледајући у своју жену.

„Па ти си га и до сада учио, други се није мешао у нашу кућу“.

„Није, али у њему су сами ђаволи“.

„То там било Васиљу“.

„Јест, јест, опако дериште, али се надам да ћу ја то испрашити“.

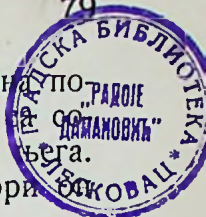
Смиљана слеже раменима.

„А и ти од сада буди мало друкчија према њему, па ће бити добро“.

„Оћу, како ти кажеш“, одговори она зевајући.

„Теби се дрема“.

„Јок, онако ваљда“.

Васиљ се замисли и ућута. Смиљана по-
нова узне зевати и прикупљати судове
фре. Када доврши посао она очека на њега.

„Да идемо, је ли време?, проговори
и подиже се са трonoжице.

„Зубља је била догорела и постепено уз
губити свој пламен. Смиљана баци окрајчиће,
запрета ватру и упуту се код деце на по-
стељу.

Ни за тренутак није Васиљ одустао од
своје намере. Решен да завири у душу свога
детета, узне га преда се, да види шта хоће и
чему жуди оно. Од куда је дошла овака ђуд
код њега. Што ће његов син да буде грам-
зљив, похлапан и нерадин. То га је највише
плашило, болело га је у самој души. Од куда
на њему толики грех.. Чији је он, ко га
наметну неправо?“

Са Филипом узне чинити разне пробе.

Један пут га позва да обиђу усева. Целим
путем показивао му је разно дрвеће, од ка-
кве су вредности, које се дрво и зашта може
употребити; учио га је о раду у пољу, о
кући, домаћинству и свему што је добро и
што треба једној кући. Све тише и блажије
спуштао је отац своје савете, хтејући тиме да
га одобровољи и покрене на разговор. Чак
му помену и женидбу његову.

„Па шта мислиш Филипе, били могао
бити домаћин?, упита напоследку отац радо-
знало.

Филип као и увек окрену главу са на-
пућеним уснама, уви раменима и без речи
погледа на другу страну.

Васиљ понови исто питање још блажије, али не доби одговора.

„Што не говориш, оћеш да будеш домаћин?“

„Не знам, нећу“.

„А што не знаш, ти си већ велики, ту је време, да те уврстим међу људе“, одговори му отац.

„Аја, оћу да будем сам домаћин“, једва прогунђа Филип.

Васиљ се запањи, поцрвени од љутине, али оћута и стиште себе.

„Како сам, па ти нећеш да радиш ни овако, не допада ти се пуна кућа, одкуда се може живети без рада?“

„Не знам“.

„Како не знаш“.

„Па ја ћу радити“.

„Али ето ти нећеш да радиш, по васдан луташ које куда. А кад огладниш, ти на силу тераш матер да ти даје да једеш“.

„Нисам ја то чинио“.

„Онда мати лаже“.

„Ја то не велим“.

„Ти, сине, ниси луд, а што се правиш такав Бог би те знао. Није право да те маторог дотерујем мотком у ред“, рече му Васиљ одсечније.

„Шта да ме бијеш, ако ти не ваљам ти ме отерај.“

„А где ћеш?“.

„Где било“.

„Али тамо има свуда Азијата“.

„Па ако“.

„Они ће да те убију“.

Филип ућута и нешто стаде промишљати.

Васиљ употреби овај моменат, па одмах настави.

„Видиш овде си слободан, живиш као бубрек у лоју, а тамо мораш да пузиш, да будеш роб па те могу и убити“.

„Све једно нек убију“, одговори Филип одлучно.

Васиљ се окамени од чуда. Престаде га више питати. Онако неми обоица, ударише најближим путем до куће.

Дани су промицали, ишли брзо један за другим, стизали су нови месеци, а стари остајали, негде тонули као да их није ни било. У пркос рђавом изгледу отац се не одвоји од сина. Са њиме је радио, показивао му сваки посао. Учио га о поштењу, одвраћао од рђавих дела, говорио му о свима потребама и дужностима. Чак му напомињао, да ће сваки ко не слуша, доћи до велике казне, нарочито му помињао да ниједан не може бити међу њима, ко неће да ради и поштује у селу њихов рад. Све је то Филип привидно слушао, а друго мислио. Његова је памет лутала, заносила се отмицом, нерадом, самовољом и једва чекала да се отресе очева ока, па да одахне у правом неваљалству.

О матери није ни водио рачуна. Ње се није ни бојао. А кад би га почела корити за лудорије, и по некад дрекнула на њега, претећи му оцем, он би се цинички церекао и стао је врећати. Колико би пута она појурила Васиљу да му каже све шта он чини,

па би опет застала. Покорила би се својим ранијим грешкама и осетила како је рођени грех бије у главу, само за то што га је увек чувала, бранила и онда, када је чинио велике грешке. Много пута покрила би очи и горко се сама исплакала, кријући своје кајање од оба двојице...

Више је од године, како Васиљ издржава борбу са Филипом. Болно срце остаде опет да болује. Цео његов труд би сиграчка. Одакле је пошао прошле године, ту је и сада стајао. Ни корака није се помакао. Шта је могло родитељско срце да учини, но да ћути и са новим надама обмањује само себе.

Једне вечери Васиљ заста Смиљану саму у кући. Он употреби ту прилику и ступи са њом у разговор.

„Ја са тобом преброди толике зулуме и не наиђох на горег белаја, него што је овај наш Филип. Бога ти реци ми шта ти мислиш о њему. Једнако ћути, тежа му је реч од товара. Неће да ради, неће да слуша. Знаш ли ти шта он мисли са нама и са њим до послетка.

„Дали ме је Бог проклео, — не знам. Ја којим даном боље, а оно све горе... Грешна сам у Бога. Па како знаш,“ одговори Смиљана дрхтавим гласом.

Васиљ нехте да позлеђује ране. „Шта је она могла друго помислити детету но добро. Није ни она крива што се родио аирсуз“, али опет настави:

„Па добро. Зло, зло. Ајде да га видимо, јер је наше.“

„Ја не знам како, ти си мушко, знаћеш боље од мене.“

„Па и ти реци, оћу и тебе да чујем.“

„Ништа ти не умем рећи, просто сам од прошле године залуђена, једино ако си сна жан ти га удри.“

„Зар да дижемо бруку у селу, да нам се по старост смеју“, одговори Васиљ.

„Па ја још мање знам.“

„Оћеш да га отерамо када не ваља, да нам не срамоти дом?“

„Можеш“, одговори Смиљана збуњено.

„Али где? Ако га увате Азијати они ће га убити“.

„Ух Господе! Не говори то“, одговори она са сузним очима.

„Па добро шта да радимо. Видиш, лењствује, почео је и да краде помало. Одбио се од села као ајмана нека. Имали ту поправке?“.

„Боже свети!. Волијем да цркнем сада него“... и она притисну шаке на слезе очи.

Смиљана!. Проговори Васиљ јачим гласом: Не вреди хукање ништа, него да ми уде-симо бољи пут. Да још учинимо што је наше, па после како Бог нареди“.

„Слушаћу те, како год рекнеш“, одговори она нечујно.

„Да га оженимо?“.

„Можеш“.

„Није можеш, него оћемо ли?“

„Оћемо“.

„Коју да узмемо девојку?“.

„Узми коју драго“.

„Опет она. Немој тако. Него реци, ти знаш све девојке“.

„Ја неznam... Не уmem“. Смиљана не доврши говор узе јецати.

„Што плачеш, није умро“.

„И ако је вала“.

Васиљ и сам заћута. Би му тешко да понова цвеља, већ уцвељену душу. Остави Смиљану у сузама а сам изиђе напоље да потражи свежијег ваздуха и са њиме запоји уморену снагу.

XII.

Одмах идуће јесени Васиљ је дао ћерку за Тејиног сина и довео Марту Дрлачића за Филипа. Оба весеља благослови цело село и зарадова срећи њихова јунака, који их је очувао у најтежим приликама.

Некако у исто доба стиже и порука духовника: „Некрст утону! Сваки је брат слободан који се крстом крсти. Захвалите Богу и дахните душом.“ Калуђер је перјао свуда по селу, у сваку кућу улазио са Васиљем, читао поруку; љубио се са домаћинима и це рекао од радости.

Нестаде зулума, нешта стражара, копља се обрнуше свуда на бедему. Дрлаче пошта слободно. Пролази очишћени, нигде заседе и црвене чалме. Народ нагрну са свију страна, поче се враћати на стара огњишта. Цела око-

лина оживе; крену трговина, све се помаче брзо унапред, као заостало пролеће.

Васиља, — који и даље одржа у селу дати завет, — мало ублажи нови приновак. Марта је била ретка домаћица; ценила је и поштовала Филипове родитеље, радила је за себе и за мужа, па га ипак није опадала и мрзила. Васиљ је то знао и ако је се мирио са једним злом, опет остаде упоран, да ће се у селу много што шта изменити, али од његовог сина никада и ништа неће бити.

ДРУГИ ДЕО

—:—

I.

Тек што се делио дан од мрачних облака, нечујно напусти кућу и сиђе низ степенице човек, кога су давно покриле седе власи. Преплануло му лице, ишарано старачким борама, свијало је тугу у пегаве своје дољнице. Неиспаван, заморен, далеко од сна, уз пут кроз двориште горко је уздисао. А када се дохвати вратница, са својим „помагачем“, крену у кршне гребене, што су одозго стрчали над питомим селом. Као да га мину жеља када се дохвати „Орловских Врхова“; ту осети хуку „Гоуњака“, како хучи, вије око стена и полако спушта у подножје са лупом меденица и песмом чобана. Старачка душа дође још суморнија, њоме овлада жалост као никада; она покрену уздрхтале ноге да иду, да је носе до других успомена још незаборављених. Одозго се старац, тако рећи, за часак срља доле, пројури поред плаветног воћа и застави на ниској обали малог „Јасика“. Немо је посматрао његово жуборење, како мукло шапуће, јури и губи се у недалеком вирићу. Титрави таласићи чисто му изазиваху гњев. Он састави веђе, погледа више себе и крену

низ плодна парчета, засађена: кукурузом, пшеницом, јечмом и другим усевима. Понова застаде, погледа место куда је прошао; руком дохвати врело чело и узвикну: „Ко то нареди да све оставим, живот и тековину“. Његове очи за мал' се не напунише сузама. Зажмури; више несвесно уђе у воћњак испод своје куће, приђе једном камену и на њега се полако спусти ћутећи. Дуго је о нечему мислио. Није чуо цвркут птичица, ни њихову песму на осветку дана. Не, црне слике као ноћне вејке још су му на очима; врло ружне, страшне, кобне; у њима је гледао срам и поругу своје задруге, задруге прве у селу од вајкада. Из заноса га покрену први сунчани зрак, што бану иза далеких стена и задахну уморене груди. Широко чело изгуби жар, а душа се узе лако, лако, враћати. Васиљ дохвати своју симсију, принесе је устима и припали је догорелом кокицом, али уједно баци поглед на своју кућу, где лупише дебела врата.

Повисока шипарица, са раскушљаном косом, прва на њима застаде. Чим угледа деду збуну се и хтеде поћи, али је он задржа.

„Је ли устао Филип?“ упита Васиљ.

Девојче, као да не дочу, изви вратић и наже главу да боље послушне.

„Је ли устао Филип?“ понови јаче он.

„Облачи се,“ одговори она више сањива.

„Кажу му да дође.“

Старац наслони широка плећа на дебло од шљиве, а црне очи испод густих већа уставу на место, где је стајала његова унука.

Срце му необично закуца, узе понова ходати и пуштати густе димове; погурен корачао је непрестано по влажној трави и очекивао на долазак свога сина. Наједанпут диже главу и управи поглед у човека већ у годинама, који је долазио к њему.

„Ти си ме звао оче?“ проговори Филип, кријући очи од Васиља.

„Јест звао сам те. А камо срећа да те никада нисам ни видео; бар би лакше очи склопио... Проклетниче! Угурсузе један!

Јогунаста ћуд Филипова не показа ни мало одпора; он се ућута, поплаши, од изненадног сусрета.

„Шта! Бодe те земља, шта тражиш доле, гледај ми у очи пуштаијо,“ викну заједљиво Васиљ.

„Све једно, могу и тебе гледати.“

„А!... Све једно је теби и човека убити... Је ли?“

Филип се трже, срце му задрхта, грло му дође суво, храпаво, једва проговори:

„Ја имам свега, што да убијам људе“.

„Неће бити... А куд деде оног трговца, што ти по Божићу паде на конак?“

„Не знам, код мене нико није долазио“.

„Хуљо, шта незнаш, мислиш да сакријеш. Недам ја... Нећу да чувам убицу!“ Васиљ приђе ближе сину, али се овај измаче.

„Што се измичеш... А, нећеш ми умаћи, док не поделимо мегдан. Твоје зло никако се неће везати за моје име“.

„Какав мегдан! шта је теби оче?“ промуца филип у страху, и помисли на свашта.

„Леп мегдан, красниче мој. Оћу ја да пречистим с тобом, да ме више не трујеш. Доста је било бруке и срамоте!“

Филип се нађе у тешком положају. Познавао је ћуд оца, ње се поплаши за свој живот, који се може за часак угасити. У глави му сину мисао на бегство и то што пре, док гњев и сувише не прекипи. И у тренутку када помисли то учинити, Васиљ му брзо прискочи:

„Одмах сада све, ама све, да ми признаш, и то брзо, али брзо, нећу да чекам, иначе“...

„Али оче!“

„Нисам ја твој отац, мени не требају убице, него говори шта те питам“.

„Не знам; нисам“, уплете се Филип.

„Душманине! Кад и Бог незна за тебе и мени не требаш. Одмах говори шта би са оним човеком?“

„Са којим човеком“, правио се Филип.

„Онај што га ти баци у ватру па изгоре“, дрекну Васиљ.

Филип се скамени, ноге му се одсекоше; није више сумњао да му је дело одкривено. Напреже сву снагу, да се не ода пред оцем. Да би своју бојажљивост прикрио више осорљиво одврати:

„То је лаж,“ а у истом моменту појури путањом што брже у кућу.

„Куда ћеш? Горопадно викну Васиљ.“ Нећеш тамо... У моју кућу никако; тамо ми не требаш. Старац се накостреши, бели зулуви одскочише на више, рука се маши си-

лава, али ту и оста. Марта, кукајући, притрча и клече пред њега:

„Оче доста је било крви.“

Васиљ се стиша и погледа у снаху, коју је неоцењено волео.

„Устани ћери, ти ниси крива што те досдох овој несрећи“... ,

II.

На ћувику више села у сред шумовитог гаја, белуцале су се зграде Илије Јанића. Стари високи горуни, свијали су лиснате врхове и умилним шумом певали песме загрљеном чеду, још од оног дана када је Филип, отац данашњег домаћина, први камен укопао под њихова дебела и у наручје им предао своју породицу.

Као дете дошао је Илија у нову кућу са родитељима. После удомљена сестриног, остао је доцније усамљен на свом огњишту. Деду Васиља и оца Филипа, који су одмах по њиховој деоби отишли Богу на истину, сећао се добро.

Много је туговао за покојном матером; њу је неизмерно волео и увек се сећао њених поука. Сећао се растанка са њом, када га узе љубити и говорити: „Илија сине, душо моја, ја сам још за који часак. Од свију рођених оста сестра твоја и ти. Сестру да волеш, она је добра као благи дан. А ти буди паметан; туђе ти не треба; био си јоште неук, када ти је отац Филип отишао у гроб. Можда би још живео, али зло које учини, отера га пре времена. Бежи од зла и његовог греха,

јер оно доноси проклетство“. Код последње речи, груди се материне подиглоше, још један поглед на њему заустави и издахну.

III.

Кућа покојног Филипа после свих догађаја и смрти Мартине, оста несређена. Илија момчић, тек га нагарила наусница, неумешан, непознат у пословима, није имао начина да то савлада и у ред доведе. Заморен бригом, још онако неук, трудио се да колико год помогне себи. Полазио је радо послу, али се и бунио; свака га ствар вукла себи, и док би једну уредио, друга би га једила што и тамо не може да постигне. До јуче му је ишло мало боље, ту је била и сестра, али одмах, по изданом подушју мајци, она мораде отићи свом дому. Њен одлазак поремети целу кућу, ред се понова изгуби, нигде почетка, па и када би га нашао, није му било краја. По неки дан прође и напразно; није знао шта пре да почне. Шта да учине једне руке у непознатом послу?

Једног јутра изиђе пред кућу и погледа у мутно небо. Хладна јесења киша ромињала је по високим горунима. Жуто, увело лишће гомилало се по земљи и около куће, а испод надстрешница, пуцкале су капљице у својим рупицама и одјекивале око њега онако усамљеног. Илија нехотично дохвати се појаса и напипа заденуте кључеве. Нечега се присети; уђе у једну одају, где су били смештени многи сандуци са стварима, отвори их свем редом и из истих повади читаве рпе тканина:

платна, кошуља, чарапа, назувица и друга руха. Дуго је бројао, прегледао и завиривао око сваког комада. Чисто се зарадова што има свега; себе замисли као домаћина и онако расположен узео враћати свако на своје место, где су и биле. Када би с тиме готов, очи му се зауставише на извешано оружје. Стари украс: сребрне пафте, изолучена шишана, дуга бреша и остало сијало јо белином. Дохвати један велики нож и извуче га до пола из корица. Дугачки рез био је бојадисан неком течношћу. Кончаста пруга црвенила се као од усирене крви. Од једаннут задрхта и стукну назад. — Остави га задовољство, као да се нечега постиди, кроз главу му синусе материне речи. Од страха, који га изненада спопаде, остаде као прикован на месту. Поглед укочи на млазнице, што су се низале по прозорима, сав се предаде чудним незаборављеним мислима још из детињег доба:

„Била је страшна ноћ. На пољу цича да срце следи. Од јаког мраза приштало је по забрану; — пуцањ узбуди све у соби. Мати се подиже, помену Бога и обрте на другу страну. Али пуцањ продужи и даље, после нам се учини да неко куца, виче, зове с поља. Мати се понова усправи и викну. У том ђипи отац и приђе прозору. Памтим као данас, како побегох под губер и загрлих сестрицу до мене. Нисам писнуо, срце ми је било као у зеца, али кад врата на соби чворизнуше, ја повучем покривач и полако измолим главу. С оцем у собу уђе неки странац. Премрзао од зиме дрхтао је, зуби су му тукли један

од други као гребени. Онако обучен узе ходати брзим корацима; дуго је ишао с краја на крај собе док се не загреја. Ја нисам очи скидао са његова богата одела и блага лица. Био је налик на покојног деду Васиља, као да се он понова родио. Рече да је трговац, — ради куповине стоке пошао је на друго место, али га занесе планна, једва жив из ње изађе у ово село подпуно непознато, никада у њему није био. Замоли оца да га прими на конак и сутра најпречим путем одпрати где треба. Путник се узе свлачити. Видео сам кад на сто спусти кесу с парама, а до ње намести велики кожни набућени јанџик, пун пунџијат нечега. Отац нешто шану матери, она дохвати мене и сестру и уведе у другу собу.

Проклет да је његов долазак, од тога времена наша кућа изгуби све. Отац и мати закавжише се, ућуташе. Он оде у гроб, али она са њиме није хтела проговорити.

Овај срам, што оста после његове смрти, ломио је и кршио целу кућу. Сви смо били као побијени. Весела мати из дан у дан опадаше, дође као авет, док не пресвисну и умре после толиких мука.

Илија се трже из заноса; око њега владаше тајац; хтеде крочити, али му ноге поклецнуше, а рука и сама пође попут мокрог чела. Покуша да одагна страшну прошлост, да је сакрије, остави тамо далеко од њега. Унезверно погледа кроз прозор на кишу и мочарно време. Осети да га нешто дави, огрну кабаницу коју скиде са клина, закључа кућу и дохвати се влажног поља.

IV.

После два дана Илија се врати од своје сестре кући. Зле успомене још више су га давиле и правиле читави баук у његовој глави. Самоћа му је била досадна, она је изазивала и све остало, што га је чинило немирним. Наду, у коју је највише полагао, није од себе пуштао; она га је блажила, крепила и говорила: „када не будеш сам, све ће бриге отићи“.

Женидба дође као најпречи посао и о томе је почео мислити увелико. Нашао је и погодног друга, само је чекао дан па да и то буде готово.

Једног празника дође му зет и сестра. Још истог вечера била је прошевина, а после неколико дана, док се приуготовило у његовој кући што је било потребно, свршено је и венчање.

За жену је узео сиротну девојку из поштене куће. Јованка млада, једрих образа, по једним да удариш други би пукао; развијена, широких плећа, узраста великог, права мушкобања; разумна у пословима, вредна као кртица, није знала за умор. И Илија је био већ одрастао, црта и дупе материне, кућаник у правом смислу, по мало замишљен и ћутљив.

Сав сретан, младић је чувао свога друга као кап воде на длану. Од ње није одмицао. Свуда се око ње туткао, помагао јој да обоје ураде што је изостало. Инокосни живот мало их је морио, али жудња и воља да у освитку отпочну сваки рад, — блажила је њихову бригу.

Кућа, имање и све друго доби нов живот. Владао је потпун ред. Свака је ствар на свом месту. У дому очишћено, опрано, уређено, обељено као да их десет редује. И ван куће коракнуло се у велико. На време изорано, посејано, окопано, свуда загустило, потерало, као што Бог хоће. Све им је ишло како треба. По некада их је обузимала неверица, да су њихове руке савладале толики рад. Навикнут од детињства на кућу, а још када доби Јованку, Илија није од ње одмицао. За сељане није знао, нити се дружио са њима. Избегавао их је не из мрзости, и он сам није знао зашто то чини, али једно је осећао да је слободнији без њих. По некад би разбيراо, шта то има он са тим људима што се од њих туђи. Одговор до краја није изводио. Није ни хтео да га изводи; чим би га сковитлала мисао о томе, потражио би Јованку и онда би на све заборавио.

О пословима договарали су се увек. При премали се од данас за сутра. Са вредноћом су се такмичили; њен рад он није потцењивао, свој би стављао на углед и тиме се пред њом правдао.

Колико би пута уздрхтао од радости, кад би се кад год осврнуо и угледао чести шесетњак, како се припио уз знојеве и набрекле груди. Без чикања привукао би је себи, пољубцима је обасипао, док се неби измигољила из његовог загрљаја. Тада би осетили моћ, снагу, прштало би све у њиховим рукама. Започети рад завршили би пре но што су мислили да га оставе.

Срећни пар дуго је јурио у животу свом брзином, нису умели стати и одморити се. Богат и уредан дом даде им гласа. Поштовали су те речи и о свакоме добро говорили. Обдарени садашњом срећом далеко су били од помисли, да је све променљиво, да се стазица среће закрче жељама, а наде почну одозго силазити доле. Зар би икада помислили да ће онај бујни млађани живот, све своје опет свести на њих двоје. То што су чекали дуго и дуго, напослетку их је издало.

V.

Минуше многи лепи, кишни и снежни месеци. Над кућом Илином дизали су се и спуштали густе облаци. Од њих би увек по један остајао и крио се иза дебелих горуна, као предзнак буре у очуваном дому.

И ма колико да се крио од ока домаћинова, опет би овај назирао његово ближење, хукнуо би у себи и трчао послу, колико да тиме забашури своју бојажљивост. Од тога сусрета бегао је као опарен, па опет дођу моменти када се пред њим све то поређа и чудновато, очекују да их он види, да о њима мисли, да се од њих боји, плаши и бега.

Тако би и једног летњег дана. Од силне припеке све узвриштало. Упрла звезда мозак да помути. Свако живо дахће и посрће по усијаној јари. Једва се на помолу јави вече, а поветарац сузбијаше досадну врућину.

Мокрих леђа, зајапурен, знојав, у први сутон ступи у двориште Илија. Спусти се на клупицу пред кућом, подиже рукав и обриса чело

Кад мало одахну он се намршти и заврте главом: „Баш суђено да нема никог“, проговори у себи. Колико да се нађе у послу, да неби увек о једном те о једном мислио, узео гласно вабити чувара куће. А када се и он не јави, дође криво... „Побегао,... баш би волео да га видим, да ме ођуши и докочи репом, али ето нема га... Проклета самоћа“. Нешто га затишта, уздахну дубоко и покуњи главу... „Све је немо нигде никог као у пустињи. За кога оволика мука и труд? Толике године па ништа“.

Од те помисли обузе га језа. Кроз главу му сину страшна мисао: очев грех, материн завет и пуста усамљеност. Бол без бола, непрестано га је гонио. Да коме исповеди закопчане слутње можда би му лакнуло, али коме? У селу се није ни с ким дружио, нит је имао пријатеља да му саопшти горки терет породичне тајне. А напослетку и то да учини, какав би изгледао, у очима толиких људи, син једнога убице? Од муке узео кршити руке и зверати око себе... На дворишту лупише вратнице. Он брзо устаде... „То је Јованка“.

„Зар си већ дошао?... Ја се задржах око муже,“ и жена скиде обрамицу са пуним кабловима млека.

„Дошао сам,“ више за себе прошапта Илија.

„Јованка преручи млеко у велики котао и обеси га на вериге, затим чарну ватру и погледа у мужа, који је поднимљен седео крај огњишта на малој столици.

„Што си се умудрио у пуној кући?“
упита га она зачуђено.

Он се и не осврте на то питање.

„Бога ти шта ти је?“ Понови она и повуче вериге да не искипи млеко.

„Није ми ништа... Онако,“ развуче Илија.

Њу нешто штрецну. Усиљено се осмехну и дође код њега.

„Кажи, кажи дади шта ти је. Јеси ли љут. Кажи ми немој да ме плашиш?“

„Знаш; нисам љут, но“...

„Шта, шта“... убрза Јованка.

„Нако; није ми нешто право... Видиш... Боже ме прости и он греши. Толике године па све нас двоје. Што тако ради кад за малић нисам никоме натрунио,“... одговори Илија више љутито.

Први приговор, прву размирицу кућевну, Јованка не умеде зауставити и одстранити. Несретница поцрвени, збуну се, као да је стрела погоди. Пред собом угледа провалију, страшну, велику, била је слаба да је затрпа или обиђе. Занеми са признањем и колико да се нађе у послу од њега одмаче.

Ћутање Јованкино још више збуну Илију. Пред њим искрсну давнашња слутња, душу му потисну уобразиља. Закопићено спокојство поче се одроњавати као надводни брег. Очев грех из главе му није излазио; паклена ноћ једнако је играла пред његовим очима. Он не рече ништа жени и ако га је она зивкала за совру. Дуго је ћутао и гледао у ватру, а када га поче сан хватати он се диже у вајат, где им је био летњи одмор.

Чим Јованка остаде сама, она бризну у плач. Гушила се у њему до саме зоре. Шта јој није долазило на мисао. Корела је себе, што му ништа не умеде рећи. Зашто га не ублажи, кад је могла и имала начина да му каже, да га задовољи, да га увери о ономе што би он волео и хтео. Али пусто грло ни да макне, као да је у њему оскоруша; а у грудима срце тишти, боли, и она сама не умеде себи објаснити. Надала се да ће је Илија зовнути, када види да је нема, а она ће му тада све казати како зна и уме. То очекивање пропаде, јер дође и зора а он се не врати из вајата. Њу обузе неки страх, узе се прибојавати, ни сама не знајући зашто. Погледа око себе у пуну кућу, затим на ко-тао, који се нихао на веригама препун узварена млека, мало се занесе и оде за говором Илијиним:

„Толико година па све сами, рече он.... Па што! Ја нисам крива, што нема деце... Не дâ их Бог... Можда није због мене... И није, није. А ето он оће... Све се нечега боји, плаши. Чула сам како и у сну о њима говори. Једнако бунца за неки грех очев... Баш, ако хоћу, ја могу имати деце, само... Ах, то нећу! Нећу никако! Ја нисам крива, па нека се љути“.

Јованка скочи као опарена и узе отресати прегачу. Обрте се вратима и угледа зору како побељује; дохвати ведрице и са извора донесе воде. Када се врати у кућу она затече Илију да се обува.

„Јеси ли устао“, проговори му она радосно, мислећи да ће бити сада другчији.

Илија ни да се окрену. Чим се обуче дохвати убрус и куто, сам се уми без Јованке и ако то до сада није учинио. Пошто још мало доведе одело у ред, он изиђе и замаче иза куће по прашљивом друму.

Домаћица плану, поступак његов увреди је, она истрча у двориште, гледајући за њим викну:

„Баш те нећу више ни молити“.

Илија се вратио тек у ноћ хладан и ђутљив. Он се нарочито клонио њеног присуства, не зато што је мрзи, на против бегао је само да га не би она запиткивала о ономе, о чему он не воли да говори. Знао је да до ње нема ничега што би га љутило, па и поред свега тога она му у тај мах изгледаше обична, као и све остале женске.

Јованка је, по злу, са свим супротно разумела Илију. Мало увређена још од прошле ноћи, нехте му прићи кад овај ступи у кућу, нити промислити о своме понашању; ућута од њега без потребе и тиме га још више заведе размирици, која доцније никако није ни престала.

Тако то пође из дана у дан, она је ђутала незнајући ни сама зашто, а он не пре-стаде мислити о својој уобразиљи. У кући му је било досадно, незгодно, није имао мира, почео ју је остављати, бегати, једва је чекао да измакне и нађе кога у селу или крчми, да тамо седи и ћаска по цео дан. Глупе до-

сетке сељана примао је лудо, у њима је тра-
ћио време и бежао од брижних мисли.

Једног вечера Јованка опази на мужу
ужасну промену. Када је почео улазити у
кућу, љуљао се на ногама, на њу се бекерио,
плазио језик и које какве замршене речи из-
говарао. У први мах помисли да није изгубио
памет, брзо приђе њему, али у истом моменту
одскочи. Из уста му забазди ракија као из
бадња. У мало што се не стропошта крај ње-
гових ногу.

„Мајко божја! Ти си се опио,“ узвикну
она колико може.

„Ћути, ћути, ти си добра Јованка, знаш
ја тебе нако волим,“ одговори он мрмљајући.

„Ех, тешко мени! Јади моји, шта сам
дочекала.“

„А нећеш ти више Јованци такав бити.“

„Ћути немој се љутити,“ одговори он
благо и рукама се задржа за њу да не падне.

Јованка га уведе у кућу, скиде му ха-
љине, свуче и намести у постељу.

Илија као постиђен остаде у кући неко-
лико дана. Јованкине приговоре у почетку
није примио нити се на њих освртао; ћутао
је и правио се за све невешт, али када му и
они досадише, баци све под ноге и крете
старим трагом.

Весела Јованка доцније уведе тешку по-
грешку, увиде пропаст своју и Илијину. По-
жури да спречи, да га одврати од свега, од
рђава друштва и расипања. Нежност, љубав,
драж, уступала је њему, да га само задржи
и смири код куће, али је било касно. Про-

пуштени час, далеко је отишао, стићи га није могла. Још се једино тешила, да ће се он и тога задовољити, а доцније смирити, па се и у томе преварила.

VII.

Дани су и сувише брзо јурили, један за другим, сваки нови био је гори од старог.

Илија напусти кућу и рад. Имање се заузимало, грабило, разграђивало, као да њихово није ни било. Сиромаштина је јурила брзим корацима. Сачувано богаство, поста поприте грабежи. Све оде у суноврат. Он се и даље задуживао, трошио, расипао. Било му је све једно шта ће бити сутра. Чим га спопадне страх плашио би се тишине. Бојећи се самог себе, јурио би ма куда, да у пићу и друштву одагна зле мисли. Ни о своме руху није се старао. Ишао је поцепан, аљкав, неочешљане главе; његово лице па и цела фигура показивала је неки неразумни физички бол, од ког се он није умео излечити. Онако апатичан, са равнодушним погледом, постао је предмет са којим су већ почели шалу збијати, задиркивали и на његов рачун се по некад у селу дизао читав урнебес. А поред тога свашта се и зуцкало, због чега су се озбиљнији клонили од њега. У кућу му није нико улазио, сваки би осећао неки срам да тамо оде.

О Јованци су још мање хтели мислити, где би год она дошла да кога ма о чему замоли, била би одбијена. Колико су је жалили, толико је и осуђивали, што је отишла у дом

над ком је изречена Божија казна. Она увиде да нема помоћи ни с које стране, ућута и узе очајавати сама у своме дому.

VIII.

Једног јутра Јованка се била занела око неког посла у кући, док је неко викну с поља.

Она изађе пред кућу и угледа сеоског бирова.

Сва претрну и једва промуца.

„Шта је ча Марко?“

„Знаш реко ти је старешина, да дођеш данас у крчму, тамо је господин из вароши“...

„А шта ће он?“ одврати брзо Јованка.

„Знаш, продаваће имање са Ћуком.“

„А чије имање?“ понови она.

„Знаш, не знам снаша Јованка,“ и биров се као застиде да јој каже истину.

„Па шта ћу ја тамо?“

„Знаш светога ми неznam,“ одговори он и опучи низ двориште.

Јованка оста бледа, без капи крви на лицу. Посрћући дође до столице и на њу се сручи...

Потмула лупа, одвуглог, добоша чула се истог дана пред сеоском крчмом. Давнашњи добошар Ћук, са разроким очима, запенушио је од дерања са његовам крештавим гласом: „Дали ко више и оће ли дати ко више.“ — Није му одавно пала у део овако богата продаја. Многи надметачи чешће су квасили сувопарно грло његово. Механџија је примицао срчу по срчу Ћуку. Он само навије брк, дохвати за грлићак и истресе на душак. После би се понова захорило: „Први други пут и нико

више, говорите људи, нико више“... Сељани се начичкали око њега, као на чудо, подгуркивали се, дирали га и смејали се дуплој вредноћи његовој:

„На коме је Ћуче?“, упита један из гомиле.

„На добопу душе ми“, и маљицом додирну празну срчу.

„А од овог не окваси“, повикаше други.

„Удри боље нека изиђе више“, опет му добацише.

„Оћу вала! Овако ћу лупати и твоје кад изнесем“, насмејано одговори Ћук и распали маљицом.

Гомила удари у кикот и лудо смејање.

„А када ће твоје доћи на ред Ћуче?“.

„Поручи па да ти кажем“.

„Аха! Из ове торбе не испадају поскурице. Даје он давао одавно би стигао тебе“.

Ћук се изкрљешти разроким очима и викну гомили.

„Ко је мислио да ће за Илију ланути овај телећак, па ето... „Дали ко више говорите људи““.

Онај што га је задиркивао штуче у гомилу, која се пренемагала од смеха.

Ћук настави лупање маљицом и нешто се забави пко добоша. Када подиже главу виде, како цела она гомила око њега одјури у крчму. „Шта им је, што јуре?, да се није што догодило?“ Стаде се пропињати да што угледа или чује.

„Бога ми добро, није скупо“, рече један из гомиле што се врати отуда.

„А шта је то, је ли брале, што идосте тамо?“, упита Ћук радознало.

„Море, мани га, механџија купио имање и даје крчму изреда“.

Ћук добро и не сачека да овај доврши говор, остави добош и маљицу и јурну у крчму.

„Сретно, брале, сретно“, викну он механџији.

„Ко те то превари Ћуче“, одговори му механџија.

Неки се од врата насмејаше. Он се угризе за усну, зловољно заврти главом и нешто промумла.

У том моменту стиже и Јованка. Онако бледа и снуждена проби се кроз ону масу и стаде код стола извршитељевог.

„Је си ли ти Јованка“? упита је он.

„Јесам“.

„Ти си Илијина“?

Она му не одговори.

„Чула си за продају вашег имања“?

„Јок, не знам“.

„Зар ти он није казао, за кућу и све зграде“.

„Није“.

„Бога ми то је све отишло. Ви се морате селити оданде“.

„Јованка јекну, уздрхта и сузне очи упиљи у извршитеља.“

„А што ви мени то говорите?“

„Ја коме ћу“?

„Па њему Или...“ она заплака и не изговори име.

Извршитељ се насмеја... Зар њему? Он пружи прст на Илију, који је на клупи ркао пијан.

Из уста му је цурила нека течност и правила рупицу под њим.

„Ено ти га, па му ти кажи?“

Сељани прснуше у смех. Насташе нове досетке.

„Болан је, не дирајте човека“, викну један.

Неко викну иза једног стола: „Како дошло тако и отишло“.

Јованка се усправи, погледа их презриво и прође кроз светину, која се чисто трже и застиди...

IX.

Од заранка се натуштило, само хуји и сипа унакрсна вејавица.

Небо, густо, мутно, као да се спустило на земљу. Са брежуљка брише, види се рудина, а доље и увратине, загушене великим сметовима. Ретка дрвета дршћу, пуцају и вију се, под притиском силе, над малом плетаром на измаку села. Ружна кровињара без оцака, излепљена смоницом с поља и изнутра, црна од чађи, димила се свуда — испод набацаних пајванти — одозго по крову. Празно двориште немо, ничега живог у њему као у гробу. Да још кроз мокру бујад не пробијају праменови дима, не би се нико осврнуо ни мислио о неком дому у запуштеном крају.

Унутра, крај сниског огњишта, болна, са увелим лицем, дубоко увученим црним очима,

суха и снуждена, седела је она на треножној столици.

Рукама је немарно увртала шиљасто вретено и чупкала влакно са привезане кудељице. И док сухи, слаби и изнемогли прсти једва мицаху око преслице, ледени фијук кроз пукотине врата немилостиво је додиривао Јованку у дроњавом руху. Од зиме би се најезила, уздрхтала и пришла ближе огњишту, по који поглед бацила би и на Илију, који је дроњав, подбуо од ракије, бос и испуцаних табана, опружен крај огњишта, лежао у дубоком сну.

Уморене руке убацише вретено у крило и потстакосе утуљени жар. Ватра узне пуцкати и просипати сићушне звезде.

Игри природе није се чудила, па ни сјајним искрицама како се у лудој јурњави губе једна по једна. Знала је за тренут радости, да ће се последњи угарчић створити у прах и онда нестати светлости и свега што их је красило. Некад је била млада, весела, пуна воље за живот. Није знала за умор, бол и тугу. Као цветак задојен росицом у широком пољу, јурила је весела, сретна са набрекним образима. Ах... Ко би знао, да су бујне мишице тако слабе и ништавне. Она се стресе, подиђе је страва; дође јој страшно, необјашњиво; чамотиња је још више притисну у пропалој уцерици...

Пренула је из паћеничког сна, дан је био већ на измаку.

Мрачно небо спустило је сури вео на увелико белу оснежену земљу. Све се сми-

рило сем укрштених ветрова око усамљене куће. Сухе руке потражише који суварак. Потуљени супрет затрпа и последњу жишчицу. Тмина рашири крила и као стрела погоди је у груди.

Уздрхта од страшне ноћи, дводневне глади и несвесног хркања Илијиног. Малаксала клону, без свести предаде се несретној судби...

Још хучи хоризонат; одозго ветар и снег једнако долазе, земља се претворила у снежно море.

На кући Илиној врата широм отворена, до пола затрпана нападалим снегом. Иза белог брешчића укочени и мртви лежали су њих двоје.....

Ф. М. ДОСТОЈЕВСКИ

МЛАДА ЖЕ

и нов стан, ма како
РОМАН Госпођа код које је
и, постарија удовица
морана, услед непред-
строград и да отпутује
рођаку, и то сасвим
ж уговора за становање.

превео право да остане у своме
АВГУСТИН сеца, мислио је са жаље-
т између позната четири
непријатност при помисли
ову собу коју је заволео.
и уосталом доста скуп за
ећ идућег дана по одласку
и, узео капу, те пошао да
ским улицама и да погледа
кућним вратима, нарочито
кућама и касарнама за изда-
као најпре изгледа да ће код
ска наћи собу.

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦЕ угу и у почетку је озбиљно
доскора одстранише његову

СОДЕРЖАНИЕ

ЭЖ АДАМ

НАЧЕ

ИЗДАНИЕ

ИЗДАНИЕ

ОГРАД, КРАЉЕВ ТРГ 25

МЛАДА ЖЕНА

I

Ординов је морао да потражи нов стан, ма како да му је то било непријатно. Госпођа код које је дотада имао собу, сиромашна, постарија удовица неког чиновника, била је приморана, услед непредвиђених прилика, да остави Петроград и да отпутује у паланачку пустош своме рођаку, и то сасвим нагло, пре него је истекао рок уговора за становање. Млади човек, који је имао право да остане у своме стану до првога идућег месеца, мислио је са жаљењем на свој спокојни живот између позната четири зида и осећао је изразиту непријатност при помисли да ће морати да остави ову собу коју је заволео. Био је сиромашан, а стан уосталом доста скуп за његово стање; тако је већ идућег дана по одласку удовице, брзо се решивши, узео капу, те пошао да се прошета по петроградским улицама и да погледа цедуљице прилепљене на кућним вратима, нарочито на старијим и беднијим кућама и касарнама за издавање соба, јер је ту имао најпре изгледа да ће код каквог сиромашног човека наћи собу.

Тражио је већ дуго и у почетку је озбиљно мислио на ствар, по доскора одстранише његову

пажњу сасвим друга, дотада непозната осећања. Он је почео да гледа око себе у први мах само пролазно, као расејан, не мислећи ни на што одређено, затим мало пажљивије и на послетку са очигледном радозналешћу. Гомила људи око њега, овај читав живот улица који се непрестано кретао и бучао, све ново што га је туда сусретало, необична околина — овај читав сишућни живот и свакодневна жудња за стицањем, која је толико мрска Петрограђанину који је активан и запослен у животу да се он до краја живота труди да нађе средства и начина да се повуче у неко топло гнездо, да би се ту снашао и задовољно, — ова читава сувопарна проза и досада пробудила је напротив сада у Ординову ведро осећање мирне радости. Његове бледе јабучнице се лагано заруменеше, његове очи засјаше блеском нове наде, и он поче готово пожудно да дише хладни свежи ваздух. Њему чудновато одлакну.

Он је одвајкада живео спокојним, савршено усамљеним животом. Пре три године, када је положио испите и постао у извесном смислу слободан човек, потражио је једног дана неког старог малог господина за кога је до тада знао само по чувењу, те је дуго чекао док му галонирани слуга није указао част да га по други пут јави код свога господара. Тада ступи Ординов у високу, сумрачну, пусту собу, у један од оних досадних великих простора какви су се још сачували у неким господским кућама из ранијих времена, и угледа старца са сребрном косом, начичкана орденима, који је био некада у државној служби пријатељ и друг његовог оца, те постао синовљев тотор. Старац му тури у руке новац који

му је још припадао. Свота није била велика: остатак наследства које је потицало од пређа, а због дугова дошло на ликвидацију. Ординов прими равнодушно свежањ, опрости се за увек и изађе на улицу. Било је јесење вече, хладно и тамно; младић је ишао замишљен; обузе га чудновата, њему самом непозната жалост. Очи су му гореле; осећао је да га хвата грозница и да се заледно. Путем рачунаше да ће његова средства бити довољна за две или три године, ако буде гладовао, можда и четири. Већ се смркавало, ситна киша је сипила и испуњавала ваздух влагом која је продирала до сржи. Узе под најам у првој доброј кући малу собу — управо код оне сиромашне чиновничке удовице која га је сада оставила у неприлици — и за један сат већ се уселио. Тамо је живео као пустињак, сасвим тако као да се одрекао целог света. Тако се десило да се за две године потпуно отуђио од света.

То се догодило, а да ни сам није приметио; у први мах није био свестан да постоји још неки други живот — шумни, бучни, покретни, вечно променљиви, вечно гласни живот, такав каквом пре или после не можеш да избегнеш. Он је, наравно, знао да постоји такав живот — како, напослетку, п да не зна! — али га није познавао и никада га није тражио. Већ од детињства живео је усамљено; али сада од како је порастао, ова је усамљеност примила свој властити, нарочити облик. Њега је подгризала једна страст, једна од оних дубоких, незаситљивих страсти које троше читав човечји живот, и које таквим бићима какав је Ординов не остављају ни најмањег места у сфери другог живота. Ова његова страст је била

— наука. Најпре је она прождерала његову младост, одузела му је полако својим опојним отровом сан и мир душе, отела му је здраву храну и свеж ваздух који никада није имао прилике да продре у његову тамну собу; али Ординов није на све то пазио у својој занетости, и није хтео да пази. Он је био млад и засадâ није тражио ништа друго. Страст га је чинила у пуноме смислу речи дететом према спољњем свету и неспособним заувек да извесне добре људе умоли за мало места ако би му када затребало да потражи себи издржавање међу њима. Наука је за многог капитал који се чврсто држи у рукама; страст Ординова је напротив била као оружје које је употребљено против самог њега.

Живео је у њему несвесни нагон да учи, да истражује и да прима знање у се, као да га сасвим извесни разлози и закључци наводе на то, — и тако је било код њега све па ма чиме се бавио, чак и најмањим стварима. Већ као дете сматрали су га за особењака јер је тако мало лично на своје другове. Родитеље је изгубио рано, и уопште их се више није сећао; али од другова морао је да подноси због своје чудновате и мизантропске природе многе детињске нападе и суровости, које су га тек тада учиниле потпуно закопаним мизантропом. Али његово занимање није било никада, чак ни сада, по неком плану или систему; место тога водило га је само одушевљење за идеју, надахнуће, грозница уметника. Он је створио себи парочити поглед на ствари, који се развио и образовао у њему током година, и у његовој души породи се постепено, у први мах тамно и нејасно, али која га је већ тада чинила силно срећним, његова

нова мисао, која је требала да узме облик исто толико нове колико светле форме; и док је избијала у овом облику из њега, она је мучила, кињила, раздирала његову душу. Још је осећао само бојаљиво њену оригиналност, њену независност и тачност која му се указала као објава истине: са свим својим силама слутео је да га то гони на стварање, које се у почетку у њему тек припремало, јер је само време стварања било далеко, можда врло далеко удаљено, и можда је ово стварање било уопште немогуће!

Сада је дакле ишао улицама као пустињак туђ свету, који је изненада из своје глуве пустиње пао у бучни град. Све му је изгледало ново и чудновато. Али он је за овај свет, који се овде таласао и шумио око њега, постао тако туђ да ниједанпут није помислио на то, да се чуди својим нарочитим осећањима. Било је шта више као да он сам не примећује да је туђ свету; напротив, њега обузе осећање радости [са чудном опијеношћу какву по прилици осећа гладан човек када му после дуга времена даду да опет једе и пије, — премда чудно изгледа да тако сићушна промена у начину живота, као мењање стана, може да помете Петрограђанина, па био то чак и сам Ординов. Свакако треба узети у обзир да је он све ове године провео готово у својој соби, и да ниједанпут није изашао на улицу због узрока који је тражио безусловну пажњу за слуш околину, као данас.

Али му се свакако све више и више допадало да тако шврља улицама. Он је гледао на све, прикивао све.

Но и сада је читао, веран своме обичају, међу

сликама које је његово око видело, као у каквој књизи међу редовима. Све је нарочито утицало на њ, и ништа му није измакло; са мисаоним погледом гледао је на људска лица, мотрио је изглед целе околине, прислушкивао је жагор и разговор и глас људи, који је с времена на време допирао до његовог ува управо као да хоће да испита, овде, на свему што сусрета, тачност закључака до којих је дошао у тишини усамљених ноћи. И многа ситница, преко које су већ други прешли, упаде му у очи и пробуди у њему нову мисао те се први пут у животу потужи на то што се тако дуго временска жив закопао у своју хелију. Али овде се све догађало много брже: његово било куцаше пуно и живо, његов разум, ослободивши се самоће која тишти, у којој је његова радиност постала само пука реакција напетости и одупрљеној вољи за рад, радио је сада сам од себе, брзо, а ипак спокојно, сигурно и смело. И поврх тога осећао је готово несвесно тежињу, да себе само уврсти у овај туђи свет који он досада није познавао, или који је, да тачније кажемо, само слутио нагоном уметника. Нехотице срце му поче јаче да куца, по прилици као од љубавне чежње са жарком симпатијом. Тако испитујући гледао је на људе који су пролазили мимо њега, али они су му били сви страни и сви заузети својим бригама и мислима... Но тада ишчезну и безбрижност Ординова: стварност му се примаче ближе, он је већ осети као тешки притисак, и тада га обузе као нехотична гроза неко велико страхопоштовање.

Он се умори под плимом нових сензација као болесник који је први пут радосно устао, али доскора

затвара очи и пада скрхан, уморан од светла и сјаја, заслепљен у вртоглавини јасних, шарених слика неуморнога живота и утисака што се мењају. Обузе га тескоба и жалост. Поче да се боји за се, за целу своју делатност и чак за будућност.

Нова мисао одузе му спокојство духа: дође му изненада у главу да је кроз читав свој живот живео усамљен, да није видео ниједног јединога човека који би га волео и да чак никада није имао прилике да некога полји. Неки од пролагника, са којима је под ма каквим изговором покушавао да поведе разговор, гледаху га зачуђено и у ствари врло чудновато. Чинило му се да га сматрају за безумника или у најмању руку за некаквог особењака, што је уосталом и био. Осећао се да су му у ствари сви већ од детињства остали непознати и да су се у његовом друштву осећали тако непријатно, у главном због његовог мисаоног и самовољног карактера. Знао је да дубока симпатија, за коју је ипак био способан, никада није уродила осећањем душевне једнакости између њега и других, па било и једнога јединога кому је намењена његова симпатија; стога су га ка-бегавали сви. А то га је мучило већ као дете када се играо са својим вршњацима. То му се сада поново догађало, и он је говорио самоме себи да су њега стварно од увек и непрестано избегавали сви људи, и да се никог никада није коснула његова самоћа.

Потонуо у мисли, ишао је све даље, не па-зећи на пут, док напослетку није приметно да се налази у делу града који је врло удаљен од средишта. Поједе нешто мало у неком јефтном ресторану у коме није било света, и опет крену на пут. Поново

поче да лута, прође кроз много улица, преко тргова, покрај сивих и жутих ограда. Тада почеше да се ређају сиве нагнуте кућице, затим опет циновске зграде великих фабрика, црвене, чађаве, аморфне, са високим димњацима. Око њих је околина била као обамрла, тако напуштена, пуста, мрачна и непријатељска. Барем се Ординову тако чинило. Спуштало се вече. Из једне дуге улице дође на отворен трг, на коме се налазила пароксијска црква.

Расејан, уђе унутра. Служба се свршила, а црква је била већ готово сасвим празна; само су две старице клечале код улаза. Црквењак, стари човечуљак са сребрном косом, гасно је свеће. Зраци вечерњег сунца разливали су се с неба кроз мало окно свода у светлим сноповима и по унутрашњости цркве до једног од споредних олтара, који су обасипали блиставим сјајем. Сунце је залазило, а светлост је бивала све слабија, али у колико је сутон међу сводовима бивао мрачнији, у толико су јаче сијале на појединим местима златне слике светитеља пред којима су мали пламенови свећа и светиљака горели са трептањем. Ординов се у наступу дубоке туге, која је као дотле пригушено осећање нагло избила из заборава и обузела га свега, у најтамнијем куту наслонио на зид и ту за тренутак заборавио и себе и све око себе. Тада зачу туп одјек корака који су се одмерено примицали са улаза. Он се обазре окренувши главу, али чим је опазио оба лица што су ушла, обузе га сасвим необјашњива радозналост. Ушао је старац са младом женом. Старац је био висока стаса, још крепак и окретан, али мршав и блед као да је болестан. По спољашности лично је на трговца који је

допутовао из велике даљине. Носио је преко рамена дуги, црни огртач са крзном — очигледно одело за празнике, — а под њим исто тако дугачак, озго до доле закопчан руски капут, какав је у стара времена био део народне ношње. Око врата је немарно везао црвену мараму. У руци је имао капу од крзна. Дуга, танка, већ мало проседа брада, падала му је на груди, а под густим обореним обрвама севао је пламени, уз то великодушни и оштри поглед. Млада жена која је могла имати двадесет година, очаравала је својом лепотом. Она је носила мало крзно јасне плаве боје, постављено скупом кожом, а око главе белу мараму од атласа, која јој је испод браде била везана у један чвор. Ишла је оборена погледа, а мисаона узвишеност, која је говорила ретком речитошћу из целе њене појаве, огледала се у нежним контурама њених чистих и побожних црта као у жалосном преображењу. Било је нешто нарочито у овоме неочекиваном пару.

Под средњим сводом стари је остао да чека и освртао се на све четири стране, премда је црква била већ сасвим празна; то је урадила и његова пратилица. Тада је он узео за руку и поведе великој светој икони Мајке Божје, којој је црква била посвећена, и чије је златно одело, окићено алемовима, и богати оквир блештао од многих свећа. Црквењак, који је још овде онде по нешто радио, поздрави старца са поштовањем; но овај одговори на поздрав само кратко, климнувши главом. Млада жена се баци на колена пред свету слику и додирну челом под. Старац прихвати један крај копрене која је висила на подножју слике, и рашири га преко њене главе. Тада се зачу у цркви тупо јецање.

Ординова потресе свечаност призора који се одигравао пред његовим очима и он очекиваше са нестрпљењем крај њихове молитве. После једног тремутка она подиже главу, и опет паде јасни зрак светлости на њено одушевљено лице. Ординов се трже и нехотице коракну напред. Она већ бејаше дала руку старцу и обоје оставише лагано цркву. Сузе су се блистале у њеним тамно-плавим очима и када је оборнла капке са дугим црним трепавицама, сузе су текле по нежним, бледим јабучицама. На њеним уснама појави се за тренутак осмејак, али он ипак не избриса трагове готово детињског страха и неког мистичког ужаса. Бојажљиво се пригну у старца и видело се да дршће од узбуђења.

Потресен и у дну душе испуњен ипак неким неслућено слатким осећањем, које је личило на вољу, упути се Ординов за њима те их прстиже под округлим луком портала. Старац га гледаше непријатељски и строго; и она је гледала према њему, али тако расејано и без учешћа да се видело, да је забављена једном другом, сасвим другом, далеком мишљу. Ординов је нишао за њима у извесном размаку не знајући одиста ни сам зашто то чини. Већ је наступио мрак.

Старац и млада жена одоше у леву, дугу, широку, прљаву улицу, која је управо водила на крај града — улицу дућана, јефтиних конака, и мањих хотела, у којој су мали трговци свих врста имали своје бакалнице; затим закренуше у уску дугу улицу која је између дуги ограда водила до велике касарне за издавање соба на четири спрата, кроз чија се дворишта могло опет доспети до друге, исто тако

нелике и живе улице. Они се већ приближаваху кући. Изненада се старац окрену и његов поглед одмера младића, који их је тако упорно пратио. Ординов стаде као укопан; његов поступак учини му се самом одједном врло чудноват. Тада се старац још једном осврну као да хоће да се увери да није његов претећи поглед промашио дејство; затим уђоше обоје, он и млада жена, кроз уска врата у дворниште куће. Ординов се врати.

Он се налазио у најнепријатнијем расположењу и љутио се на себе самог: сасвим је узалуд изгубио читав дан, узалуд се уморио, а поврх тога крунисао овај већ неуспели дан том великом глупошћу што је сасвим обичан сусрет почео да држи Бог зна како нарочитом приликом!

Пред подне му је било криво што се тако отуђио од света и омрзао људе. А ипак га је само његов инстинкт навео на то да бежи од свега што га је могло разонодити, завести и поколебати у спољашњему, а можда и унутрашњему животу који је припадао сав његовој идеји. Сада се барем сећао са жаљењем и са извесним кајањем свога мучног кутића; тада га обузе чудна туга и брига при помисли на своје будуће боравиште: где ће да нађе нови стан и колико ће дуго још морати да га тражи. Али при том га је највише једило то што га такве ништавне ствари уопште могу да закупе. Уморан и неспособан да повеже две мисли доспе он коначно — већ је било прилично доцкан — до свога старог стана, и тек кад је ушао у кућу, увиде да је замало прошао покрај ње, а да је није ни приметно ни познао. Зачуђен због своје расејаности затресе главом, али

приписа све то свом умору и ступи, дошавши на последњи спрат под кровом, у своју собицу. Запали светлост, седе и поче да сања потонувши у мисли. Тада се опет појави слика младе и уплакане жене јасно и разговетно пред његовом душом. Утисак је био тако топао, тако дубок и јак, са тако пуно љубави је његов дух примио у себе ове благе и побожне црте и фантазија његова понова их је произвела, ове црте из којих су говорили мистична гањутост и ужас, детињска смерност и одана вера, све је то тако утицало да су његове очи потамнеле и да је ватра прострујала кроз његове удове. Али појава ишчезну. Иза опијености дође тупо мозгање, затим гнев и напослетку извесни немоћни бес. Не свукавши се, умота се покривачем и баци на тврдо лежиште...

Ординов се пробуди другога јутра доста доцкан у немирном и потиштенom расположењу. Најпре се морао присилити да почне мислити на своје најпрече брнге. Када је затим опет изашао на улицу, удари другим правцем само да не иде путем којим је ишао јуче. Напокон нађе код једнога Немца, који се звао Шпис а становао са својом ћерком Тинком у соби под кровом, собицу по својој вољи. Шпис уклони одмах, чим је примио новац, цедуљу за издавање, нађе да је љубав Ординова за науку, због које је хтео да живи без сметње, врло, врло похвална и обећа му на концу да ће се за њ својски старати. Ординов изјави да ће се уселити пред вече. Када је то свршио, хтео је да опет оде кући, али путем промени своју намеру и удари другим правцем: тога тренутка се поправи његово распо-

жење, премда се у души мора да подсмева самом себи. Пут му се причини у његовој нестрпљивости бескрајно дуг, барем знатно дужи него што је мислио. Напокон дође до цркве у којој је био синоћ. Управо је свештеник читао службу. Он потражи место са којег је могао да види готово све присутне: али они које је тражио нису били међу њима. Са поруменилим лицем напусти цркву после дугог узалудног чекања. Упорно се трудио да у себи угуши извесно осећање које му није пријало, те се силно свом снагом да своје мисли окрене по својој вољи. Он је хтео да мисли на сасвим обичне ствари и тада му дође на памет да је већ време ручку и будући да је осетио глад оде у исту гостионицу у којој је дан раније нешто мало јео. Затим је почео опет да лута, ишао је кроз непознате, али живахне улице, али опет кроз пусте, док се није нашао у пределу ван града где се пружало јесење поље. Он би нехотице ишао још и даље да га није из његове задубљености пробудила околина са новим, никада неосећеним утиском. Био је суви хладан дан каквих има често у петроградском октобру. У близини се видела колиба, а до ње два пласта сена. Млади изгладнели сељачки коњ коме сте могли бројати ребра, стајао је са обореном главом и обешеним жвалама, као да о нечему размишља, испрегнут покрај двоколне таратајке. Обични пас, који је у близини сломљенога точка глодао кост, поче да лаје, а један деран од три године који је имао на себи само кошуљицу, чешао се по светлоплавој глави са коврчастом косом и гледао зачуђен на усамљеног варошанина. За колибом пружаху се баште за поврће и поља. На

хоризонту истицале су се црте тамних шума под јасним и плавим небом. Али с друге стране навлачили су се лагано тмурни снажни облаци, који су гонили пред собом разтркане облачиће, као да терају јато птица што лете без гласа, без крила, без удара крилом, горе високо на небу. Било је тако, спокходно и у исти мах свечано тужно, као да је све испуњено скривеним очекивањем које је заустављало дах... Ординов је ишао даље и даље, али га је тама све више притискивала. Поврати се и упути натраг према граду одакле је допирало далеко звоњење са цркава које је позивало на вечерњу. Он убрза своје кораке и после мало времена уђе опет у цркву која му је после јучерашњег дана постала тако мила.

Млада незнанка већ се налазила ту.

Она је клечала близу улаза међу много других верника. Ординов се протурци кроз народ који се густо стиснуо, кроз хрпу просјака, старих жена у дроњцима, болесника и богаља, који су чекали милостињу код црквених врата, и клече управо до ње. Његово одело додирну њено одело, он зачу њено убрзано управо ватрено шапутање молитве са њених усана. Опет је њено лице било одуховљено осећањем одане вере и опет су сузе текле из њених очију и сушиле се на њеним топлим јабучицама, као да имају да сперу ужасан злочин са њене душе. На месту где су обоје клечали било је већ сасвим тамно. Само с времена на време када је пламен у кандилу са најближе светитељске слике задрхтао на ветру који је дувао кроз отворени уски прозор, дрхтава светлост се просипала преко њенога лица и свака црта његова се урезивала у памет младнћа, засењивала

је његов поглед и забадала се са неподношљивом муком у његово срце. Сада се налазила у чемеру и пијана чежња, и бесна радост. Али напослетку премашивши ово стање његову снагу. Није могао дуже да издржи. Грудн су му се потресале од патње, и било му је као да се у њему разлива неизмерно слатки бол чежње — дубоко јецање га је нагло потресло и он је пригнуо своје топло чело на хладно камење. Осећао је у срцу само патњу за коју се чинило да ће да пређе у слатки бол.

Било би тешко да се каже шта је проузроковало ову његову до крајности појачану пријемчивост: да ли ју је, незадрживу онако како је продрла, требало протумачити ћутањем дугих бесаних ноћи које су мучиле чемером и биле безутешне, као последницу често проживелог стања у коме су му несвесни нагон, нејасна чежња и заповеднички нетрпељива жарка тежња његова духа тако препунили срце неисказаним чемером да би препукло да није напало одушке баш у овој провали. Или је напосто дошло време провале као што све једанпут долази што мора да дође у природноме току ствари — као што на једноме тешко запарном летњем дану небо ненадно потамни и олујна киша у грмљавини и муњама слази до земље, да све, што би пропало у жару сунца, ослободи од врућине и жеђи, да висн у јасним капима на гранама од смарагда, да пригне траву и да нежне чашке цветова привуче према земљи, да се тада код првих зрака сунца све опет поново придигне, да као ослобођено опет тежи сунцу и да победно свој скупн свежи мирис пошаље к небу у радости због обновљенога живота. Ову исту опојну

радост живота, коју, како се чини, после олује осећа цела природа, сваки лист који је још влажан од кише, свака чашка цвета која се нагнула под теретом капи и која се сада опет подиже сунцу — то исто осећање имао је сада и Ординов.... Само он ипак никада не би могао да каже што се с њиме дешавало: врло мало, готово нимало, није био свестан самог себе.

Због тога није ни приметио да је служба божја при крају, и дошао је к себи тек онда када је, пратећи своју незнанку, пошао кроз гомилу света. Њих је увек задржавао свет који је врвио напоље; и при том га је она, док је застајкивао и чекао, први пут приметила, обазрела се на њега све више и више зачуђено неколико пута и изненада, када су његове очи сусреле њен зачуђени поглед, она је поцрвенела, сасвим изненада као при наглој помисли која јој тера ватру у лице. Али у истој тренутку искрсну у гужви пред њима и високи лик старца, и он је повуче без речи за руку. И опет ошину старац Ординова погледом пуним тако кивног, злобно подругљивог израза, да је срце Ординова нагло обузела бесна срџба. У тами изгуби доскора обоје из вида: гурао се уплашен, даље кроз гомилу, безобзирно је себи правило место и изашао из цркве. Вечерњи ваздух расхлади га али га не освежи; одузе му дах, сузи му груди и срце му поче одмерено и јако да лупа, тако силно као да хоће да му разбије груди. Он ју је тражио дуго, али је већ тада морао да се окани, јер је више није могао наћи: њих није могао више да смотри ни на улици ни у хорсокаку. Али у исто време појави се у њему мисао, која се сместа развила у један од оних планова који по правилу могу да буду више

или мање безумни, али чије извођење у таквим случајевима готово увек сјајно успева, без обзира на то што се управо ове безумне основе најпре претварају у дела, док разумније напротив врло често остају само нацрти.

Ординов се упути сутра око осам часова према оној кући, ступи са улице на врата и нађе се у уском, прљавом дворишту. Кућни слуга који се ту налазио са једним ашовом, диже очи са свога посла, одмери Ординова од главе до пете и напослетку га упита шта он овде жели.

Овај кућни слуга био је још млад момак од неких двадесетпет година, и изгледао је старински и патријархално, омален, са набораним лицем, и био је очигледно татарскога порекла.

— „Тражим собу“, рече Ординов нестрпљиво.

— „Какву собу?“ упита дечак подругљиво и погледа га таквим лицем, као да већ зна за читаву његову намеру.

— „Хоћу да узмем собу под кирију“.

— „У предњем делу куће нема“, одговори Татарин нешто загонетно.

— „Али овде?“

— „Овде такође нема“. И на то се опет окрете свом послу.

— „Можда ипак има какав газда који ће ми дати једну под кирију?“ упита Ординов и гурну момку бакшиш у руку.

Татарин га погледа, турну новац у џеп и опет се позабави са својом лопатом — тек после мало ћутања изјави још један пут: „Не, овде нема никакве“. Али млади човек га више није слушао: он је већ

ишао по полугњилим даскама, које су водиле преко блата, до једног улаза стражњег дела куће, до степеница које су исто тако биле прљаве као што је цела кућа изгледала прљавом, и којих се последња степеница губила готово пола у другом блату. Доле, до улаза, становао је сиромашни мајстор мртвачких сандука, поред чије радње Ординов прође не питајући ни за што, да се попне по савијеним степеницама упола порушеним. Када се попео на горњи спрат, наишао је више пипајући него видећи, на тешка врата која су једном била застрта асурама од коре, од којих су се сада на њој држали само мало више но поједини комади. Он притисну браву и отвори врата. Није се преварио. Пред њим је стајао старац кога је видео у цркви и гледао је на њ са крајњим чуђењем.

— „Шта хоћеш?“ упита он полугласно храпавим гласом.

— „Имате ли собу за издавање?“ упита Ординов, а ни сам није тачно знао шта говори или шта хоће да каже. Иза старца је угледао своју незнанку.

Старац није казао ништа, само се мучио да затвори врата не би ли Ординова на овај начин најурио напоље.

— „Дабоме! — имамо собу!“ рече нагло млада девојка пријатељским гласом.

Старац се окрену према њој.

— „Мени треба само један кутак“, рече Ординов који је журно ушао те се окренуо према младој жени.

Али реч му замре на уснама; нешто се ретко одигра пред његовим очима, нем а ипак речит при-

зор. Старац је побледео као мртавац, као да ће сместа пасти у несвест, и поче да мотри младу жену погледом тешким као олово, непомичним, проицљивим. И она нагло пребледе, а на то јој одједаред крв појури у лице и у њеним очима засја нешто чудновато. Без и једне даље речи Ординов је поведе у споредну собу.

Читав се стан састојао од једне једине, у ствари врло велике собе, коју су два дуvara делила у три простора. Из прилично тамног и уског предсобља, у које се улазило са ходника, водила су врата очигледно у спаваћу собу. Десно од ње водила су друга врата у собу коју је требало издати под кирију. То је био мали, тесан простор, који је, чинило се, дувар притискао према два ниска прозора. Поврх тога он је био претрпан разним стварима које само могу да припадају једном кућанству. Он је био сиромашан и тесан, али ипак чист, колико се могло. Покућанство се састојало од једног простог необојеног стола, од две исто тако просте столице и напослетку две постеље од којих је једна стајала крај средњег дуvara, а друга крај зида према вратима. Велика старинска светитељска слика са позлаћеном зрачном круном стајала је на даски у углу, а пред њом је горело кандило. Велика руска пећ на коју се наслањао дувар налазила се пола у овој соби, пола у предсобљу. Управо није требало доказивати, да је овај стан претесан за три одрасла човека.

Они почеше да говоре о потребним стварима, али су говорили без везе тако да су се једва разумели. Ординов, који је био од ње удаљен два корака, мислио је да чује где јој срце куца: он је видео да

она дршће од узбуђености и очевидно такође и од страха. Напокон се они ипак како било споразумеше и ствар би закључена. Млади човек изјави да хоће одмах да уђе и обазре се нехотице на старца. Овај је био још увек блед, али је на његовим усницама почивао миран, замишљен осмејак, који је ипак брзо нестао када је сусрео поглед Ординова: одмах се намргодио и набрао чело.

— „Имаш ли путну исправу?“ упита нагло јасним, брзим гласом док је у исто време отварао врата према ходнику.

Ординов одговори афирмативно на питање које га је помало збунило.

— „Ко си ти?“

— „Василиј Ординов. Немам никаква намештења. Живим чисто за се,“ одговори он исто тако кратко и отресито као старац на свој суров начин.

— „И ја исто тако,“ одговори старац. „Ја сам Иља Мурни, ситни буржоа. Је ли ти то доста? — Добро, тада иди!“

За два часа уђе Ординов, који се није томе мање чудно него ли гостодин Шпис и његова кћи Тинка који су после узалуднога чекања дошли до убеђења да их је ишчезли кирајџија хтео само да превари. Ординов ни сам није разумео како је све то ишло, али на крају није ни марио да појми.

II

Његово срце куцаше тако јако да је видео где му пред очима играју зелене тачке, а тада га опет обузе вртоглавица. Болела га је глава. Механички се на то спремао да распореди своје мало имање. Узео

је из малогa свежња, у ком је било његово рубље, најпотребније. Отвори орманчић са књигама и поче да сређује књиге и списе на столу. Али мало доцније испаде и овај посао из његових руку. Штогод је радио, увек се слика младе жене појављивала пред њим, јер је она од првога тренутка везала његово срце са тако нераздрешивим везама и сада је ненадно толико среће наврло у његов сиромашни живот, да су му се мисли губиле као у диму, да му је дух постајао сасвим пометен и да ни сам више није знао што хоће. Узео је свој путни лист са намером да га преда у руке старцу чији је кирајџија постао, наравно у нади да ће овом приликом видети њу. Али Мурни отвори врата само врло мало, узе путни лист, махну главом и рече: „Збогом!“, и затим опет закључа врата. Непријатно осећање обузе Ординова. Њему би, а да ни сам није знао, тако тешко да гледа овога старца. У његовом погледу севало је увек нешто што је личило на презир и пакост. Али се непријатни утисак доскора избрисао. Он је живео већ трећи дан као у вртлогу, у упоређењу са својим ранијим мирним животом. Сада више није могао да мисли, да, он се тога у ствари бојао. Све се за њ' њагло променило: Имао је тамно осећање да се његов живот преполовио на два дела, а у његовим мислима ниједан није вредео колико његова прва половина. Он је осећао само један инстинкт, само једно ишчекивање...

Не знајући како има да тумачи понашање старца, крену натраг у своју собу. Код пећи у којој се кувало јело радила је нека мала жена погрбљена од старости. Она је била тако прљаво и аљкаво одевена, да је побуђивала само одвратност. Уз то, изгледа,

да је била врло рђава особа. То је била слушкиња. Ординов који ју је чуо где нешто мрмља и видео где се миче њена крезуба доња вилица ослови је, али не доби одговора: изгледало је као да ћути из чисте пакости. Напокон, дође подне. Старица скину јело са пећи — супу са зељем, паштете и говеђину — те је понесе у другу собу. То исто јело донесе и Ординову. После ручка настаде у кући мртва тишина.

Ординов узео књигу у руке, поче да чита реченицу по реченицу и многе странице, при чему се мучно да разуме мисао онога што је прочитао, али му је све остајало нејасно и онда када је дванут прочитао. Ускора баци књигу на страну и спреми се да своје ствари још малко уреди. Али то није дуго трајало. Нестрпљиво узме напокон капу и огртач и изађе на улицу. Не пазећи нимало на пут ишао је даље и веома се напрезао да сабере мисли и барем да се размисли о свом новом положају. Али му ово напрезање воље пређе стварно у неку муку — као да има да сам себе мучи. Очигледно је охладнео: сада га је спопадала хладна грозница од које је цвокотао, сад је опет горео у грозници, а на тренутке му је срце почело да тако бурно лупа, да је морао да се наслони на зид. „Не, радије умрети... радије умрети“, мрмљале су му усне у грозници, а да то ни сам није знао. Тако је лутао још дуго по улицама — док није напокон услед јаког осећања зиме и влаге први пут приметио да пљушти киша. Тада се освести и крену натраг. Мало пре него је стигао кући примети момка који га је, како му се чинило, већ дуже времена мирно посматрао са радозналошћу, али одмах продужи пут кући кад је видео да је примећен.

Ординов га достигну са пар корачаја.

— „Добар дан. У осталом како се зовеш?“

— „Ја се зовем момак“, одговори Татарин мрштећи се.

— „Тако ми се чини“.

— „Мој газда, Мурни, код кога имам собу на кирију, је ли збиља мали буржоа?“

— „Па ваљда, кад вам је то казао“.

— „Шта он ради заправо?“

„Шта ради? — Живи човек. Ако је болестан, моли се Богу. А друго ништа“.

— „Је ли то његова жена?“

— „Која жена?“

— „Која живи код њега.“

— „Па биће ако вам је то казао. Збогом господине.“

Татарин додирну руб капе и повуче се у свој кутак под сводом врата.

Ординов се попе степеницама до своје собе. Старица му отвори, као да оклева, врата, а у исто време промрмља нешто у недра, затвори врата за њим и лагано се одшуња до пећи, на којој је, изгледа, проводила највећи део својега живота. Већ се смркавало, Ординов је хтео да му газде донесу жигица, али је улаз у њихову собу био затворен. Он позове старицу, која се мало исправила и, наслоњена на лакте, са пећи гледала на њ разрогаченим очима, као да премисља шта он може да тражи тамо на закључаним вратима. Ћутећи баци му кутију жигица. Када се вратио у своју собу, узео опет у руке књиге. Мало по мало бивало му је све чудније у души и премда сам није разумевао шта се у њему догађа

оде на кревет за који га је нешто привлачило. И тада му се учини као да спава. Више пута дође поново к себи и примети — то је било опажање и примећивање у стању полусвести — да то више није никакво спавање, већ више болесна, чемерна мамурност. Једанпут зачује како неко куца на врата и како се врата отварају и рече себи да су то газде који се враћају са вечерње. У том случају паде му напамет да би морао да иде до њих, да нешто донесе. Тада се поново подиже и оде к њима — напамет, њему се учинило да се диже и да иде к њима —, али ненадно запе и паде на гомилу дрва коју је старица наслагала усред собе. Од тог тренутка није више ништа видео, и када је очи отворио, како му се чинило, после дугога, дугога времена, приметио је са чуђењем да још увек лежи на истоме кревету, у оделу како је био, и да се лепа млада жена заводљиво пригиба нада њ у нежној бризи, са мирним и материнским изразом у погледу. Он је осећао како му се миче узглавље под главом и како га неко покрива нечим топлим, и како се нежна рука спушта на његово топло чело. Хтео је да захвали, хтео је да ухвати руку, да је привуче на своје суве, топле усне, да је окваси сузама и пољуби, да је љуби под целу вечност. Хтео је да тако много каже, али што — то није знао ни сам! Ох да је могао да умре да нестане у овоме тренутку! Али руке су му биле тешке као олово и није могао да макне њима. Њему је било као да је постао нем и да због тога не може да говори, и стога је осећао само како му крв тако јури кроз све жиле, да је мислио да га подижу. Неко му пружи воде да пије.... Тада опет паде у дубоку несвест.

Другога јутра пробуди се око осам часова. Сунце се указа у златном снопу зракова кроз зеленкасто јефтино прозорско стакло. Чудновато осећање проструји свим удовима болесника. Он је био спокојан и миран, био је неисказано срећан. Имао је осећање као да је управо неко био на овоме кревету, тик до његовог узглавља. И кад се потпуно освестио, мислио је на то да угледа овог човека у соби, да открије свога новог пријатеља и да му то први пут у животу каже: „Добро јутро, хвала, мој добротворе!“

— „Откада спаваш?“ упита га тада нежно женски глас. Ординов се обазре, неко приступи његовом кревету, и над њим се нагну са пријатељским ведрим осмејком лице његове лепе младе газдарице.

— „Како си био болестан“, продужи она, „али сада нека буде доста; зашто отимаш сам себи своју слободу! Она је слађа од леба, лепша него је драго сунце. Устани, голубе мој, устани!“

Ординов прихвати њену руку и стисну је грчевито. Чинило му се да још сања.

— Почекај, спремила сам ти чај. Хоћеш ли чаја? Попиј га, биће ти боље. Била сам и сама болесна и знам како је то.“

— „Да, дај ми да пијем“, рече Ординов још уморнијим гласом и покуша да устане, што му и пође за руком. Он се осећао још увек врло слаб, као да је претучен, и осећање хладноће у леђима њега је престравило. Али је у срцу имао осећање као да је угрејан од сунчаних зрака и испуњен бистром свечаном радошћу. Он је осећао невидљиво: да за њ свиће нови, јаки живот. За тренутак му је било као да га обузима лака вртоглавица.

— „Ти се зовеш Василиј?“ упита она. „Или сам криво чула? Није ли те тако назвао јуче мој господар?“

— „Да, Василиј. А како се ти зовеш?“ упита Ординов док се њој примицао, премда се једва држао на ногама. Нагло затетура. Она ухвати његове руке и насмеја се.

— „Ја? — Јекатерина.“ И она га погледа својим плавим, бистрим очима. Држали су се за руке.

— „Ти хоћеш да ми нешто кажеш?“ упита она напokon.

— „Не знам...“ Било му је као да му се поглед помрачује.

— „Како си чудноват! Де, буди добар, ти, мој драгане, немој се жалити, — дођи, сиди овамо, овде се показује сунце које ће тебе обасјати. Тако, само буди сасвим спокојан! Не иди за мном“, надода она када виде да се млади човек креће као да хоће да је задржи, — „ја ћу опет бити код тебе, а тада ћеш моћи да ме гледаш колико будеш хтео!“

Она се опет врати, донесе му чај који постави на сто и седе према њему.

— „Де, сада пиј! — Како, зар те још боли глава?“

— „Не, не боли ме више“, рече Ординов, „или не знам, можда ме и боли... нећу... већ добро, већ добро!... Не знам шта је са мном...“ истисну он док му је срце куцало и потражи њену руку. Остани овде, не удаљуј се од мене, дај... дај ми опет своју руку... Мрачи ми се пред очима... У теби видим своје сунце“, рече он као да му се свака реч кида из срца и чинило се већ као да осећа блаженост

само што може да говори с њом. У њему је расла топлина и стискала му грло док нагло напетост не провали у тупом јецању што узбуђује.

— „Јадниче! Ти још ниси никада живео са добрим људима? Јеси ли сасвим сам и једини у свету?“

— „Никога, ја сам сасвим сам... остави, што ме се то тиче! Мени је сада боље... тако... добро!“ Чинило се као да бунца. Изгледало је да се соба око њега окреће.

— „Ни ја нисам дуго година никако видела људи... Ти ме тако гледаш...“ рече она нагло после ћутања од више минута и запе...

— „Шта.... како дакле!“

— „Тако као да те моје очи греју! Знаш ли ти кад човек тако некога воли... ја сам те већ код твојих првих речи закључала у своје срце. Ако будеш болестан, ја ћу те неговати. Али не смеш да опет оболиш, не! Ако будеш опет сасвим здрав тада ћемо живети као брат и сестра, зар не? Хоћеш ли? Већ је тешко наћи посестриму, када Бог некоме није дао сестру.“

— „Ко си ти? Одакле долазиш?“ промрмља Ординов slabим гласом.

— „Ох, овде није моја домовина.... али што се то тебе тиче? Знаш ли, људи приповедају како је дванаестеро браће живело у тамиој шуми и како је у шуми залутало лепо девојче. Оно је дошло дванаесторици браће и начинило реда у кући и све очистило, и све што је учинило, учинило је с љубављу. Када су се браћа враћала, видеше да је сестрица провела код њих дан и они је позваше и умолнише да опет остане код њих. А тада она дође и остаде

код њих. И браћа је назваше секом и пустише јој сву слободу и све њој припадале као и њима. Познајеш ли причу?“

— „Познајем је,“ одговори Ординов лагано.

— „Ипак је живот леп. Реци да ли те весели што си жив?“

— „Да-да! живети једну вечност.... дуго живети!“ маштале Ординов.

— „Ја не знам,“ говорале Јекатерина мисаоно, „ја ипак не бих хтела да се ослободим смрти. Је ли добро живети? — да, љубити и волети добре људе, да.... Видиш, али ти си опет пребледео...“

— „Да, хвата ме несвестица....“

— „Причекај, ја ћу ти донети моје јастуке и покриваче, те ћу ти лепо распремити кревет. Тада ћеш лепо сањати о мени и зло ће да побегне од тебе. Наша старица је такође болесна....“

И још док је говорила уредила је кревет, а за то време се обзирала преко рамена на Ординова.

— „Како много књига имаш!“ рече када је по свршеноме послу помакнула кревет.

Тада донесе покриваче и приступи к њему, подупре га десном руком и поведе кревету на коме је наместила јастуке да га затим покрије.

— „Каже се да књиге кваре људе,“ настави она и потресе замишљено главом. „Читаш ли радо књиге?“

— „Да,“ одговори Ординов који је јоште сумњао да ли је будан или спава. И као да хоће да се увери да то није никакав сан потражи руку Катерину и стисну је својом руком.

— „Мој господар има много књига: таквих!“

— она престави левом руком велики формат — он каже да су то свете књиге. И он ми увек чита из њих. Ја ћу ти их доцније показати. Треба ли да ти испричам што ми он из њих чита?“

— „Да ли се радо молиш?“ упита га она опет после кратког ћутања. „Знадеш ли што? — ја се бојим, ја се бојим увек...“

Она то није изговорила и како се чини мислила је увек на нешто друго.

Ординов привуче њену руку до својих усана.

— „Што љубиш моју руку?“ Јагодице јој се лагано заруменише. И тада се она насмеја. „Ах, деде само! — само је пољуби!“ и она му пружи обадве руке. Затим ослободи једну руку и постави је на своје вруће чело, и ненадно — помилује га и по равна му косу, а при том се све више зарумени. Напокон клече поред његова кревета и прислони своју јабучицу на његову јабучицу: он је осећао влажни и топли дах њена дисања... Ненадно осети Ординов да вруће сузе врцају преко његових јабучица. Она је плакала. Он је хтео да нешто каже, да мисли, али је бивао све слабији, све слабији... није могао више да макне ниједним делом тела. Тада неко закуца на врата и брава звекну. Ординов зачу још само како улази старац, његов газда. А затим осети како се Катарина диже, уосталом сасвим лагано, без икаква страха, осети како при одласку прави над њим знак крста. Он је лежао са затвореним очима. Изненада плану врући дуги пољубац на његовим уснама: он му се зари као бодеж у срце. Хтео је да виче, али изгуби свест...

С тиме наступи за њ нарочито стање, живот сна

до којег могу да доведу само болест и грозница. Дођоше тренутци у којима му се у некој врсти нејасне свести чинило да је осуђен да живи у дугом, бескрајном сну пуном ретких узбуђења, борби и патњи. Разгневлѐн и запрепашћен кушао је да се опре овој Судбини, која је хтела да га зароби, али у тренутку најжешће, најочајније борбе осећао је како га нагло спада и обара друга непријатељска сила. Уз то је осећао, сваком жилицом, како поново губи свест и како се опет отвара пред њим непробојна бездана тмина, и мислио је већ да чује крик чемера и очајања са којим је понирао у овај отворени понор. Тада су опет наступали други тренутци среће коју је једва могуће поднети, која спутава, а какву само ретко осећамо: тренутци у којима животна снага расте тако болесно у целога човеку, а он се налази као у вишој сфери где се сва прошлост објашњује и очитује у целој вези, где кратка садашњост са својом светлошћу прочишћава звучно, гласно осећање победе и славља, док непозната будућност лежи пред неким као сан на јави, те се не зна, откуда се неизрецива нада спушта на душу као роса што освежава, хтело би се крикнути од гласнога блаженства, док се ипак осећа како је слабо и беспомоћно месо пред овом тежином утисака, и нит живота која води натраг у прошлост кида се, док се нови живот указује пред нама као живот после ускрса... Тада је опет изгубио свест и обухвати га нека врста полусна у ком је све што је проживео проживљавао поново и све виђено, попут расплнутих, магловитих слика, пролазило у пометеном реду, који је журно ишао напред, испред његовог духовног ока. Њему се учини

све у овим визијама сасвим друкчије, ретко и заго-
нетно. Тада би опет заборавио све што се раније
догодило и зачуди се што није више у своме рани-
јем стану код своје старе газдарице. Није могао да
себи објасни зашто стара добра госпођа долази до
његове пећи у којој је јоште горео последњи угљен
— он је мислио да још види слаби, дрхтави одраз
жара што се гаси на дувару — и зашто не греје,
пре него закључа врата пећи, своје мршаве старачке
руке на ватри како је то увек чинила, стално мрмља-
јући преда се, како то чине стари људи, мерећи од
главе до пете погледом свога чудноватога пензио-
нера, за кога је држала у најмању руку да није „са-
свим на свом месту“: од овога вечнога седења „за
књигама“, како је она мислила.

Тада му опет паде у очи да је опкољен, зашто,
више није могао да погоди, премда је већ његов
читав дух хтео да истече у једну једину, непрекидно
осећану, незадрживу провалију.... Али куда, чему
га је то вукло, што је био узрок тога чемера, и ко
је у његовим жилама запалио овај неподношљиви
пожар, који, чинило се, изгара његову крв — то он
није знао и томе није умео да се досети. Често је
пожудно грабио рукама сенку, често је мислио да
чује лагане кораке у својој соби, кораке који су се
приближавали његовој постељи, и слатки мекани глас
који изговара нежне речи; било му је као да слуги
топло и влажно дисање, као неки дах поврх свога
лица, и дивно осећање љубави потресло га је до дна
душе и учинило да дршће. А топле су сузе текле по
његовим ужареним јагодицама, и изненада се притисну
страстан, мек пољубац на његове усне; било му је,

као да умире од жарке неугасиве патње; чинило му се као да читав свет, све што постоји, мирује, као да то све умире већ столећима широм око њега, и да поврх свега пада дуга хиљадугодишња ноћ....

Тада му дође опет као да проживљује још једанпут безбрижне године свога раног детињства, да, он је чак мислио да види кућу на селу у којој се родио, сочне ливаде и пашњакс на којима је трчао као дечак и можда брао цвеће. У најмању руку чинило му се да све то види — док нагло није приметио да се помаља лик који га је испунио више но дечјим ужасом и који је унео у његов живот први тајни отров патње, чемера и суза. Чинило му се да туђи старац држи у својој моћи читав његов будући живот, али није могао, упркос свога ужаса, да одврати поглед од њега, и старац га је пратио свуда: он је вребао за сваким стаблом и грмом, намигивао му кревељећи се, ругао му се и боцкао га и преображавао се у сваку играчку и седео је изненада као вражја глава на врату његовог дрвеног коњица и окретао се кревељећи се и правећи непрестано гримасе према њему. А у школи је седео међу ђацима, или се сакривао испод клупе. Или се омот једне од његових књига подизао колико је прст широк, а из таме под омотом гледале су га злобно пакосне очи. Ако је спавао, ужасни дух је седао на његов кревет и растеривао слатке дечје снове и приповедао шапћући по читаве ноћи чудновату причу од које уопште није ништа разумео, ма колико да ју је пажљиво пратио, али која је свеједно мучила његово дечје срце ужасом и страшћу која више није била дечја. А злочести старац му је причао даље

шапћући, док није туп умор ослабио његова чула и онесвестио га. А тада, одједном, њему се чинило као да се буди, и опет је настајала чудновата борба полусвести и полусна: он се будио као одрастао човек, и њега су окруживале слике онога што је тек преживео. Знао је где се налази у овом тренутку, да је сам и туђ свету, да је сам међу туђима, сумњивим људима који (овде је опет почињао сан) се шуњају у његову собу и намигују старој госпођи која је опет чучала на пећи и своје мршаве старе руке грејала на ватри и, њима у исто време климајући главом, показивала на кревет на којем је он лежао. Он се осећао збуњен, узбуђен: хтео је да знаде ко су ови људи, шта хоће и зашто се он сам налази у овој соби, и тада му опет дође мисао да је упао у нешто као у разбојничку пећину, заведен каквом било њему дотле непознатом, принудном силом, а да раније није поближе распитао ко станује у кући а пре свега за своје газде. Неизвесност га је мучила и његова је срџба расла — а тада је опет почела у ноћној тмини прича исприповедана са шапатам, али је није сада причао пакосни старац, него једна мала туђа старица, која је, чучећи поред пећи, на дрхтавоме сјају ватре што се гасила, тихо преда се шапутала, док се њена стара глава са сребрном косом уз то тресла. Али већ су искрсавале пред њим нове слике ужаса: промрмљана прича коју је једва чуо и још мање разумео претвори се у ликове и лица, и он примети са чудом да се све, што је икада искусио у животу, чак и његове мисли и снови и што је у књигама читао и много што је већ одавна заборавио, да све то бива опет живо, да се диже пред њим у дивов-

ским сликама, испреплеће, опкољава га, игра око њега: пред његовим очима се отворише чаробне баште, он виде где се подижу читави градови и где се опет руше, виде непрегледна гробља чији су се гробови отварали и к њему слали своје лешеве; виде где читава племена и народи долазе, расту и пред његовим очима изумиру и угледа напослетку сваку своју мисао, где се остварује чим је почео да је мисли већ у живом опипљивом облику пред његовим очима. Његово мишљење није било више чисто духовна престава и везивање појмова него стварање, стварање читавих низова бића — и он је видео да је и сам ношен у овоме бескрајноме, неизмерноме свемиру из којег није било никаква излаза, никаква спаса ни на којој страни. И прегледао је све и видео како га читав овај живот тишти својом тиранијом која тлачи и заробљује и прогони својом вечитом неизмерном пронијом. Осећао је како умире и пада у прах и пепео, без васкрса, умире за навек; хтео је да побегне, али није било никаквога кутића у целој свемиру где би могао да се сакрије. Тада га ухвати бес очајања, сабра све своје силе, махнуто повика, како се чинило, те се пробуди.

Цело му тело било је покривено хладним знојем. У соби је владала мртва тишина: била је дубока ноћ. Па ипак му је било као да још увек чује приповедање њему неразумљиве чудновате приче, као да храпав глас приповеда нешто што му је очигледно познато: о тамним шумама и смелим разбојницима, о залуталом поглавици једне дружине, као да се ради о самом Стенки Расуну козачком јунаку, и затим о веселим друговима и безбрижним скитницама, и о.

једној младој лепоти и мајјици Волги. Је ли то била прича? Није ли то слушао у будноме стању? Читав сат лежао је са отвореним очима у мучној непомичности, не покрећући ни једног уда. Напокон је покушао да се опрезно усправи и примети на своју радост да страховито мучење савести није сасвим сломило његову снагу. Грознице је са њеним привиђењима нестало, сада је опет за њ почињала стварност. Приметио је да је исто тако одевен као за време свога разговора са Јекатерином: доследно, ваљда није прошло дуго времена откада га је оставила. Брза одлучност проструји њиме и очеличи снагу. Како је пишао танки дувар, удари му рука на велики ексер, који је ту био укуцан у ма коју сврху. Он се ухвати за њега и подиже се, при чему открије узану пукотину између танких дасака дувара, кроз коју је једва приметно светлост продирала у његову собу. Метнуо је око на отвор и задржао дах.

У једноме углу друге собе стајао је кревет, пред њим сто више кога је био намештен бухарски ћилим и који је био претрпан великим старим повезаним књигама, које су потсећале на старе црквене књиге или на какве било свете списе. У углу је висила нека исто тако старинска светитељска слика, као што је била она у соби Ординова, а пред сликом горело је исто тако мало кандило. На кревету је лежао Мурин покривен са крзненим покривачем, очигледно немоћан, и болестан и блед као крпа. На његовим коленима лежала је отворена књига. Ту до кревета седела је на малој клупи Јекатерина; са рукама загрлила је старога и привила се уз његове груди. Она га је гледала пажљивим, детињски зачу-

ђеним очима, и изгледала је као да ослушкује његово причање са незаситљивом радозналошћу готово дрхтећи од ишчекивања. С времена на време дизао се глас приповедачев, а тада је наваљивао живот у његово бледо лице: очи су му се сијале, набрале обрве, уста су му се тресла, а чинило се као да Јекатерина бледи од страха и узбуђења. Тада је опет пролетело нешто налик на осмејак преко лица старчева и Јекатерина поче да се лагано смеши. Изненада се појавише сузе у њеним очима: и тада је старац нежно помилова по главици, као што се милује мало дете, а она га загрли чвршће својим белим рукама и привину се још нежније на његове груди.

У почетку је мислио Ординов да је то сан, шта више, био је убеђен у то. Ипак му удари крв у главу и лупала је као чекићем болно у слепоочницама као да хоће да распрсне жиле. Пусту из руку ексер, подиже се са кревета и пође лагано, тетурајући и пипајући, као сомнамбул кроз своју собу, не знајући чак ни сам што ради, вођен од пожара своје крви — и тако се приближи вратима суседне собе и затресе их свом снагом: зарђала брава пуче, врата узлетеше, и уз лупу и тресак ступи он један корак преко прага у спаваћу собу својих газда. Видео је како Јекатерина ужаснута појури напред и како се очи старчеве засијаше под срдито навученим обрвама и како страховити гнев унакази његово лице. Видео је како старац, не скидајући очију с њега, дрхтавом руком тражи пушку која је висила на зиду, како сину ватра у цеви коју несигурна рука разгневнога упери право на његове груди — одјекну прасак, а одмах затим дивљи, готово неочекивани крик

Кад се дим разишао, Ординову се указа страховит приказ. Дршћући саже се он над старцем. Мурни је лежао у грчевима на патосу. На устима му је била пена, а његово грчевито лице, на коме су се могле видети само беоњаче очију, било је потпуно напаћено. Ординов је погодио да је несрећника обузео тешки наступ. Заједно са Јекатерином клече до њега, да му помогне....

III

Целу ноћ провели у узбуђењу код болесника. Другога јутра изашао је Ординов, и поред своје болести коју није савладао, већ рано у јутро. На двору је опет сусрео момка. Овај пут га Татарин поздрави већ из далека и гледаше на њ' радознано, али му се учини нагло да се освешћује и прихвати се некаква посла на својој метли, али је свеједно кришом мотрио Ординова који се полагано приближавао.

— „Но, ниси ли ништа чуо ноћас?“ упита Ординов.

— „Чуо сам добро.“

— „Какав је то човек? Ко је он уопште?“

— „Сами сте узели собу, морате да сами знате. То није мој посао.“

— „До ђавола, младићу, говори кад те питам!“ повиче Ординов бесан и у болесној раздражености, која му је сама по себи била сасвим нова.

— „Шта то? Није ваљда моја кривица. Ти си сам крив, јер си преплашио човека. Доле станује мајстор за мртвачке сандуке, он иначе ништа не чује, али данас је ипак чуо, и његова стара је глува

на оба ува, али је такође чула, и на другој двористи које је већ довољно далеко, чули су то — ето видиш! Ја ћу ићи на полицију.“

— „Није нужно, ја идем одмах,“ рече Ординов и окрене се према вратима.

— „Шта се мене тиче — ти си сам узео собу... Господине, Господине, почекај! Ординов се окрете; кућни слуга је учтиво додиривао капу.“

— „Шта је?“

— „Ако ти идеш, ја идем газди.“

— „Па онда?“

— „Радије излазим.“

— „Ти си глуп,“ прсне Ординов и окрете се поново да изађе.

— „Господине, Господине, па почекај!“ Момак опет дотакну капу и закревели се полузбуњен. „Господине, хтео бих да нешто саветујем: радије нека ти срце остане чврсто. Зашто да прогониш сиромашнога човека? Знате да је то грех. Бог каже такође да се то не сме, то знате и сами.“

— „Но чуј, узми ово овде. И сада ми реци, ко је он?“

— „Ко је он?“

— „Да.“

— „Ја ћу то казати и без новца.“

— При том прихвати опет метлу, ману њоме једно два пута, а онда опет подиже очи, те омери Ординова трудећи се да има важан израз лица.

— „Ти си добар, господине. Ако не ћеш да живиш са добрим људима, онда немој, ради по својој вољи. Чуо си шта ја мислим.“

На то га погледа Татарин још значајнијим из-

разом, али се учини, када је приметио Ординов-
љеву равнодушност, да се увредио, те опет поче да
мете. Напокон учини као да је свршио посао, при-
ближи се Ординову загонетним лицем, начини наро-
чити гест чије је значење ипак у свакоме случају
Ординову остало неразумљиво, и промрмља:

— „Он је — разумеш ли!“

— „Што?“

— „Сишао с ума.“

— „Како то?“

— „Кад ти ја кажем! Ја знам што ја знам!“
настави он у још загонетнијем тону. Он је болестан.
Он је имао лађу, такву велику, знаш ли, и још једну
и још једну трећу и четврту. Оне су све возиле на
Волги, ја сам са Волге, а тада је постојала још једна
фабрика и та је изгорела и тако је то дошло!“

— „Он је дакле сишао с ума?“

— „Није ипак, не! Није никако сишао с ума!
Но је разборита глава. Он све зна, прочитао је
много књига, а тада је другима казао истину! Тако
— ако је неко дошао: два рубља, три рубља, четр-
наест рубља, колико ко даде — он отвара књигу и
каже ти све, тако и тако, читаву истину! Али најпре
новац на сто, без новца — ни речи!“

И Татарин се гласно смејао, толико му се до-
падала Муринова тактика „Он је врачао, прорицао
будућност?“

„М-хм!“ Момак климну важно главом у знак
одобравања. „Увек што је истина! Он се моли Богу,
много се моли. Али то — разумеш — долази му с
времена на време“ додаде Татарим опет својим за-
гонетним покретом.

У истом тренутку неко позва из другог дворишта момка, и одмах затим појави се један погрбљени старчић у крзну. Ишао је кашљуцајући и, како је изгледало, мрмљајући нешто у своју сиву ретку браду, корацима који су се опрезно и лагано вукли преко дворишта, као да се боји, да ће сваког тренутка поклизнути. Могло се помислити да је то старац који је подетињио од старачке слабости.

— „Газда! газда!“ промрмља Татарин журно, махну Ординову брзо главом и журно отрча, скидајући капу с главе, услужно према староме, чије се лице чинило познато Ординову. Мора да га је недавно барем сусрео. Размисли још да то напокон није ништа чудновато и остави двориште. Али момак му се учини сада препредена варалица.

— „Мангуп је напосто хтео да ме насамари!“ мишљаше он. „Бог знаде што се све иза тога крије!“

Затим изађе на улицу. Али нови утисци удаљише од њега све непријатне мисли. Уосталом ови утисци нису били никако пријатни дан је био сив и хладан, а помало је снег падао. Осећао је како га прожимају трнци. Било му је као да земља почиње да се под њим тресе. Тада зачује нагло познати глас, који му је у крајње пријатељскоме тону зажелио добро јутро.

„Јарослав Иљих!“ рече Ординов.

Пред њим је стајао господин здрава изгледа са црвеним јабучицама, који је, судећи отприлике, могао да има неких тридесет година, не велик, са сивим блиставим очицама, са једним јединим осмејком на целога лицу, а одевен како је увек одевен један Јарослав Иљих. И са тим осмехом пружи му он љу-

базно руку. Ординов се с њим упознао тачно пре годину дана, а готово сасвим случајно, баш на улици. До овога познанства је довела, не обзирајући се на случај, у првом реду нарочита склоност Јарослава Илића да буде познат са чувеним и угледним људима, наиме са књижевно образованом господом, са познатим писцима, или у најмању руку са талентима који много обећавају. Премда да је овај Јарослав Илић имао само врло слађан глас, он му је ипак знао да у разговору, чак и са најбољим пријатељима пода необично самопоуздан жовијалан и звучан тон који је формално импоновао као да је, на основу извесне надмоћности, унапред навикао да заповеда, и то на тај начин као да уопште не трпи противуречје.

— „Како ви долазите овамо? у ову средину?“ упита Јарослав Илић најживљим изразом срдачне радости због неочикивана сусрета.

— „Ја овде станујем.“

— „Па откада?“ Глас Јарослава Илића звучао је за тон или за пар тонова више, јер је био стварно изненађен и јер је заборавио, тако рећи, свој други тон. „О ја то уопште нисам знао! Тако сам ваш сусед! Ја наиме станујем овде, у најближој близини. Вратио сам се већ пре више од месец дана из рјазанске губерније. Ха, весео сам што сам вас једном сусрео мили пријатељу!“ И Јарослав Илић се смешио својим добростивим осмејком. „Сергије!“ повика он нагло се окрећући у најбољем расположењу. Чекај ме код Тарасова, али да они тамо без мене не дирну ниједну врећу! А момка Ољсуфјева укори и реци му нека се одмах даде на посао. Кроз један час бићу тамо“....

И пошто је дао овај налог другоме, ухвати, добро расположен, Ординова за руку и поведе га до најближе гостионице.

— „Тако, то би било свршено. Али сада ми дозволите да после дугога растанка изменимо пријатно неколико речи. Деде, реците ми пре свега, како стоји са Вашим послом?“ Обавештаваше се он готово са страхопоштовањем и са тихим гласом како то чини управо пријатељ који узима учешћа и који је посвећен.“

— „Да... што да вам кажем... ништа друго но раније“ одговори Ординов помало расејан, јер је мислио на нешто сасвим друго.

— „То је племенито од вас, Василије Михајловићу, видите ли, ја ценим нешто такво! То значи за ме посветити живот вишој идеји!“ Код тих речи стисну Јарослав Иљић крепко руку Ординову. — „Нека вам Бог даде успеха у вашем раду... Небеса ми, радостан сам што сам вас сусрео! Ипак једном мало друкчији човек од оних што се свакодневно виђају! Како сам често тамо мислио на вас те се тихо питао где ли је он сада, наш генијални, духовити Василиј Михајловић!“

Јарослав Иљић тражио је за се и за свога госта нарочиту собу, поручи доручак, ракију, и све што с тим иде.

— „Ја сам за ово време врло много читао“, настави он погледом који је био испуњен умиљавањем и у скромноме тону. — „Најпре читавог Пушкина...“

Ординов је на њ гледао расејано.

— „Да, одиста, то му треба признати: цртање

људских страсти јесте код њега достојно дивљења. Но најпре ми дозволите да вам изразим своју захвалност. Ви сте тако много за ме учинили, управо тиме што сте изложили ваш прави начин мишљења, ваш нарочити назор о свету, да тако кажем...”

— „Али молим вас!...”

— „Не! — дозволите ми: немојте се противити! Ето, ја волим да свакоме признам што му припада. И ја се поносим тиме што барем ово осећање (то кажем за правичност) није у мени заспало“.

— „Молим Вас, тада сте Ви неправедни према самоме себи, а ја одиста нисам знао...”

— „Не, напротив, сасвим праведан“, успротиви се Јарослав Иљић необичним жаром. — „Што сам ја у поређењу с Вама? Зар не?“

— „Ох, Боже...”

— „О да...”

Следило је кратко ћутање.

— „А чим сам се почео држати Вашег савета, напустио сам много рђавих односа и с тим такође, разуме се, много рђавих навика“, настави опет за тренутак Јарослав Иљић у истоме тону. — „У својим слободним часовима после службе седим највећим делом код куће, увече читам било какву корисну књигу и... ја заправо гајим, Василије Михајловићу, само једну жељу, то је да служим својој домовини, т.ј. управо колико стоји у мојим силама...”

— „То не би било мало код онога што Ви можете“.

— „Мислите?... Бог знаде, Ви увек човеку мећете мелем на рану, мој млади племенити пријатељу!”

Јарослав Иљић пружи Ординову руку срдечно и захвали му нежним стиском.

— „Ви не пијете?“ упита он тада када се његово узбуђење донекле сталожило.

— „Не могу, ја сам болестан“.

— „Болестан? Шта кажете? Не, зацело, — истина? Већ одавно? — и како, где сте то на се навукли? — Хоћете ли, ја ћу одмах — који вас доктор лечи? Ја ћу одмах обавестити мога лекара, сам ћу одјурити до њега. Он је ванредно вешт, верујте ми!“

И Јарослав Иљић хтеде сместа да узме свој шешир.

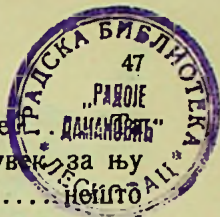
— „Не, захваљујем, није потребно! Нећу уопште да ме ико лечи, и не волим лекаре“.

— „Шта кажете? Али то не иде тако! Заиста он је ванредно вешт!“ тврдио је Јарослав Иљић с уверењем. — Пред мало времена, ја сам управо био код њега, к њему је дошао неки сиромашни бравар. — „Ја сам озледио руку, ево видите, својим алатом. Молим вас, господине докторе, излечите ми руку...“ Е сад Семјон Иванић виде да болеснику прети рак, и он се одмах спреми да сече. Секао је у мом присуству. Али то је чинио, кажем вам, таквом отменошћу... то јест, на тако ванредан начин да би, морам признати, — да то није пречило сажалење према рањенику — била права наслада гледати. Али, како сам казао, када и где сте добили болест?“

— „При сеоби у нови стан... Тек сам се сад дигао на ноге“.

— „Да, изгледа да сте још стварно болесни. Нисте требали још да излазите. Значи дакле да не станујете више онде где сте раније становали? Али шта је учинило да га оставите?“

— „Моја стара газдарица је напустила Петроград.“

— „Домна Савишна? Је ли могуће? — старца добра госпођа! Знате ли? Ја сам увек за њу нешто синовски осећао. Било је тако нешто као из праотачких времена у њиховом већ на пола покопаном животу. И када сте је тако гледали, чинило вам се готово као да имате добра стара времена у њиховом телесном облику Наиме, мислим на извесну тако извесну поезију — ви већ разумете шта хоћу да кажем!“ закључи Јарослав Иљић помало збуњен и зарумени се од збуњености преко ушију.

— „Да, то је била добра стара госпођа.“

— „Али дозволите ми да вас упитам, где сте нашли собу?“

— „Недалеко одавде, у кући некога Кашмарова.“

— „Ах, њега знам. Сјајан старац! Ми се одиста врло добро познајемо, могу да кажем заиста диван старац!“

Јарославу Иљићу било је очигледно врло пријатно да говори о овоме згодноме старцу и да може да каже за се да је његов познаник. Он поручи још једну ракијицу и поче да пуши.

— „Имате ли свој властити стан?“

— „Не, и ја живим код једног закупца који ми је изнајмио једну собу.“

— „Код кога, можда га исто тако познајем?“

— „Код Мурни-а, малог буржоа. Стар човек, а висока стаса . . .“

— „Мурни, Мурни причекајте мало: на стражњем дворишту, више мајстора за мртвачке сандуке“

— „Да.“

— „Хм а јесте ли ту мирни?“

— „Ушао сам тек пре кратког времена.“

— „Хм, мислио сам само, хм уосталом, није вам се ништа нарочито догодило?“

— „У каквом смислу? Шта ви мислите?“

— „Нисам ништа казао ја сам убеђен да ће вам код њега бити добро ако будете задовољни са својом собом Ја то уопште нисам мислио у овоме смислу. То пре свега. Но, будући да управо познајем ваш карактер Да, како вам управо изгледа старац?“

— „Он је, мислим, врло болестан човек.“

— „Да, он је врло болестан Али зар Ви нисте ништа . . . ? тако, хм . . . нарочито на њему приметили? Јесте ли се разговарали с њиме?“

— „Само врло мало. Чини ми се да је мизантроп и да је услед тога пакостан.“

— „Хм“ Јарослав Иљић је размишљао.

— „Несрећан човек!“ рече напokon после дужег ћутања.

— „Он?“

— „Да, . . . Несрећан и поред тога невероватно чудноват и необичан човек. У осталом, ако вам он иначе не смета Опростите, што сам уопште свратио вашу пажњу на њ, али ме он у извесној мери занима и самог“

— Да, да Ви сте пробудили сада и моје интересовање Сада бих био рад да дознам нешто поближе о њему, будући да станујем код њега —“

— „Тја, видите, ја знам тако тек по нешто. Кажу да је човек раније био врло богат. Био је трговац како сам вам вероватно казао пре једног

тренутка. Али тада га погодише многе несреће, и он осиромаши. У некој бури буду разбијене неколико његових великих лађа на Волги и потопише се са целим товаром. Сем тога је имао и велику фабрику, која је, ако се не варам, била поверена управи неког рођака, и ова фабрика изгоре: рођак погибе у пожару. То је био страховит губитак, као што можете помислити. Тако је и Мурни, како људи приповедају, дошао после катастрофе у такво стање да су се већ тада бојали за његов разум. И он се доиста у препирци са нским другим трговцем, једним исто тако богатим поседником лађа, тако чудно понашао да је случај могао бити објашњен само извесном помукеношћу духа. И ја делим то мишљење. Ја сам чуо још много друго што би исто тако могло да говори за ово уверење. Тада се још нешто догодило — нешто, за што уопште нема више објашњења; покушајмо да то разумемо као ствар усуда“.

— „А то је било?“ упита Ординов.

— „Каже се да је он, вероватно у тренутку лудила, убио младог трговца кога је дотада волео. Али изгледа да је, када се освестио после злочинства, био због тога тако очајан да је хтео да сам себи одузме живот. У најмању руку људи тако приповедају. Како се затим ствар развијала то не знам тачно, али једно стоји: да је он наиме целе идуће године покајнички испаштао... Али шта је с вама, Василије Михаиловићу? — да ли вас моје приповедање замара?“

— „О, не, не, молим, само наставите... Ви сте казали да је он живео испоснички, али можда не сам?“

— „То не знам. Барем сем њега нико није био

уплетен у овај догађај. Уосталом, нисам о томе чуо ништа поближе. Ја знам само..."

— „Шта?“

— „Ја знам само — то јест, да одиста немам ништа нарочито да додам... хоћу само да кажем, ако вам је нешто необично пало у очи, онда можете да кажете да су то последице разних удара судбине који су га погађали један за другим“.

— „Изгледа да се истински боји Бога. Или је можда само лицемеран?“

— „Не верујем, Василије Михаиловићу. Он је врло много претрпео, чини ми се да је он човек чиста срца“.

— „Али сада више није луд?“

— „О, не, не! О томе вас могу уверити. Он је сада без сумње опет паметан. Додуше, одвише се боји Бога, како сте то тачно приметили, и изражава се сувише лаконски. Али у опште, како сам казао, то је врло разборит човек. Он говори окретно, сигурно... и он је, знате ли, уопште досетљива глава. На његовом лицу чита се још и сад његов буран живот. То обично оставља своје трагове. Како је речено, чудноват човек и неизмерно начитан“.

— „Али он чита, како ми се чини, само књиге верскога садржаја?“

— „Да, он је мистичар“.

— „Мистичар. Али то нек остане међу нама. Ја ћу да вам говорим, али као тајну која има да остане међу нама, да је неко време стајао под најстрожијим надзором. Овај је човек наине вршио велики утицај на све који су дошли до њега“.

— „У коликој мери?“

— „То изгледа једва вероватно, али... Знајте, тада још није живео у овој четврти града. Он је већ имао извештај глас, а једног дана упути се Александар Игњатијевић, почасни грађанин по наследству, угледни, уопште поштовани господин, упути се дакле једног дана са неким потпоручником до њега, природно само из радозналости. Они долазе к њему, чудновати човек их прима и гледа на њих. Почео као обично с тим да гледа лица људи тачно и с испитивањем, пре но што пристане да уопште разговара са дотичним. Ако му се нису допадали он их је терао напоље и то, како се каже, често на неуљутив начин. Он је дакле питао и ове шта желе? Александар Игњатијевић му одговори да му то може да каже сам његов дар и познавање људи. „Тада молим, пређите у другу собу“, одговори он, обративши се на једног од њих двојице који је имао сам да нешто од њега изискује. Александар Игњатијевић не прича шта је у другој соби чуо или преживео — али када је опет изашао, био је бео као креда. То исто кажу људи о једној дами из високог петротрадског друштва: и она га је оставила бела као креда и сва уплакана.

— „Чудновато. Али сада се више не бави тиме?“

— „То му је најстроже забрањено. Уосталом има још и других случајева. Неки млади наредник, на пример, изданак и нада одличне породице, једном се усудио да му се насмеје. „Шта се смејеш?“ — С овим речима се стари разгневиљен окренуо њему. „За три дана ћеш бити овако“.. И при том је прекрстио руке преко груди како их обично прекрштају мртвацима у мртвачком сандуку.

„И онда?“

„Пх, ја се не осуђујем да верујем, али кажу људи да се пророштво стварно испунило. Он има дар. Василије Михајловићу... Ви сте се изволили насмејати док сам вам ја искрено приповедао. Ја знам, ви сте у смислу образовања далеко одмакли од мене. Али ја ипак верујем у њ. То није шарлатан. Уосталом, и Пушкин спомиње тако нешто у својим делима.“

„Хм, нећу да вам противуречим. Али ви сте рекли, мислим, да он не живи сам?“

„Не знам.... Ах тако, да, ја мислим да његова кћи живи код њега.“

„Његова кћи?“

„Да, — или не: његова жена, мислим. Знам само да је то нека госпођа. Видео сам их само летилице с леђа и нисам више ништа приметио!“

„Хм! Чудновато....“

Млади човек се замисли, а Јарослав Иљић, са своје стране, паде у пријатну контемплацију. Сусрет са Ординовом га је развеселио и готово дирнуо, поврх тога био је силно задовољан самим собом, будући да је могао да исприча тако занимљиву приповетку. Он је седео, посматрао Ординова и пушио. Изенада скочи на ноге уплашен.

— „Боже мој, ево већ је прошао цео сат, а ја више не мислим на то! Добри, предраги Василије Михајловићу, ја захваљујем случају што нас је саставио, али сада, сада морам да се журим! Је ли допуштено да вас једном потражим у вашем учењачком дому?“

— „Зашто не, молим, то ће ме врло веселити. Можда ћу се наразговарати још једном с вама, ако нађем времена.... још не знам....“

— „Шта кажете? — Хоћете ли заиста? Тиме ћете ме бесконачко обрадовати! Не можете да замислите каква ће то бити за ме част!“

Они оставише гостиону. Када су изашли на улицу, истрча им на сусрет Сергијев и јави да ће Вилим Јемељаковић управо да се туда провезе — и они угледаше заиста пар јасножутих коња и отмена кола на дну улице. Јарослав Иљић стисну руку своме најбољем пријатељу, чисто као да хоће да је смрви, зграби шешир и похита прама колима достојанственика, а при томе се путем обазре још два пута према Ординову и махну му главом у знак растанка.

Ординов осети такав умор у свим удовима да је једва могао да миче ноге. С муком се одвуче кући. На вратима сусрете момка који је из даљине посматрао његово праштање са Јарославом Иљићем. Момак га дочека сасвим предусретљиво. Али Ординов прође поред њега без и једне речи. На вратима се судари са малим сивим ликом који је оборених очију управо излазио из Муринова стана.

— „Господе, опрости моје грехе!“ промрмља дерап који је ужаснуто скочио у страну.

— „Опростите, јесам ли вас озледио?“

— „Не, ја вам захваљујем најоданије на пажњи.... О Господе Боже, Господе Боже!“

И мали човечуљак је силазио мрмљајући, кашљуцајући и шапућући побожне реченице, крајње опрезно низ степенице. То је био глас: исти према коме се Татарин показао тако услужан. А сада се сети Ординов да је он видео свога слабачкога човечуљка код Мурни-а управо онога дана када је улазио.

Он је осећао да су последњи догађаји потресли

и одвише раздражили његове живце; знао је такође да су му фантазија и осетљивост распаљени до крајности, и зато одлучи да не верује више самоме себи. Мало по мало опет паде у стање потпуне непомичности која га је држала као осећање оловне тежине и притискала његове груди као огромно тешко бреме, под којим се мучило његово срце у тупој чежњи. Читава му је душа била пуна безгласних, непресушивих суза....

Опет паде на кревет који је она за њ спремила. и поче да поново вреба. Јасно је разбيراо слухом дисање двоје људи у суседној соби. Једно је било тешко, болесно, неуравнотежено, друго је било благо, често нечујно, чак и неправилно, али као да њим. управља унутрашња узбуђеност: као да тамо куца срце са истим захтевом, у једнакој страсти. Овде онде чуо је њене лагане, меке кораке и шум њезиног одела, а сваки покрет њезиних ногу будио је у његовим грудима тупу, чемерну и тако слатку патњу. Напокон му се учини да чује лагано јецање и затим тиху молитвицу. Тако је дознао да она пред светитељском сликом клечи на коленима и у очајању склапа руке... ко је она? За кога моли? Каква очајна страст мучи њено срце? Због чега се мучи и рида и излива тако у топлим и безнадним сузама?

Почео је да се сећа свега што му је она казала, сваке речи која је још увек као музика одзвњавала у његовом уху. А на сваку успомену, на сваки израз који је понављао, одговарало је његово срце са тупим тешким ударом.... За један тренутак му се учини да он то све види само у сну. Али у исто време потресе се већ цело његово биће до сржи, те му се

учини да ће умрети од патње и чежње кад је у успомени помислио да опет осећа њен топли дах, њену меку јагодицу и њен жарки целов. Затвори очи и изгуби се у блаженим осећањима. Негде је откуцавао сат. Било је позно време. Сутон се спуштао.

Изненада му се учини да се она опет сагиње нада њ и да га гледа својим чудноватим, јасним очима које су се влажно блистале од сјајних суза и ведре среће, тако тихе и чисте као што је високо бесконачно небо топлог летњег дана. А из њена лица говорила је тако свечана тишина, а њен осмејак био такво осећање неизмернога блаженства, било је тако пуно сажалења и кроткости, и она се тако пуна детињске, поверљиве оданости савијала над његова рамена, да се из његових немоћних груди истргао крик гласне среће. Опет му се чинило да чује звук гласа који пробада његово срце. Пожудно је удисао ваздух који је грејао и у исто време испуњао са елекричном напеташћу њен блиски дах. У чежњи је испружио руке, дубоко удахнуо и затворио очи.... Она је стајала пред њим, нагнута поврх њега, бледа као да се малочас жестоко уплашила, дршћући целим телом од узбуђења. Нешто му је говорила, она је молила и кршила руке. Он је загрли својим рукама, а она паде дршћући на његове груди....

IV.

— „Шта ти је? Шта ти се догодило?“ упита Ординов нагло се пробудивши, притискујући је увек у јачи и топлији загрљај. „Шта ти недостаје, Јекатерино? Шта ти се догодило, злато моје?

Она је плакала лагано и сакривала своје врело

лице на његове груди. Дуго времена није могла да говори. Тело јој је цело дрхтало као да се малочас силно уплашила.

— „Ја не знам, ја то не знам“, процеди она напокон тако да се једва могло чути, као да јој се срце уморило од страха, — „ја такође не знам, како сам дошла к теби...“ И она се приби још више уза њ и у незадрживом, болећивом осећању пољуби његова рамена, његов лакат, његове груди. Напокон, као у очајању, притисну она рукама лице и паде на колена. Али када ју је Ординов подигао у неисканом осећању збуњености, те јој дао да седне уз њега, тада она жарко поцрвени од стида и њене очи умолише као за милост, а осмејак који је затрептао на њеним уснама изда да се једва усуђује да куша да сломи неодољиву моћ новог осећања, јер би покушај и онако био без успеха. Нагло се учини да ју опет нешто плаши: неповерљива повуче она руку натраг, једва га гледаше и одговараше у великом страху, лагано, оборених очију, на питања која су јој постављана.

— „Је ли те можда мучио рђав сан? Или ти се пак догодило нешто рђаво? Но реци! Или те је он уплашио... Он је у грозници и трабуња... Можда је казао у грозници нешто што није требало да чујеш?... Ти си чула нешто страховито? Је ли? Или је то био само сан?“

— „Не... ја уопште нисам спавала“, одговори Јекатерина савлађујући муком свој напор. „Нисам могла да заспим. Али он је ћутао, само ме једанпут позвао. Ја сам дошла на његов кревет, одговорила сам му, — он ме је тако мучио! — али ме није чуо

и није се пробудио. Он је тешко болестан, нека му драги Бог помогне! Тада је опет ушао чемер у моје срце, тешки чемер, и ја сам молила, молила. И тада, гледај, то ме је спопало...”

— „Умири се, Јекатерино, буди спокојна, моја љубави, буди спокојна! Ми смо те јуче преплашили...”

— „Не, ја се уопште нисам уплашила...”

— „Шта је дакле? Није ли ти се то већ и раније догодило?”

— „Да, већ и раније!” И она се потресе и приви се уза њ опет као уплашено дете. „Види, ја ипак нисам дошла к теби узалуд“, рече она, прекидајући свој плач, и захвално му стисну руку, „и мило ми је што ми је самоћа била тешка! Дакле немој више плакати, и не плачи, јер зашто би левао сузе за туђу патњу! Заштеди их за мутне дане, када ти буде тешко у самоћи и када не будеш имао никога код себе!... Чуј, јеси ли имао драгану?”

— „Не... пре тебе — ниједну...”

— „Пре мене?... Ти ме називаш својом драганом?”

Она га нагло погледа са чуђењем, хтеде да нешто рекне, али ућута и обори поглед. Лагано јој румен обли лице, које се нагло преобрази као у пламеном жару. Светле, услед проливених суза, сјале су се њене очи и чинило се да питање лебди на њеним усницама. Са посрамљеним враголанством погледа га једанпут, двапут, тада одједанпут обори главу.

„Не, ја не могу да будем твоја прва љубав“, рече она. „Не, не“ — поновни замишљено тресући лагано главом, и опет се појави спокојан осмејак на насмејаним устима, „не, мој драгане,“ настави она, „нећу да будем твоја љубав“.

И она га гледаше, али тада проговори нагло: толико бола из њеног лица, тако безнадна жалост, и тако изненадно изби из њене душе очајање да је Ординов осетио непојмљиво осећање сапатње за њену тугу коју он није познавао: и он је погледа као неко чија сапатња бива њему још већма чемерном.

— „Чуј што ћу ти казати,“ рече она гласом који му је парао срце, узе његове руке и притисну их као да хоће да угуши сузе које су навирале. „Чуј ме, драгане, и не заборави што ти кажем: украти своје срце и не воли ме тако како ме сада волиш. Биће ти отуда лакше, сачуваћеш се од кивног непријатеља и стећи другу сестру. Ја ћу доћи до тебе, ако хоћеш, ја ћу те миловати и неће ме бити срамота што сам те упознала. Та ја сам била дан и ноћ код тебе, када си имао опаку грозницу. Сматрај ме за сестру! Ми ипак нисмо без разлога у добрим међусобним односима; нисам се узалуд молила за те мајци божјој! Другу нећеш наћи! Потражи широм целе земље, претражи небо — не, веруј ми, нећеш ни једну другу наћи која ће ти бити драгана као ја, ако твоје срце тражи љубави. Ох, ја ћу те волети, ја ћу те увек волети као сада, и ја ћу те волети због тога, јер је твоја душа тако чиста, тако јасна, тако провидна! — Ја ћу те волети, јер сам, када сам те први пут угледала, сместа осетила да си ти гост моје куће, гост којег се жели, за којим се чезне, и да ниси случајно дошао к нама да те примимо. Ја ћу те волети, јер твоје очи воле, када некога гледаш, и наговештавају лепоту твога срца. И ако оне нешто кажу, тада знам у исто време што се налази у теби, и зато бих хтела да жртвујем жи-

вот за твоју љубав. Хтела бих да одузмеш сваку слободу мојој вољи, јер је слатко бити робинја некоме када сте му нашли срце.... Али мој живот не припада мени, то је туђа својина, и воља је везана. Него сматрај ме за сетру, и буди ми брат, и помози ме твојим срцем, ако ме опет зло спопадне. Само се побрини сам да не морам да се стидим што к теби долазим и што овако остајем целу божју ноћ. Чујеш ли ме? Је ли то твоје срце чуло? И јеси ли све разумео што сам ти рекла? ".... Она је хтела да још нешто дода, погледа га и спусти руку на његова рамена; било је тако као да је оставља сва снага, она паде уздишући на његове груди и у грчевитоме плачу нађе одушка њена страст. Њене су се груди тресле, њено је лице горело као да је у ватри.

„Животе мој!“ прошапта Ординов кому је узбуђење покрило мрежом очи и одузело дах. „Чежњо моја... ти!“ прошапта он не знајући шта говори, не разумевајући речи, ни самог себе, тресући се од страха, да ће разорити једним дахом читав чар, читаву чулну опијеност и с тиме све што се с њим догађало и што је било око њега и што је пре сматрао нестварношћу но стварношћу: он се осећао тако удаљен! „Не знам, ја те не разумем, ја сам заборавио што си ми рекла, читав се разум у мени угасио — осећам само срце... о ти, моја краљице!“...

Глас га је издао од узбуђења. Она се привијала све чвршће, све топлије, жарко уза њ. Тада се он подиже опијен и неспособан да даље собом управља, као да је изгубио снагу од блаженства и паде на колена пред њом. Узбуђење као јецање провали напоскон из његових груди и протече целим ње-

говим телом — и од обима никада неосећаног усхићења задрхта његов глас, који је дубоко извирао из унутрашњости, као тон жице која вибрира.

— „Ко си ти, где си ти била? Одакле долазиш? Са којег си неба сишла до мене? То је све као сан. Не могу да верујем да си ти стварна! Немој ме корити... дозволи ми да ти говорим, да ти кажем све, све!... Ја сам већ одавно хтео да с тобом говорим... ко си ти, радости моја, кажи? Како си нашла моје срце? Причај ми јеси ли ми одавно сестра?... Где си била до сада, причај ми о себи, — причај ми где си раније живела, шта си тамо волела? Причај ми све, хоћу о теби све да знам! Где је твој завичај? Је ли тамо небо као код нас? Ко је тамо био крај тебе, ко те је волео пре мене? Ко ме те најпре твоје срце привлачило?... Јеси ли познавала своју мајку, и је ли те она миловала и неговала као дете, или си одрасла као ја међу туђинцима? Реци ми, јеси ли увек била таква? Причај ми о својим сновима и жељама, и о томе шта се од њих испунило а шта није. Причај ми све.... Ко је био први, ко је љубављу освојио твоје девојачко срце и зашто си га њему поклонила? Реци ми шта ја имам за то да дам... за тебе?!... Реци ми, моја љубави, моје сунце, моја сестрице, реци ми, чиме могу да заслужим твоје срце?“

Глас га издаде и он спусти главу на њене груди. Али када је опет погледао, претрну од страха: Јекатерина је седела бледа као мртац и без покрета на кревету, њене су очи укочено гледале празним погледом изнад њега у ваздух, само су јој се усне тресле у тупој, неисказаној патњи. Лагано се она

диже, затетура неколико корака од кревета и стропошта се пред старом светитељском сликом... Изгледало је да пада у несвест. Ординов је подиже, понесе је на свој кревет и остаде сагнут више ње у страху, без дисања. После једног тренутка она отвори очи, помаче се као да хоће да се наслони на лакат, погледа немирним погледом по соби, погледа на њега и опипа његову руку. Она га повуче ближе к себи, њене се усне мицаху, као да хоће нешто да каже, али није могла ништа да истисне. Напокон горко зајеца.

Она промрмља неколико речи, али их јецање испрекида и угуши јој глас. Када је опет подигла главу, погледа Ординова таквим очајањем да се он, који је није могао да разуме, ниже пригнуо њој да не изгуби ни једнога гласа са њених уста. Напокон зачу где она јасно шапће:

— „Ја сам изгубљена, упропастили су ме, ја сам пропала!“

Ординов подиже нагло главу и погледа је запрепашћено. Проста, ужасна мисао проструји њиме. И Јекатерина виде где се његово лице нагло грчи у болан израз.

— „Да! Пропала!“ повика она. „Рђав ме човек завео: он, он је мој упропастителъ!... Ја сам му продала своју душу.... Зашто, о зашто си ти говорио о мајци! Зашто си морао да ме на то подсећаш? Нека ти Бог.... нека ти Бог опрости!...“

И она је плакала тихо. Срце Ординова куцаше тако тешко да би јаукнуло од бола.

— „Он каже“, прошапта она тајанствено, задржавши дах, „он каже да ће, ако умре, доћи да однесе моју грешну душу... Ја му припадам, ја сам

му продала своју грешну душу.... А сада ме он мучи и чати ми из својих књига... Тамо, тамо, то је његова књига! Тамо! Он каже да сам починила смртни грех... Гледај, тамо лежи његова књига, гледај...”

И она показа са ужасом на велику свеску. Ординов није приметио како је она доспела у његову собу. Он је узме механички, то је била једна од оних књига староверника које су богато окићене сликама, какве је он раније виђао с времена на време. Али он је био неспособан да сву пажњу сврати на било који други предмет.

Благо је загрли и говораше јој умирујући је:

— „Не мисли на то, пусти то сада... Тебе су мучили и плашили... ја сам овде код тебе... Отпочини крај мене, љубави моја, моја светлости!”

— „Ти још не знаш ништа! ништа!” Она опет склопи своје руке. — „Ја сам увек таква!... Увек се бојим!... Али ти, не, немој ме мучити, немој ме мучити!...”

— „Ја онда идем к њему!” настави она после једног тренутка. „Често ми он само преприча својим речима, други пут узме књигу, највећу, и чати преда мном, чита речи тако строге и пуне претње! не знам шта је то, и поред тога не разумем сваку реч, али тада ме спопада такав страх, и када чујем његов глас чини ми се да то не говори он него неко ко није мека срца и ко је тако неумољив да ми кида срце и да моја беда бива још већа него је у почетку био мој бол!”

— „Немој ићи више к њему! Зашто идеш к њему?” упита Ординов, ма да није био начисто с тиме шта говори.

— „Зашто сам дошла к теби? Питај ме: не знам... Али он ми увек каже: моли се, моли, моли! Каткада стојим ја у тамној ноћи и молим се дуго, целе часе. Често ме затече сан, али ме страх опет пробуди, и опет, и тада ми се чини да се наоколо диже тамна олуја која ми прети злом, да ме рђави хоће да измуче на смрт и раздеру, да ја не могу да измамим ничије помоћи и да нико не може да ме спасе од ужаснога. Моја душа хоће да се сама изједи, и мени се чини као да ће цели мој живот да се исплаче у сузама... Тада поново почињем да се молим, и молим и молим, док божја мајка не погледа на ме љубазније. Тада устајем и идем напоље мртва до кревета, а често спавам тако пред светом сликом молећи се. Тада се догађа да се он пробуди и да ме позове... и онда ме милује и теши и умирава.... и опет ми бива лакше. Да, нека дође још каква било несрећа, крај њега ја се више ничег не бојим. Он је моћан! Његова је реч велика!“

— „Али шта, у чему је твоја несрећа?“ упита Ординов дршћући, са очајањем у срцу.

Јекатерина пребледе. Она га погледа као осуђеник на смрт, коме су одузели последњу наду да ће бити помилован.

— „Ја... ја сам проклета, ја сам целат душа, моја је мајка мене проклела! Ја сам убила своју сопствену мајку!“

Ординов је загрли без речи. Дршћући приви се она уза њ. Он је осећао како дрхтање пролази њеним телом, као да душа хоће да се ослободи тога тела.

— „Ја сам је отерала под влажну земљу“, рече

она сасвим савладана успоменом и својим узбуђењем — и њој се учини да још једанпут преживљује оно што се догодило и што се не да поправити, што је неповратно прошло. — „Ја сам хтела да то већ одавно кажем али ми је он увек забрањивао, каткад молбама, каткад пребацивањима и срдитим речима. Каткада почиње сам да ме на то подсећа, као да ми је непријатељ и противник. Али мени је то све, увек, па тако и ноћас, врло непријатно... Чуј ме, чуј! То је већ давно, врло давно прошло, не знам у опште када је било, а ипак стоји преда мном као да је јуче било, као сан прошле ноћи који је до јутра тиштао моје срце. Патња удвостручава време. Седи овде, седи, ја ћу ти испричати читаву своју патњу — прокуни ме, јер сам већ проклета... Ја ћу да ти поверим читав свој живот...“

Ординов је хтео да је задржи, хтео је да је спречи да говори, али она склопи руке као да хоће да га закуне његовом љубављу да је ипак саслуша, а затим настави у још већем узбуђењу. Њено причање је било збуњено и испрекидано, њен је глас издавао олују која је беснела у њеној души, али је упркос томе Ординов разумео све, јер је њен живот постао његовим сопственим животом, а њена патња његовом патњом. Чинило му се да опет види пред собом свога непријатеља. Непријатељ је растао пред њим сваком њеном речју и бивао је све јаснији, и њему се чинило као да му неизмерном снагом стеже срце и да се поред тога руга подругљивим и погрдним речима његовом бесу. Крв му поче да кипи, те продре силно у његове мисли уносећи у њих дармар. Било му је као да пакосни старац устаје нагло

из свога сна (Ординов је био у то убеђен) и ст
физички пред њим.

„Била је ноћ као данас“, поче Јекатерина, „само много тамнија и ужаснија, а ветар је фијукао кроз нашу ливаду, како никада још нисам чула... Је ли већ у тој ноћи почела моја пропаст? ...Храст је пред нашим прозорима пао оборен. Знам још да је стари просјак, који је увек к нама долазио — то је био већ стар, сасвим стар човек — приповедао да се он сећа овога храста још из свога детињства: да је тада био исто тако велик као и онда кад га је вихор сломио. Те исте ноћи (сећам се тога као да се данас догодило!) разбила је олуја очеве лађе на реци, и када су рибари к нама дотрчали — ми смо становали код фабрике — тада је отац појурио ка реци, премда је био болестан. Ми смо остале саме, мајка и ја. Седеле смо обучене у соби, ја сам дремала, али мајка је била тако жалосна и тихо је плакала, а ја сам знала зашто плаче. Она се тек пре кратког времена дигла са болесничке постеље, још је била сасвим бледа и говорила ми је увек да морам да јој шијем мртвачку кошуљу... Изненада, око пола ноћи чујем: неко куца на врата. Ја скочим на ноге, сва ми крв појури у срце — мајка крикну од страха... Нисам гледала на њу, бојала сам се, али сам узела светиљку и отишла да отворим... То је био он! Стеже ми се срце, јер ме је увек пролазила језа када је он долазио и то још од детињства докле допиру моје успомене, откада уопште могу да мислим! Тада он још није имао ниједне седе длаке: брада му бејаше тамна, а поглед му гораше као ватра. До тада ме није ни једанпут пријатељски погледао. Он је пи-

тао: „је ли мајка код куће?“ Ја сам затворила врата и казала да отац није код куће. Он је на то казао само: „Знам“, и одједном ме је погледао, тако погледао... први пут је гледао тако на мене. Ја сам се окренула да идем, али он је још увек стајао на месту. „Зашто не уђеш?“ — „Предомишљаам се“, рекао је он. Лагано је ишао за мном — и када смо ушли, упитао ме је одједном тихо: „Зашто си ми рекла да отац није код куће када сам ја питао за твоју мајку?“ Ја сам ћутала... Мајка се скаменила када га је видела, и хтела је тада да јурне к њему... Али он ју је једва погледао, ја сам све видела. Био је сав мокар и прозебао, — одакле је долазио и где се бавио, то мајка и ја нисмо никада дознали. До тада га већ нисмо видели пуних девет недеља... Капу је бацио на сто, рукавице је скинуо — али није се поклатио светим сликама, није поздравио газдарицу — него се примакао ватри“.

Јекатерина наслони главу на руку као да је нешто тишти и мучи, али је брзо понова диже и настави — „Почео је са мајком да говори татарски. Нисам разумела ни једне једине речи. Раније су ме увек слали напоље, када је он долазио; али тада се мајка није усуђивала да каже свом сопственом детету ни једне речи. Опаки је куповао моју душу, али ја сам гледала мајку као да се због тога поносим. Ја сам примећивала да они говоре о мени. Мајка је почела да плаче. Видела сам како се он руком опет маша каме — у последње време ја сам већ чешће виђала, где се, док разговара с мајком, хвата увек за каму коју је носио напред за појасом. Ја устадох и ухватих га за појас да му одузmem каму. Њему

удари пена на уста од беса, и хтеде да ме одгурне, чак ме удари у груди, али ја нисам пуштала. Ми-слила сам да ћу сместа умрети; смрче ми се пред очима и пала сам без гласа и јаука. И онда сам видела, премда сам већ губила свест, како скида свој појас и заврће рукаве на руци којом ме гурнуо, и кавкаску каму вади из корица те је мени предаје: „Де, одсеци је, руку, освети јој се за оно што ти је учинила; али ја ћу, охола жено, да се због тога пред тобом поклоним до земље.“ Ја сам оставила каму на страну. Срце ми је почело тупо да куца, али нисам више гледала у њега. Знам још да сам се смешила али нисам казала ни једне речи и гледала сам сада мајци у жалосне очи, и гледала сам срдито на њу док је у исто време на мојим уснама титрао рђав осмејак. А мајка је седела сасвим бледа и мирна као гроб“

Ординов је послушкивао бескрајном напетости сваку реч њенога приповедања. Али мало по мало њена се узбуђеност стишала и њен је говор постајао спокојнији. Сећање је савладало сиромашну младу жену и претворило је њен бол у осећање које је допирало далеко преко целог неизмерног мора њених чула.

„Он је узео капу, не поздрављајући. А ја сам узела опет светиљку да га испратим и ишла сам пред мајком која је, ма да је била још болесна, ипак морала да устане и да га испрати. Дошли смо до врата, ја сам му их отворила, уплашила сам псе, али сам ћутала. Он се зауставио и нагло је скинуо капу и поздравио ме поздравом до земље. Најпре видим како гура руку у кабаницу и како из џепа

на грудима вади мали са црвеном сафијанском кожом превучену кутију и отвара је. Ја погледам: то су чисти бисери. Они су били одређени за ме. „Ја имам,“ рекао је, и у граду лепотицу којој сам хтео да на поклон однесем ове бисере, али их ипак нисам однео: узми их, лепа девојко, окити њима своју лепоту или их разлупај ногом, како хоћеш, али узми их.“ Ја сам их узела, али нисам хтела да их разлупам — то би било превише части. Тако сам их узела злобно и нисам хтела казати ни једне речи. Отишла сам натраг и ставила сам их пред мајку на сто — зато сам их узела! Она је ћутала дуго времена и била је као џепа марама, тако бледа, и чинило се као да се боји да са мном разговара. — Шта то значи, Каћа?“, упитала је она напокон. А ја сам рекла: „Теби је, мајко, то донео трговац, више не знам ништа о томе.“ И ја сам видела како јој се сузе цеде преко јагодица, и како јој дисање постаје тешко. — „Не мени, рђава ћерчице, не мени!“ Сећам се још сада, она је тако болно говорила речи, тако болно као да је њена читава душа пуна суза. И ја сам гледала — хтела сам да јој се бацим пред ноге, али сам место тога рекла што ми је нагло прошаптао мој демон: „Онда, ако не теби, а оно оцу, ако се он врати, даћу му и казаћу да су трговци били овде и да су заборавили своју робу....“ Тада је почела да плаче и горко је плакала..... Ја ћу то сама учинити, казаћу оцу, какви су трговци били овде и за какву су робу питали.... Ја ћу му већ казати чија си ти ћерка, ти безбожнице! Ти ниси више моја кћи, ти си лукава змија! Као своје дете ја те проклињем!“ Ја ућутах, али ми ни једна суза не склизну из ока.... Ах! све

је било као обамрло у мени.... Ја сам отишла одатле у своју девојачку собу и целу сам ноћ ослушкивала олују и у исто време са олујом, то сам осећала, рађале су се у мени моје мисли.

— „Прође пет дана. Тада се врати пред вече отац кући, мрк и рђав, јер га је путем болест још више скршила. Видела сам да носи један лакат повезан — тиме је издао да га је непријатељ сусрео на путу. И непријатељ га је ранио. И ја сам знала такођер ко је његов непријатељ: ја сам знала све!.. Са мајком није говорио ни једне речи, није за ме питао, сазвао је на окуп све људе и наредио да оставе фабрику да стоји на миру и да чувају кућу од страног света. Тада је моје срце слутило да нешто у нашој кући није сасвим у реду. Тако смо бдели. Ноћ је пролазила лагано, опет је напољу беснио вихор, а узбуђење је тресло моју душу. Ја сам отворила прозор — лице ми је горело, очи плакале, а срце није могло никако да нађе мира. Горела сам као у ватри. Тако — хтела сам да изађем изван ове собе што тишти, и далеко одатле, чак до краја света где настају муње и олује, где се рађа невреме: Моје су се девојачке груди тресле и дрхтале... одједанпут, било је већ доцкан — ја се пробудих као из лаганог дремања... или се то магла спустила на моју душу и помела ме? — Изненада чујем како неко куца на прозор: „Отвори!“ — и видим: како се човек пење по ужету. Слутила сам одмах ко је ноћни гост, отворила сам прозор и пустила га у своју усамљену собу. То је био он! Није скинуо капу, сео је на ковчег, и његово се дисање чуло као да га је прогонила људска хајка. Ја сам устала и

знала сам да сам бледа. „Је ли отац код куће?“ упита он. — „Да.“ — „А мајка такође?“ — „И мајка“, рекла сам. — „Онда буди мирна један тренутак... Не чујеш ли ништа?“ — „Чујем.“ — „Шта?“ — „Звиждање под прозором!“ — Ето, хоћеш ли, лепа девојко, да дођеш главе своме непријатељу? Хоћеш ли да дозовеш оца и да ме упропастиш? Предајем се твојој девојачкој вољи: шта ти хоћеш, то нека се догоди! Овде имаш уже, вежи ме ако ти срце заповеда да устанеш у одбрану своје девојачке части.“ — Ја сам ћутала. — „Но? Де говори, моја лепотице.“ — „Шта хоћеш?“ питала сам. — „Шта хоћу? Да се опростим од моје старе љубави и да једној новој, младој љубави — теби, моје лепо девојче, дам душу у залог...“ Ја сам се насмејала. Не разумем ни сама како ми је његова сурова реч могла да гане срце. „Тако, сад ми дозволи, лепа девојко, да сиђем, да испитам срце и да мајци и оцу саопштим свој поздрав“, рече он и устаде на ноге. Ја сам дрхтала тако да су ми зуби цвекотали. Осећала сам срце као усијано железно у грудима. И ја сам устала, отворила сам му врата. Али чим је прешао преко прага скупила сам целу снагу и узвикнула: „Ето ти твоји алемови, и не усуђуј се више да ми доносиш дарове!“ и бацих преда њ црвену кутију са бисерима.

Јекатерина се заустави да мало одахне. Она је мењала више пута, као већ често за време свога причања, боју на лицу: њене су плаве очи постале тамне и сјале се чудновато. Али је поново пребледела и њен је глас пао и тресао се као у пригушеној жалости.

— „Ја сам остала сама“, настави она, „и било ми је као да ме је захватио ураган. Изненада чујем где људи зову, вичу, чујем где људи трче преко дворишта, чујем: „Фабрика гори! Ја се нисам мицала, само сам чула како сви трче из куће, ја сам остала сама са мајком, знала сам да се она бори са смрћу, већ је три дана лежала у агонији, ја, њена проклета кћи, ја сам то знала!... Одједном одјекну под мојом собом крик, само један слаби, лагани крик, који је тако одзвањао као да виче дете које се уплашило у сну, а тада се све стиша... Угасих светлост — обузе ме зима у тмини, покрих лице рукама, бојала сам се да се обазрем. Тада нагло зачух буку, која је постајала све гласнија и гласнија — од фабрике су амо дотрчали људи. Ја сам се нагнула напред преко прозора и видела сам: доле су носили оца, мртва, и чула сам још где говоре: „Пао је са степеница, са степеница... Управо у узаврели котао — мора да га је ђаво оборио!“ Пала сам на кревет; ниједан ми се уд није мицао, али сам чекала, не знајући ни сама шта и кога чекам. Овај час је био ужасан. Не знам колико сам времена тако седела. Сећам се само да ми је напослетку изгледало као да се све око мене окреће. У глави сам осећала тупи притисак, а дим ми је уједао очи. Радовала сам се што се приближава крај. Тада неко нагло додирну моје раме и подиже ме. Отворила сам очи и гледала сам колико сам год могла: то је био он — а одећа му је била сва осмуђена и топла, она је још тињала и смрдела на дим.

— „Дошао сам да те однесем, лепа девојко,“ рече он. — „Изведи ме из пропасти као што си ме

увела у пропаст. Ја сам данас жртвовао душу за те. Али ја сам не могу да измолим опроштај за грехе ове проклете ноћи деде дакле да се нас двоје заједно молимо!“ И он се, зликовац, смејао! „Сада ми покажи пут,“ рекао је он, „како човек може одавде да оде а да га нико не види!“ Узела сам га за руку и повела. Спустили смо се низ степенице, прешли смо лагано преко ходника, отворила сам врата од ћилера (кључеве сам носила са собом) и показала сам на прозор. Испод њега се пружио врт. Тада ме он ухвати подиже ме на своју јаку руку и скочи са мном кроз прозор. Руку под руку трчали смо даље, трчали смо дуго. Напослетку се појави пре нама густа мračна шума. Он застаде и прислушкиваше. „Гоне нас, Каћа! Гониоци су ту иза, лепо девојче, али нам у овоме тренутку није суђено да напустимо живот! Пољуби ме лапа девојко, обећај ми љубав и вечиту срећу!“ — „Од чега су ти руке кржаве?“ Упитах га. — „Јесу ли ми кржаве, моја љубави? Поклао сам ваше псе. И сувише су гласно лајали на позног госта. Хајде!“ И ми потрчасмо даље. Тада угледасмо на шумском путу јахаћег коња мога оца: Он је покидао узде и побегао из штале: није хтео да изгори! „То нам шаље Божја помоћ!“ рече он, „Подићи ћу те Каћо, на коња!“ ја сам ћутала. „Зар нећеш? Ја нисам никакав некрст ни зао дух, прекрсти ћу се, ако хоћеш!“ И он се заиста прекрсти. Тада се попе на коња, притеже ме к себи, и ја се привих уза њ и заборавих у његовом наручју све око себе, и било ми је сасвим тако да ме је обузео сан. Али када сам се пробудила из овога сна, видела сам да смо пред широком, широком реком. Он сјаха, скиде ме са

коња и оде ка шевару: тамо је сакрио лађу. На растанку још помилова коња по врату: „Збогом, стари пријатељу!“ рече, „хајде, потражи новог господара, јер су те стари већ сви оставили!“ Те су ме речи тако гануле: Ја сам обавила руке око врата животиње, притиснула сам лице на његову глатку кожу и пољубим га. Тада се укрцасмо на чамац, он узе весло и доскора је обала остала далеко за нама. И чим више нисмо могли да видимо обалу, он је опустно весло и осврћао се наоколо по води. И док је још гледао, мрмљао је:

„Здраво, мајчице, слободна реко, ти си хранитељица многих људи на земљи и моја заштитница. Јеси ли сачувала моје добро, нежно носила моју робу?“ Ја сам ћутала оборених очију, јер ми је лице горело од срама. „Макар ми све узела, ти бучна, незаситљива“, мрмљао је даље, „само ми сад обећај, најлепша моја, да ћеш ми чувати и нихати најдрагоценији бисер! Реци ми само једну реч, девојко, зашто си тако нема? Греј, буди сунце и распришти ноћну тмину!“ Он је то казао, и сам се смејао на то. Срце му је жудело за мнош, то сам осећала, али ипак, нисам хтела, због стида, да то подносим. Хтела сам нешто да кажем, али нисам знала како ћу, и тако нисам ништа рекла. „Е сад, добро, како хоћеш!“ рекао је затим на моје бојажљиво ћутање, рекао је то тужно и био је врло утучен. „Силом је немогуће задобити љубав. Бог нека је с тобом, ти горда! Та види се да је твоја мржња према мени велика! Чини ли се твојим плавим очима, голубице, да ја тако мало заслужујем љубав!“ Ја сам то слушала и спопаде ме мржња, мржња која је извирала из љубави;

али сам савладала своје срце и рекла сам: „Да ли заслужујеш љубав или не, ко ће знати, али ипак ја сам бестидна луда кад бежим из своје девојачке собе у тамној ноћи, продајем своју душу за смртни грех и не могу да савладам своје неразборито срце. То знаду можда само моји топли снови, а то би морао још да зна и онај који се прекомерно, као злочинац, попоси злом које је проузроковао и који тера шегу са једним девојачким срцем“. То сам казала, али ни сам могла да даље одолим, но сам почела да плачем... Он је ћутао и само ме тако гледао да сам задрхтала као листак. „Онда чуј, девојнице“, рекао је на то, а очи су му се, уперене према мени, блистале, — „то нису празне речи што ти говорим него је велика реч коју ти задајем: докле хтеднеш да ме усређаваш, дотле ћу да будем за те благ господар, али кад ме више не будеш волела, онда немој говорити сувишне речи, не кажи ништа, не мучи се: само миг твојих обрва, само поглед из твог тамног ока, само покрет твога малог прста, и ја ћу вратити златну слободу твојој љубави. Али ћу у том тренутку, о силно горда, да завршим свој живот, и да себи задам смрт“. Сва су ми се чула насмејала на ове речи“...

Дубоко узбуђена, Јекатерина заустаде у свом причању. Она је тешко дисала, смешила се замишљено преда се и хтела је да настави, али тада сусретоше њене сјајне очи Ординовљев грозничави поглед који је укочено гледао у њено лице. Она задрхта целим телом, хтела је нешто да каже, али само јој је крв јурнула у лице... А тада — диже руке као да је изгубила свест, обухвати своју главу — и баци се лицем на узглавље. Ординов сав задрхта! Болно осе-

ћање, узбуђење о коме сам себи није могао да даде рачуна, а које је било неподношљиво, разли се као отров његовим жилама, и расло је, расло: дивљи а ипак окован инстинкт, појудна и неподношљива страст обузе све његове мисли и све његове осећаје. Али у исто време поче све теже да притиска његово срце бесконачна дубока жалост. Хтео је неколико пута да крикне док је Јекатерина причала, и да јој каже да ућути. Хтео је већ да јој се баци пред ноге и да је моли у сузама, да му врати његове раније љубавне муке, његову прву и самом њему неразумљиву чисту чежњу, и он је поново чезнуо за сузама које су већ одавно пресушиле. Срце му је обамирало од чежње и било му је као да је попрскан крвљу и као да задржава у себи све сузе које вишенису хтеле да ослободе његову душу. Једва је разумео шта му је Јекатерина причала, а осећање које је сирота млада жена у њему пробудила, заведе и уплаши његову љубав. У овом тренутку проклињао је своју страст: она је претила да ће га удавити, она га је мучила и њему је било као да кроз његове удове не тече крв но усијано олово.

— „Ах, није моја несрећа у томе што сам ти причала!“ рече Јекатерина подижући се као после нагле одлуке, „није у томе, није у томе!“ повика она гласом у коме је дрхтало ново осећање; оно је почело да је савлађује, и у њему је лежала читава мука њене душе и претила да ће је растргнути. „Моја патња и мој јад је сасвим нешто друго! Шта ми је стало до мајке, чак и онда кад не могу паћи на свету, другу телесну мајку! Шта ме се тиче њено проклетство у једном горком тренутку! Шта ми је стало

до мог ранијег сунчаног живота, до моје топле собе и до моје девојачке слободе! и што ми се тиче што сам се продала рђавом човеку и што носим вечити грех за кратку срећу! Ах, не, то није ништа, премда већ у томе лежи моја пропаст! Али мени је то горко и раздире ми срце што сам постала његова робинја, да ја, бестидница, волим што сам изгубила част и пала у срамоту, што се пожудно срце весели да мисли на своју срамоту, као да је она радост и срећа — то, само то је моја беда што се у срцу не налази никаква снага да се побуни и никаква срџба због нанесене ми срамоте!“

Срце је престало да куца у грудима сироте жене, док је грчевито јецање прекидало њене речи. Њен се врели дах ширио преко пламених усница, њене су се груди дизале и спуштале, а очи су јој сијале дивљим бесом. Лице јој је било притом у овом тренутку тако чаробно, таква је навала осећања и страсти говорила из њега и свака црта, свака линија њеног лика тресла се у тако чаробној лепоти да је сместа исчезло свако непријатељско осећање које се појављивало у грудима Ординова. Његово је срце хитало к њој, хтело је да се стисне уз њено устрептало срце и да страсно потоне заједно с њом у чулну опијеност, у валове истог олуја, у исту провалу неописивог беса, да заједно с њом ишчезне и, ако затреба, да заједно с њом умре. Јекатерина се сусрете са блиставим погледом Ординова и насмеши се тако да је двоструки пламен прошао кроз његово срце. Он више није знао шта се с њим догађа.

— „Милост, смилуј се!“ прошаптао је он пригушеним гласом и пригнуо се к њој, тако близо, да

се његово дисање спојило са њеним док јој је у исто време гледао у очи. — „Ти ме тераш у пропаст! Ја ништа не знам о твом болу, моја је душа збуњена... Шта се мене тиче због чега плаче твоје срце! Реци шта тражиш.... ја ћу учинити. Тако, ходи, остави, немој ме убијати, не упропашћуј ме!....“

Непомично је гледала Јекатерина у њ. Сузе су се осушиле на њеним топлим јабучицама. Хтела је да га прекине, хтела је да га ухвати за руку, хтела је чак нешто да каже, али није нашла ни једне речи. Чудноват се осмејак појави лагано на њеним усницама, било је готово као да ће грозотом да се насмеје....

— „Па ја ти нисам још све испричала,“ рече она напослетку гласом који је муцао. — „Чуј даље,... хоћеш ли да ме послушаш, ти топло сунце? Чуј, шта ти твоја сестра прича. Ти си ипак нешто сазнао о њеној патњи! Ја сам хтела да ти причам како сам с њиме проживела годину дана, али зашто.... А када је ова година прошла, тада је он пошао са својим пријатељима уз реку, а ја сам остала код његове помајке на месту где смо се искрцали. Ја сам хтела тамо да боравим док се он не врати. Чекала сам месец дана, чекала још један — тада ме сусрео у градићу млади трговац и кад сам га угледала, ја сам се сетила својих ранијих златних година. — „Сестрице, драга сестрице!“ рекао је он када ме је препознао, — ја сам Аљоша, твој друг у игри; стари су верили нас као децу — знаш ли још? Јеси ли ме заборавила? Сећаш ли се, ја сам из истог места из којег и ти....“ — „Шта се тамо говори о мени?“ питала сам га. — „Говори се да си про-

пала, да си заборавила своју девојачку част, да си се предала једном разбојнику, кваритељу душа,“ одговорио ми је Аљоша смејући се. — „А шта си ти рекао о мени, Аљоша?“ — Хтео сам ти рећи много, кад сам овамо долазио“ — и срце му се збунило — „хтео сам много тога да ти кажем, али сад када те видим, све сам заборавио ти си ме покварила!“ рече он лагано. „Нека буде, узми моју душу, и чак ако хоћеш да се ругаш моме срцу и да се смејеш мојој љубави, о лепотице! Ја сам сам, наследио сам нешто и свој сам сопствени господар, а моја је душа моја, припада мени, нисам је никоме продао као што је то урадио неко други који је покопао своју савест и не треба да је купујеш, ја ти је дајем бадава, јер је њу немогуће зарадити, како видиш!“ Ја сам се смејала, и он ми није то казао једанпут или двапут — читав је месец живео ту, пустио је све друго, заборавио је робу, отпустио је људе, живео је тамо потпуно сам. Било ми га је напослетку жао, и једнога сам дана казала: „Чекај ме, Аљоша, кад се ноћ смркне, доле код трга где се искрцава; дозволи ми да тада дођем к теби! Мени је већ доста мог бесмисленог живота!“ Ноћ је дошла, ја сам завезала свој свежањ, и моја је душа почела да чезне и да се игра мојим мислима. Тада гле — мој господар уђе, сасвим неочекивано, изненада. — „Здраво,“ рече он. — „Дођи, на води ће данас да се дигне вихор, време пролази.“ Ја сам пошла за њим; дошли смо до реке, али до наших је било подалеко. Тада видимо — чамац стоји уз брег, а у њему седи познати веслач; који као да некога чека. — „Добро вече, Аљоша, нека ти је Бог у помоћи!“

рече мој господар. — „Шта — јеси ли задоцнео или мораш још да идеш до својих лађа? Повези нас са собом, буди тако добар и повези нас до наших. Мој чамац није овде, а ја не могу да пливам.“ — „Уђи, рече Аљоша, а цело ми срце задрхта када сам чула његов глас. „Седите, ветар је свачији, а у мом чамцу има и за вас места.“ Укрцасмо се у чамац. Ноћ је била тамна, звезде су се посакривале, ветар је звиждао, а валови су расли. Од обале смо били удаљени више од једне врсте. Сви смо ћутали.

— „Олуја!“ рече напoкон мој господар. „Она овог пута не обећава ништа добро! Овакву каква је ноћас још нисам никада доживео на реци. Ми смо претешки за чамац! Он не може да носи три особе по овој олуји!“ — „Да, имаш право, он не може да носи троје, јер је један од нас превише,“ рече Аљоша, а у гласу му се осећало тајно дрхтање. „Па што, Аљоша?“ упита он, „ја сам те знао већ као мало дете, пио сам братство са твојим покојним оцем, ми смо се нудили лебом и сољу, — а сад реци ми, Аљоша, можеш ли без чамца да стигнеш одавде до обале.... нећеш ли пропасти и изгубити живот? — или ћеш у случају нужде стићи до брега?“ — „Не“, рече Аљоша „нећу моћи да стигнем.“ — „Али ко зна, можда ти је срећа погодна, и можда ћеш ипак моћи?“ — Не, пошто је олуја на реци, не усуђујем се, јер бих погинуо у валовима.“ — „Чуј, Јекатеринушко, мој најлепши драгоцени бисеру!“ окрену се он тада мени. „Ја се сећам једне овакве ноћи, али тада се валови нису дизали, него је масец сјао и звезде трептале... Ја ћу да те тако чисто безазлено упитам ниси ли ти то заборавила?“ — „Не“, рекох ја. „Но ако то ниси

заборавила, тада ћеш се бесумње још сећати како је неки заблудели човек учио младо девојче како ће да задобије своју слободу, ако јој се неко више не чини достојан љубави — шта?“ — „Ја ни то нисам заборавила,“ одговорих, више мртва но жива. — „Ах, дакле ниси ништа заборавила! Па погледај, — за чамац је одвише троје. Није ли за некога дошао час? Реци, моја љубави, изговори своју реч, моја голунице, ти слатка!...“

— „Нисам тада казала ни речи!...“ прошапта Катарина бледећи. Она није могла да доврши своју причу.

— „Јекатерина!“ јекну промукао тупи глас, Ординов се трже. На вратима је стајао Мурин. Он је стајао не мичући се, заогрнут огртачем од крзна, стајао је блед као мртавац, и проматрао ју је укоченим, готово безумним погледом. Катарина је пребледела, а њен је поглед гледао укочено и непомично као да је прикован за њ.

— „Оди к мени, Јекатерино!“ промрмља болесник да се једва могло чути и остави собу. Али је Јекетарина још увек непомично гледала у врата као да он ту непрестано стоји. Али нагло јој врела крв појури у бледе јабучице и она се подиже лагано са кревета. Ординов се сети првог сусрета.

— „Дакле сутра, срце моје!“ рече она и то зазвуча као чудноват лак посмех. — „Дакле, до сутра. Али не заборави где сам стала. „Изабери једног од обојице: ко ти је мио и ко није од њих, о лепотице!“ „Нећеш ли то заборавити? Хоћеш ли се стрпити за једну ноћ?“ упита она стављајући руке на његова рамена и гледајући нежно на њ.

— „Јекатерино, не иди к њему, не чини то! Он је безуман, зар не видиш!“ прошапта Ординов у страху за њу.

— „Јекатерино!“ повика Муринов глас иза дуvara.

— „Зашто не? Он ће ме убити, мислиш?“ запита Јекатерина смећећи се. — „Лаку ноћ, мој вољени, мој драги брате!“ рече она спуштајући нежно главу на груди, док су нагло сузе почеле да врцају из очију. — „То су последње сузе. Успавај своју патњу, мој мили, јер ћеш се сутра пробудити за радост!“ И она га пољуби страшно.

— „Јекатерино, Јекатерино!“ преклињаше Ординов, и хтеде да клекне пред њу, да је задржи, — „Јекатерино!“

Она се окрете к њему још једанпут, климну му смећећи се главом и остави собу. Ординов је чуо како улази к Мурину. Он задржа дисање и вребахе, али није могао да чује ни једног гласа. Старац је ћутао или је можда био опет без свести... Он је хтео да иде к њему, али су га ноге издале... Изгуби сву снагу и паде исцрпљен натраг на кревет.

V.

Када је опет дошао к себи, није више могао да погоди: је ли то рано јутарње свитање или је касни вечерњи сумрак? Соба је била готово сасвим тамна. Кандило пред светом сликом мора да се угасило. Није знао колико је времена спавао, осећао је само да му је сан био болестан. Када је дошао к себи, превукао је нехотице руком преко чела као да хоће да отера сан и ноћне визије. Али кад је хтео да устане, осећао се као сломљен у целом телу и

уморни удови нису му се покоравали. Глава га је болела, имао је вртоглавицу, а жмарци су пролазили његовим телом за којима су опет наступали жарки таласи грознице. Са свешћу се враћало и памћење и срце му се грчило и дрхтало када је у једној секунди понова проживео целу последњу ноћ. Срце му је куцало при сећању тако силно, а осећања су му била тако топла и непосредна као да није прошла цела ноћ, дуги сатови, откако га је Јекатерина оставила, него само један тренутак. Он је осећао да му очи још горе од суза — или су то нове сузе његове вреле душе? Па ипак као чудо чинило му се све — у његовој патњи било је за њега сласти и радости премда је у исто време са сваким нервом свога тела осећао да не би могао више да поднесе, по други пут, такво насиље.

Долазио је тренутак када је осећао смрт и био готов да је прими као светлог госта који му се приближава у облику жене: његова се снага осећања попела до такве напетости, са таквом се олујском и сиљном свемоћи поново дизала његова страст, сада после буђења, и такво је одушевљење испуњало његову душу, да му је живот, који се попео у вртоглаву висину, истодобно био у опасности да ће се скршити и да ће се срушити, да ће места да иструди и да прође заувек.... Готово у истом тренутку, као да је то одговор на његову патњу, на дрхтање његовог срца, одјекну један глас који му се чинио тако познат као унутрашњи звуци које људска душа осећа у тренуцима радости, у тренуцима велике среће због опстанка; то је био мекани, звучни глас Јекатерине. Сасвим близу, готово до узглавља

његова кревета поче песма, испочетка тиха и сетна. Тада се глас подиже и опет се спусти као у лаганоме умирању, као да ишчезава и поред тога уљуљава још нежније немирни бол своје пригушене чежње која је за увек затворена у њеном жудном срцу. Доскора опет поче да одзвања у високим чоновима, и изли се дрхтава и жарка од страсти коју више није било могуће задржати, у читаво море усхићења, у море чаробних тонова љубави, бескрајних тонова, тако блажена, као први блажени трепутак љубави. Ординов је разумео и речи: оне су биле дирљив и јасан израз чистог, спокојног, разумљивог и јасног осећања које иде к срцу — по облику старе, већ одавно занемеле речи, како су их певала народна уста у ранија времена. Али Ординов није мислио на њихов мисао, он их је заборавио, он је чуо само тонове, а из искрених наливних строфа старинске песме, њему су говориле друге, сасвим друге речи — речи у којима је дрхтала иста чежња која је испуњавала његове груди, речи које су биле као одјек најтајнијих и најдубљих, њему самоме још на пола неразумљивих дрхтаја његове страсти и које су му сада, будући су у песми к њему продирале, издавале како много знаде и он сам за њих. Њему се чинило да чује последњи плашљив глас једног живота који је умирао од љубави, а затим опет срећу воље која ликује, јер је поломила своје ланце и тежи јасно и слободно у неизмерно море неповредиве блажености; затим му је опет било као да чује прво дрхтаво љубавно признање, прошаптано са руменилом и сузама у интимном бојажљивом шаптању девојачких усана, још

са целим мирисом слатког стида; тада се опет појави жеља баханнице, која, поносна и весела због своје власти, без копрене, без тајне, са смехом који се просипа и са пјаним погледом, обзире се у кругу око себе...

Ординов није могао да издржи до краја песму и диже се са кревета. Песма умуче места.

— „Читаво јутро и читав дан је прошао, мој жељсни!“ рече Јекатеринин глас иза дуvara, — „дакле ја ти сада желим добар вече! Устани, дођи. к нама, пробуди се за ведру радост: ми те очекујемо, ја и мој господар, обоје добри људи и теби одани, љубављу угуши мржњу, ако срце још памти увреду. Реци једну пријатељску реч!...“

Ординов напусти места своју собу, али је у ствари и сам једва знао да иде к њима. Пред њим се отворише врата и виде и загледа се и бејаше као заблештен од златног осмејка чудесне жене која је стајала пред њим. Није видео ни чуо никога и ничега сем ње. За тренутак постаде њено светло лице садржај његовог целог живота, целе његове радости.

— „Два су се сунчана руменила већ угасила, од како смо се растали“, рече она и пружи руке према њему, — „погледај кроз прозор, и друго се већ угасило. Она су била налик руменилу какве лепе девојке“, настави она смејући се, „прва јутарња румен је била као жар који девојка осећа кад јој први пут заигра срце у грудима; а друга је била као кад лепотица заборави своју бојажљивост, те осећа где јој ватрено јури у лице... Уђи, уђи у нашу кућу, младићу! Шта још стојиш на прагу? Указаће ти се част и љубав и пре свега поздравиће те домаћин!“

И са ведрим смехом ухвати Ординова за руку и поведе га у своју собу. Он се збуни. Читава ватра која је пламтела у његовом срцу буде као угашена за тренутак, али само за тренутак. Збуњено обори он очи да је више не гледа. Осећао је да је њена лепота тако чаробна да неће моћи да поднесе њен топли поглед. Не, такву је он никада није видео! Први пут угледа радост и чар смеха у њеном лицу, а њене тамне трепавице више се нису сјале од проливених суза. Његова је рука дрхтала у њеним рукама. Да је подигао поглед видео би да Јекатерина гледа блиставим очима, са победним осмејком, његову физиономију на којој се јасно огледала збуњеност и страст.

— „Устани, старче!“ рече она напоследку као да се тек сада и од једном освестила, „кажи госту пријатељску реч као поздрав. Он је наш гост, а мени тако драг као рођени брат! Устани, горди старче, не буди горд. Устани, поздрави га, узми га за белу руку, понуди га за сто!“

Ординов погледа, и било му је као да први пут долази к себи: чисто је заборавио Мурина, није никако мислио на његову присутност. Очи старога, за које је изгледало да су угашене у слутњи смрти, гледале су га непомично, и са осећајем бола који пробада сећао се Ординов оног погледа који га је последњи пут погодио испод густих набраних обрва, а ове су обрве биле и сада набране као у болу и гневу. Лако осећање вртоглавице спопаде га. Он се осврте око себе и тек сад му би јасно где се стварно налази. Мурин је лежао још увек на кревету, био је ипак готово сасвим одевен и давао је утисак да

је већ устао у јутро и да је излазио преко дана. Око врата је имао црвену мараму, ноге су му биле у папучама. Болест је била, очигледно, пребољена, али само му је лице било ванредно бледо и готово жуто. Јекатерина је стајала поред кревета, подупирала се руком на сто и гледала је пажљиво час једног час другог: а пријатељски осмех није никако ишчезавао са њеног лица. Чинило се готово као да се све ово дешавало на један њен миг.

— „Да! То си ти!“ рече Мурин који се лагано дигао и сео на кревет. — „Ти си мој кирајџија. Ја сам крив, господине, сагрешио сам, уплашио сам те нехотице јуче пушком. Ко је могао да зна да си ти у то време био болестан! Али код мене се то дешава!“ додаје он храпавим гласом који је постао још промуклији услед болести. Његово се чело мршнатило и нехотице скрену он поглед са Ординова. „Несрећа се не појављује пре него што дође, и када долази ушуња се као лопов! И њој сам пре кратког времена готово зарио нож у груди...“ промумља он показујући главом на Јекатерину. „Ја сам болестан човек, на махове ме спадају наступи — шта има више да се објашњава, толико ти је доста! Седни, бићеш мој гост“.

Ординов га је још увек гледао непомично.

— „Седи, седи само!“ повика стари нестрпљиво, „кад тако она хоће!... Хм! сада сте, тако рећи, браћа, погледајте! Волите се као да сте љубавни пар!“

Ординов седе.

— „Гледај какву сестру имаш“, настави стари радосно, и смејао се да су му се могли видети потпуно бели, лепи зуби. Будите само нежни, моји драги!

Немаш ли лепу сестру, господине! Говори, одговарај! Де, погледај је, види како се њене јабучице руменс. Реци дакле да је она лепота, хвали пред целим светом њену лепоту! Покажи колико много твоје срце жуди за њом!“

Ординов намршти чело и погледа старога. Овај се згрчи под његовим погледом. У грудима Ординова поче да се буди слепи бес. Са управо животињским нагоном осећао је да има пред собом свога смртног непријатеља. Ни сам није разумевао што се с њим догађа. Није могао више да мисли.

— „Не гледај ме!“ одјекну глас Јекатеринин иза њега. Ординов се осврте.

— „Не гледај ме кажем ти, кад те зли наводи на зло, — имај сажаљења према својој најдражој“, рече Јекатерина смејући се, и изненада му с леђа метну руке на очи, — али их опет трже натраг и покри њима своје лице. Али је пламена румен сјала и даље кроз њене прсте: опусти руке и трудила се да отворено и без бојазни издржи погледе њих обојице. Али они су је гледали ћутећи. — Ординов са извесном зачуђеном љубави коју је његово срце осећало први пут пред лепотом жене, а стари напротив пажљиво, радознано и хладно. Његово бледо лице није одавало ни најмањи немир, само су му уснице биле бледе и лагано дрхтале.

Јекатерина се исто тако уозбиљила, приступи к столу и поче да склања књиге, хартије, мастионицу и све друго. Она је дисала брзо и неједнако. С времена на време дубоко је дисала, као да је њеном немирном срцу уско и тешко. Тешко, као талас крај обале, спуштале су се и поново дизале њене

груди. Није дизала погледа, а тамне дуге обрве су јој се сијале као свила изнад нежних јабучица...

— „Краљице моја!“ пронапта Ординов. Али се сместа предомисли, јер је осетио где поглед старчев почива на њему. Као муња, у једном тренутку бејаше овај поглед запаљен, пожудан, општар, киван, непријатељски, пун хладног презрења. Ординов се подиже, али као да му је невидљива сила приковала ноге. Он опет седе. И стисну своју сопствену руку као да не верује у стварност, која би, ко зна, могла да буде само један сан. Било му је као да га мучи мора и као да му очи леже склопљене у мучном и болесном сумраку! Чудновато! Није хтео да се пробуди!

Јекатерина диже чаршав са стола, отвори ковчег из кога извади скупоцени покривач за сто, који је био украшен чипкама у свили и златним жицама и покри њиме сто; а тада изнесе из ормана старински бокал од тешког сребра на ком су по старински висили сребрни пехари — постави га на сред стола и узе три пехара са ексера: један за домаћина, други за госта, трећи за себе. Озбиљним, готово замишљеним погледом гледаше она час старца, час госта.

— „Ко је сада од нас један другом мио или немιο?“ упита она. — „Ко никоме пије мио, тај мора мени да буде мио и да са мном пије из једне чаше. Али мени је свако од вас мио, мио, као рођак, зато де да пијемо у љубави и слози!“

— „Пијмо и утопимо црне мисли у вину!“ рече старац промењеним гласом. — „Наточи, Јекатерина!“

— „И теби?“ Упита јекатерина мотрећи Ординова.

Овај ћутљиво пружи своју купу.

— „Причекајте!“ повика нагло стари и подиже своју чашу. „Ако неко од вас има нешто нарочито на срцу нека му се испуни жеља!“

Они се куцнуше и испише.

— „Сада дај да пијемо обоје,“ рече Јекатерина окрећући се староме, пијмо ако ти је срце наклонено мени! Пијмо за проживљену срећу, поздравимо прошле године! Из срца, поздрав срећи у љубави! Тако, дај да ти наточим, старче, ако ти срце још увек гори за ме!“

— „Вино ти је јако, мој голубе, али ти си сама само овлажила усне!“ рече стари смејући се и пружајући своју купу.

— „Ја ћу ти сада наточити, али мораш да искапиш!... Чему да живимо, старчићу, и да са собом вучемо вечито тешке мисли! То само тишати срце. Мисли долазе од брига и мисли стварају бриге, а у срећи се живи без мисли! Пиј, старче! Утопи у пићу своје мисли!“

— „Мора да се у теби сакупило много бриге, кад хоћеш тако нагло да се наоружаш против ње! Били хтела од једанпут да свему учиниш крај, мој бели голубе? Ја пијем у твоје здравље, Каћа! А ти, имаш ли и ти какву бригу, господине, ако дозвољаваш да те упитам?“

— „Шта имам, имам за се,“ промрмља Ординов не скидајући очи са Јекатерине.

— „Јеси чуо, старчићу? Ја дуго саму себе ни сам познавала и нисам ни на што помишљала, али је дошао један час и ја сам увидела све и сетила се свега, тада сам све преживљено преживела још једанпут са незаситљивом пожудом у души.“

— „Да, горко је када човек почне поново да преживљава прошлост,“ примети старац замишљено. „Што је прошло, то је као испивено вино! Шта је прошла срећа? ако смо износили један капут онда доле с њим....“

— „Тада је други нови потребан!“ упаде му Јекатерина у реч са мало натегнутим осмехом, док су се две велике сузе сјале на њеним трепавицама. „Ту се види, људски век не може да прође у једном тренутку, а девојачко срце има тврд живот: оно се не умори тако лако! Јеси ли ти то искусио, старче? Погледај, једна моја суза канула је у твој пехар!“

— „Јеси ли за много среће продао своју патњу?“ упита Ординов а глас му је дрхтао од узбуђења.

— „Имаш одиста, господине, да продаш много свог бола,“ настави старац, „док својом снагом продреш напред.“ И он се смејао безгласно и у исто време сурово гледао Ординова.

— „Зашто сам га ја продала, то је било како када,“ одговори Јекатерина гласом из којег као да је звучало извесно незадовољство и увређеност. „Јер једном изгледа много, другом мало. Један хоће све да жртвује, али му се за то ништа не даје; други не обећава ништа, и за њим послушно иде срце. Али не приговарај никоме за то.“ Она окрете лице према њему и погледа га жалосно. „Један је овакав човек, други онакав — знаде се заправо и то зашто душа управо к једном жуди. Налиј своју чашу, старче! Пиј за срећу твоје драге ћери, твоје послушне робинје, као некада када те је она тек почела да љуби. Но, подигни своју чашу!“

— „Па добро! Али дај наточи и себи!“

— „Причекај, старче! не пиј јоште, дозволи ми да најпре кажем једну реч!....

Јекатерина наслони лактове на сто и гледаше непомично сјајним страсним погледом старцу у очи. Нарочито одлучност поче одједном да сја у овоме погледу. Али су сви њени покрети били сигурни, њени гестови кратки, неочекивани, брзи. Било је као да је ватра у њој и то се на чудноват начин испољавало. Њена је лепота расла са њеним узбуђењем, са њеном напетом. Она се смешила и као бисери сјали су њени зуби између усана. Њен дах је био кратак, а узбуђење га је прекидало. Њене су се танане ноздрве тресле. Један се од њених блиставих праменова, кога је два пута везала око главе, раздрешио и пао и покрио лево уво и део топле јабучице. Њене су се слепоочнице влажно сјале.

— „Реци ми истину, стари! Реци ми истину, мој добри, реци, пре него запијеш свој разум! Ево ти моја бела рука! Не зову те ваљда узалуд домаћи људи чаробником. Ти си се учио из књига и познајеш сваку црну науку! Ето разгледај линије моје руке, старчићу, и објави ми целу моју несрећну судбину! Само покушај да кажеш истину!.. А сада, реци ми како ти то знаш и мислиш — хоће ли твоја ћеркица бити сретна или не, опрашташ ли јој или не, хоћеш ли јој изазвати својим чаролијама тешку патњу на путу? Реци хоће ли бити топао кутић у ком ћу да се угнездим, или ћу морати да као птица селица, читавог свог живота, као сироче да тражим скровишта код добрих људи? Реци ко је мој непријатељ и кује против мене опасне сплетке у срцу? — а ко је мој пријатељ и има за ме само љубав у срцу?

Реци, хоће ли моје младо топло срце да остане само док је живо и да отупи временом, или ће наћи једно друго срце које је њему једнако и које ће да куца с њиме у истом ритму радости... до нове патње? И реци ми, старчићу, кад већ једном предсказујеш будућност, где, под којим плавим небом, за којим далеким морима и шумама живи мој ведри соко, реци ми, где, и да ли он гледа оштрим оком према својој соколици, и да ли у љубави чека, да ли ће и он топло волети или ће заборавити љубав и мене преварити, или ме неће преварити по остати ми веран? А тада ми реци и последње, старче: реци, је ли нама обома суђено да још дуго проводимо време, да овде седимо у староме кутићу, да читамо тамне књиге? Или када ћу се опростити од тебе, дубоко се клањати пред тобом и захвалити за твоје гостопримство, и зато што си ме хранио и појио, и што си ми причао приповетке?... Али пази да ми кажеш истину, не лажи! Време је дошло, сада јамчим за тебе.

Њено је узбуђење расло са сваком даљом жељом, док јој глас није изгубио код последњих речи сваку моћ над собом, као да ураган чупа њено срце. Њене су очи сијале, и усне су, чинило се, лагано дрхтале. Али ипак из њенога гласа зазвуча злурадо ругање — као змија окрете се он дарнут њеним речима — и учини му се као да је у њеној порузи, која је требала да буде весели смех, задрхтало јечање. Она се нагнула преко стола према старцу и гледала је радознало у његове замагљене очи. Ординов је слушао када је она занемела, како јој је срце нагло и жестоко почело да куца; он је погледа и хтеде да кликне од одушевљења, и већ се спремао

да се дигне са клупе. Тада га ошину пролазни кратки поглед старчев и, као прикован, као парализован, остаде на свом месту; то је била чудна мешавина презира, поруге, нетрпљивога, срдитога немира и у исто време пакосне, лукаве радозналости која је врцала из овога кратког натлог погледа, из овог погледа од кога се Ординов увек плашио и који је његово срце увек испуњао мржњом и немоћним бесом.

Замишљено и нарочитом жалосном радозналошћу проматрао је старац своју Јекатерину. Она је погодила, пробола његово срце, реч је већ била изговорена — и ипак он није ни једанпут тренуо оком. Само се смешио, кад је она ућутала.

— „Хоћеш много да дознаш на један мах, моја крилата птичице, спремна да одлетиш! Наточи ми још пун пехар; а онда дај да пијемо: најпре за растанак и за добру вољу; иначе ћу покварити, било каквим рђавим и нечистим погледом, своју жељу! Ђаво је јак! како је далеко до греха!“

Он подиже своју чашу и испразни је. Што је више пио, бивао је блеђи. Његове се очи заруме-нише и зажарише као угљен. Било је очигледно да њихов грозничави сјај и изненадно мртвачко бледило наговештава убрзо нови наступ. Али је вино било тешко и пламено. И Ординов је осећао од једне купе, коју је испразнио, да му поглед бива врео и несигуран: крв узбуђена грозницом није могла дуго да одолева алкохолу вина, те је узбуркала његово срце, мучила и збуњивала његов разум. Немир му је растао сваког тренутка. И он, себи нали још тешког вина у купу и попи један гутљај, не зна-

јући ни сам шта ради, или како има да се бори са својим узбуђењем које је расло, а крв је још олујније протицала кроз његове жиле. Било му је као да га је захватио грозничави сан и једва је могао, поред грчевите напетости своје целе пажње, да прати што се догађа између старца и Јекатерине.

Старац удари купом о сто да је зазвонило.

— „Наточи, Јекатерина!“ повика, „точи, рђава ћерчице, док се не опијемо! Уклони старца, већ је довољно за њ! Тако је право, наточи, моја лепотице, до врха — тако! Сада дај да обоје пијемо! Зашто си тако мало попила? Или то ја нисам видео...?“ Јекатерина му нешто одговори, али Ординов једва разумеде речи, а старац јој не дозволи да говори до краја: он ухвати њену руку као да више нема снаге да задржи све оно што се налазило у његовим грудима. Његово је лице било бледо, а поглед му се час мрачио, час опет пламтио и тада је у њему горела необична ватра. Његове бледе усне су се тресле, и неједнаким, испрекиданим гласом, из кога је, и поред несигурности, звучало чудно одушевљење, рече јој:

— „Дај своју руку, лепотице! ја ћу ти казати истину, целу истину. Ја сам заиста чаробник, ти се ниси преварила, Јекатерина! Твоје је златно срце признало да сам ја једини његов врач и да нећу њему сакрити истину, овоме чистом, овом неискусном срцу! Само једно ти ниси признала: ја, чаробник, не могу тебе да учиним разумном! Разум није никаква директива за девојку, и ако јој се чак каже цела истина, то је тако као да није ништа чула ни појмила! Њена сопствена глава — то је лукава змија

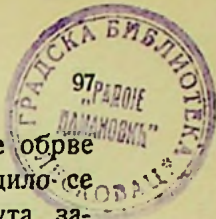
и ако јој је срце препуно суза! Она сама налази сваки пут, она уме да се кришом провуче кроз опасности и да постигне спретно, свој циљ! Често пута постигне она разумом оно што хоће, а ако не — тада ухвати у замку својом лепотом и збуну својим тамним оком! Лепота слама снагу и чак ако је срце од железа — она га мрви својом моћи! Да ли тебе очекује патња и брига? Тешка је људска патња! Али она се не усељава у слаба срца. Несрећа изабере за се, када долази, јако срце за боравиште, из кога тада кришом, далеко од очију света, цури многа крвава суза, да је гледају рђави људи. Али твоја патња, девојко, јесте као траг у песку који киша брише, сунце суши и свежи ветар распршава. Дозволи ми да ти још више кажем, да ти предскажем: ономе ко те буде волео отићи ћеш као робинја, сама ћеш везати своју вољу и своју слободу и предати је њему као залог и нећеш је више никада тражити натраг; ти се нећеш разумети у то да своју љубав заборавиш у право време; ти бациш овде зрно, твој кваритељ пушта да оно расте до пуна класа и задржава све за себе. Моје нежно дете, моја златна главицо, ти си у моме вину покапала мали бисер, твоје сузе, и тада се ниси противила и пролила си још стотину других, казала си једну лепу реч, ти си се њом опила и почела да се поносиш патњом. Али због своје сузице, небеске капи росе, нећеш требати да се једиш, нећеш требати да тугујеш! Теби ће бити враћена у обиљу, и са лихварским интересом, твоја бисерна сузица, причекај само, у дугој ноћи, у жалосној ноћи, када рђава брига буде гризла твоје срце и рђава мисао — тада ће на твоје топло срце, за

ту сузицу, пасти једна туђа суза, крвава, не врућа, или топла, него пламена као од растопљеног метала, и она ће до крви пећи твоје беле груди, и све до јутра, мутног, мрачног, какво свиће кад је кишан дан, ти ћеш се превртати на свом лежишту и проливатиш пурпурну крв из свеже ране и нико неће да ти зацели ову рану све до зоре! Налиј ми јоште, Јекатерина, налиј ми, моја голубице, за разборити савет! — али даље, мислим, нису више потребне никакве речи“...

Глас му је падао и тресао се: било је као да хоће да продре јецање из његових груди... он наточи сам себи вина и пожудно га испи: затим удари опет купом по столу. Његов мутни поглед засја још једанпут.

„Ах! живи, како може да се живи!“ повика он, „што је прошло, прошло је! Наточи ми, наточи још једанпут, још једанпут, и нека буде пуна, до врха, да вино скине дивљу главу са рамена и да се душа утопи у њему! Уљуљај ме за дугу ноћ после које *„не ће ни сванути дан“*, да ми потпуно ишчезне сећање! Испивено вино је као проживљени живот! Мора да је трговцу остала да лежи роба чим је бадава даје из руку! Кад је ипак не би хтео драге воље да прода испод цене, просуо би крв непријатељеву, и невина би крв потекла и на продају би онај трговац морао да изнесе још и своју изгубљену душу! Наточи ми још, наточи још, Јекатерина!“

Али његова рука која је држала сребрну купу као да се одједаред укочи од грча и више се није мицала. Он је дисао тешко и мучно, глава му паде силом на груди. Још једном поче да гледа у Ординава као да хоће да га последњи пут прободу, али

овај поглед угаси се напослетку и његове се обрве спустише као да су од олова. Самртно бледило се рашири по његовом лицу. Још неколико пута задрхташе му уснице и помакоше се, као да хоће нешто да кажу, и изненада засја једна велика топла суза на његовим трепавицама, ослободи се и скотрља се лагано преко његових бледих јагодица... Ординов није више имао снаге да ово дуже издржи. Он се подиже, начини тетурајући неколико корачаја, приближи се Јекатерини и ухвати је за руку; али она није имала ниједног погледа за њ, и чинила се као да га уопште не опажа...

Изгледало је као да ју у исто време оставља свест, као да је држи нарочита мисао под сугестијом или као да је испуњена једном једином непомичном мишљу. Она паде на груди старца који је спавао, обави своју белу руку око његовог врата и погледа га непомично, као да не може да скине поглед с њега. Није ни осетила када ју је Ординов ухватио за руку. Тек после једног тренутка подиже главу и окрете лице према њему и погледа га дугим проницљивим погледом. И тада се оте, као да је напослетку разумела, тешки зачуђени осмех, као са болом, из њене унутрашњости и залепрша се на усницама...

— „Одлази, одлази,“ прошапта она, „ти си пијан и рђав! Ти си мени рђав гост!“ — И она се опет окрете к старцу и опет се упи њен поглед као прикован у његове црте.

Изгледало је као да пази на сваки дах човека који је спавао, чинило се као да хоће да милује његов сан својим погледом. Да, чинило се шта више да задржава свој властити дах, као да се једва усу-

ђује да допусти срцу да куца. На њеном лицу, у њеном целом бићу читао се такав љубавни запос да је Ординов нагло био савладан од очајања, беса, срџбе и гневне мржње.

— „Јекатерина, Јекатерина!“ повика он као да грчевито грли њену руку.

Патња је говорила из њеног лица: она је подигла опет главу и погледала га, али овај пут таквом поругом и таквим бесрамним презиром да је он у њу гледао не могући да схвати шта види. Она показује на старца који је спавао и погледа као да је цела поруга његовог непријатеља прешла у њене очи, погледа једним погледом Ординова ради кога је у његовој души нешто препукло уз страشان бол и од кога га је спопала хладна језа.

— „Шта? он хоће да ме убије, мислиш?“ изусте Ординов, изван себе од срџбе.

И као да му је демон нешто пришаптао на уво, он нагло схвати... и његово цело срце насмеја се грохотом на то.

— „Тако ћу ја тебе купити од твога трговца, лепотице, ако будеш тражила моју душу! Буди мирна, он ме неће убити!...“

Непомични осмејак који се није уклањао са њеног лица постаде му страховит. Безгранична поруга њеног подругљивог осмејка мучила му је срце. Он није знао више шта се у њему догађа и шта је готово механички радио: наслони се на дувар и скиде са ексера старинску драгоцену каму. Нешто као чуђење пређе преко Јекатерининих црта; у исто време појави се израз мржње и презира таквом снагом у њеним очима да је он све друго заборавио због

тога. Ординов је гледаше, а вртело му се у глави... Било му је као да неко кида његову руку која је хтела да се подигне на бесмислено дело, и као да се у њој налази неки туђи нагон. Он извади нож из корица... Јекатерина је пратила непомично, као у напетости, без даха, његове покрете...

Он погледа на старца... Тада му се нагло учини као да се једна трепавица старчева лагано диже и као да кроз трепавице, вребајући, једно око гледа у њега смешећи се. Њихови се погледи сусретоше, око почиваше на оку. Читаве минуте посматраше га Ординов не трепћући.Али одједном му се учини да се цело лице старчево смеје и ђаволски смех, који га је запрепастио и укочио, зазвони у соби. Ужасна мисао, црна као ноћ, прошуња се кроз његов мозак. Он задрхта: нож му испаде из руке и звекну о под. Јекатерина врисну, као да се буди из сна као после ужасне море и још увек под сугестијом ужасне слике... Старац се подиже лагано, са бледим лицем, и одгурну срдито нож у угао собе. Јекатерина је стајала бледа као мртац крај кревета и није се мицала. Њене се очи заклопише; тупа, неподношљива патња изражаваше се у њеним цртама; она покри лице рукама и потресеним узвиком баци се старцу пред ноге....

— „Аљоша! Аљоша!“ оте се у крајњем очајању из њене душе.

Стари је загрли својим моћним рукама и готово је удави на својим грудима. Али када је она привила своју главу уза њ, тада се смејала свака црта, свака бора у лицу старога тако бесрамним, голим смехом, да је Ординов само осећао како га хвата леден ужас.

Варка, прорачунатост, љубоморна тиранија и насиље над сиромашним, раскиданим срцем — то је било оно што је разумео из бесрамног смеха. — „Лудаци,“ прошапта он грозећи се, потресен од ужаса, и јурну напоље.

VI

Када је Ординов другог јутра још блед и узбуђен од догађаја ноћи, око осам часова, ушао к Јарославу Иљићу (а он је уосталом дошао к њему из сасвим нејасних разлога) застаде непомичан на прагу од узбуђења: јер у соби угледа Мурина. Старац је био још блеђи него Ординов и изгледало је да се од болести једва може да држи на ногама, али је ипак оклевао, и поред захтева Јарослава Иљића који се очигледно силно веселио посети, да седне на столицу. Када је Јарослав Иљић угледао Ординова, оте му се усклик радосног узбуђења, али већ у првом тренутку ишчезну његова радост пред видљивом забуном, која га је тако нагло ухватила да збуњено застаде на путу до најближе столице, коју је баш хтео да понуди Ординову. Видело се на њему да не зна шта треба да каже или да учини и да у исти мах сматра неумесним да у овом тешком положају пуши и даље своју турску лулу. Али успркос тога (тако је велика била његова забуна) поче да одбија у густим таласима дим из уста и то много чешће и силније него што је био његов обичај. У том тренутку ступи Ординов у собу. Он баци срдит поглед на Мурина и примети у његовом погледу нешто што је личило на злобни осмејак последње вечери, који је Ординова и сада испунио бесом и гневом. У осталом, све непријатељско ишчезну одмах из црта Мурина и његово

лице доби потпуно ћутљив и спокојан израз. Он се лагано и дубоко поклони пред својим кирајдијом... Овај кратки приказ био је у толико добар што је сасвим освестио Ординова. Он пажљиво погледа оштрим погледом Јарослава Иљића као да хоће из његова лица да прочита право стање ствари. Чинило се стварно да је овај испитивачки поглед до крајности мучан за Јарослава Иљића.

— „Али молим вас, приступите само ближе, предраги Василије Михајловићу“, изговори он напоскон збуњено, „молим вас најлепше, удостојити ме својом посетом.... Посветите ове моје једноставне ствари.... тим што ћете им, како сам рекао, учинити част.... како сам рекао....“

Јарослав Иљић паде са својим мислима и речима у извесни неред, изгуби везу, поцрвене преко ушију од забуне, од једна што му лепа фраза није успела и што се одмах изиграо и њу за увек покварио. Муком гурну столицу наред себе.

— „Ја вас нећу много задржавати, Јарославе Иљићу, хтео сам само...“

— „Али молим вас! Зар да ме ви задржавате... Василије Михајловићу!... Али зар не ћете чашу чаја? Хеј, послуго!... А ви, разуме се, нећете одбити чашу!“

Мурин само климну главом, чиме је потврдио да понуду сматра сасвим разумљивом.

Јарослав Иљић најпре се окоми на слугу, који је ушао, због тобожње спорости и тада поручи строгим тоном још три чаше чаја, и онда седе на најнижу столицу до Ординова. Кад је сео, поче да окреће као мачка од картона главу сад на десно сад на лево летећи погледом од Мурина до Ординова и

од Ординова до Мурина. Његов положај није бис-
никако пријатан. Очигледно је хтео нешто да каже,
нешто можда до крајности тугљиво, барем за једну
страну; али и поред свих напрезања мисли није ништа
проговорио... Изгледало је да ни Ординов управо не
зна шта ће да каже, и још мање шта ће да мисли.
Једног тренутка хтели су обојица да почну заједно...
За то време је ђутљиви Мурин имао прилику да их
пажљиво проматра и да опет поврати на своје лице
израз спокојства...

— „Дошао сам да вам саопштим“, поче нагло
Ординов, „да сам приморан услед непријатног инци-
дента да напустим свој стан, и...

— „Но само помислите!“ прекиде га Јарослав
Иљић, „ја сам био, да отворено признам, забезекнут,
кад ми је овај поштени човек саопштио јуче вашу
одлуку. Али...”

— „Шта? он вам је то већ саопштио?“ упита
Ординов у чуду и погледа Мурина. Овај се поглади
по бради и насмеши се преда се.

— „Да, шта ви кажете на то!“ настави Јаро-
слав Иљић. „У осталом — или сам можда нешто
криво разумео? У сваком случају морам да кажем
да — кунем вам се својом чашћу — да његове речи
нису садржавале ни сенке израза који би вас могао
увредити...”

И Јарослав Иљић се на то зарумени, те је могао
само тешком муком да савлада своје узбуђење. Му-
рин, који се, изгледа, за то време доста наслађивао
забуном Јарослава Иљића и његовог госта, сматрао
је сада за умесно да проговори, и ступи корак
напред.

— „Ја сам се усудио да Вам тиме“, поче он лагано, клањајући се пред Ординовом на сељачки начин, „Ваше Благородство, досађујем. Било је тако, господине, то се тако догађа — ви знате и сами: ми, хтео сам рећи ја и моја домаћица, били бисмо више него радосни и не бисмо ни речи рекли против тога... Али — шта има ту да се каже — какав ја стан имам, то знате и видите сами, господине! И што ми имамо у опште — само толико да се човек насити, за што ми такође захваљујемо створитељу и молимо га да нам и даље укаже своју милост у овој мери. Али иначе, господине, ви видите и сами како је, шта ту има да се много говори? И Мурин обриса баш као какав сељак браду рукавом.

Ординов осети само како га хвата гађење.

— „Да, истина је, ја сам вам већ приповедао о њему: он је болестан, стварно се malheur... то значи, опростите, хтео сам... не владам савршено француским језиком, али како сам рекао...

— „Да, како...

— „Да, управо, како сам рекао... то јест...“

Ординов и Јарослав Иљић се један другом тако као напола поклонише, наравно не дижући се због тога са столице, и Јарослав Иљић покуша да изглади мали неспоразум осмејком извињења, али одмах настави:

— „У осталом ја сам се опширно, мало час, распитао код њега, и како ми је он изјавио — а ја му верујем, будући да га познајем као часног човека, на реч! — да је болест оне... оне младе жене...

У томе тренутку је погледао савесни Јарослав Иљић, вероватно да одстрани малу сумњу која се

опет појавила на лицу Муриновом, на њ као да хоће да нешто пита.

— „Но да, наше домаћице....

Деликатни Јарослав Иљић се сместа задовољи са објашњењем које му је дано и одмах настави:

— „....Ваше домаћице — то јест, она то није данас више, али она је била — дакле ваше... то значи извините, ја не знам... но да! Видите, она је управо болесна и ви морате с тиме да рачунате. Ви кажете да Вам она смета... у Вашем занимању, а и он... Ви сте ми наиме прећутали важан инцидент, Василије Михаиловичу!

— „Који?

— „Да — онај са пушком“, прошапта Јарослав Иљић као да хоће да га што више поштеди, при чему се слутио само незнатни делић, у најгору руку милионити део прекора из нежног и пријатељског тона његовог тенора.

— Али додаде он брзо, а сад када знам све — он ми је наиме испричао читав развој — могу само да вам кажем да је с ваше стране било сасвим лепо и достојно признања што сте опростили његово непромишљено дело. Ја вам се кунем, видео сам сузе у његовим очима, када је о томе говорио....

Јарослав Иљић се опет мало зарумени; његове су очи сијале и он се задовољно помаче заједно са столицом са старог места.

— „Ја, хтео сам да кажем ми, господине, ваше Благородство, хоћу да кажем ја и моја домаћица, ми се за вас молимо Богу“. Поче опет Мурин окрећући се према Ординову — док је Јарослав Иљић као обично савлађивао своје узбуђење — и он је при

том гледао у њ непрестано, — „али ви знате и сами господине, да је она болесна, глупа жена; и мене неће ноге више да носе...

— „Али молим вас,“ прекиде га Ординов нестрпљиво, „ја сам приправан, што се мене тиче одмах!..

— „Не, господине, хоћу да кажем, ми би смо били са допуштењем, са вашим Благородством више но задовољни.“ (Мурин се опет поклони врло дубоко). „Ја господине, ја не говорим ништа о томе; ја сам хтео само да кажем реч — она је ипак, господине, готово у роду са мном, ако не близу, али онолико колико се обично каже, на пример, кроз седам варијаната пшенице, хоћу да кажем, нека ваше благородство опрости наш једноставни начин изражавања — али она је већ од детињства таква! Тврдоглава, одрасла у шуми, само међу лађарима и фабричким радницима. И тада је изгорела кућа; и њена мајка, господине, изгорела; и отац је изгорео — али она сама, господине, прича то Бог зна како... Ја нећу да јој противуречим, али у Москви су је прегледали највећи лекари, читави кон... консилијум, како ви кажете, али ништа није помогло, господине, она је свим неизлечива, у том је ствар! Ја сам јој још остао једини и тако она живи код мене... хоћу да кажем, тако живимо нас обоје, молимо се Богу и надамо се од његове свемоћи; нека она говори шта год хоће, ја јој се више не опирем.....“

Ординов пребледе. Јарослав Иљич опет гледаше сад једног, сад другог.

„Али нисам хтео да о томе говорим... не!“ рече Мурин и потресе озбиљно главом. — „Она има увек тако, хоћу да кажем, врућу крв, бурну главицу,

пуну љубави и жедну љубави, она је као ураган, на све стране тражи драгог пријатеља, хоће увек — ако с Вашом дозволом смем да кажем Вашој Милости — да се њеном срцу даде љубљен човек; то је управо њена лудост. Тако јој ја причам причицу да бих је разведрио и разонодио. Ето је тако. Али ја сам већ видео, господине, како она — опростите, господине, већ мојој лудој речи,“ извини се Мурин са поклоном, док је опет рукавом брисао уста десно и лево, „како је она на пример са Вашом Милошћу ближе позната, хоћу да кажем, да на пример кажем, да се Ви из милости, на пример, желите да приближите њој у питању љубави....“

Јарослав Иљић постаде црвен као ватра и погледа на Мурина очима пуним приговора. Ординов се толико савладао да је остао да седи на својој столици до крајности мираа.

— „Не.... хоћу да кажем, ја, господине, ја нисам хтео да о томе говорим.... ја сам, извините, само обичан сељак, господине.... ми смо ниски људи, незналице и невоспитани, господине, ми смо Ваше слуге.“ Он се опет дубоко поклони. „И како ћемо ми, ја и моја жена, да се молимо за Вашу Милост....! И на што би смо имали, да се тужимо? — ако је човек увек сит и здрав, онда је већ задовољан. Али шта ја имам, господине, да учиним? — морам ли слободном вољом да турим главу у клопку. Та ви знате, господине, да је то питање живота, имајте милости према нама, то би већ и пристајало љубавнику!.... Опростите ми, господине, сурову реч,.... ја сам сељак, а ви сте господин.... Али Ваша Милост је млади, поносни, врући човек, а она, господине Ви

знате и сами, јесте још дете, младо и неразборито — како је далеко код ње до греха! Она је извесно свежа, ружичаста, драга жена, а мене старца увек мучи болест. Па шта? Како се види, мора да је ђаво већ жестоко увукао у мреже Вашу Милост! Ја је увек забављам причама и сличним бајкама! ја је заиста забављам!.... О како ћемо се ми молити за Вашу Милост! хоћу да кажем, у истину из дубине срца.... И шта налази Ваша Милост на њој? Јер и ако је лепа, опет остаје сељанка, обична, која пристаје за мене обичног сељака! Али Вама, господине, не пристоји да се хватате са сељанкама! и како ћемо се ми ипак молити за Вашу Милост у истину из дубине срца!....

И Мурин се понова поклати дубоко, дубоко, и остаде дуго у овоме ставу најоданије привржености, док је у исто време непрекидно гладио браду од уста ка крајевима. Јарослав Иљић је једва знао камо има да се спусти.

„Да.... тај добри човек,“ поче он, само тако нешто да каже, „већ ми је испричао тако нешто,... као што сам рекао, чини се да он не иде даље. Само, молим Вас, не мислите због тога, најбољи Василије Михајловићу, да ја себи дозвољавам.... можда било какве мисли!.... Као што сам рекао,“ прекиде се он нагло, „ја сам чуо да сте Ви још увек болестан?“ упита он радознано и погледа Ординова до крајности збуњено чисто молећим погледом.

— „Колико сам вам дужан?“ упита Ординов брзо, окрећући се према Мурину.

— „Како, господине! Ми нисмо никакви разбојници! Ваша Милост неће ипак да нас увреди! Не,

господине, Ваше Благородство мора да се стиди — чиме смо ми увредили Вашу Милост? Молим!“

— „Али.... за један тренутак — дозволите ми, пријатељу: тако то у опште не иде? Он је био увек Ваш кирајџија — да, не осећате ли Ви, да Ви на против са својим оклевањем, да узмете за то накнаду, њега осетљиво мучите, а можда и вређате?“ умена се Јарослав Иљић, будући да је сматрао за дужност да Мурину објасни незгодну страну његовог поступања.

— „Али ја Вас молим, господине! како Ваше Благородство сада долази на то! Смилујте се! Чиме смо Вас увредили? Ми смо се ипак поштено и храбро трудили да све учинимо што стоји у нашој снази! Па нека буде, господине, нек Вам Бог опрости! Јесмо ли ми погани или друмски разбојници? Ми немамо ништа против тога, нека он живи код нас, дели с нама наше обично јело и једе у здравље, — нека, нека — ми нећемо ништа казати против тога.... ни речи; али будући да је ту нечастиви уплео своје прсте, ја сам болестан човек и она је болесна жена — шта да се ради! Нема никога да послужује, иначе бисмо били од срца радосни. И како ћемо се ипак молити, господине, за Вашу Милост; хоћу да кажем, како се топло молимо!“

Мурин се опет дубоко поклони пред Ординовом. Јарослав Иљић је био ганут од чистог саучешћа и окренуо је свој поглед готово поносно према Ординову.

„Шта Ви кажете на то, није ли то племенита црта!“ повика он одушевљено. „Није ли то свето одушевљење гостопримства, какво дрема у нашем руском народу!“

Ординов га дивље погледа и одмери га од главе до пете погледом у коме се готово изражавао ужас.

— „Да, тако је заиста, господине, гостопримство нам је свето, и како!“ потврди Мурин и опет је обрисао рукавом браду од уста на лево и десно, „и све ми долази једна мисао: господин је био код нас управо у гостима, за име Бога, само у гостима“ настави он док се приближавао Ординову, „и било би све добро, господине, — сада, на пример један дан, рецимо, још један, — ја стварно не бих имао ништа против тога. Али грех заводи, а моја домаћица није сада сасвим здрава. Да, када ње не би било! Хоћу да кажем, када бих на пример имао да живим сам! — Ох, како бих тада служио Вашој Милости и све радио Вама по вољи! — Хоћу да кажем, то стоји сасвим изван питања! На што бисмо имали тада да пазимо, ако не на Вашу личност? И ја бих Вас већ оздравио, господине, стварно, ја познајем једно средство.... Ви сте били код нас само у гостима, господине, за име Бога, дајем Вам реч, само у гостима!....“

— „Не у ствари, зар нема такво средство?“ примети Јарослав Иљић... али брзо прекиде и најжурније окрете главу на страну.

Ординов му је стварно учинио неправду мерећи га са толико дивљег чуђења.

Јарослав Иљић је био наравно један од најпштенијих и најпристојнијих људи, али сада када је све разумео, његов положај био је до крајности тежак. Он је хтео, како се каже, да напросто пукне од смеха! Да је био са Ординовом сам, он се не би, разуме се, (два тако добра пријатеља сама!) могао.

да задржи, те би се не задржавајући предао наступу своје веселости. У сваком случају би он, управо као у основи пристојан момак, стиснуо Ординову руке са саучешћем, те би га пажљиво и искрено убедио да га сада двоструко поштује и да у свим приликама налази да је за опроштење, да и т. д. младост остане младост. Али у Муриновој присутности то је било искључено: и тако се коначно нашао у тешком положају да није знао где ће да се дене...

— „Средство, хоћу да кажем, средство за спасавање“, настави Мурин чије цело лице после неспретног мешања Јарослава Иљића беше пало у конвулзију.

— „Ја, господине, ја бих у својој глупости, то јест са својим сељачким мозгом хтео само то да кажем“, настави он приступајући корак ближе:

— „Ви сте читали врло много књига: кажем такође: Ви сте врло разборити, постали сте чак необично разборити и разум Вам је необично порастао; али ето, како се каже обично код нас сељака, сада је разум тамо доспео где мора да стоји мирно...“

— „Доста! престаните!“ прекиде га Јарослав Иљић строгим гласом.

— „Ја одлазим“, рече Ординов. „Захваљујем Вам, Јарославе Иљићу. Извесно, извесно, ја ћу Вас посетити, у најскоријем времену“, обећа он брзо, предухитрујући позив који је већ читао у начину којим га је Јарослав Иљић хтео да задржи. Збогом...

Ординов није више ништа чуо. На пола луд изађе из собе.

Он је био као утучен и свака се мисао у

њему била укочила. Он је заправо осећао само тупо своју болест, али га у исто време обухвати хладно очајање, које је учинило да заборави један тек осећени бол. Он је мислио на смрт, мислио да би најбоље било да сада одмах умре. Његове ноге отказаше послушност и он седе на клупу до једне живе ограде, не посвећујући никакву пажњу пролазницима: свима тим људима који су почели да се сакупљају око њега, те су га делом гледали радознано и са саучешћем, делом постављали питања, где су се живо бринули за њ. Тада кроз жагор гласова зачу глас Мурина, који га је као из сна уплашено тргао, и подиже главу. Старац је стајао крај њега: његово је бледо лице било озбиљно и замишљено. То је био сасвим други човек, не онај који се на тако суров начин с њиме понашао код Јарослава Иљића. Ординов се подиже и Мурин га ухвати за руку и изведе из гомиле.

— „Ти мораш још да узмеш своје ствари,“ рече он док је Ординова летимично гледао са стране ослобађајући опет лакат. „Не буди жалостан, господине!“ покуша он да га храбри. „Ти си млад, чему да тугујеш!...“

Ординов је ћутао.

— „Јеси ли увређен, господине? Дакле се љутиш... али због чега? Свак брани своје добро!“

— „Ја Вас не познајем,“ изусте Ординов, „а Ваше ме се тајне не тичу. Али она, она,“ повика он, и сузе ударише из његових очију и откотрљаше се преко његових јабучица, али их ветар брзо осуши... Ординов подиже руку као да хоће да их обрише. Али његови покрети, његов поглед, нехотични дрхтај

његових плавичастих усана, — чинило се да све показује да његов дух није способан да се дуго противи и да је он можда полудио.

— „Ја сам ти већ изјавио,“ рече Мурин скуплајући обрве, „она је на пола безумна! Ради чега је и како је постала безумна.... шта ће ти то да знаш? Мени је она исто тако — оно што ми она јесте! Ја сам је заволео више него свој живот и нећу је никада уступити другоме. Разумеш ли сада!“

Очи Ординова запламтеше.

— „Али зашто“, изусти он, „зашто се сада осећам тако, као да сам изгубио свој живот? Зашто ме боли срце? Зашто сам морао да упознам Јекатерину?“

— „Зашто?“ понављаху Мурин са кратким осмехом, али одмах постаде озбиљан и замишљен. Да, зашто, — то ја такође не знам,“ промрмља он напокон. „Женска памет није ипак дубока као море, може јој се доћи до дна, али!... Шта оне хоће, морамо им дати, било да траже лукаво, истрајно или нагло — али им треба дати као да се има само да узме из џепа и да се стави на страну. Сасвим је истинито да је она, господине, хтела да се с Вама удаљи од мене“, настави он замишљено. — „Она је презирала старога, пошто је с њиме преживела све, што је могла да преживи! Мора да сте је већ из почетка љуто уболи у очи! Или је било само тако — или Ви, или један други.... Ја јој не забрањујем ништа, остављам је у свему Вашој вољи. И ако потражи тичијег млека, ја ћу јој дати тичијег млека, ја ћу набавити и птицу, чак ако је и нема такве! Она је сујетна! Она тежи за слободом. А при-

томе не зна ни сама шта јој срце хоће. И ево се сада доказало да је опет најбоље да остане по старом! Ах, господине! Ти си млад, још врло млад! Твоје срце је топло као срце младе девојке, која још себи таре сузе рукавом, ако види да ју је оставио драги. Чуј, господине, шта ћу да ти кажем: слаб човек не може да живи сам! Дај му све што хоћеш — он ће ти драге воље опет дати све натраг, и ако му дајеш пола земаљске кугле и кажеш: „Узми и владај!“ — Шта мислиш да он чини? — он пузи по праху и сакрива се, толико се прави мален! И тако је исто са слободном вољом: дај му је, слободном човеку, она ће га сама везати и теби га вратити натраг. Глупим срцима слобода не користи. Они не знају ни шта да с тим раде. То ти кажем само тако: ниси ли ти још здраво млад? Али иначе — шта ме се ти тичеш? Дошао, отишао: или ти или један други: свеједно за ме. Ја сам знао још од почетка шта ће да се догоди. Противити се — ту ништа не помаже. Против тога не треба казати ни једну реч, ако човек хоће да очува своју срећу. Оно је ипак, господине,“ настави Мурин у свом умовању, „обично све само овако... Рецимо до извођења још има добар тренутак. Али напокон — шта не може да се деси? У срцби је такође нож при руци, или ако није, тада се иде без оружја зубима непријатељу на грло! Ако теби отворено понуде нож и твој непријатељ раздрљи пред тобом своје широке груди — тада ћеш одиста да узмакнеш!“

Они ступише у дворниште. Татарин који је видео да долазе већ из далека скиде пред њима своју капу и поче да проматра Ординова лукавом радозналошћу.

— „Где је твоја мајка? Код куће?“ обрати се Мурин нагло к њему.

— „Код куће“.

— „Кажи јој да мора да снесе његове ствари доле. И ти, хајде! Мичи се!“

Они пређоше степенице. Старица, која је код Мурина служила и која је, што Ординов још није знао, била мајка момка, скупи његове ствари мумлајући и завеза их у велики завежљај:

„Чекај; ја ћу ти донети још нешто што ти припада....“

Мурин оде у своју собу, али одмах дође опет натраг и предаде Ординову у руке свилом и бисером богато украшено узглавље, исто које му је Јекатерина поставила под главу, када је оболео.

— „То ти она шаље“, рече он. — „Сад хајде, збогом, само пази на се“, додаде у тону који је био у пола очински, „иначе можеш рђаво да прођеш!“

Очигледно није хтео да га увреди при расстанку. Али када је Ординов изашао на врата и бацио последњи поглед на њега, запазио је у његовом погледу пламен неке бескрајне пакости. Готово с гнушањем затвори Мурин за њим врата.

Два сата доцније упути се Ординов до Немца Шписа. Тинка склопи руке и викну: „Боже мој и оче!“, кад га је познала. Прво је било да се распита за његово здравље, и када је дознала да је болестан, спремила се одмах да га негује.

Стари Шпис му исприча затим са осећањем личнога задовољства да је он управо имао намеру да цедулицу за издавање обеси на кућним вратима, будући да је управо ово последњи дан, кад истиче његова капара. Наравно није стари могао а да не каже у овој прилици реч о немачкоме смислу за ред, у општем и у нарочитом смислу те речи и да не похвали познато немачко поштење. Још тог истог дана Ординов опасно оболе и тек после пуна три месеца је могао да остави кревет.

Његово оздрављење ишло је врло лагано. Живот код Немца је пролазио једнолико, спокојно, тихо. Чинило се да је старац у основи човек душеван, без нарочитих одлика, а дражесна Тинка је била, наравно у границама закона морала, све што се од ње могло желети. Па ипак се живот Ординову чинио тако пуст и безбојан, као да је за њ све изгубило светлост и боју за сва времена. Он паде у педантно умовање и постаде раздражљив; био је истовремено изложен утисцима које је примао и примао их је са болећивом импресивношћу. Тако се догодило да је пао у стање које је личило на хипохондрију, док није напокон сасвим отупело његово осећање према спољним утисцима. Често није читаве недеље отварао ни једну књигу. Будућност је била за њ без наде, новац му је био на измаку и он је пустио већ у напред да му клону руке; није ни један пут помислио на будућност. Често га је спадала његова ранија љубав за науку, ранија грозница која га је гонила на учење, те мисли и ликови који су се већ једанпут јавили у његовом духу, сада су се опет појављивали из прошлости и јављали су се пред њим тако да их је могао опипати... Али они су га сада само тиштали и ослабљивали његову енергију. Његове мисли нису постале делима. Стваралачка моћ је ишчезнула, те је стварање као запело. Чинило се као да се те идеје сада јављају само зато као дивови у његовом духу, да би се могле подсмевати немоћи човека који их је створио. Нехотице му у једном од ових жалосних часова дође у главу, да се упореди са једним од оних непромишљених ученика магије који, када је од свог учитеља научно чаробну реч, заповеда метли да донесе воду, и који се тада напокон угуши у тој води, јер је заборавио како јој треба заповедити да престане. Можда, ко зна, можда би он бацио

свет велику, нову, независну идеју. Можда му је било предодређено да постане велики у својој науци. Барем је он сам веровао раније у тако нешто. Али је искрена вера већ јемство за будућност. Сада се пак смејао својој лепој вери и није више учинио ни једног корака напред. Пола године раније је то било сасвим другачије: тада је у јасним цртама начинио скицу за дело у коме је хтео да изложи своје нагледне, а на томе је делу, млад како је био, зидао велике, чак и највеће материјалне наде. Дело је било књига о повести цркве. Речи најдубљег, најтоплијег убеђења излазиле су, док је он писао, испод његовог пера. Али сада је опет узео овај нацрт, нарочито га, мењао, промишљао о њему, читао и тражио у најразличнијим књигама, док није напослетку заборавио своју мисао — заборавио је, али не замењујући је ниједном другом. Толико јаче поче да продира у његову душу нека мистика, чак тако нешто као вера у предестинацију и слутња о последњим тајнама овога света. Несрећник је патио од бескрајних мука док се није напослетку обратио Богу да код њега нађе ослобођење. Слушкиња код Немца, стара побожна Рускиња, причала је са уживањем како се њен мирни кирајџија моли у цркви и како он каткада целе часове непомично клечи на коленима, наслонивши чело на плочу...

Он није ни једном човеку казао ни једне речи о свом доживљају. Али на тренутке, нарочито у сутон, док су звониле црквена звона на вечерње, њихово је звончење у њему будило успомену на онај тренутак.... када га је први пут обузело оно осећање кога он још никада није осетио и које га је потресло док је клечећи крај ње заборавио све друго око себе и чуо само куцање њеног срца.... и како је нагло та светла нада одједанпут обасјала његов усамљени живот и од гласне радости и заноса про-

плакао — када је то сада поново преживљавао, било му је као да га са собом носи олуја, олуја која се диже из његове сопствене, за навек рањене душе; тада је дрхтао и бол љубавни поново је горео као распламтела ватра у његовим грудима, тада му је срце имало да пукне од патње и страсти, са жалошћу је расла његова љубав, бивала све дубља и већа. Често је тако седео, на часове заборављао самог себе и свој свакодневни живот, заборављао читав свет и седео читаве часове на месту, усамљен, тужан, — насланљао је лактове на колена и покривао лице рукама док су му сузе текле кроз прсте и он, уморан и без паде, тресао главом док су његове усне шептале, тихо: „Јекатерина! Слатка! Моја голубице! моја сестрице! . . .“

Помало је почело да се у њему учвршћује мрско уверење, које га је чак прогонило и мучило, али постајало сваким даном све непобитније, док није од прве сумње и вероватноће прешло у готову извесност. Чинило му се — и као што смо рекли — на крају је и сам поверовао — чинило му се да Јекатеринин дух и срце нису ни мало настрадали, али да је Мурин са своје стране ипак донекле имао право кад ју је назвао „слабим срцем.“ Чинило му се да њу веже са старцем нека тајна злочинска, али да злочинство није дошло Јекатерини до свести, управо због чистоће њена срца и јер је сасвим пала у његову власт. Ко су били они — он није знао. Али њега је гонила представа немилосрдне, љубоморне тираније, коју је старац вршио над сиротим створењем без заштите, и његово се срце тресло у немоћној срџби. Чинило му се да је стари, када је она по прилици наслутила везу међу овим догађајима, њој тада лукаво представно „злочинство,“ њен грех и њен пад. Хтео је тиме да мучи бедно „слабо“ срце

и да на препредеи начин нетачно прикаже право стање ствари. Он је намерно појачавао њену слепоћу где му се чинило згодно, а с друге стране угађао склоностима њеног топлог, замршеног, неискусног срца, док јој је на овај начин постепено подрезао крила и једну слободну независну душу довео дотле да на крају није била способна да се ослободи сама помоћу спасења у стварни живот и да уопште покуша отпор против његове препредеи насилне власти....

С временом постаде Ординов још већи мизантроп. него раније, Немци га нису ни мало у томе спречавали, што треба споменути за љубав истине. Али с времена на време устајао је и излазио напоље да дуго лута без сврхе по улицама. То се догађало најчешће у тренутцима сумрака и он је за то прелазио пусте и удаљене делове града где је ретко могао да сусретне човека. Једне кишне пролетне вечери сусрете у једној од ових улица Јарослава Иљина.

Овај је за то време очигледно смршао, његове су пријатељске очи изгубиле свој сјај, и давао је утисак човека кога је живот силно разочарао. Њему се журило због извесне ствари коју није могао да одложи — био је поред тога покисао и прљав, и на његовом иначе врло пристojном, а сада од хладноће помодзелом носу, почивала је готово на фантастичан начин капља кише. Сем тога је пустио солуфе док је раније имао само бркове.

Ови солуфи и чињеница да се Јарослав Иљин у првом тренутку понашао као да хоће да побегне од свог старог познаника, упадоше у очи Ординову... И чудновато! У извесној мери њега је болело и вређало му срце које досада још никад није требало туђег сажалења. Ранији Јарослав Иљин био му је милији, овај добродушни, овај наивни и — усудимо се да то напoкoн кажемо — овај по мало глупи

Јарослав Иљић који није нимало претендовао на разочарења или богаћења. Ипак је непријатно, одиста непријатно, када *глупан*, кога смо једном можда волели, управо због његове глупости, *нагло поштане разуман*! Уосталом ишчезну неповерење с којим је он у првим тренутцима посматрао Ординова готово још брже него што је овај могао да га опази.

Али без обзира на ову промену он се није никакo оставио својих старих навика, као што уопште сваки човек своје навике носи са собом у гроб: и тако је почео и сада разговор у тону најбољег пријатеља. Најпре је приметно да има много посла, а затим да се нису већ одавна видели. Али тада се нагло догоди у његовом говору чудан преокрет. Он поче да говори о лажљивости људи уопште, о пролазности земаљских добара, као и о ништавости земље уопште, која познаје само једну бригу... али није пропустио да онако мимогред спомене Пушкина, свакако у тону који је био снисходљив. Затим је говорио о сојим добрим пријатељима чак са извесним цинизмом. Он се на крају усудио да каже још неколико алузија о лажљивости оних, који се јавно називају пријатељи, док у ствари откакo свет постоји још уопште није било пријатељства. Једном речју, Јарослав Иљић је ипак постао паметнији!

Ординов му се није противио, али неисказива болна жалост завлада њиме: њему је било као да је тренутак раније закопао свога најбољег пријатеља!

— „Ах! Преставите себи, готово бих заборавио да Вам то причам!“ прекиде се нагло Јарослав Иљић, као да се сетио нечег врло важног. „Ја имам једну новост! Сећате ли се још оне куће где сте становали само кратко време!“

Ординов се трже и пребледи.

— „Можете да замислите, у тој су кући от-

крили пре кратког времена читаву разбојничку дружину! — то значи, разумете ли ви, читаву дружину! — Кријумчаре, крадљивце, хуље најгоре врсте и ђаво зна шта све не! Више је њих под кључем, другима су тек сада ушли у траг. Издате су најстрожије наредбе! И помислите даље: — Ви се још добро сећате власника куће? — то је мали човечуљак који се боји Бога, који је по изгледу достојан, савим достојан старац....“ — „Па онда?“

„Е — сада судите о човечанству! Управо је он био поглавица дружине, вођа! Шта кажете на то? Није ли то да вам се коса најежи?“

Јарослав Иљин је говорио страсно и осуђивао је са једним грешником читав свет, јер такав један Јарослав Иљин управо не може ништа друго него да по једној ствари суди све ствари, то лежи у његовом карактеру.

— „А онај?... А Мурин?...“ рече Ординов без даха.

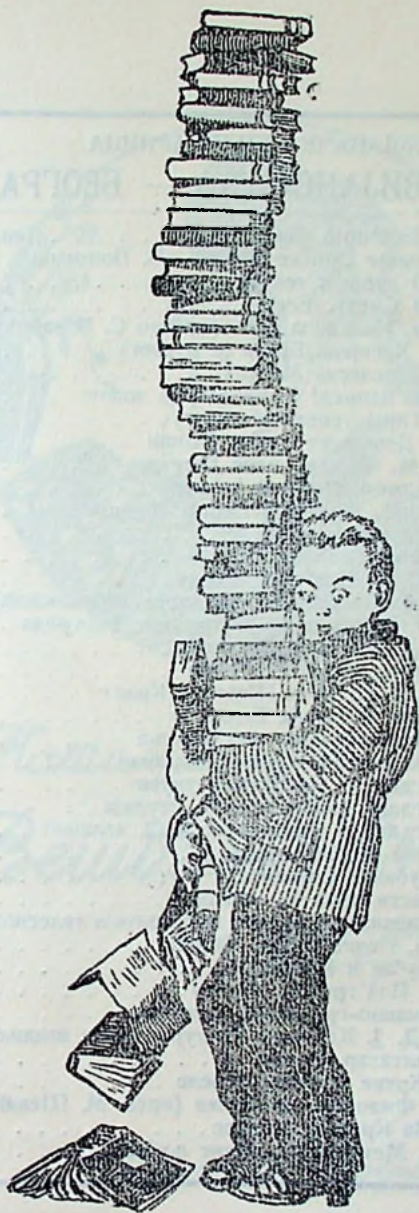
— „Мурин? Ах тако — тај! Не, Мурин је био частан старац... Али дозволите ми! Ви бацате нову светлост на аферу....“

— „Како то? Није ли он припадао банди?“

Срце Ординова је лупало јако у грудима. он је сав био у ишчекивању.

— „Уосталом.... не, како је то.... како Ви долазите на то, Јарослав Иљин управи своје оловне очи са непомичним погледом на Ординова — знак да размишља.

— „Немогуће је да је Мурин био у то уплетен. Он је већ пре три недеље оставио Петроград са госпођом — он се вратио у свој завичај.... То сам дознао од момка... од оног дрског Татарина, сећате ли се?“

Новe књиге:

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА
С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА — БЕОГРАД

Андрић, Иво Ех Ронто (ирилицом)	Дин. 6.—
Антологија Новије Српске Лирике. (Б. Поповић)	12.—
Бергзон, А. О души и телу	3.—
Бергзон, А. О Смеху. Есеј	8.—
Бирна-Провен, Књига за тебе (превео С. Швабић)	4.—
Волкова, Др. Хигијена Брака (с руског)	4.—
Граховац, Б. Посланик Мртвих	5.—
Гивизки, Само напред! Компас кроз живот	6.—
Илић, М. П. Тајна успеха у животу	2.50
Иго, Виктор, Деведесет трећа. Роман	15.—
Јаковљевић, М. Из савремене Естетике	10.—
Јанковић, Милица, Незнани Јунаци	2.50
Јовановић, Слоб. Љубомир Недић, студија	5.—
Кеј, Елен, Млади Нараштај	6.—
Косор, Јос. Црни Гласови. Новеле	5.—
Крањчевић, С. С. Изабране Песме	10.—
Ле Бон, Г. Психологија гомила (прев. Живановић)	10.—
Лазаревић, Л. Белешке из окупираног Београда	4.—
Лончаревић, Д. А. Наше Друштво	2.50
Мопасан, Красни пријатељ. Роман	15.—
Николајевић, Д. С. Кроз Живот и Књиге	10.—
Оман, Ч. Кратка Историја Енглеске	15.—
Пајо, Жил, Интелектуални рад и воља	12.—
Пајо, Жил, Васпитање воље (2. издање)	10.—
Поповић, Богдан, О Васпитању укуса	3.50
Поповић, Богдан, Јован Скерлић, студија	3.—
Поповић, Богдан, О Књижевности (2. издање)	3.50
Прево, М. Нова женска писма	5.—
Пурић, Б. Љубавне Свечаности	4.—
Рибо, Т. Болести воље (2. издање)	10.—
Спенсер, О васпитању умном, моралном и телесном	12.—
Станковић, Б. Нечиста Крв. Роман	6.—
Стојић, Д. Љубав и Вечни Мир	10.—
Судерман, Х. Под грехом. Роман	10.—
Ферстер, Државно-грађанско васпитање	10.—
Филиповић, Д. Ј. Косовски Божури (ново издање)	3.—
Франс, А. Балтазар. Роман	10.—
Хамсун, К. Жртве љубави. Новеле	4.—
Хефдинг, Х. Филозоф. проблеми (прев. М. Шевић)	8.—
Цанкар, И. За Крстом. Новеле	3.—
Шопенхауер, Метафизика полне љубави	5.—

Катрин Мандес
Вештина волеши

превод с француската
Радивоје Караџић

Џувијановић - Београд

Цена д 6.50

ГЕНЕРАЛ ПЕТАР ПЕШИЋ

СОЛУНСКИ ФРОНТ

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА АКЦИЈА

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА — БЕОГРАД

Цена д. 4.—

РЕЛИГИЈА ЊЕГОШЕВА

СТУДИЈА

Д-ра НИК. ВЕЛИМИРОВИЋА

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА-БЕОГРАД

Цена д. 12.—

Д-р СВЕТОЗАР ПЕШИЋ

Санит. пуковник, шеф унутр. одељења Опште војне болнице
у Београду

СУДСКА МЕДИЦИНА

ЗА ЛЕКАРЕ, МЕДИЦИНАРЕ И ПРАВНИКЕ

друго, измењено и попуњено издање

— са 50 слика у тексту —

Цена д. 50.—

САДРЖАЈ:

1. О мушкој и женској способности за сношај и оплођење.
2. О противзаконом задовољењу полног нагона.
3. О трудноћи, порођају и побацивању.
4. О повредама и насилној смрти (угушење, тровање, самоубиство, чедоморство, напрасна смрт, мртвачке појаве, утврђење идентитета, испитивање крвних мрља и косе).
5. О душевним болестима пред судом (разне врсте лудила, морално лудило), о урачуњљивости, и моћи располагања.
6. О сарадњи лекара на суду и Правилник за секције и уверења.

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА — БЕОГРАД

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА
С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА — БЕОГРАД

НАЈНОВИЈЕ КЊИГЕ:

- Џон Лобок*
ЗАДОВОЉСТВА У ЖИВОТУ
(Друго издање) 12—
- Ст. Сремац*
ВУКАДИН
Приповетка 12—
- Ст. Краков*
КРОЗ БУРУ
Роман 12—
- Пол Ервје*
НОВАЦ
(L'agmature) Роман 14—
- Алфонс Доде*
САФО
РОМАН ИЗ ПАРИСКОГ ЖИВОТА 10—
- Кнут Хамсун*
ВИКТОРИЈА
ИСТОРИЈА ЈЕДНЕ ЉУБАВИ 7-50
- Камил Моклер*
ФИЗИЧКА ЉУБАВ
ЖЕНА — ПРОСТИТУТКА 10—
- Катил Мандес*
ВЕШТИНА ВОЛЕТИ
или
САВЕТИ МЛАДОМ ЧОВЕКУ КОЈИ СЕ ПОСВЕЋУЈЕ
ЉУБАВИ 6-50

Д-р С. Ј. АЛКАЛАЈ

Лекар за женске болести и порођаје у Београду

ЗДРАВА и БОЛЕСНА
Ж Е Н А

ПОПУЛАРНА РАЗЛАГАЊА

— Са 40 слика —

Цена д. 20.—

САДРЖАЈ:

ПРВИ ДЕО:

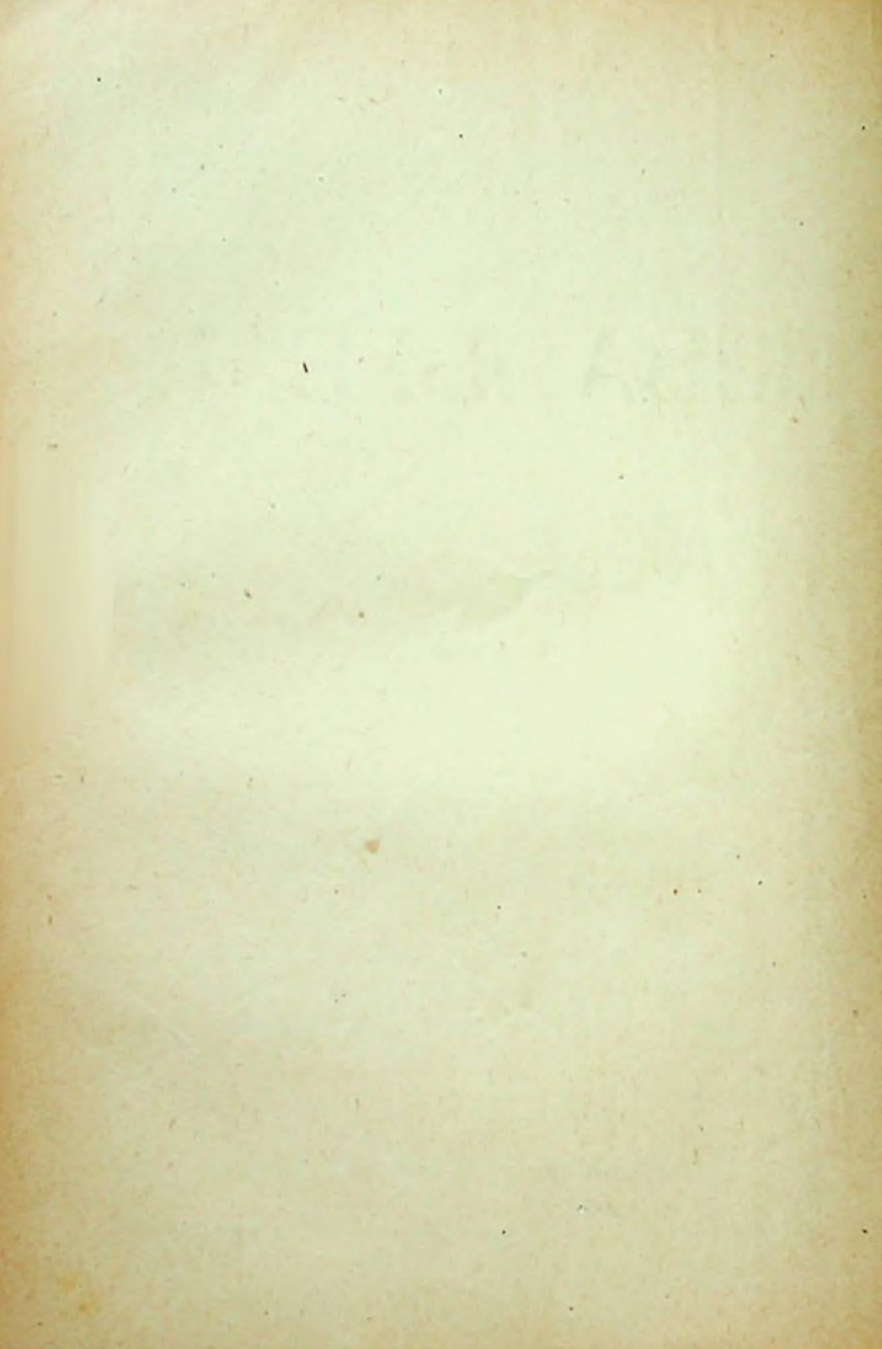
- 1) Састав и облик женских полних органа.
- 2) Улога женских полних органа: (менструација, трудноћа, побачај, порођај, бабнње и т. д.)

ДРУГИ ДЕО:

- 1) Болести појединих полних органа: (гонореја, катар и запаљења, мијоми, рак и т. д.)
 - 2) Душезни поремећаји. — Хистерија. — Онанија.
 - 3) Брак.
-

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА — БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

ДРУГО ИЗДАЊЕ

ПРВА ЛЈУБАВ

С РУСКОГ ПРЕВЕЛА

СТАНКА Ђ. ГЛИШИЋЕВА

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ СВЕСЛОВЕНСКЕ КЊИЖАРНИЦЕ
1921.

БЕОГРАД
НОВА УМЕТНИЧКА ШТАМПАРИЈА „ЗМАЈ ЈОВА“
Ратарска улица број 109.
1921.

ПРВА ЉУБАВ

(ПРИПОВЕТКА)

Гости се одавно разишли. Изби дванаест и по сахата. У соби су остали само домаћин, Сергеје Николајевић и Владимир Петровић.

Домаћин зазвони и нареди да се изнесу остаци вечере.

— И тако, ствар је свршена, — рече он заваливши се у наслоњачу и запаливши цигару: — сваки од нас мора испричати своју прву љубав. На вас је ред, Сергеје Николајевићу.

Сергије Николајевић, крутуљав човек, плава пуначка лица, најпре погледа у домаћина, а затим подиже очи тавану.

— Ја нисам имао прве љубави, — напоследку рече он: — одмах сам почео с другом.

— Како то?

— Врло просто. Било ми је осамнаест година, кад сам се први пут загледао у једну веома љупку госпођицу; али сам јој се удварао као да ми то није била првина; сасвим онако како

сам се после и другима удварао. Управо ја сам се, кад ми је било шест година, први и последњи пут заљубио у своју дадиљу, али то је врло давно било. Појединости наших односа изчезле су ми из памети; а да их се и сећам, коме би оне биле занимљиве?

— Тако дакле? — отпоче домаћин. — Па и моја прва љубав није много занимљива. Ја се ни у коју нисам заљубио, док се нисам познао с Аном Ивановном, мојом садашњом женом; и све је код нас шло као намазано; наши оцеви су нас заручили, а ми смо одмах заволели једно друго и не оклевајући ступили у брак. Моја је прича у две речи казана. Ја сам се, господо, покрећући говор о првој љубави, надао на вас, нећу рећи старе, али не и младе бећаре. Можда ћете нам ви, Владимире Петровићу, штогод забавно испричати?

— Моја прва љубав заиста не спада у обичне љубави, — мало устежући се одговори Владимир Петровић, човек око својих четрдесет година, црнокоп и већ просед.

— А! — једногласно узвикнуше домаћин и Сергије Николајевић. — Тим боље... Причајте.

— С дрге воље... или не; нећу причати; ја нисам мајстор у причању: изићи ће сухопарно и кратко, или развучено и неистинито. Ако допустите, написаћу у књижицу све, чега се сетим и прочитаћу вам.

Пријатељи изнајпре не пристадоше, али Владимир Петровић остаде при своме. После две

недеље они се опет састадоше и Владимир Петровић одржа своје обећање.

Ево шта је било у његовој књижици:

I.

Тада ми је било шеснаест година. Догађај се десно у лето 1833. године.

Живео сам у Москви код својих родитеља. Они су узимали под закуп летњиковац близу калужског ђерма, преко пута Нескучнога. Ја сам се спремао за универзитет, али сам врло мало радио и нисам се журио.

Нико није моје слободе стешњавао. Радио сам, што сам хтео, особито откад сам се растао са својим васпитачем Французом, који се никако није могао навикнути на мисао да је упao „као бомба“ (*comme une bombe*) у Русију и са срдитим изразом на лицу по читав се дан ваљао на постељи.

Отац је поступао са мном с хладном милошћом, мати готово није ни водила бриге о мени, и ако сем мене није имала деце: друге су бриге њу мориле. Мој отац, још млад и врло леп човек, оженио се њом из рачуна; она је била десет година старија од њега. Моја мати проводила је горак живот; непрестано се узбуђивала, била љубоморна, љутила се — али не у присуству мога оца; она га се јако бојала, а он се држао строго, хладно и одбијао од себе... Нисам видео човека већма отмено мирног, самопоузданог и неограниченог господара.

Никад нећу заборавити прве недеље, које сам у летњиковцу провео. Време је било дивно; преселили смо се из града 9 маја, на сами Никољ-дан. Ја сам се шетао час по врту нашег летњиковца, час по Нескучном, а час иза Ђерма. Понесем какву било књигу — предавање Кајданова на пример — али сам је ретко отварао, а више сам гласно говорио стихове, којих сам врзо много напамет знао. Крв је у мени кључала, а срце се стезало некако пријатно и чудно; све сам очекивао нешто и стрепио од нечега, свему се дивно и био као запета пушка. Манта се разиграла и облетала око јединих истих предмета, као што брегунице у зору облећу око торња. Био сам замашљен, тужан, чак сам и плакао; али и кроз сузе, и кроз тугу, изазвану час отпеваним стихом, час лепотом вечера, пробијало је као пролетња травка радосно осећање младога и бујнога живота.

Имао сам јахаћег коња; ја сам га и седлао и одлазио ма куд подалеко. Јахао сам трком и замашљао као да сам неки ритер на турниру. Како ли ми је пријатно дувао ветар у уши! А кад окренем лице к небу, примао сам његов блистави плавкасти сјај у своју раздрагану душу.

Сећам се, у то време лик жене, мисао о женској љубави готово ми се никад нису јасно у памети јављали, већ се у свему што сам мислио, у свему што сам осећао, крило полусазање, стидљиво предосећање нечега новог, неисказано пријатнога, женскога...

То предосећање, то очекивање свега ме је обузимало; ја сам њим дисао, оно се кретало у мојим жилама, у свакој капљи крви... [Било му је суђено да се убрзо испуни.

Наш летњиковац био је дрвена спахијска кућа са стубовима и са два ниска крила. У левом крилу била је смештена мала фабрика јевтиних тапета... Више пута сам одлазио тамо, да гледам како десетак мршавих, разбарушених дечака, испијена лица и у масним хаљинама, сваки час скачу на дрвене полуге, које притискују четвороугаоне крајеве пресе и на тај начин, својим слабачким телима, штампају шарене обрасце тапета. Десно крило било је празно и давало се под закуп. Једног дана — три недеље после деветог маја — капци тога крила отвориле се и указале се женска лица, — некаква породица у њ се доселила.

Сећам се, тога дана мати за ручком упита служитеља ко су наши суседи и чувши име кнегиње Засјекине, најпре као с неким поштовањем прошапта: „А, кнегиња!“ а после додаде: „Мора бити да је нека сиротица.“

— Дошли су на тројим најмљеним колима, — рече слуга понизно додајући јело; — својих кола немају, а и намештај им није никакав.

— Тако, — рече мати; — па то је и боље.

Отац је хладно погледа, она ућута.

Без сумње, кнегиња Засјекина и није била богата: крило, што је узела под закуп, било је тако опало, мало и ниско, да поле имућнији

људи не би пристали да се у њему настане. У осталом, ја сам то онда на једно ухо чуо, а на друго пустио. Кнежевско име имало је малу вредност код мене: ја сам недавно прочитао Шилерове „Разбојнике.“

II.

Имао сам навик у свако вече шврљам по врту с пунком у рукама и да вребам вране. Одавно сам ја мрзео те опрезне, грабљиве и лукаве тице. Тога дана, о ком хоћу да говорим, опет сам отишао у врт и узалудно обилазих све стазе (вране су ме познавале и само су издалека и уретко гакале) случајно се приближим ниској огради, што је одвајала наше имање од узаног комадића врта, који се иза крила надесно пружао и њему припадао. Ишао сам сагнуте главе. Наједанпут чујем неке гласове, погледом кроз плот и — просто се скаменим... Угледао сам необичан приказ.

На неколико корака од мене, на пропланку између цбунова зелене малине, стајала је ви-сока, витка девојка, у пругастој ружичастој хаљини и с белом марамом на глави. Око ње гурала су се четири млада човека, а она их је наизменце лупала по челу оним ситним сивим цветићима, чије име ја не знам, а који су деца добро познати. Ти цветићи претварају се у омање мехуре, који пуцају кад се њима удари о штогод тврдо. Млади људи су с великим уживањем подносили своје чело, а покрети девојке

(ја сам је са стране видео) били су тако чаробни, заповеднички, љупки, подсмешљиви и примамљиви, да ја умало нисам узвикнуо од дивљења и милине, и чини ми се све бих на свету дао, само да и мене ти дивни прстићи лупну по челу. Пушка ми исклизну на траву; ја све заборавих. Очима сам прождирио тај витки стас и врат, лепе руке и мало разбарушену плаву косу испод беле марамице, па оно полузатворено паметно око и трепавице и нежне образе испод њих.

— Младићу, еј младићу, — чу се нечиј глас близу мене: — зар је допуштено да се тако гледају туђе девојке?

Ја сав уздрхтах и чисто обамрех... Близу мене, иза оgrade, стајао је некакав човек, кратко ошишане црне косе, и подругљиво гледао у мене. У исти мах и девојка се окрете к мени... Ја угледах крупне, граорасте очи на живахном веселом лицу, — и цело то лице наједанпут задрхта, засмеја се, бели зуби блеснуше на њему, обрве се некако враголасто узвише... Ја се заплаших, докопах пушку и праћен звонким, али не пакосним, смехом утекох кући, јурнух у своју собу, пружих се на постељу и покрих лице рукама. Срце ми је просто скакало. било ми је и одвећ стидно, а и весело; осећао сам дотле непознато узбуђење.

Пошто сам се одморио, зачешљах се очеткам и одем на чај. Слика младе девојке непрестано ми је била пред очима; срце је престало играти, али се некако пријатно стезало.

— Шта је? — изненадно ме упита отац. — Јеси ли убио врану?

Ја хтедох све да му испричам, али се уздржах и само у себи осмехнух.

Кад сам хтео лећи да спавам ја се, ни сам не знам зашто, трипут окретох на једној нози, намазах се помадом, легох и сву ноћ сам као заклан спавао. Пред зору тренутно се пробудим, подигнем главу, усхићено погледам у наоколо, и опет заспим.

III.

„Како бих се с њима познао?“ била ми је прва мисао, чим сам се ујутру пробудио. Пречаја отишао сам у врт, али нисам пралазио огради сасвим близу и никог нисам видео. После чаја прошетало сам се неколико пута улицом испред летњиковца и издалека загледао у прозоре. Учинило ми се да је *њено* лице иза завесе и брзо сам се поплашено удаљио. „Ипак треба да се познам“, мислио сам ја узрујано шетајући се по песковитој пољани, што се простирала испред Нескучнога. „Али, питање је како?“ Сећао сам се најмањих ситница синоћњег виђења. Мени је, не знам зашто, остало најживље у памети како се она мени подсмевала... Али док сам се ја узбуђивао и кројио разне планове, судбина је за мене радила.

У мом одсуству мати ми је добила од нове суседе писмо на сивој хартији, запечаћено мрким воском, који се употребљава једино на поштан-

ским упутницама и на запушачима код јевтених вина. У том писму, написаном погрешним правописом и нечистим рукописом, кнегиња је молила моју матер да је узме у своју заштиту. Моја се мати, по речима кнегињиним, знала с људима од утицаја, од којих је зависила њена судбина и судбина њене деце, јер је она имала врло важне парнице. „Ја се квама обраћам, писала је она, као отмена госпођа котменој госпођи, уз то мени је пријатно користити се овим случајем.“ Завршивући писмо, она је молила моју матер за допуштење да је походи.

Ја сам затекао матер нерасположену; отац није био код куће и она није имала с ким да се посаветује. Не одговорити „отменој госпођи“, па још кнегињи, није се могло; а како да јој се одговори, мати није знала. Написати писамце француски чинило јој се неумесно. а у руском правопису и сама мати није била велики зналац; она је то знала и није хтела да се осрамоти. Она се обрадова мом доласку и одмах ми заповеди да одем кнегињи и усмено јој кажем да је моја мати, разуме се, увек готова да њеној светлости, према својој моћи, укаже услугу и моли је да изволи к њој у један сахат.

Несочекивано брзо испуњавање мојих тајних жеља и обрадова ме и уплаши; ипак ја не показах забуне, која ме је обузела, и најпре одох у своју собу, да метнем нову краватну и обучем реденгот; код куће сам још ишао у кратком капутућу с посувраћеном јачицом, и ако ми је то веома мучно било.

IV.

У тескобном и прљавом предсобљу, у које сам ушао дршћући целим телом, и ако сам се трудио да будем миран, дочека ме стар слуга, натмурена, бакарне боје лица, суморних као у свињчета очију и тако дубоких бора на челу и слепоочницама, каквих ја у свом животу нисам видео. Он је носио на тањиру оглодану ртеницу харинге, и затварајући ногом врата, што су водила у другу собу, оштро проговори:

— Шта желите?

— Је ли код куће кнегиња Засјекина? — упитах ја.

— Вонифати! — чу се иза врата крештав женски глас.

Слуга ми окрете леђа и ја угледах на његовој грбини јако излизану ливреју с једним јединим црвенкастим пуцетом с грбом. Он спусти тањир на под и уђе у собу.

— Јеси ли ишао у квартал? — проговори исти женски глас. Слуга нешто промрмља. А?... Неко је дошао? — чу се опет. — Суседни господичић? Лепо, реци му нека уђе.

— Изволите у салон, — рече слуга који се опет указа преда мном и узе тањир с пода.

Ја уђох у „салон.“

Нашао сам се у омањој и не баш сасвим чистој соби са сиротињским наменштајем, који као да је на брзу руку поређан. Крај прозора, на фотељи са одломљеним наслоном, сстела је

ружна, гологлава, жена око педесет година, у зеленој похабаној хаљини и са шареном вуненом марамом око врата. Њене мале црне очи просто се упише у мене.

Ја јој приђох и поклоних се.

— Имам ли част, да говорим са кнегињом Засјекином?

— Ја сам кнегиња Засјекина; а ви сте извесно син господина В.?

— Тако је. Дошао сам к вама с поруком од моје матере.

— Седите, молим вас. Вонифати! Јеси ли видео где су моји кључеви?

Ја казах госпођи Засјекиној одговор моје матере на њено писмо. Она ме саслуша лупкајући својим дебелим црвеним прстима по прозорској дасци; а кад ја сврших, она се још једном загледа у мене.

Врло добро; зацело ћу доћи, — рече она напослетку. — Како сте ви још млади! Колико вам је година, ако смем питати?

— Шеснаест, — одговорих ја и нехотице устежући се.

Кнегиња извади из шпага некакве исписане, масне хартије, поднесе их под нос и стаде претурати.

— Лепе године, — изненадно рече она, помичући се и вртећи се на столици. — А ви, молим вас, немојте се сибивати. Код мене је све просто.

„И сувише просто“, помислих ја, па и нехо-

тице се згадих, бацивши поглед на целу њену ружну особу.

У тај мах друга врата од салона нагло се отворише и на прагу се указа девојка, коју сам јуче у врту видео. Она подиже руку и преко лица прелете јој осмејак.

— А, ево и моје кћери, — рече кнегиња и лактом показа на њу. — Зиночка, ово је син нашега суседа, господина В. Како вам је име, ако смем питати?

— Владимир, — одговорих ја устајући и шапућући од узбуђења.

— А презиме?

— Петровић.

— Тако! Ја сам знала једног полицијског старешину, коме је такође било име Владимир Петровић. Вонифати! Немој тражити кључеве; кључеви су у мом шпагу.

Млада девојка, мало жмирећи и нагнувши главу на страну, непрестано је гледала у мене и као и пре смешила се.

— Ја сам већ видела мсије* Вољдјемара, — отпоче она. (Сребрнасти звук њенога гласа прође кроза ме с неком пријатном хладноћом). — Ви ћете ми допустити да вас тако зовем.

— Молим вас, — промуцах ја!

— Где то? — упита кнегиња.

Кнегињица не одговори матери.

— Имате ли сад посла? — упита она не спуштајући очију с мене.

— Баш никаква.

— Ходите, да ми помогнете вуницу размрсити. Хајдете у моју собу.

Она махну главом на ме и пође из салона. Ја се упутих за њом.

У соби, у коју уђосмо, био је мало лепши наменштај и с бољим укусом распоређен. У осталом, ја у том тренутку нисам могао готово ништа запазити; ја сам се као у сну кретао и осећао сам у целом свом телу неку до лудила силну милину.

Кнегињица седе, показујући ми столицу према себи, узе кануру црвене вунице, пажљиво је раздреши и метну ми је на руке. Све је она то радила ћутећи и с оним истим ведрим и враголастим осмехом на једва, једва развученим уснама. Она поче намотавати вуницу на преврћену карту и наједанпут ме погледа тако сјајним и проницљивим погледом. да ја и нехотице сагох главу. Кад јој се очи, већином полузашкиљене, свом ширином својом отворе, њено се лице сасвим измени, баш као да се светлост разлије по њему.

— Шта сте ви, мсије Вољдјемар, синоћ помислили о мени? — упита она после кратког ћутања. — Извесно сте ме осуђивали?

— Ја... кнегињице... ја нисам ништа мислио... како ја могу... — одговорих ја збуњено.

— Слушајте, — рече она на то. — Ви мене још не познајете: ја сам одвећ чудна; ја хоћу да ми се увек истина говори. Вама је, чула сам,

шеснаест година, а мени је двадесет и једна. Ви видите да сам ја много старија од вас, и зато ми морате свагда истину говорити... и слушати ме, — додаде она. — Гледајте у мене. Зашто ме не гледате?

Ја се још већма збуних, али ипак погледах у њу. Она се осмехну, али не пређашњим већ другим осмехом, који повлађује.

— Гледајте у мене, — благо рече она тишним гласом; — мени то није непријатно... — Ваше ми се лице допада; ја осећам да ћемо ми бити пријатељи. А допадам ли се ја вама? — упита она враголасто.

— Кнегињице.... — заустих ја.

— Прво, зовите ме Зинандом Александровом, а друго, каква је то навика код деце (она се поправи), код младих људи, да не говоре оно, што осећају. То код одраслих може поднети. Ја вам се допадам, је л' те?

И ако ми је било врло мило, што она са мношвом тако отворено говори, ипак ме је то мало увредило. Хтео сам да јој покажем, како она нема посла с дечком, и начинивши се, што је могуће, слободнији и озбиљнији рекнем: „Заиста, ви ми се, Зинаида Александровна, јако допадате, ја то нећу да кријем.

Она застајкујући климну главом неколико пута.

— Имате ли васпитача? — изненадно упита она.

— Не, ја већ одавно немам васпитача.

Ја сам лагао; још није било ни месец дана прошло откад сам се растао са својим Французом.

— О, јест, ја видим да сте ви сасвим одрастао младић.

Она ме овлаш удари по прстима.

— Држите руке право, — рече она и приљезно стаде намотавати клупче.

Ја се користих тим, што она није подизала очију, и стадох је разгледати, изнајпре кришом, а после све слободније и слободније. Њено лице учини ми се још лепше, него што ми се јуче учинило: све је на њему било веома фино, паметно и мило. Она је седела леђима окренута прозору, застртом белом завесом; сунчани зрак пробијао је кроз завесу и меком светлошћу обасјавао њену бујну златасту косу, чисти девојучки врат, повијена плећа и нежне мирне груди. Ја сам је гледао — и како ли ми је постала мила и драга! Мени се чинило као да је одавно знам и да ништа нисам знао, нити сам живео, док њу нисам познао. На њој је била угасита, већ изношена, хаљина и кецеља; ја бих, чини ми се, радо помиловао сваку бору те хаљине и кецеље. Врхови њених ципелица вирили су испод хаљине; ја бих с побожношћу клекао пред те ципелице....

„И сто, ја седим пред њом, мислио сам ја; познао сам се с њом... Боже мој, колико сам срећен!“ Од радости умало нисам скочио са столице, али сам само потапкао ногама као дете, кад се на нешто лакоми.

Било ми је добро као риби у води, и ја не

бих никада отишао из те собе, нити бих оставио то место.

Њени се капци полако подигоше и опет милосно засијаше преда мном њене сјајне очи и она се опет осмехну.

— Како ме ви гледате, — лагано рече она и попрети ми прстом.

Ја поцрвених.... „Она све разуме, она све види“, сену ми кроз главу. „А и како да све не разуме и не види!“

Наједанпут нешто залупа у другој соби — зазвекца сабља.

— Зина! — викну кнегиња из салона. — Бјеловзоров ти донео маче.

— Маче! — узвикну Зинаида, хитро скочи, баци клупче мени на крило и отрча из собе.

И ја устадох, спустих кануру вунице и клупче на прозорску даску, уђох у салон и у чуду стадох. Насред собе лежало је, раскречених шапа, пругасто маче; Зинаида је клечала крај њега и опрезно му подизала њушчицу. Крај кнегиње, заградивши скоро цео простор између прозора, стајао је плав, гргураве косе, делија хусар, румена лица и буљавих очију.

— Како је смешно! — рече Зинаида: — и очи му нису сиве, већ зелене, па како су му уши велике! Хвала вам, Викторс Јегорићу. Ви сте врло љубазни.

Хусар, у ком сам познао једног од оних младих људи, што сам јуче видео, осмехну се и поклони, при чему звекну мамузама и тресну сабљом.

— Ви сте синоћ изволели рећи, како бисте волели да имате пругасто маче са великим ушима... и ето, ја сам вам набавио. — Реч — закон.

Маче слабо маукну и поче њушити под.

— Оно је гладно, — узвикну Зинаида. — Воиифати! Соња! донесите млека.

Служавка, у старој жутој жаљини и с избледелом марамом око врата, уђе са зделом млека у руци и метну је пред маче. Маче се стресе, зажмури и стаде локати.

— Како му је румен језичић, — рече Зинаида, саже главу скоро до пода и стаде га са стране у сами нос загледати.

Маче се насити и поче прести и увијајући се чепати ножицама. Зинаида устаде, окрете се служавци и немарно рече:

— Изнеси га.

— За маче ручицу, — рече хусар, осмехнувши се и наже се целим својим снажним телом, јако утегнутим у нов мундир.

— Обе, — рече Зинаида, и пружи му обе руке.

И док их је он љубио, она је преко рамена у мене гледала.

Ја сам непомично стајао на једном истом месту и нисам знао да ли да се насмејем, да ли штогод да рекнем, или само да ћутим. Док ти ми изненадно, кроз отворена врата, паде у очи наш лаксј Фјодор. Он ми је давао знаке. Ја несвесно изиђох к њему.

— Шта ћеш? — упитах га.

— Мамица ме послала по вас, — рече он шапатом. — Она се љути, што се не враћате с одговором.

— Зар сам ја одавно овде?

— Више од сахата.

— Више од сахата! — и нехотице понових ја, вратих се у салон и стадох се клањати, повлачећи ноге по поду.

— Куда ћете? — упита ме кнегињца, погледавши ме иза хусара.

— Морам кући. И тако, ја ћу казати, — рекох ја старој: — да ћете ви у два сахата доћи к нама.

— Тако и кажите, злато моје.

Кнегиња журно извади бурмртицу и тако жестоко ушмркну бурмута, да ја чак уздрхтах.

— Тако и кажите, — понови она жмиркајући засузелим очима и стењући.

Ја се још једном поклоних, окретох се и изиђох с оним нелагодним осећањем, које обузме млада човека, кад зна да за њим гледају.

— Слушајте, мсије Вољдјемар, дођите нам почешће, — викну Зинаида и опет се засмеја.

„Што се она непрестано смеје?“ мислио сам ја, враћајући се кући праћен Фјодором, који ми ништа није говорио, већ је као с неким прекором ишао за мном.

Мати ме је покарала и чудила се шта сам ја тако дуго радио код те кнегиње. Ја јој ништа нисам одговарао и отишао сам у своју собу. Одједанпут обузе ме велика туга... С му-

ком сам се уздржавао од плача... Био сам љубоморан на хусара,

V.

Кнегиња је, као што је и обећала, дошла у походу мојој матери и није јој се допала. Ја нисам био присутан њиховом виђењу, али мати за ручком рече оцу да јој се чини та кнегиња Засјекина *femme très vulgaire*,¹⁾ да јој је веома досадила својим молбама да се заузме за њу код кнеза Серпија, да она има све некакве парнице и послове — *de vilaines affaires d'argent*²⁾ — и да је она, мора бити, нека велика сплеткашница. Мати је ипак додала како ју је, заједно с ћерком, позвала да сугра дође не ручак, (чувши речи „с ћерком“, ја забодох нос у тањир) јер је она крај свега тога, ипак суседа, па још и кнегиња.

На то мој отац рече матери, како се он сад сећа каква је то госпа, како је у младости знао покојнога кнеза Засјекина, одлично васпитаног, али лакомисленог и свађалицу човека; како су га у друштву звали „*le Parisien*“³⁾ зато, што је дуго живео у Паризу. Он је био врло богат, али је прокартао све своје имање и — не зна се зашто, мал' те не за љубав новца; у осталом он би могао и бољи избор учинити, додаде отац и хладно се осмехну — оженио се ћерком не-

¹⁾ Велика простакуша.

²⁾ Ружне новчане парнице.

³⁾ Парижанин.

каквог судског чиновника. А кад се оженио, упустио се у спекулације и сасвим пропао.

— Само да не иште новаца на зајам, — рече мати.

— То лако може бити, — мирно одговори отац. — Говори ли она француски?

— Врло рђаво.

— Хм. У осталом, то ништа не значи. Ти си ми, чини ми се, рекла да си и кћер њену позвала? Мене је неко уверавао да је она врло мила и образована девојка.

— А! Дакле она није на матер.

— Ни на оца, — одговори отац. — И он је био образован, али ограничен.

Мати уздахну и замисли се. Отац ућута. Мени је било веома нелагодно; док се тај разговор водио.

После ручка отишао сам у врт, али без пушке. Био сам се зарекао да не прилазим „врту Засјекиних“, али ме је неодољива сила тамо вукла — и није било забадава. Нисам се још ни приближио огради, кад угледах Зинаиду. Сад је била сама. Држала је у рукама књигу и лагано ишла по стази. Мене није ни погледала.

Ја је умало не пропустих да прође, али се предомислих и накашљах.

Она се осврте, али не стаде, само руком забаци плаву траку свог округлог сламнога шешира, погледа у мене, овлаш се осмехну и опет упре очи у књигу.

Ја скидох капу, тужно постајих мало на ме-

сту и с тешким срцем пођох даље. „Que suis-je pour elle?“*) помислих ја — Бог ће га знати зашто — на француском језику.

Познати кораци чуше се иза мене; ја се освртох: к мени је, својим брзим и лаким ходом, нишао отац.

— Је ли то кнегињица? — упита он.

— Кнегињица.

— А зар је ти знаш?

— Јутрос сам је код кнегиње видео.

Отац застаде, наједанпут окрете се на потпетицама и врати се. Кад би према Зинаиди, он јој се уљудно јави. И она се њему јави, али с неким малим чуђењем на лицу, и спусти књигу. Видео сам како га је очима пратила. Мој се отац свагда врло лепо одевао, по свом укусу и просто; али никад ми се није учинио његов стас виткији, никад му сиви шешир није лепше стајао на његовој, мало проређеној, коврцавој коси.

Ја се упутих Зинаиди, али она чак и не погледа на ме, већ опет подиже књигу и оде даље.

VI.

Цело вече и сутрашње јутро провео сам у неком тужном ћутању. Сећам се како сам покушао да радим, узео Кајданова, — али узалуд су промицали преда мношвом проређени редови и стране тога чувеног уџбеника. Десет пута уза-

*) Шта сам ја у њеним очима.

стопце прочитао сам речи: „Јулије Цезар одликовао се војничком смелости“, ништа нисам разумео и бацио сам књигу. Пред ручак опет сам се напомадио, опет сам обукао реденгот и везао кравату.

— Што ће ти то? — упита ме мати. — Ти још ниси студент, а Бог зна да ли ћеш и положити испит. Кратки капутић није ти давно начињен. Ваљда га нећеш бацити.

— Биће гостију, — готово очајно прошаптах ја.

— Чудна чуда! И то су ми неки гости!

Морало се покорити. Заменio сам реденгот кратким капутићем, али кравате нисам скинуо. Кнегиња с ћерком дође по сахата пре ручка. Старица је преко зелене, мени већ познате, хаљине пребацила жут шал и метнула на главу неку старинске моде капу са тракама као ватра црвеним. Она одмах отпоче разговор о својим меницама, стаде узмисати и тужити се на своју сиромаштину; „мољакала је“, али се није нимало снебивала, и сад је исто онако хучно шмркала бурмут, исто се онако слободно окретала и вртила на столаци. Њој као да није ни на ум падало, да је она кнегиња. Али се Зинаида опет држала одвећ поносито, готово охоло, као права кнегињица. На лицу јој се огледала хладна мирноћа и достојанственост. Ја је нисам познао; нисам познао ни њен поглед, ни осмех, и ако ми се и оваква, каква је била, учинила дивна. На њој је била лака хаљина од бареша са отво-

рено плавим цветићима; коса јој је, по енглеском начину, у дугим увојцима падала низ образе. Тако чешљање доликовало је њеном хладном изразу на лицу.

За ручком мој је отац седео крај ње и са, њему својственом, отменом и мирном уљудношћу забављао своју суседу. Он је по кадшто погледао у њу, и она је по кадшто погледала у њега, али тако чудно, готово непријатељски. Говорили су француски. Мене је, сећам се, изненадило како Зинаида правилно изговара.

За време ручка кнегиња се, као и пре, нимало није снебивала, много је јела и хвалила јела. Матери је очигледно била досадна и она јој је одговарала с неком тужном немарношћу. Отац се по кадшто малчице мрштио. Матери се ни Зинаида није допала.

— То је нека гордељивица, — говорила је она сутрадан. — И кад се помисли чим се она горди — *avec sa mine de grisette*!*)

— Види се да ти ниси виђала гризете, — рече отац.

— Хвала Богу!

— Разуме се, хвала Богу... само како можеш о њима свој суд давати?

На мене Зинаида није се ни освртала. Убрзо после ручка кнегиња се стаде праштати.

— Ја ћу се надати на вашу заштиту, Марија Николајевна и Петре Васиљићу, — отежући рече

*) Изгледа као млада радница која има љубавника

она матери и оцу. — Шта да се ради! Било, па и прошло. Ето и ја сам светлост, — додаде она с непријатним смехом: — али која вајда од господства кад се нема шта јести!

Отац јој се с поштовањем поклони и отпрати је до ходничких врата.

Ја сам стајао у свом кусом капутићу и у под гледао, баш као да сам на смрт осуђен. Понашање Зинаидино према мени сасвим ме је убило. Како ли се изненадих, кад ми она пролазећи крај мене, брзо и с пређашњом милоштом у очима шану:

— Дођите к нама у осам сахата. Слушајте, зацело дођите...

Ја тек што раширих руке, али она пребаци белу мараму преко главе и брзо изиде.

VII.

Тачно у осам сахата ја, у реденготу и с ушчешљаном косом навише, уђох у предсобље кухице, у којој је кнегиња становала. Стари слуга намрштено ме погледа и мрзовољно устаде с клупе. У салону чули су се весели гласови. Ја отворих врата и устукнух од чуда. Насред собе стајала је кнегињица на столици и пред собом држала мушки шешир; око столице гурали су се петорица људи. Они су се трудили да завуку руку у шешир, а она га је све више дизала и трескала њим. Кад мене угледа, она викну:

— Чекајте, чекајте! Ево новог госта; треба и њему дат цедуљу.

И лако скочивши са столице, ухвати ме за крај рукава: „Ходите, рече ми; што сте стали? Messieurs*), допустите да вас једног другом прикажем: ово је мсије Вољдјемар, син нашега суседа. А ово су, — додаде она окренувши се мени и редом показујући госте: — граф Малевски, доктор Лушин, песник Мајданов, капетан у оставци Нирмацки и хусар Бјеловзоров, кога сте већ видели. Молим вас да се волите и пазите.

Ја се толико застидех, да се и не поклоних. У доктору Лушину познао сам оног гаравога господина, који ме је онако немилосрдно у врту осрамотио. Остали су ми били непознати.

— Графе, — настави Зинаида: — напишите мсије Вољдјемару цедуљу.

— То није право, — одговори с малим пољским нагласком граф, врло леп и кицошки одевен црпوماњаст човек, изразитих црних очију, танка бела носа и с танким брчићима изнад мајушних уста. — Он није с нама играо фоте.

— Није право, — додаде Бјеловзоров, а с њим и господин, названи капетан у оставци, човек око својих четрдесет година, толико рохав, да је изгледао права ругоба, гргураве косе као у Арапина, мало погрбљен, кривоног и у незакопченој блузи без сполета.

— Пишите цедуљу кад вам се каже, — понови Зинаида. — Каква је то буна? Мсије Вољдјемар је први пут с нама и данас нема за њега закона. Никаква гунђања; пишите, ја тако хоћу.

*) Господо.

Граф слеже раменима, али послушно сагнувши главу, узео перо у белу прстењем урешену руку, оцепи парче хартије и поче на њему писати.

— Допустите да бар кажем господину Вољдјемару у чему је ствар, — отпоче подсмешљивим гласом Лушин: — јер је он сасвим збуњен. Видите, млади човече, ми играмо фоте; кнегињца је заслужила казну, и онај, коме допадне срећна цедуља, имаће право да јој пољуби ручицу. Јесте ли разумели, што сам вам казао?

Ја га само погледах и остадох стојећи као у заносу, а кнегињца опет скочи на столицу и наново поче трести шеширом. Сви потрчаше к њој, и ја за њима.

— Мајданове, — рече кнегињца високом младом човеку, сувоњава лица, малих кратковидих очију и са необично дугом црном косом; — ви, као песник, треба да будете великодушни и да уступите мсије Вољдјемару своју цедуљу, да би он имао два срећна случаја, место једног.

Али Мајданов одричући макну главом и затресе косом. Ја после свију спустих руку у шешир, узех цедуљу и развих је. Господе, шта се од мене учини, кад угледах на њој реч: пољубац!

— Пољубац! — узвикнух ја и нехотице.

— Браво! он је добио, — прихвати кнегињца. — Е, баш ми је мило.

Она сиђе са столице и тако ведро и нежно загледа ми се у лице, да у мени срце заигра.

— А је ли вама мило? — упита ме она.

— Мени?... — промуцах ја.

— Продајте ми вашу цедуљу, — изненадно трмну Бјеловзоров крај самог мог уха. — Даћу вам сто рубаља за њу.

Ја одговорих хусару тако љутитим погледом, да Зинаида запљеска длановима, а Лушин узвикну: „То је момак!“

— Али ја, као руковалац игре, — додаде он: — морам пазити да се сва правила испуне. Клекните, мсије Вољдјемар, на једно колено. Тако је код нас уобичајено.

Зинаида стаде преда ме, паже главу мало у страну, као да је хтела да ме боље разгледа, и достојанствено ми пружи руку. Мени паде магла на очи, ја хтедох да клекнем на једно колено, а клекох на оба и тако се неспретно дотакох Зинаидиних прстију, да огребох врх носа о њезин нокат.

— Добро је! — викну Лушин и поможе ми да устанем.

Игра фоте настави се. Зинаида ме намести крај себе. Какве све казне није она измишљала! Једном је, између осталог, морала представљати стату-у, и она изабра за постоље ружнога Нирмацког и рече му да легне потрбушке, па још да савије главу на груди. Смех није ни за тренутак престајао. Мени, усамљено и озбиљно васпитаном дечку, одраслом у угледној господској кући, од те хуке и буке, од те без устручавања, готово плаховите, веселости, од тога што сам први пут запао у друштво непознатих људи, од свега тога заврте ми се у глави.

Просто сам се опно као од вина. Почео сам се смејати и брбљати гласније од других, тако гласно, да чак стара кнегиња, која је седела у другој соби с некаквим судским чиновником од Иверских вратница, кога је ради саветовања била позвала, изиђе да ме види. Али сам ја био тако срећан, да штого се каже, нисам ни брком мрдноу и нисам ни гроша давао ни за чиј подсмех, ни за чије попреке погледе.

Зинаида је и даље указивала мени особиту пажњу и није ме пуштала од себе. При једној казни пало ми је у део да седим с њом наредо и да се покријемо једном истом свиленом марамом: требало је да јој кажем *своју тајну*, Сећам се како су се обе наше главе одједном обреле у загушљивој, полупрозечној и мирисавој помрчини; како су се у тој помрчини њене очи близу и благо сијале; како је врео дах излазио из њених отворених уста и зуби јој се видели, а крајеви њене косе голицили ме и пекли. Ја сам ћутао. Она се тајанствено и враголасто осмехивала и на крају крајева ми шапула: „Дакле, шта је?“ а ја сам и руменио, и смејао се, и окретао главу од ње, и једва дисао.

Игра фоте постаде нам досадна; почесмо играти прстена. Боже мој, какво сам усхићење осетио, кад сам забленувши се некуд добио од ње јак и осетан ударац по прстима! и како ли сам се после нарочито градио забленут, а она ме пецкала, али није дизала намештених руку.

Шта све нисмо тога вечера радили! И на клавиру смо свирали, и певали, и играли, и

представљали цигански логор. Нирмацког су обукли као медведа и напојили га сланом водом. Граф Малевски показивао нам је разне вештине с картама и заврши тим, што спаковавши карте подели себи за вист све адуте, на што је Лушин „имао част да му честита.“ Мајданов нам је декламовао одломке из свога спева „Убилац“ (ствар се догађала у највећем јеку романтизма), који је намеравао издати у црном оквиру с насловом од крвавих слова. Судском чиновнику од Иверских вратница украли су шешир с колена и натерали га да, као откуп, понигра козачки. Старом Вонифатију натакли су женску капицу, а кнегињица је метнула мушки шешир... Не може се све ни изређати.

Једини Бјеловзоров, намрштен и љутит, стајао је непрестано у крају... По кадито му се очи закрваве, он се сав зацрвени и чинило вам се, ето сад ће јурнути на нас и као иверје разбацати нас на све стране; али је кнегињица погледала на њ, претила му прстом и он се опет повлачно у свој кут.

Напоследку се преморисмо. Кнегиња и ако је, како је сама говорила, била издржљива — никаква дрека није јој досађивала — ипак је осетила умор и желела да се одмори. У два наест сахата донесоше вечеру, а то је било парче старог сувог сира и некакви хладни пирожчићи са сецканом шунком, који су се мени учинили слађи од свих пастета. Вина је било само једна боца, па и она је изгледала некако

чудна: мрколаста са широким грлићем, а вино је у њој било ружичасто. У осталом, нико га није ни пио.

Уморан и малакшао од среће изишао сам из кућице. На растанку Зинаида ми чврсто стеже руку и опет се загонетно осмехну.

Тежак и влажан поћни ваздух дуњу ми у зажарено лице. Изгледало је да се спрема непогода: црни обраци расли су и клизили понебу; јасно се видело како мењају своје чађаве облике. Ветрић је узнемирено дрхтао кроз густо дрвеће; негде далеко, на хоризонту, баш као у себи тутаљала је љутито и потмуло грмљавина.

Преко споредних степеница лагано стигнем до своје собе. Мој слуга спавао је на поду и ја сам га морао прекорачити. Он се пробуди, угледа ме и рече како се мати опет наљутила на ме и како је опет хтела да пошље по мене, али јој отац није дао. (Ја никад нисам отишао на спавање, а да се не опростим с њом и да је не замолим за благослов). Што би, би!

Ја рекох слуги да ћу се сам скинути и лећи, и угасих свећу. Али нити сам се скинуо, нити сам легао.

Присео сам на столицу и дуго, као очарао, седео. То, што сам осећао, било је одвећ ново и одвећ пријатно... Седео сам, овлаш се освртао и не мичући се лагано дисао и само по кадишто или се ћутке смејао сећајући се свега, или ме изнутра обузимала је за, кад помислим како сам заљубљен и како сво ње, сво те љубави. Лице

Занаидино лагано је пловило преда мном по мраку — пловило и није отпловило; усне су јој се исто онако загонетно осмехивале, очи су гледале замишљено и нежно... као у оном тренутку, кад сам се с њом растао. Напоследку устанем, на прстима дођем до постеље и не свлачећи се лагано спустим главу на узглавник, као бојећи се да јаким покретом не узнемирим оно, чим сам био сав обузет...

Легао сам, али нисам чак ни очију склопио. Убрзо опазим да у мојој собу непрестано упадају некакви слаби одблесци... Придигнем се и погледам на прозор. Његов оквир јасно се издвајао од тајанствено и нејасно беласавих окана. „Непогода“, помислих ја, и заиста је била непогода; али је она одвде далеко пролазила тако, да се ни грмљавина није чула, само су по небу севале бледе, дуге, баш као разгранате муње. Оне нису толико севале, колико су трепериле и трзале се као крило у тице, што мањкава.

Ја сам устао, пришао прозору и простајао тамо до јутра... Муње нису ни за тренутак престајале; била је како се у народу зове *врапчија ноћ*.^{*} Гледао сам мртво пешчано поље, мрачну грдосију Нескучнога врта, жућкасте фасаде удаљених зграда које, рекао би, уздрхте при сваком слабом севању... Гледао сам и писам могао очију одвојити. Те тихе муње, та слаба светлуцања, чини ми се, одговарала су оним темним и тајним усхићењима, која су тако исто с часа на

* Мрачна августовска ноћ.

час пламуцала у мени. Јутро се поче помањати; својим руменим колутима указа се зора. Што се сунце више приближавало, и муње су постајале све блеђе и краће; оне су све ређе и ређе трепериле и напоследку их несташе: јасна и права светлост осванулог дана поплави их.

И у мени је мојих муња нестало. Осетио сам јак умор и умирење... али је лик Зинандин и даље господарећи лебдео над мојом душом. Само што је и он сам, тај лик, изгледао умиренији: као лабуд кад полети из барских трава, тако се и њен лик одвојио од других ружних фигура што су га окружавале и ја, хотећи да заспим, последњи пут сам клекао преда њ, праштајући се с њим с поверљивом неизмерно љубављу...

О. тиха осећања, благи звуци, безазлености и умирење узбуђене душе, заносна радости првог миља љубави, — где сте ви? где сте ви?

VIII.

Сутрадан, кад сам изјутра отишао на чај, мати ме је мање покарала, него што сам ја очекивао, и терала ме је да јој испричам како сам се синоћ провео. Ја сам јој кратко одговарао, изостављајући многе појединости, и трудио сам се да свему дам потпуно невин изглед,

— Ипак, то није свет *comme il faut*^{*)}, — рече мати, — и ти немаш никаква посла да к њима трчкараш, место што би требало да се за испит спреман и радиш.

^{*)} Као што треба.

Како сам знао да се сва брига материна о мом раду ограничава на то мало речи, нисам ни нашао за вредно да јој одговарам; али после чаја отац ме узе под руку, и отишавши са мном у врт, натера ме да му испричам све, што сам код Засјекиних видео.

Необичан је утицај имао мој отац на мене — и чудни су били наши односи. Он се скоро није ни бавио мојим васпитањем, али никад није викао на мене; поштовао је моју слободу, — он је чак био, ако се тако може рећи, уљудан према мени... само није допуштао да му будем близак. Ја сам га волео и с уживањем гледао у њега; он ми се чинио узор правога човека, — и Боже мој, како бих се страсно приљубио к њему, да нисам непрестано осећао његову руку, која ме одбија! Али кад год је хтео, умео је готово у тренутку, једном речју, једним покретом пробудити у мени неограничено поверење према себи. Моја се душа отварала, ја сам ћеретао с њим као са разумним другом, као са благим наставником... Затим ме исто тако изненадно остави, — и његова рука опет ме одбије, милосно и благо, али ме ипак одбије.

Понекад се развесели и онда је био готов да скаче и да се игра са мном као дечак (он је волео сва јака телесна кретања). Једанпут, један једини пут, он ме је помиловао тако нежно да ја у мало нисам заплакао... Али и његова веселост и нежност ишчезавале су не оставивши никаква трага и то што се међу

нама дешавало, није ми давало никакве наде на будућност, — просто као да сам све то у сну видео. Дешавало се, ја се загледам у његово паметно, лепо, ведро лице... срце ми задршће и све моје биће повуче ме к њему... а он, баш као да осети шта се у мени дешава, мимогред ме потапка по образу, па или оде, или се забави ма чим, или постане сав хладан, како је само он умео охладнети, и ја се одмах скуњив и тако исто охладним. Ретки наступи његове нежности према мени нису били изазвани мојим немим, али разумљивим, молбама; они су свагда изненадно наплазили. Размишљајући доцније о карактеру мога оца, дошао сам до тога закључка, да њему није било стало до мене, ни до породичног живота; друго је он волео, и тим се другим потпуно наслађавао.

— Сам узимај, што можеш, а у туђе руке не даји се; буди сам свој, у том је сва вештина живота, — рекао ми је он једанпут.

Други пут ја, као млад демократа, упустио сам се у расуђивање о слободи (он је тај дан био, како сам ја то звао, „добар“ и онда се могло говорити с њим, о чем се год хтелo).

— Слобода, — прихвати он; — а знаш ли ти шта може човеку дати слободу?

— Шта?

— Воља, своја воља; она може дати и власт, која је боља од слободе. Знај хтети, па ћеш бити и слободан и заповедаћеш.

Мој је отац пре свега и највише од свега волео да живи, — и живео је.... Може бити он је предосећао да му није суђено да се дуго користи „варљивим“ животом: он је умро у четрдесетдругој години.

Ја сам потанко испричао оцу о својој походи Засјенкинима. Он ме је полупакљиво, полурасејано слушао, седећи на клупи и шарајући бичем по песку. Он се по каткад осмехивао, некако ведро и весело погледао у мене и задиркивао ме кратким питањима и примедбама. У почетку ја се нисам усуђивао ни име Зинаидино да поменем, али се нисам могао уздржати и почео сам је прекомерно узносити. Отац се непрестано смешкао. Напоследку се замисли, протеже се и устаде.

Сетио сам се како је, излазећи из куће, наредио да му оседлају коња. Он је био одличан јахач и умео је — много раније од Реор — укроћивати и саме дивље коње.

— Могу ли и ја, татице, поћи с тобом? — упитах га ја.

— Не, одговори он, а лице му д'би обичан, — немарно умиљат израз. — Иди сам, ако хоћеш, а кочијану реци да ја нећу ићи.

Он ми окрете леђа и брзо оде. Ја сам гледао за њим, — њега нестане иза капије. Видео сам како му шешир промиче поред ограда; он уђе к Засјекиним.

Код њих није остао више од сахата, али је одмах отишао у град и тек се увече вратио.

После ручка и ја одем Засјекиним. У салону затекнем стару кнегињу саму. Кад ме угледа, она се врхом плетиваче почеша по глави испод капице и изненадно ме упита могу ли јој преписати једну молбу.

Врло радо, — одговорих ја, и седох на крајичак столице.

— Само пазите, пишите крупнијим словима, — рече кнегиња додајући ми прљав лист хартије. — А да ли ћете моћи, злато моје, данас преписати?

— Данас ћу преписати.

Врата од друге собе једва се отворили и појави се лице Зинаидино бледо, замишљено, са немарно забаченом косом назад. Она ме погледа крупним хладним очима и лагано затвори врата.

— Зина, еј Зина! — викну старица. Зинаида се не одазва.

Ја сам однео старичину молбу и цело сам вече над њом провео.

IX.

Моја „страст“ отпочела је тога дана. Ја сам, сећам се, тада осетио нешто слично оном, што мора осетити човек, кад ступа у службу. Ја већ више нисам био безазлен млад дечак; ја сам био заљубљен. Рекао сам да је тога дана отпочела моја страст, а могао бих одмах додати да су тога истога дана и моје муке отпочеле. Туга ме је морила, кад није било Зинаиде са мном,

ништа ми није ишло у главу, ништа ми није за руком полазило, по цео дан сам само о њој мислио. Туговао сам, али и крај ње није ми било лакше. Био сам љубоморан, увиђао сам своју незнатност, глупо сам се дурио и глупо понизно био услужан — па ипак ме је неодољива сила вукла к њој, и сваки пут сам и нехотице дрхтао од среће, кад сам прекорачивао праг њене собе.

Зинаида се одмах досетила, да сам ја у њу заљубљен — та мени није ни на ум падало, да то кријем — она је збијала шалу са мојом страшћу, титрала се са мнош, мазича ме и мучила. Милина је бити једини извор, неограничени и неодговорни узрок огромне радости и најдубље туге за другог, — а ја сам у Зинаидиним рукама био мек као восак. У осталом, нисам се ја једини у њу заљубио; сви људи, који су јој у кућу долазили, били су луди за њом, и она их је све на ланцу држала крај својих ногу. Њу је забављало да у њима буди час наду, час страховање, да окреће њима по својој вољи (то је она називала куцати људма једног о другог), а њима није ни на ум падало да се противе и радо су јој се покоравали.

У свему њеном бићу, живахном и лепом, била је некаква особито привлачна мешавина препредености и безбрижности, извештачености и простоте, мирноће и несташности; у свему, што је она радила или говорила, у сваком њеном покрету огледала се фина, љупка привлач-

ност, у свему се јављала особита, живахна сила. И лице јој се непрестано мењало, и оно је треперило: на њему се готово у исти мах огледала подругливост, замишљеност и страст. Најразличнија осећања, лака и брза, као сенке облака у сунчани ветровити дан, непрестано су јој прелетала преко очију и усана.

Сваки од њених обожаваалаца био јој је потребан. Бјеловзоров, кога је она називала неки пут „мој звер“, а неки пут само „мој“, радо би за њу и у ватру скочио. Како се није падао на своје умне подобности и друге лепе особине, он јој је непрестано нудио да се ожени њом, наговештавајући јој како други само празне разговоре воде. Мајданов је одговарао поетским струнама њене душе. Човек доста хладан, као што су скоро сви писци, он ју је непрестано уверавао, а можда и самог себе, како је обожава и опевао је у бескрајно дугим стиховима, које јој је читао с неким неприродним и искреним одушевљењем. Она му је била и наклоњена и малчице се му се подсмевала; слабо му је веровала, и наслушавши се његових љубавних излива, нагонила га је да чита Пушкина, да би се, како је она говорила, ваздух очистио. Лушин, подруглив и на језику циничан доктор, знао ју је најбоље од свих и волео је више од свих, и ако ју је нападао и у очи и иза леђа. Она га је поштовала, али му није попуштала, и каткад с особито злурадним задовољством давала му је да осети, како је и он у њеним рукама.

— Ја сам кокета, ја сам без срца. ја сам глумачка природа, — рекла му је она једанпут преда мном: — лепо, дајте ми руку, ја ћу у њу забости чиоду; вас ће бити стид од овог младог човека, вас ће болети, па ипак ћете се ви, искрени човече, смејати.

Лушин поцрвени, окрете се од ње, уједе се за усне, али јој на крају крајева пружи руку. Она га убоде, а он се збиља поче смејати,.. И она се смејала, забадајући чиоду доста дубоко и завирујући му у очи, које је он узалуд окретао на све стране.

Најтеже ми је било разумети односе, који су постојали између Зинаиде и графа Малевског. Он је био леп, умешан и паметан, али је код њега било нечега сумњивог, нечега лажнога, што сам и ја, дечак од шеснаест година, уочио и чудно сам се како Зинаида није то опажала, а може бити она је и опажала ту лаж, али је се није гнушала. Рђаво васпитање, чудна познанства и навике, стално присуство матере, сиромаштво и неред у кући, све почев од саме слободе, којом се млада девојка користила, од сазнања своје надмоћности над свима људима, што је окружавају — све је то у њој развило неку полупрезриву немарност и попустљивост. Дешавало се, ма шта се догодило — уђе ли Вонифати и јави да је шећера нестало, обелодани ли с? каква гнусна сплетка, посвађају ли се гости — она само затресе својим увојцима и рекне: „То су ситнице,“ и мало се киди.

Али у мени сва крв узаври, кад Малевски подмукло клатећи се, као лисац, приђе к њој, елегантно се ослони на наслон њене столице и почне јој на ухо шаптати и надувено и умиљавајући се осмехивати се, а она скрсти руке на грудима, пажљиво гледа у њега па и сама се смењка и маше главом.

— Какво задовољство имате, да примате господина Малевског? — упиташ је ја једном.

— Он има тако лепе брчиће, — одговори она. — У томе се ви не разумете.

— Да ви не мислите, да сам ја у њега заљубљена? — рече ми она другом приликом. — Не, ја не могу волети такве, које морам с васине гледати. Мени треба такав, који би мене савладао... Али, Бог је милостив, на таквог нећу наићи. Нећу пасти ни у чије руке; не, нећу!

— Дакле, ви никада нећете заволети?

— А вас? Зар ја вас не волим? — рече она и удари ме по носу крајичком рукавице.

Јест, Зинаида је збијала велику шалу са мном. За три недеље виђао сам је сваки дан, — и шта све није она радила са мном! К нама је ретко долазила, а није ми то ни било жао: она је у нашој кући постајала госпођица кнегињина, — и ја сам је избегавао. Бојао сам се да се не одам пред матером; она нимало није марила Зинаиду. Оца се нисам много бојао; он баш као да ме није ни опажао, а с њом је мало говорио, али некако особито паметно и значајно.

Ја нити сам радио, ни читао. — чак се нисам ни шетао по околини, нити сам јахао. Као буба, кад је привежу за ногу, непрестано сам облетао око омиљене кућице; чинило ми се остао бих тамо до века... али то није могло бити: мати је гунђала на мене, а неки пут ме је и Зинаида терала. Тада сам се ја затварао у своју собу, или одлазио чак на крај врта, пео се на остатак развалине од високе, камените, стаклене баште и обесивши ноге низа зид, што изилази на пут, сахатима седео и гледао, гледао, а ништа нисам видео. Украј мене, по прашљивој коприви, лено су прелетали бели лептири; дрски врабац слегао је недалеко од мене на полуизломљену црвену циглу, досадно ћирикао и раширивши репић непрестано се целим телом вртео. Још и сад опрезне вране изретка су гакале стојећи високо, високо на оголелом врху брезе: сунце и ветар тихо су треперили између њених ретких гранчица. Тих и тужан звук звона са Донског манастира по кадшто је допирао до мене, а ја сам седео, гледао и слушао и свега ме је обузимало неко безимено осећање, у ком је било све: и туга и радост, и наслуђивање будућности, и жеља и страх од живота. Али ја тада ништа од тога нисам разумевао, и не бих умео дати име ничему том, што се у мени јављало — или би све то назвао једним именом — именом Зинанде.

А Зинаида се непрестано играла мноме, као

мачка мишем. Она је час кокетовала са мном, и ја сам се узбуђивао и топио од милине; час ме изненадно отурала од себе, а ја се нисам смео приближити к њој, нити сам смео у њу погледати.

Сећам се, како је неколико дана узастопце била врло хладна према мени, и ја сам изгубио сву храброст и, бојажљиво свраћајући нивој кућници, гледао да сам ближе старој кнегињи, и ако је она баш у то време грдила и драла се, — њени менични послови рђаво су ишли, и она је већ двапут имала подужки разговор с чланом полиције.

Једном пролазећи у врту крај познате оgrade угледам Зинаиду. Она је подбочивши се рукама седела на трави и ни мицала се није. Ја хтедох да се обазриво удаљим, али она подиже главу и даде ми заповеднички знак. Ја брзо прескочих ограду и радосно потрчах к њој, али ме она погледом заустави и показа ми на путању, што је била на два корака од ње. У забуни и не знајући шта да радим, ја клекох на крај путање. Она је била тако бледа, тако горка туга, тако силан умор огледали су се у свакој њеној црти, да се у мени стеже срце и ја и нехотице прошаптах:

— Шта вам је?

Зинаида пружи руку, откиде некакву травку, загризе је и баци далеко.

— Ви мене много волите? — упита она напоследку. — Је ли тако?

Ја ништа не одговорих, — а и зашто да одговарам?

— Тако је, — понови она непрестано гледајући у мене. — Тако је. Исте очи. — додаде она, замисли се и покри очи рукама. — Све ми је омрзнуло, — прошапта она; — отишла бих на крај света; не могу ја то поднети, не могу савладати... И шта ме чека у будућности!... Ах, тешко ми је... Боже мој, како ми је тешко!

— Због чега? — упиташ ја бојаљливо.

Зинаида ми не одговори, само слеже раменима. Ја сам и даље клечао и с дубоком тугом гледао у њу. Свака њена реч просто ми се у срце урезала. У том тренутку ја бих, чини ми се, и свој живот дао, само да она не тугује. Ја сам гледао у њу, и, никако не разумевајући од чега јој је тешко, живо замислио како је она у настанку неиздржљивог јада отишла у врт и пала на земљу као покошена. Унаоколо је било и светло и зелено; ветар је шуштао кроз лишће и по каткад повијао дугачку границу малине изнад главе Зинаидине. Негде су голубови гукали, а пчеле су, летећи ниско по реткој трави, зујале. Горе се нежно плавило небо, — а ја сам био веома тужан.

— Изговорите ми какве било стихове, — полугласно рече Зинаида и ослони се на руку. — Ја волим кад ви стихове говорите. Ви певате, али ништа не мари, то је због младости. Изговорите ми: „На бреговима Грузије“. Само најпре седите.

Ја седох и изговорих: „На бреговима Грузије“..

— „Што се не воли, оно се и не може“, — понови Зинаида. — Ето, у чему је поезија лепа: она нам говори оно, чега нема, и то је не само лепше од онога, што постоји, него чак више личи на истину... Што се не воли, оно се и не може, — а хтелo би се, али се не може.

Она опет ућута, наједанпут прену се и устаде.

— Хајдемо. С мамом седи Мајданов. Донео ми је свој спев, а ја сам га оставила. Он је сад тако исто ожалостићен... Шта да се ради!... Ви ћете кадгод дознати... само се не љутите на мене.

Зинаида ми журно стеже руку и похита преда мном. Вратисмо се у кућицу. Мајданов нам узе читати свога, тек наштампаног, „Убилица“, али га ја нисам слушао. Он је певајући и узвикујући изговарао своје четворостопне јамбе, ритми су се ређали и одјекивали као дахире празно и разлежући се, а ја сам непрестано гледао у Зинаиду и непрестано се трудио да разумем, шта значе њене последње речи.

„Или, може бити, тајни супарник.“

„Тебе је изненадно победио?“ — наједанпут узвикну Мајданов кроз нос, а моје се очи сусретоше са Зинаидиним очима; она их спусти и малчице порумени. Ја видех како она порумени и охладних од страха. Ја сам већ и пре био љубоморан на њу, али ми тек у том тренутку сену мисао кроз главу, да је она неког заволела. „Боже мој, она се заљубила!“

X.

Праве моје муке отпочеле су од тога трепутка. Ја сам лупао главу, мислио, размишљао и непрекидно, и ако колико се могло тајно, мотрио на Зинаиду. Она се променила — то је било очигледно. Сама је одлазила у шетњу и дуго је шетала. По неки пут није ни излазила пред госте; сахатима је седела у својој соби. То се пре код ње није дешавало. Ја сам одједном постао — или ми се чинило да сам постао — необично проницљив. „Да није овај?“ „или онај други?“ питао сам се ја, узнемирено прелазећи мислима од једног њеног обожаваоца до другог. Граф Малевски (и ако сам се ја за Зинаиду стидео да то признам) у тајности чинио ми се опаснији од других.

Моје мотрење није видело даље од носа, а моја обазривост извесно ни за ког није остала тајна; бар доктор Лушин убрзо ме је увребао. У осталом, и он се у последње време променио: омршавио је, смејао се као и пре често, али некако потмулије, пакосније и краће, — несавладљива, нервозна јеткост заменила је код њега пређашњу лаку подругљивост и надувени цинизам.

— Што се ви младићу, непрестано овуда врзете? — рече ми он једном, кад смо били сами у салону код Засјекиних. (Кнегињца се још није вратила из шетње, а крештави глас кнегињин разлегао се у собици на тавану;

она се свађала са служзвком). — Требало би да учите, да радите, док сте још млади, — а ви шта чините?

— Ви не знате да ли ја код куће радим, — одговорих му ја доста надувено, али и збуњено

— Какав рад! Није то вама у памети. Оно, нема спора... тако се што и дешава у вашим годинама. Али вам је избор одвећ несрећан. Зар ви не видите каква је ово кућа?

— Ја вас не разумем, — рекох ја.

— Не разумете? Тим горе по вас. Ја сматрам за дужност да вас опоменем. Ми, стари бећари, можемо овамо долазити. Шта ће нам бити? Ми смо људи очврсли, ни чим нам не можеш нахудити, а ваша је кожа још нежна; овде је за вас нездрав ваздух — верујте ми — можете се заразити.

— Како то?

— Па тако. Зар сте ви сад здрави? Зар сте ви у нормалном стању? Зар је вама то, што сад осећате, корисно, добро?

— Па шта ја осећам? — рекох ја, а у души сам признавао да доктор има право.

— Ех, младићу, младићу, — настави доктор таквим гласом, као да се у тој речи налази нешто одвећ увредљиво за мене: — откуд се ви можете претварати? Та у вас је, хвала Богу, још што у души, то и на лицу. У осталом нашто трошити речи? И ја сам не бих овамо долазио, да нисам... (доктор стеже зубе...) да нисам овако настран човек, Само се чудим како ви, тако паметни, не видите шта се око вас дешава?

— А шта се то дешава? — прихватих ја и сав се у ухо претворих.

Доктор ме погледа с неким подругливим сажалавањем.

— Красан сам ја, — проговори он, тако рећи, за себе: — велика је вајда да му о том говорим. Једном речју, — додаде он јачим гласом: — Опет вам кажем: овдашња атмосфера није за вас. Вама је овде пријатно, и Бог те пита шта још! Ама и у стакленој башти лепо мирише, али не ваља у њој становати. Послушајте ви мене, латите се опет Кајданова.

Кнегиња уђе и стаде се жалити доктору на зубобољу. Мало после и Зинаида дође.

Ето, докторе, ви је покарајте, — рече кнегиња. — По цео дан пије воду с ледом. Зар је то за њу здраво код њених слабих груди?

— Зашто то радите? — упита Лушин.

— А шта ми може од тога бити?

— Шта? Можете назепсти и умрети.

— Збиља? Та не може бити? Е па шта, — тамо и води пут.

— Гле сад! — прогунђа доктор.

Кнегиња изиђе.

— Гле сад, понови Зинаида. — А зар је тако весело живети? Погледајте око себе... Шта је? је ли лепо? Или ви мислите да ја то не разумем, не осећам? Мени чини задовољство да пијем воду с ледом, и ви ме можете озбиљно уверавати, да озакав живот вреди да се не из-

лаже опасности за једну кап задовољства, — а већ о срећи да и не говорим.

— Наравно, то је ђуд и независност. — до-
бацци Лушини... Те две речи вас и упропашћују,
све је вама биће у тим двома речима.

Зинаида се првoзно насмеја.

— Одоцнили сте с новостима, драги докторе.
Рђаво мотрите, изостајете. Метните наочари.
Није мени сад до ђуди. Вас заварати, себе за-
варати... И то ми је весело! А што се тиче не-
зависности... Мсије Вољдјемар, — изненадно
викну Зинаида и лупи ногом, — не градите тако
тужно лице. Ја не могу да трпим, кад ме неко
сажаљава.

Она брзо изиђе.

— Нездрава је, нездрава за вас, младићу, ов-
дашња атмосфера, — још једном рече ми Лушин.

XI.

Тoга дана, у вече, искупише се обични гости
код Засјекиних, и ја сам био међу њима.

Разговор се поведе о спеву Мајдановљевог;
Зинаида га је искрено хвалила.

— Али знате шта? — рече му она: — кад
бих ја била песник, ја бих узимала друге теме.
Може бити све су то бесмислице, — али мени
по кадишто падну на ум чудне мисли, особито
пред зору, кад ми се не спава и кад се небо
почне руменити и плавити... Ја бих, на пример...
Ви ми се нећете смејати?

— Нећемо, нећемо! — повикасмо ми сви у глас.

— Ја бих, — настави она скрстивши руке на прси и упревши поглед у даљину: — ја бих замислила читаву гомилу младих девојака, како ноћу, у великој лађи, плове по тихој реци. Месеца сија, а оне све у белој одећи и с венцима од белог цвећа, певају знате нешто налик на химну.

— Разумем, разумем, наставите, — рече значајно и сањалачки Мајданов.

— Наједанпут, на обали, хука, смех, зубље, дахире. То гомила баханткиња трчи певајући и вичући. То је већ ваш посао, господине песниче, да слику живо представите... само ја бих хтела да зубље буду црвене и да се јако диме, да се очи у баханткиња блистају испод венаца, а венци морају бити угасити. Не заборавите ни тигарске коже, ни пехаре, ни злато, много злата.

— Где треба да буде злато? — упита Мајданов забацујући назад своју, као пруће праву, косу и ширећи ноздрве.

— Где? На раменима, на рукама, на ногама, свуд. Кажу, да су жене у старо доба носиле златне гривне на ножним чланцима. Баханткиње зову к себи девојке из лађе. Девојке су престале да певају химну; оне не могу да је наставе, али се не мичу; река их носи обали. И гле, једна од њих наједанпут се почиње лагано дизати.. То се мора лепо описати како она, обасјана месечином, лагано устаје, и како се њене другарице плаше... Она прекорачи ограду лађе, баханткиње је окруже, одвуку у ноћ, у мрак...

Ту опишите како се дим облацима диже и како се све ујединило. Само се чује њихова цика, а њен венчић стоји на обали.

Зинаида ућута.

„О, она је заволела!“ — опет помислих ја.

— И сато то? — упита Мајданов.

— Само то, — одговори она.

— То не може бити тема за читав спев, — зналачки додаде он; — али за лирску песму ја ћу се вашом мишљу користити.

— Је ли у романтичном облику? — упита Малевски.

— Разуме се, у романтичном, и то Бајрономском облику.

— По мом мишљењу, Иго је бољи од Бајрона, занимљиви је, — немарно добаци млади граф.

— Иго је писац првога реда, — одговори Мајданов: — и мој пријатељ Тонкошејев у свом шпањолском роману Ел-Тровадор...

— Ах, је ли то она књига с преврнутим упитним знацима? — прекиде га Зинаида.

— Јест. Такав је обичај код Шпањолаца. Хтео сам рећи да Тонкошејев..

— Ама ви ћете опет почети препирку о класицизму и романтизму, — по други пут прекиде га Зинаида. — Боље, хајде да играмо...

— Је ли фоте? — прихвати Лушин.

— Не, фоте је досадно; играћемо поређења. (Ову је игру Зинаида измислила: изговори се име каквог било предмета и сваки се труди да га с чимгод пореди, а онај који најбоље поре-

ђење нађе, добије награду). Она приђе прозору. Сунце тек што се смирило; високо на небу видели су се дуги, црвени облаци.

— На што личе они облаци? — упита Зинаида, па и не сачекавши нашег одговора, рече: — Ја налазим да личе на она пурпурна једра, која су била на златној лађи Клеопатриној, кад је ишла у срастање Антонију. Сећате ли се, Мајданове, ви сте ми недавно о том причали?

Сви ми, као Полоније у „Хамлету“, рекосмо да облаци личе баш на та једра и да лепшег поређења нико од нас не може наћи.

— А колико је година тада било Антонију? — упита Зинаида.

— Извесно је био млад човек, — рече Малевски.

— Јест, био је млад, с уверењем додаде Мајданов.

— Опростите, — узвикну Лушин: — њему је било преко четрдесет година.

— Преко четрдесет година, — понови Зинаида и летимично га погледа.

Ја убрзо одох кући. „Она је заволела“, и нехотице су шептале моје усне... „Али кога?“

XII.

Дани су пролазили. Зинаида је постајала све чуднија, све загонетнија. Једном уђем к њој и угледам је како седи на сламној столици, а главу наслонила на шиљасте крај од стола. Она се исправи... све јој је лице било обликовано сузама

— А ви сте, — рече она и пакосно се осмехну. — Ходите овамо.

Ја приђох к њој; она ми метну руку на главу и одједном ухвати ме за косу и поче је усукивати.

— Боли ме... — рекох ја напоследку.

— А, боли! А зар мене не боли? Зар мене не боли? — понови она. — Аи! — изненадно узвикну она, кад виде да ми је ишчупала прамичак косе. — Шта сам то учинила? Јадни мсије Вољдјемар!

Она пажљиво расправи ишчупану косу, обави је око прста и сави као прстен.

— Ја ћу вашу косу метнути у медаљон и носићу је, — рече она, а у очима јој блистају сузе. — То ће вас, може бити, мало утешити... а сад збогом.

Ја се вратих кући и затекох тамо непријатност. Мати се препирала с оцем: она га је због нечег корела, а он је, по свом обичају, уљудно и хладно све ћутке подносио, и убрзо отишао. Ја нисам могао чути о чем је мати говорила, а није ми ни било до тога; само се сећам како је, после свршене препирке, наредила да ме позову к њој у кабинет и с великим незадовољством говорила ми о мојим честим походама кнегињи, која је, по њеним речима, била une femme capable de tout.¹⁾ Ја сам јој пришао руци (то сам свагда чинио, кад сам

¹⁾ Жена, која је на све готова.

хтео да прекратим разговор) и отишао у своју собу.

Сузе Зинаидине сасвим су ме помеле. Ја нисам знао на којој мисли да се зауставим, и сâм сам био 'готов да заплачем; ја сам ипак био дете, и ако ми је било шеснаест година. Већ више насам о Малевском мислио, и ако је Бјеловзоров с дана на дан постајао све странији, и гледао на окретног графа као вук на овна; та ја ни о чем и ни о ком нисам мислио. Ја сам се губио у претпоставкама и све сам тражио усамљена места.

Нарочито сам заволео развалине стаклене баште. Попнем се, на пример, на високи зид, седнем и седим као тако несрећан, усамљен и тужан младич, да и ја сам почнем себе жалити. И колико ли су ми била утешна та тужна осећања, и колико ли сам се ја њима заносио!...

Једном седим ја тако на зиду, гледам у даљину и слушах како звона звоне... Наједанпут нешто прође кроза ме, — ветрић није, а није ни дрхтавица, већ просто дах, просто осећање нечије близине... Погледам доле. Путем журно иде Зинаида у плавкастој хаљини и с ружичастим амрелом на рамену. Она ме угледа, стаде и подигавши обод сламнога шешира, погледа ме својим кадивастим очима.

— Шта радите ви на таквој висини? — упита ме она с неким чудним осмехом. — Ето, све ме уверавате како ме волите, — настави она: — скочите к мени на пут, ако ме заиста волите.

Још Зинаида није то ни изговорила то, а ја сам већ летео доле, баш као да ме је неко остраг гурнуо. Зид је био висок два хвата. На земљи сам се дочекао на ноге, али је пад био тако јак, да се нисам могао одржати: срушио сам се и за тренутак онесвестио. Кад сам дошао к себи, ја сам, и не отварајући очију, осетио да је Зинаида крај мене.

— Мили мој дечко, — говорила је она, — нагињући се нада ме, а у гласу јој је одјекивала узнемирена нежност: — како си могао то учинити, како си ме могао послушати... та ја те волим... устани...

Њене груди дисале су уз моје, њене руке дотицале су се моје главе, и наједанпут — ошта се тад са мношћем дешавало! — њене нежне, свеже усне почеше обасипати цело моје лице пољупцима... оне се дотакоше и мојих усана... Али се тад Зинаида, по изразу мог лица, извесно сети да сам ја дошао к себи, и ако још нисам очију отварао, те се брзо исправи и рече:

— Хајде, устаните, враже луцкасти; што ту лежите у прабини?

Ја устадох.

— Додајте ми амрел, — рече Зинаида. — Гле, куд сам га бацила. Не гледајте ме тако... Каква је то глупост? Нисте се угрували? Коприва вас је, по свој прилици, ожарила? Ама не гледајте ме тако, кад вам се говори... Та он ништа не разуме, ништа не одговара, — додаде она као за себе. — Идите кући мсије Бољдје-

мар, очистите се, а не смете ићи за мном, иначе ћу се наљутити, и никад више....

Она не доврши свога говора, већ брзо оде, а ја седох на пут... ноге ме нису држале. Коприва ми је ожарила руке, леђа су ме тиштала и глава ме је заносила; али осећање миља, што ме је онда обузело, никад се више у мом животу није поновило. Оно је с неким тихим болом обузело све моје удове, и на крају крајева свршило се одушевљеним скакутањем и узвикивањем. Ја сам збиља још био дете.

XII.

Тако сам био весео и поносит целог тога дана, тако сам брижљиво подржавао на свом лицу осећај пољубаца Зинаидиних, с таким сам се усхићеном дрхтавицом сећао сваке њене речи, тако сам се уљушкивао својом неочекиваном срећом, да ми је постало чак и страшно; није ми се хтело ни да је видим, ту узрочницу ових нових осећања. Мени се чинило да се већ више ништа не може ни тражити од судбине, да би сад требало „последњи пут подобро уздахнути, па умрети.“ Али сам сутрадан, идући у кућицу, осећао велику забуну, коју сам се узалуд трудио да сакријем под видом смерно слободног понашања, као што и приличи човеку, који жели показати како уме чувати тајну.

Зинаида ме је примила веома просто, без икаквог узбуђења, само ми је прстом припретила и питала ме да немам модрица. Сва моја

смерна слобода и тајанственост у часу нишче-зоше, а заједно с њима и моја забуна. Оно, истина, ја нисам ни очекивао нешто особито, али мирноћа Зинаидина просто као да ме хладном водом поли. Ја сам видео да сам у њеним очима дете, и би ми веома тешко.

Зинаида је ходала тамо амо по соби и сваки пут, кад би у мене погледала, смешкала се, али су јој мисли биле далеко — ја сам то добро видео... „Па ли да сам започнем разговор о јучерашњем случају, помислих ја; да је упитам куда је хитала, не би ли напослетку истину дознао“... Али само одмахнух руком и седох у крај.

Уђе Бјеловзоров, ја му се обрадовах.

— Нисам вам нашао мирног, јахаћег коња, — рече он суровим гласом. — Фрајтаг ми јамчи за једног, али ја нисам сигуран. Бојим се.

— Чега се бојите, ако смем питати? — упита Зинаида.

— Чега? Та ви не умете јахати. Сачувај Боже, шта се може десити! И откуд вам је та лудорија одједном на ум пала?

— То је моја ствар, мсије звере мој. Кад је тако, онда ћу замолити Петра Васиљевића...

Мом оцу је било име Петар Васиљевић. Ја сам се зачудио што је она тако лако и слободно поменула његово име, баш као да је била уверена, да ће је он врло радо услужити.

— Тако дакле, — добаци Бјеловзоров. — Ви то с њим хоћете да јашете?

— С њим, или с другим, за вас је то свеједно. Само нећу с вама.

— Нећете са мнош, — понови Бјеловзоров.
— Како вам драго. Е па шта? Набавићу вам коња.

— Само пазите, немојте неку краву. Унапред вам кажем: ја хоћу да јурим.

— Јурите, молим вас... С ким ћете то ићи? С Малевским, с ким ли?

— А зашто не бих и с њим, јуначе? Хајде, умирите се, — додаде она, — не севајте очима. И вас ћу повести. Ви и сами знате шта је сад за мене Малевски, — пих!

Она затресе главом.

— Ви то говорите, да мене утешите, — прогунђа Бјеловзоров.

Зинаида зажмири.

— То вас теши? о., о... о... јуначе! — рече она напослетку, као да није могла наћи друге речи. — А би ли сте ви, мсије Вољдјемар, јахали с нама?

— Ја не волим... у великом друштву... — пронаптах ја, не дижући очију.

— Ви више волите tête-à-tête?...¹⁾ Па две вам воље, а четири ћуди, — рече она и уздахну. — Идите, Бјеловзорове, потражите. Мени коњ сутра треба.

— Јест, а откуд ће се новац узети? — умеша се кнегиња.

¹⁾ У четири ока.

Зинаида намршти обрве.

— Од вас га не тражим; Бјеловзордв ће ме причекати.

— Причекати, причекати. — прогунђа кнегиња и наједанпут, што игда може, дрекну: — Дуњашка!

— Матаи,*) ја сам вам поклонила звонце, — рече Зинаида.

Бјеловзоров се поздрави; ја изиђох заједно с њим. Зинаида ме није устављала.

XIV.

Сутрадан рано устанем, одсечем себи штап и упутим се ђерму. Идем, као велим, да растерам своје јаде. Дан је био врло леп, ведар, а не одвећ топал; пријатан, свеж ветар дувао је унаоколо, умерено је шуштао и струјао, све је покретао. а ништа није узнемиравао. Дуго сам лутао по брдима, по шумама; нисам се осећао срећним. Пошао сам од куће с намером да се тузи предам, — али младост, дивно време, свеж ваздух, уживање у брзом ходу, наслада од усањеног лежања на густој трави, учинише своје: сећање о оним незаборављеним речима, о оним пољупцима опет ми се увуче у душу. Мени је било пријатно мислити, како ипак Зинаида не може да ми не упише у заслугу моју одлучност и моју храброст... „Други су јој бољи од мене, мислио сам ја; па нек јој буде. Али ће други

*) Мати.

само рећи да ће урадити, а ја сам урадио. Ишта све ја не бих ради ње урадио“.

Моја се уобразиља разиграла. Почео сам замишљати, како ћу је спасти из руку непријатељских, како ћу је, сав огрезао у крви, избавити из тамнице, како ћу умрети крај њених ногу. Сетих се слике што је висила у нашем салону: Малек-Адел односи Матилду, — и наједанпут се загледах у великог шареног детлића, који се брзо пењао по стаблу брезином и узнемирено погледао иза ње час лево, час десно, баш као музикант иза дрчке контрбаса.

Затим запевах: „Не беле се снегови“ и пређох на у то време познату песмицу: „Ја те чекам, кад несташни ветрић.“ Онда почех гласно говорити разговор Јермака са звездама из трагедије Хомјаковљеве; покушах да саставим штогод дирљиво, већ сам смислио и строфицу, којом се мора завршити све стихотворство: „О, Зинаида, Зинаида!“ али ништа од свега тога није изишло.

Међутим дође време ручку. Ја сиђох у равницу; уска песковита путања вијугала је преко ње и водила у град. Ја пођох том путањом... Потмуо топот коњских копита чу се иза мене. Ја се освртох, нехотице стадох и скинух капу: угледао сам мог оца и Зинаиду. Они су напредо јахали. Отац, нагнувши се целим својим телом к њој и опирајући се руком о врат коња, нешто јој је говорио и осмехивао се. Зинаида, озбиљно гледећи преда се и стиснувши усне,

Ћутке га је слушала. У први мах видео сам њих саме; тек после неколико тренутака указа се на крају равнице Бјеловзоров у хусарском мундиру с везеном атилом преко рамена и на враном коњу, огрезлом у пени. Јадни коњ климао је главом, фркао, скакао; коњаник га је уздржавао и мамузао. Ја се склоних у страну. Отац узе узде и одмаче се од Зинаиде, она логано подиже очи на њ, и обоје појახаше трком... Бјеловзоров појури за њима звецкајући сабљом. „Он је црвен као рак, помислих ја, а она... Што ли је тако бледа? Цело је јутро јахала, и опет је бледа?“

Ја убрзах кораке и стигох кући пред сами ручак. Отац, преобучен, умивен и свеж, већ је седео поред наслоњаче моје матере и својим мирним звонким гласом читао јој подлистак из „Journal des Débats“, али га је мати непажљиво слушала, а кад угледа мене, она упита где сам био цео дан и додаде, како не воли кад се врља. Бог зна куд и Бог зна с ким... „Па ја сам се сâм шетао“, — хтедох ја да одговорим, али погледах у оца и не знам зашто оћутах.

XV.

Читавих пет-шест дана, после тога, ја готово нисам ни видео Зинаиду. Она се градила болесна, што ипак није сметало редовним походиоцима кућице да се сви — како су они говорили — јављају на дежурство, сем Мајда нова, који је одмах падао у очајање и чамно.

чим није имао повода да се одушевљава. Бјеловзорск је седео у углу зловолан, закопчан до грла и сав црвен; на сићушном лицу графа Малевског непрестано је играо некакав злурад осмејак. Он је збиља пао у немилост код Зинанде и с особитом пажњом услуживао је кнегињу, ишао је с њом у најмљеним колима ка генерал-губернатору. У осталом, та се похода несрећно свршила и Малевском се чак и непријатност десила: напоменули су му некакав случај с неким понтоњерским официрима, и он је морао, правдајући се, казати како је био неискусан. Лушин је два пут дневно долазио, али је мало остајао. Ја сам га се, после оног нашег последњег разговора, мало прибојавао, а у исто време осећао сам, како ме срце искрено вуче к њему.

Једном је пошао са мном, да се прошета по Нескучном врту. Био је веома добар: казивао ми је имена и особине разних трава и цвећа, и наједанпут, из небуха, лупи се руком по челу и викну: „А ја, будала, мислио сам да је она кокета! Види се, слатко је жртвовати себе ради других.“

— Шта хоћете тим да кажете? — упиташ ја.

— Вама нећу ништа да кажем, — кратко одговори Лушин.

Мене је Зинанда избегавала; моја појава — ја инсам могао да то не уочим — чинила је мучан утисак на њу. Она се против своје воље туђила од мене... против своје воље: сто шта

је било жалосно, што шта је мене убијало! Али ту се ништа није могло радити, и ја сам се трудио да јој не излазим пред очи, и само сам издалека мотрио на њу, што ми није свагда за руком полазило. С њом се, као и пре, дешавало нешто загонетно, лице јој се изменило, она се сва изменила. Особито ме је изненадила промена, која се с њом десила једног топлог тихог вечера. Ја сам седео на ниској клупици под широким бокором зове; волео сам ја то местанце, одатле се видео прозор Зинаидине собе. Седео сам; над мојом главом, у потамнелом лиишћу, ужурбано се лепришала нека тичица, пелењаста мачка, уздигнутих леђа, опрезно се прикрадала у врт, а прве бубе потмуло су зујале у још прозрачном, али већ не светлом, ваздуху. Ја сам седео, гледао у прозор и очекивао неће ли се отворити, — он се отвори и на њему се указа Зинаида. На њој је била бела хаљина, па и она сама, њено лице, рамена, руке били су бледи, просто бели. Она је дуго непомично стајала, дуго и непомично гледала право испод сабраних обрва. Ја никад нисам код ње таквог погледа видео. Затим стеже руке, јако их, јако стеже, подиже их до усана, до чела, и наједанпут раставивши прсте уклони косу с ушију, тресну њом, с неком одлучношћу климну главом и залупи прозор.

После три дана сретне ме она у врту. Ја хтедох да се скланим у страну, али ме она сама заустави.

— Дајте ми руку. — рече она с пређашњом милоштом: — одавно се нисмо разговарали.

Ја погледтах у њу: очи су јој се благо светлиле, лице јој се осмехивало, баш као кроз неку маглицу.

— Ви сте непрестано болесни? — упитах ја.

— Нисам; сад је све прошло, — одговори она и откиде малу црвену ружу. — Мало сам уморна, али ће и то проћи.

— И ви ћете опет бити онакви, какви сте пре били? — упитах ја.

Зинаида принесе ружу лицу и мени се учини као да одблесак црвених листића паде на њене образе.

— А зар сам се ја променила? — упита она.

— Јест, променили сте се, — одговорих ја полугласно.

— Ја сам била хладна према вама, знам ја то, — отпоче Зинаида: — али није требало да се на то осврћете... Друкчије нисам могла... А нашто о том и говорити.

— Ви нећете да вас ја волим, — ето шта је! — узвикнух ја намрштен и с нехотичном ватреношћу.

— Није тако, волите ви мене, али не онако као пре.

— Већ како?

— Будимо пријатељи, ето како.

Зинаида ми даде ружу да помиришем.

— Знате ли ви да сам ја много старија од вас; могла би вам тетка бити, а ако не тетка а оно старија сестра. А ви...

— Ја сам у вашим очима дете, — прекидох је ја.

— Па јест, дете сте, али мило, добро и паметно дете, које ја јако волим. Знате шта? Ја ћу вас од данас за свог пажа узети, и не заборављајте да се пажеви не смеју удаљавати од својих господарица. Ево вам знака вашег новог чина, — додаде она и задену ружу у рупицу мога кратког капутића: — ово је знак наше милости према вама.

— Ја сам пре добивао других милости од вас, — прошаптах ја.

— А! — рече Зинаида и погледа ме са стране. — Како си има добро памћење! Па шта. Ја и сад радо пристајем...

И нагнувши се к мени притиште ми на чело чист и миран пољубац.

Ја је само погледах, а она се окрете од мене и рекавши ми: „Пођите за мном, пажу мој“, упути се кућици. Ја пођох за њом још једнако у недоумици. „Је ли збиља, мислио сам ја, ова кротка, разборита девојка она иста Зинаида, коју сам ја знао?“ И ход ми се њен чинио тиши; сав њен стас величанственији и виткији.

И, Боже мој, с каквом се новом јачином разбуктала љубав у мени!

XVI.

После ручка опет се искупише гости у кућици, и кнегињица дође међу њих. Све је друштво, у потпуном броју, било на окупу као и онс, за ме незаборављене вечери, чак се и Нир-

мацки докотурао. Мајданов је овог пута дошао раније од свих; он је донео нове стихове.

Отпоче се игра фоте, али сад већ без пређашњег пецкања, без лудорија и дреке, — циганског је понашања нестало. Зинаида је дала нов правац нашим састанцима. Ја сам, по свом пажевском праву, седео крај ње. Она је, између осталог, предложила да онај, чија се залога извади, исприча свој сан; али то није добро испало. Снови су били или незанимљиви (Бјеловзоров је уснио како је нахранио свога коња карашима и како је коњ имао дрвену главу), или неприродни, измишљени. Мајданов нас је почастито читавом приповетком: ту су биле и костурнице, и анђели с лирама, и цвеће што говори, и звуци, који се из даљине чују. Зинаида му не даде да доврши.

— Кад се већ почело измишљати, — рече она: — онда нека сваки исприча нешто збиља измишљено.

Прво је баш Бјеловзорову пало у део, да прича. Млади се хусар збуну.

— Ја ништа не могу измислити, — узвикну он.

— Којешта, — прихвати Зинаида. — Ето замислите, на пример, да сте ожењени, па нам испричајте како бисте са женом живели. Ви бисте је закључали?

— Ја бих је закључао.

— И сами бисте с њом седели?

— Свакако бих сâм седео с њом.

— Дивота. А ако би се њој то досадило и она би вас изневерила?

— Ја бих је убио.

— А ако би она утекла?

— Ја бих је стигао и опет убио.

— Тако. А кад бих, рецимо, ја била ваша жена, шта бисте онда радили?

Бјеловзоров поћута.

— Ја бих себе убио.

Зинаида се насмеја.

— Видим, ви све брзо свршавате.

Друга залога била је Зинаидина. Она упре оче у таван и замисли се.

— Ево, чујте, шта сам ја измеслила, — отпоче она. — Замислите дивну дворану, летну ноћ, сјајан бал. Тај бал даје млада краљица. Свуд је злато, мермер, кристал, свила, ватромети, драго камење, цвеће мириси, све што раскош захтева.

— Ви волите раскош? — прекиде је Лушип.

— Раскош је леп, — одговори она: — а ја волим све што је лепо.

— Зар више од прелепога? — упита он.

— То је нешто оштроумно; не разумем. Не сметајте ми. Дакле бал је диван. Гостију је много; сви су млади, врло лепо, храбри, сви до лудила у краљицу заљубљени.

— Жена нема међу гостима? — упита Малевски.

— Нема, или чекајте, има.

— Све су ружне?

— Ванредно лепе. Али су сви људи у краљицу заљубљени. Она је висока и витка; на црној коси има малу златну дијадему.

Ја погледах у Зинаиду и у тај мах она ми се учини толико узвишенија од нас, на њеном белом челу, на непокретним обрвама огледао се тако ведар ум и такво господарење, да ја помислих: „Ти си та краљица!“

— Сви се тискају око ње, — настави Зинаида: — сви просипају пред њом најласкавије речи.

— А рна воли ласкање? — упита Лушин.

— Како је досадан! Непрестано ме прекида... Ко не воли ласкање?

— Још једно, последње питање, — умеша се Малевски: — има ли краљица мужа?

— О том писам ни мислила. Нема; што ће јој муж?

— Заиста, — прихвати Малевски: — што ће јој муж?

— Silence*) — викну Мајданов, који је рђаво говорио француски.

— Мерси,**) рече му Зинаида. — Дакле, краљица слуша тај говор, слуша музику, али не гледа никог од гостију. Шест прозора су широм отворени од тавана до пода, а иза њих види се мрачно небо са крупним звездама и мрачан врт са високим дрвећем. Краљица гледа у врт. Тамо је међу дрвећем шедрван; он се беласа у мраку, дуг, дуг, као нека утвара. Краљица

*) Мир. — **) Хвала.

чује кроз говор и музику тихо пљуштање воде. Она гледа и мисли: „Ви сте, господо, сви отмени, паметни, богати; ви сте ме окружили, ловите сваку моју реч; ви сте сви готови да умрете крај мојих ногу; ја господарим над вама, а тамо, крај шедрвана, крај оне воде што пљушти, стоји и мене чека онај, кога ја волим и који нада мноме господари. На њему нема ни богатог одела, ни драгог камења и нико га не зна; али он мене чека и уверен је да ћу ја доћи — и ја ћу му доћи, и нема те силе, која би ме зауставила, кад ја наумим к њему ићи, и остати с њим, и изгубити се с њим тамо у мрачноме врту, у шуштању дрвећа и крај пљуштања шедрвана...“

Зинаида ућута.

— Је ли то измишљотина? — лукаво упита Малевски.

Зинаида га и не погледа.

— А шта бисмо ми, господо, радили, — наједанпут проговори Лушин: — кад бисмо знали за тога срећнога човека крај шедрвана?

— Чекајте, чекајте, — прекиде га Зинаида; — ја ћу сама казати шта би сваки од вас радио. Ви бисте га, Бјеловзорове, позвали на двобој; ви, Мајданове, написали бисте против њега епаграм... У осталом, не; ви не умете епиграме писати; ви бисте саставили против њега дугачак јамб, од прилике као Барбије, и то своје дело дали бисте у „Телеграф“. Ви, Нирмацки узели бисте... не, дали бисте му новаца на зајам

с интересом; ви, докторе... Она застаде... Ето, не знам шта бисте ви радили.

— Ја, као лични лекар, — одговори Лушин: — саветовао бих краљицу да не даје балове, кад јој није до гостију.

— Може бити, ви бисте право имали. А ви, графе?

— А ја? — понови Малевски са својим злурадним осмехом...

— Ви бисте му дали отровну бонбону.

Лице Малевског малчице се искриви и за часак доби јеврејски израз, али се он одмах грохотом насмеја.

— Што се вас, Вољдјемар, тиче, — настави Зинаида: — у осталом, доста је, хајде да се играмо друге игре.

— Мсије Вољдјемар, као краљичин паж, држао би јој skut, кад би она потрчала у врт, — јетко добаци Малевски.

Ја планух, али ми Зинаида брзо метну руку на раме, исправи се и мало уздрхталим гласом рече:

— Ја никад нисам допуштала вашој светлости, да будете неуљудни, и молим вас да идете одавде.

Она му руком показа врата.

— Молим вас, кнегињице, — промуца Малевски и сав побледи.

— Кнегињица има право, — викну Бјеловзоров па и он устаде.

— Ја се, Бога ми, нисам надао, — настави Малавски... — У мојим речима, чини ми се, није било ничега тако... мени није ни на ум пало да вас вређам... Опростите ми.

Зинаида га одмери хладним погледом и хладно се осмехну.

— Па останите, — рече она и немарно одмахну руком. — Ја и мсије Вољдјемар погрешили смо, што смо се наљутили. Ви волите да пецкате... па нек вам буде.

— Опростите ми, — још једном замоли Малавски.

Ја, сетивши се Зинаидиног покрета, опет помислих, да ни права краљица не би могла с већим достојанством показати врата дрскоме човеку.

Игра фоте није дуго трајала после тога малог немилог догађаја; свима је било малчице нелагодно, не толико због тога догађаја, колико од другог, не баш одређеног, али мучног осећања. Нико није о њему говорио, али га је свако осећао и у себи и у свом суседу. Мајданов нам прочита своје стихове, и Малавски их претерано одушевљено похвали.

— Како би сад хтео да се покаже добар — шану ми Лушин.

Убрзо се разиђосмо. Зинаиду одједном спаде неко размишљање; кнегиња посла, да нам јаве како је боли глава; Нирмацки се поче жалити на свој ревматизам...

Ја дуго нисам могао заспати; Зинаидина ме прича пренеразила. „Да се у њој не крије неко циљање? пигао сам се ја, и на кога, и на што она циља? А ако заиста има на што да циља... на што да се одлучим? „Не, не, то не може бити“, шапгао сам ја преврћући се с једног за-жареног образа на други... Али се сетих израза на лицу Зинаидином, док је причала, сетих се узвика, који се отео Лушину у Нескучном, па изненадне промене у њеном опхођењу са мно- — и изгубих се у нагађањима. „Ко је он?“ Те две речи просто су стајале пред мојим очима, исписане у мраку, — баш као да се низак, злослутан облак наднео нада ме, и ја сам осећао његову загушљивост и очскивао да се ево сад, сад провали.

На много штошта навикао сам се ја у последње време, много сам код Засјекиних видео; њихов неред, остаци лојаних свећа, изломљени ножеви и виљушке, натмурени Вонифати, дроњава служавка, понашање саме кнегиње, сзв тај необичан живот није ме више запрепашћивао... Али на оно, што сам код Зинаиде магловито наслућивао, нисам се могао навићи... „То је протува“, рекла је једном моја мати за њу. Протува — она, мој идол, моје божанство! То име пекло ме је, трудио сам да се од њега сакријем у узглавник, једио сам се, — а у исто време на што све не бих пристао, шта све не бих дао, само да бих био онај срећни човек крај шедрвана!..

Крв је у мени кључала и струјала. „Врт... шедрван...“ — помислих ја... „Идем у врт“. Журно се обучем и искрадем из куће. Ноћ је била мрачна, дрвеће је једва шушкало, са неба се спуштала блага хладноћа, из врта је допирао мирис мирођије. Обишао сам све стазе; лако лупкање мојих корака и плашило ме је и храбрило; застајкивао сам, очекивао и послушкивао како ми срце јако и убрзано бије. Напослетку приђем огради и наслоним се на летву. Наједанпут — или ми се то учинило — на неколико корака од мене промаче женска прилика... Ја напрегнуто упрех очи у помрчину и притајих дисање. Шта је ово? Чујем ли ја кораке, или то опет моје срце лупа? „Ко је овде?“ промудрах ја једва чујно. Шта је опет то? Пригушен смех?... или шуштање лишћа?... или уздах над самим ухом? Мене обузе страх... „Ко је овде?“ по други пут упитам ја још тише.

Ваздух за тренутак заструја, преко неба блесну пламени пруга, звезде затрепаше. „Јесте ли ви, Зинаида?“ хтедох ја упитати, али глас изумре на мојим уснама. И наједанпут свуд око мене настаде дубока тишина, као што то око поноћи често бива... Чак и зрикавци на дрвећу престадоше зрикати, само што негде прозор звекну. Ја постајам, постајам, па се вратих у своју собу, ка својој хладној постељи. Осећао сам неко чудно узбуђење, баш као да сам ишао на љубавни састанак, — па остао сам, а прошао мимо туђу сећу.

XVII.

Сутрадан само сам мимогред смотрио Зинаиду; она је с кнегињом ишла некуд на најмљеним колима. Али сам видео Лушина, који ми се, у осталом, једва јавно, и Малевског: Млади граф развуче усне и пријатељски започе разговор са мнош. Од свих походаца кућице он једини умео се увући у нашу кућу и допасти се мојој матери. Отац га мој није марио и опходио се с њим до увреде уљудно.

— Ah, monsieur le page,* — отпоче Малевски: — врло ми је мило што сам вас сусрео. Шта ради ваша дивна краљица?

Његово румено, лепо лице било ми је у тај мах тако мрско, и он је тако презриво враголасто гледао у мене, да му ја нисам никако ни одговорио.

— Ви се непрестано љутите? — настави он. — Немате зашто. Та ја вас нисам наименовао за пажа; пажеве поглавито краљице имају. Али допустите да вам речем: та ви рђаво вршите своју дужност.

— Како то?

— Пажеви морају бити нераздвојни од својих господарица; пажеви морају знати све шта оне раде, они чак морају и мотрити на њих, — додаде он тишим гласом: — и то и дању ноћу.

— Шта хоћете ви да кажете?

— Шта хоћу да кажем? Ја, чини ми се, разумљиво говорим. И дању — и ноћу. Дању и

*) А, господине пажу.

којекако, дању је видно и има света; али ноћу, ту се тек зло може десити. Саветујем вам, да не спавате ноћу и да мотрите, мотрите што боље можете. Сетите се: у врту, ноћу, крај шедрвана — ето где треба стражарити. Ви ћете ми рећи хвала.

Малевски се насмеја и окрете ми леђа. Он, извесно, није придавао особите важности томе, што ми је казао. Он је био чувен као велики обмањивач и прославио се тим, што је умео на маскарадама обмањујући исмеваги људе, чему је јако помагала она готово несвесна лажљивост, којом је било прожето све његово биће... Он је хтео само да ме пецка, али је свака његова реч као отров прошла кроз моје жиле. Крв ми јурну у главу. „А тако ли је! — рекох ја самом себи, — добро! Дакле, мене није узалуд нешто вукло у врт! То не сме бити!“ — дрекнух ја и лупих се песницом у груди, и ако управо нисам знао, шта то не сме бити. „Да то сам Малевски не одлази у врт, мислио сам ја (он се може бити изговорио; он је на такву гадост готов), или други неко (ограда нашег врта била је врло писка и није је било тешко прескочити), само се неће добро провести онај, који ми шака падне! Никоме не саветујем да се са мношћем сустретне! Показаћу ја целом свету, а и њој, неверници (ја сам је баш неверницом назвао), да се ја умем светити!“

Вратио сам се кући, ушао у своју собу, извадио из писаћег стола енглески ножић, који

сам недавно купио, погладио му оштрице и набравши обрве са хладном одлучношћу спустио га у шпаг, баш као да ми такав посао није био нимало за чудо, и није био првина. Срце у мени крвнички заигра и постаде неосетљиво; ја до саме ноћи не развукох обрва, нити отворих усана, само сам тамо амо ходао, стезао руком загрејани нож у шпагу и унапред се спремао на нешто страшно. Та нова осећања, која се досад никад нису у мени јављала, толико су ме занимала, па чак и радовала, да о самој Зинаиди нисам ни мислио. Мени се непрестано врзло по мислима: Алеко, млади Циганин. — „Куда ћеш, лепи младићу? Падај!..“ А затим: „Ти си сав крвљу попрскан!.. О, шта си учинио?... Ништа!“ С каквим ли сам суровим осмехом изговорио то: „ништа!“ Оца није било код куће, али матери, која је од неког времена скоро непрестано била у неком потајном раздражењу, паде у очи мој убилачки изглед и рече ми за вечером: „Што си се надуо као жаба?“ Ја се, место одговора, само благо осмехнух и помислих: „Кад би они само знали!“

Изби једанаест сахата, ја одох у своју собу, али се не свукох, већ остадох да чекам поноћ; напослетку и она изби. „Време је!“ шапнух ја кроза зубе, закопчах се до грла, чак и рукаве засуках и упутих се у врт.

Већ сам раније изабрао место, одакле ћу стражарити. На крају врта, тамо где ограда, што раздваја наше имање од имања Засјекиних

удара у заједнички зид, расла је усамљена јела. Стојећи испод њених ниских густих грана, могао сам добро видети, у колико је допуштала ноћна помрчина, шта се унаоколо догађа. Туда је кривудала путањница, која ми се увек чинила тајанствена; она се као змија провлачила поред оgrade, где се видео траг ногу, што су преко оgrade прелазиле, и водиле ка округлој сеници од густих багремова. Ја дођох до јеле, наслоних се на њено стабло и почех стражарити.

Ноћ је била исто онако тиха као и јуче, али је на небу било мање облака и цбунови цвећа, чак и оног високог цвећа, јасније су се видели. Први тренутци очекивања били су ми тегобни, скоро страшни. Ја сам се на све одлучио, само сам размишљао како ствар да изведем. Да ли да грмнем: „Куда ћеш? Стој! Признај — или те смрт чека!“ или просто да умлатим. Сваки звук, сваки шушањ и најмањи шум чинио ми се значајан, необичан... Спремао сам се... Нагао сам се напред... Али прође по сахата, прође сахат; крв ми се поче стишавати, хладнети; сазнање да ја све ово без узрока чиним, да сам чак мало и смешан, да се Малевски нашапио са мном, поче ми се у душу поткрадати. Ја оставих своју заседу и обиђох сав врт. Као навлаш није се нигде ни најмањег шушкања чуло; све је било мирно; чак је и наш пас спавао, скупивши се у клупче у својој кочини. Ја се попех на развалину стаклене бапте, угледах далеко пред собом поље, сетих се сусрета са Зинаидом и замислих се...

Уздрхтах... Учини ми се да чујем шкрипу врата, што се отварају, затим слаб пуцањ одломљене гранчице. Ја се у два скока спустих са развалине, — и наместу обамрех. Брзи, лаки, али обазриви кораци јасно су се чули у врту. Они су се мени приближавали. „Ево га!... Једва једном сво га,“ одјекну ми у срцу. Ја грозничаво извадих ножић из шпага, грозничаво га отворих; некакве црвене варнице заиграше ми пред очима; од страха и мржње и коса ми се на глави наостреши... Кораци се право мени упутили, — ја се сагох и пођох им у сусрет... Указа се човек... Боже, то је био мој отац!

Одмах сам га познао, и ако се он сав увио у мрки огртач, а шешир натукао готово на само лице. Он на прстима прође мимо мене. Није ме погледом, и ако ме ништа није заклањало, али сам се ја тако скупно и сјежио, што се каже са земљом се савио. Љубоморни, на убиство спремни, Отело одједном се у ђачића претворио. Толико сам се уплашио од неочекиване појаве мога оца, да у први мах чак нисам ни погледом откуд је долазио, ни куд је отишао. Кад се опет све унаоколо утишало, ја се тек онда исправих и помислих: „Што ли то отац поћу хода по врту?“ Од страха сам испустио ножић у траву, али га нисам ни тражио; било ме је веома стид. Одједном сам се отрезнио.

Враћајући се кући ипак приђем својој клупици под зовом и погледам у прозоре Зинаидине собе за спавање. Омања, мало испупчена,

прозорска окна мутно су се модрила при слабој светлости, што је с ноћног неба падала. Наједанпут њихова се боја поче мењати... Иза њих — ја сам то видео, добро видео — пажљиво и лагано спуштала се беличаста завеса, спустила се до ћерчива, — па тако и остала.

— Шта то значи? — готово и нехотице проговорих ја гласно, кад се опет нађох у својој соби. — Је ли то сан, случај, или...

Нагађања, која ми се изненадно јавише у глави, тако су била нова и чудна, да се ја ни сам смео ни бавити њима...

XVIII.

Сутрадан устао сам с главобољом. Синоћњег узбуђења нестало је. Њега је заменила мучна недоумица и још нека, мени досад непозната, туга — баш као да је нешто у мени умирало.

— Што ви гледате тако као бели зец, коме су пола мозга извадили? — рече ми Лушин, кад се сусретосмо.

За ручком крадом сам погледао час у оца, час у матер; он је, по свом обичају, био миран, она, као и обично, у себи се жестила. Ја сам очекивао неће ли отац отпочети са мном пријатељски разговор, као што је то по кадишто чинио... Али ме он чак и не помилова својим свакодневним хладним миловањем. „Да ли да све испричам Зинаиди? помислих ја... Та и онако је свеједно — све је међу нама свршено.“

Ја одох к њој, али не само да јој ништа не

испричах, него се чак нисам могао ни разговарати с њом, како бих ја хтео. Кнегињи је о распусту дошао из Петрограда син, кадет од дванаест година и Зинаида ми одмах препоручи свога брата.

— Ево вам, мили Валођа (она ме је први пут тако назвала) друга, рече она. И њему је име Валођа. Молим вас, волите га; он је још дивљак, али има добро срце. Покажите му Нескучно, шетајте се с њим, узмите га у своју заштиту. Ви ћете то учинити, је л' те? И ви сте врло добри.

Она ми умиљавајући се спусти обе руке на рамена, — и ја се сасвим изгубих. Долазак тога дечка и мене је дечком начинио. Ја сам ћутећи гледао у кадета, а и он је мене ћутећи гледао. Зинаида прсну у смех и гурну нас једног другом.

— Та загрлите се, дечурлијо.

Ми се загрлисмо.

— Хоћете ли да вас одведем у врт? — упитах ја кадета.

— С драге воље, — одговори он промуклим, правим кадетским, гласом.

Зинаида онет прсну у смех. Опазио сам да у ње никад није било тако дивно руменило на лицу. Ја и кадет одосмо.

У нашем врту била је стара љуљашка. Ја га наместих на танку дашчицу и почех љуљати, Он је непомично седео и чврсто се држао за уже; на њему је био нов мундирић од дебеле чохе са широким златним ширитом.

— Та раскопчајте јаку, — рекох му ја.

— Ништа то не смета, научили смо се ми,
— одговори он и накашља се.

Он је лично на своју сестру, нарочито су му очи биле исте њене. Мени је било и пријатно да му чиним услугу, а у исто време она тешка туга истиха уједала ме је за срце. „Сад сам ја већ право дете, мислио сам ја, а јуче...“ Сетио сам се где сам синоћ ножић испустио и нашао сам га. Кадет га заиска од мене, одломци дебелу стабљику кукуте, начини од ње свирали и стаде свирати. И Отело је мало посвирао.

Али како ли је у вече тај исти Отело плакао на рукама Зинаидиним, кад га је нашла на крају врта и упитала зашто је тако тужан. Сузе су ми линуле, да се она ушлашшила.

— Шта вам је? Шта вам је, Валођа? — запиткивала ме је она, и видећи да јој ја не одговарам, већ непрестано плачем, паде јој на ум да ме пољуби у мокар образ. Али се још окретох од ње и јсцајући прошаптах:

— Ја све знам. Зашто сте се титрали са мном?... Што вам је требала моја љубав?

— Ја сам вам скривила, Валођа, — рече Зинаида. — Ах! много сам вам скривила, — проговори она и стеже руке. — Колико је у мени рђавога, лицемернога, грешнога. Али ја се сад не титрам с вама, ја вас волим, — ви и не знате зашто и како... У осталом, шта ви знате?

Шта сам јој могао рећи? Она је стајала преда мном и гледала у мене, а ја сам сав, од

главе до пете, њој припадао, само кад је она у мене гледала., После четврт сахата ја сам већ с кадетом и Зинаидом трчао, надмећући се ко ће брже. Више нисам плакао, ја сам се смејао, и ако су надувени капци од смеха сузе лили. Око врата, место кравате, била ми је везана трака Зинаидина, и ја сам подврискивао од радости, кад ми пође за руком да је ухватим око струка. Она је радила са мном што год је хтела.

XIX.

Ја бих дошао у велику забуну, ако би ме наморали да потанко испричам, шта се са мном дешавало оне недеље, што је настала после мога поћног неуспешног похода. То је било чудно, грозничаво доба, неки хаос, у ком су се најразличнија супротна осећања, мисли, сумње, наде, радости и муке као вихор виттали. Ја сам се бојао да загледам у себе, ако у самој ствари шеснаестогодишњи дечак може загледати у себе, бојао сам се дати себи рачуна ма о чем; ја сам просто хитао да проведем дан до вечери; али сам ноћу спавао... дечја безбрижност ми је помагала.

Ја нисам хтео да дознам воли ли ме, и нисам хтео ни самом себи признати, да ме не воли. Оца сам избегавао, али Зинаиде нисам могао избегавати... Мене је као ватра пекло у њеном присуству... али шта би ми вредило, кад бих знао каква је то ватра, на којој сам горео

и топио се, а тим пре што ми је било пријатно и горети и топити се. Ја сам се подавао свима својим утисцима, и сам себе заваравао, бранио сам се од сећања и затварао очи пред оним, што сам унапред наслућивао... То мучење, извесно, не би дуго трајало... Све се као громом одједном свршило и бацило ме на нов колосек.

Вративши се једном с подуге шетње кући на ручак, зачудио сам се, кад сам чуо да ћу сам ручати, да је отац отпутовао, а мати је болесна па неће да руча, већ се закључала у својој соби, По лицима лакеја погодио сам да се нешто необично догодило... Нисам их смео запиткивати, али сам имао пријатеља, младога подрумара Филипа, који је страсно волео стихове и био уметник на гитару, и ја сам њега питао. Од њега сам дознао да се између оца и матере догодила ужасна свађа (из служителске собе све се чуло; много се и француски говорило, али је собараца Маша две године била код шваље из Париза, и све је разумела); да је моја мати корела оца за неверство, за познанство са суседном госпођицом; да се отац изнајпре правдао, а после плануо, па и он рекао некакву увредљиву реч, „као да је споменуо њене године,“ због чега је мати заплакала; да је мати и о меници говорила, која као да је дата старој кнегињи; и врло је ружно о њој говорила, а тако исто и о госпођици, и да јој је отац припретио.

— А сва се несрећа догодила због писма без потписа, — настави Филип. — А ко га је писао, не зна се; иначе никаква повода није било да се то обелодани.

— А зар је нечега било? — с муком проговорих ја, а међутим руке и ноге охладише ми се и нешто ми задрхта у дубини груди.

Филип, као човек коме је све познато, на-
мигну.

— Било је. Такве се ствари не могу сакрити, макар да је ваш отац овог пута био опрезан... Требало је, на пример, узети кола, или тако нешто... Без послуге се такође не може.

Ја рекох Филипу да иде и сруших се на постељу. Нисам заплакао, нити сам пао у очајање; нисам се питао кад и како се то десило нисам се чудило како пре, како одавно нисам то погодио, — чак се нисам ни на оца љутио...

То, што сам дознао, било је изван мојих сила; то изненадно откриће убило ме је... Све је било свршено. Све моје цвеће било је одједном покидано и лежало је око мене разбацао и изгажено.

XX.

Сутрадан мати рече да се сели у град. Изјутра отац уђе у њену собу и дуго остаде с њом насамом. Нико није чуо, шта јој је он казао, али мати више није плакала, она се умирила и тражица да једе; међутим није се појављивала нити је одустала од своје намере.

Сећам се како сам цео дан лутао, али у врт нисам улазио, и ни једанпут нисам у кућицу погледао; а у вече био сам очевидац веома чудног догађаја: мој стац изведе графа Малевског под руку кроз салу у предсобље и пред лакејима хладно му рече: „Пре неколико дана вашој су светлости у једној кући показали врата; а сад ја нећу да се с вама препирем, али част ми је објавити вам, да ако још који пут изволите к мени доћи, ја ћу вас кроз прозор избацити. Ваш ми се рукопис не допада“.

Граф се поклони, стеже зубе, згурн се и оде.

Отпочеше припреме за сеобу у град, на Арбат, где смо имали кућу. И сам отац, вероватно, није желео да више остане у летњиковцу, али је било очигледно да му је пошло за руком намолити матер да не заповеда бруку. Све се радило полако, не журећи се. Мати је чак рекла да се поздрави кнегиња од њене стране и да јој кажу како је њој жао, што се због слабости неће пред полазак видети с њом.

Ја сам лутао као луд и само сам једно желео, да се то све што пре сврши. Једна мисао није ми избијала из главе: како је могла она, млада девојка, па и поред свега кнегињица да се одлучи на тако што, и ако је знала да мој отац није слободан, а она је имала изгледа да се уда, макар и за Бјеловзорова? Чему је она надала? Како се није бојала да не упрести целу своју будућност? „Да, да, мислио сам ја,

ето то је љубав, то је страст. то је преданост..." и падоше ми на ум речи Лушинове: „Милина је жртвовати себе ради других.“ Случајно угледах на прозору кућице неку бледу сенку... „Је ли могућно да је то лице Зинаидино?“ помислих ја... и збиља то је било њено лице. Ја не отрпех. Нисам се могао растати с њом, а да јој не речем последње збогом. Улучим згодан тренутак и одем у кућицу.

У салону дочека ме кнегиња својом обичном, непријатно немарном добродошлицом.

— Што су се, злато моје, ваши тако рано узбунили? — проговори она трпајући бурмут у обе ноздрве.

Ја је погледах и нешто ми лакну на срцу. Реч меница, коју је Филип изговорио, мучила ме је. Она ништа ни слутила није, тако се бар мени тад учинило. Из друге собе указа се Зинаина у црној хаљини, бледа и с расплетеном косом. Она ме ћутећи узе за руку и одведе у своју собу.

— Чула сам ваш глас, — отпоче она, — и одмах сам ушла. И вама је, зли деране, тако лако да нас оставите?

— Ја сам, кнегињице, дошао да вам речем збогом, и то, вероватно, на свагда, — одговорих јој ја. — Ви сте, може бити, чули да ми одлазимо.

Зинаида ме пажљиво погледа.

— Јест, чула сам. Хвала вам, што сте дошли. Ја сам већ мислила да вас нећу ни ви-

дети. Немојте ме по злу помињати. Ја сам вас по кадшто мучила, али ипак нисам таква, какву ме ви замишљате.

Она се окрете и наслони на прозор.

— Одиста, ја нисам таква. Ја знам да ви имате ружно мишљење о мени.

— Ја?

— Јест, ви, ви...

— Ја? — понових ја тужно, а срце ми, као и пре, задрхта под утиском неодољиве, неискане чаробности. — Ја? Верујте, Зинаида Александровна, ма шта ви радили, ма како ме мучили, ја ћу вас волети и обожавати до краја свог живота.

Она се брзо окрете мени, рашири руке, обгрли моју главу и снажно и ватрено ме пољуби. Бог зна кога је тражио тај дуги, опроштајни пољубац, али сам ја жудно испио његову сласт. Ја сам знао да се он никад више неће поновити.

— Збогом, збогом, — говорио сам ја..

Она се отрже од мене и изиђе. И ја одох.

Ја нисам кадар описати оно осећање, с којим сам отишао. Ја не бих желео да се оно икад понови, али бих се сматрао несрећним, да га никад нисам осетио.

Преселили смо се у град. Ја се нисам брзо отресао прошлости, нити сам се брзо латио рада. Моја рана лагано је зарастала; али збиља против оца није у мени било никаквог ружног осећања. Напротив, он као да се узвисио у мо-

јим очима... нека психолози објасне ту противречност, како знају.

Једном идем ја булеваром и на неописану радост сусретнем се са Лушином. Ја сам га волео због његове искрене и нелицемерне душе, а још ми је био мио и због сећања, која је у мени будио. Ја потрчах к њему.

— Аха! — проговори он и намршти обрве. — То све ви, млади човече. Де, да вас видим. Ви сте још жути, али ипак у очима вам нема више оне пређашње лудорије. Гледате као човек, а не као собно куче. То је добро. Па шта је с вама? Радите ли?

Ја уздахнух. Нисам хтео лагати, а стидео сам се да истину кажем.

— Није то ништа, не снебивајте се, — настави Лушин. — Главна је ствар живети нормално и не подавати се заносу. Јер која је вајда од тога? Куда год талас занесе, свуд је рђаво. Човек, макар и на камену стајао, само кад је на својим ногама. Ето, ја кашљем... а Бјеловзоров... чули сте ваљда?

— Нисам. Шта је било?

— Не зна се куд је пропао: кажу да је на Кавказ отишао. То вам је поука, млади човече. А сва је ствар у томе, што не умеју на време растати се, раскинути ланце. Ето, ви сте, како изгледа, срећно умакли. Пазите, не дајте се опет уловити. Збогом.

„Не дам се уловити, мислио сам ја; више је никад нећу видети“. Али било ми је суђено да још једном видим Зипанду.

XXI.

Мој је отац сваки дан изјаживао. Имао је ванредног алатастога, енглеског коња, дугог витког врата и дугих ногу, који је био неуморан и бесан. Звали су га Електрик. Сем оца нико није могао на њему јахати.

Једном уђе к мени отац добро расположе, како одавно није био. Он се спремао да изјаше; већ је и мамузе привезао. Ја га стадох молити да и мене поведе.

— Боље да се поиграмо прескакања, — одговори ми отац; — ти ме на твојој мрцини не можеш стићи.

— Стићи ћу; и ја ћу мамузе привезати.

— Па хајде.

Пошли смо. Ја сам имао врана, дуге длаке коњића, који је био јак на ногама и доста брз; истина морао је јурити из све снаге, кад је Електрик ишао пуним касом, али ја ипак нисам изостајао. Ја нисам видео коњаника, какав је био мој отац; он је седео тако лепо и немарно вешто, да је рекао би и сам коњ под њим то осећао и поносно се њим.

Пројахали смо кроза све булеваре, били на Дјевичем пољу, прескочили неколике ограде (изнајпре сам се бојао да прескачем, али је отац мрзео страшљиве људе, и ја сам престао да се бојим), двапут смо прејахали преко реке Москве и ја сам већ мислио да се враћамо кући нарочито стога, што је мој отац опазио да се мој коњ уморио. Кад ти се он наједан-

пут окрете од мене у страну, упути се ка Кримскоме броду и појури крај обале. Ја потрчах за њим. Кад би поред велике гомиле наслаганих старих греда, он хитро скочи са Електрика, заповеди и мени да сјашем и дајући ми узду свог коња рече ми да га дочекам ту код греда, а он окрете у узану попречну улицицу и нестаде га.

Ја стадох тамо амо ходати по обали, водећи за собом коње и грдећи Електрика, који је у ходу непрестано трзао и одмахивао главом, фркао, рзао, а кад ја станем, час је копитом копао земљу, час њиштећи уједао моју мрцину за врат; једном речју понашао се као размажени *pur sang*.*) Отац се није враћао. Од реке се осећала непријатна влага; ситна кишица поче сипити и мајушним тамним пегницама ишара глупе, суре греде, око којих сам ја шврљао и које су ми постале одвећ досадне. Већ ме поче мука спопадати, а оца нема, те нема. Некакав стражар, Чухонац, такође сур, с огромном старинском, налик на лонац, капом на глави и с алебардом**) у руци (што ли ће стажар на обали реке Москве!) приђе к мени и окренувши ми своје старачко, смежурано лице проговори:

— Шта радите, господичићу, овде с тим коњма? Дајте, ја ћу их подржати.

Ја му не одговорих; он занска од мене дувана. Да бих се избавио од њега (сем тога и

*) Коњ од расе.

**) Копље са сикирицом на врху.

нестрпљење ме је мучило), ја корачих неколико корака на ону страну, куда је отац отишао; затим пређох целу улицицу до краја, заврнух за угао и стадох. На улици, четрдесет корака далеко од мене' пред отвореним прозором дрвене кућице, стајао је мој отац, леђима к мени окренут. Он се грудима наслањао на прозорску даску, а у кућици, до половине заклоњена завесом, седела је једна женска у угаситој хаљини и разговарала с оцем... Та женска била је Зинаида.

Ја се запрепастих. Тако што, признајем, никакo нисам очекиваo. Први мој покрет био је да утечем. „Отац ће се осврнути, помислих ја, и онда сам пропао“... Али неко чудно осећање, осећање јаче од радозналости, чак и од љубо-море јаче, јаче од страха, — задржа ме. Почео сам гледати, трудно сам се да ослушкујем. Изгледало је да отац нешто салеће. Зинаида не пристаје. Као сад да гледам њено лице: било је тужно, озбиљно, лепо и с неисказаним изразом преданости, сете, љубави и некаквог очајања, — ја других речи не могу наћи. Она је само по једном речју одговарала, очију није дизала и само се осмехивала, смерно и јогунасто. Једино по том осмеху ја сам познао своју пређашњу Зинаиду. Отац слеже раменима и поправи шешир на глави, — то је код њега увек био знак нестрпљења.. Затим се чуше речи: „Vous devez vous séparer de cette...“ * Зи-

*) Ви треба да се раставите с том...

наида се исправи и пружи руку... Наједанпут пред мојим очима догоди невероватна ствар: отац изненадно подиже бич, којим је отресао прашину са свога врскапута, — и чу се снажан удар по тој, до лакта голој руци. Ја се једва уздржах да не дрекнем, а Зинаида уздрхта, загледа се у мога оца, лагано принесе руку својим уснама и пољуби црвену масницу на њој. Отац хитну бич у страну, брзо отрча на мале степенице од трема и улети у кућу... Зинаида се окрете, и пруживши руке и затузивши главу, такође се одмаче од прозора.

Са смртним страхом, са неким ужасом недоумице у души, ја појурих натраг и трчећи уличицом умало не упустих Електрика, и стигох на обалу реке. Ништа нисам могао разумети. Ја сам знао да су на мог хладног и уздржљивог оца по кадшто наилазили напади беснила, па ипак нисам могао разумети оно што сам видео... И тада сам осетио да, ма колико живео, никада нећу моћи заборавити онај покрет, поглед и осмех Зинаидин; да се њен лик, тај нови лик, што се изненадно преда мном указао, за свагда урезао у мојој памети. Ја сам тупо гледао у реку, а нисам ни опажао да ми сузе теку. „Њу бију, мислио сам ја, бију... бију..“

— Хеј, дај ми коња! — разлеже се глас мога оца иза мене.

Ја му несвесно пружих узду. Он скочи на Електрика... Озебао коњ пропе се и скочи по хвата унапред... али га отац брзо умири: он му

упре мамузе у бокове и удари га песницом поврату...

— Их, немам бича, — прогунђа он.

Ја се сетих скорашњег фијука и удара тога истог бича, и стресох се.

— Куд си га део? — упитах ја оца после кратког ћутања.

Отац ми не одговори и појури напред. Ја га достигох. Хтео сам пошто пото да видим његово лице.

— Теби је било досадно без мене? — процеди он кроза зубе.

— Мало. Где си изгубио бич? — упитах га ја опет.

Отац ме летимично погледа.

— Нисам га изгубио, — проговори он; — бацио сам га.

Он се замисли и саже главу... И тада сам ја први пут, а мал те није и последњи, видео колико нежности и сажавања могу изразити његове строге црте.

Он опет појури и ја га већ више нисам могао достићи; дошао сам кући четврт сахата после њега.

„Ето, то је љубав“, опет сам ја говорио сам себи, седећи ноћу за својим писаћим столом, на ком су се већ почеле појављивати свешнице и књиге... „То је страсти... Како да се не наљугиш, како да поднесеш удар ма од чије руке... макар то била и најмилија рука! А види се, да се може, ако волиш... А ја сам... Ја сам замишљао...“

За последњи месец дана јако сам остарио: и моја љубав, са свима својим узбуђењима и мучењима, и мени самом изгледала је као нешто, одвећ мало, детињасто и ништавио пред тим другим, печим непознатим, што сам ја једва и нагађати могао и што ме је плашило као непознато, лепо, али страшно лице, које се узалуд мучиш да у полумраку разгледаш...

Чудан и страчан сан успио сам те исте ноћи. Као уђем ја у списку, мрачну собу... Отац стоји с бичем у руци и лупа ногама; у куту шћућурила се Зинаида, а по рукама јој и по челу црвене маснице... иза њих обога уздиже се, сав крвав, Бјеловзоров, отвара бледе усне и љутито прети оцу.

После два месеца ступио сам на универзитет, а после пола године умро је од капље мој отац у Петрограду, куда тек што се преселио са мојом матером и са мном. Неколико дана пред своју смрт добио је писмо из Москве, које га је необично узбудило... Он је нешто молио моју матер и, кажу, да се чак и заплакао — он, мој отац!

Оног истог јутра, када ће га капља ударити, почео је мени писмо на француском језику, „Сине мој, писао ми је он, чувај се женске љубави, чувај се те среће, тога отрова...“

Мати је, после његове смрти, послала повећу свату новаца у Москву.

XXII.

Прошле су четири године. Ја тек што сам свршио универзитет, и не знајући добро шта да започнем, на која врата да закуцам, тумарао сам беспослен. Једног лепог вечера нађем се у позоришту с Мајдановом. Он се био већ оженио и примио се службе, али ја нисам нашао да се променио. Он се исто онако, без повода, одушевљавао и очајавао.

— Ви знате, — рече ми он у разговору: — да је госпођа Дољска овде.

— Која госпођа Дољска?

— Зар сте заборавили? Негдашња кнегиња Засјекина, у коју смо сви били заљубљени, па и ви. Сећате ли се у летњиковцу, близу Нескучног?

— Она је удата за Дољског?

— Јест.

— И она је овде, у позоришту?

— Није. Она је у Петрограду; дошла је пре неколико дана, хоће да иде у иностранство.

— Какав је човек њен муж? — упитах ја.

— Веома красив човек; имућан је. Служи са мношћом заједно у Москви. И сами знате, после оне брукее... вама мора да је све то добро познато... (Мајданов се значајно осмехну) није јој било лако наћи добру прилику; било је и последица... али са њеном памећу све се може. Отидите к њој; она ће вам се јако обрадовати. Она се пролепшала.

Мајданов ми даде адресу Зинаидину. Она је одсела у гостионици Демут. Старе успомене оживеше у мени... ја дадох себи реч да ћу сутрадан отићи у походу својој негдашњој „страсти“. Али искрснуше неки послови; прође једна недеља, па и друга, и кад сам на крају крајева отишао у гостионицу Демут и затражио госпођу Дољску, дознадох да је она пре четири дана, готово напрасно, умрла на порођају.

Мене као да нешто удари у срце. Мисао, да сам је могао видети, а нисам је видео и никад је нећу видети, мучила ме је свом силином неодољивог прекора. „Умрла!“ проговорих ја, тупо гледајући у вратара, изиђох на улицу и упутих се, ни сам не знајући куд. Сва прошлост одједном искрсну и указа се преда мном. Игледим се свршило, где чему је, журећи се и узбуђујући се, хитао тај млади ватрени и блистави живот? Мислио сам о том; замишљао сам оне миле црте, оне очи и косу у тесноме ковчегу, у влажној, подземној тами, недалеко од мене, који још живи, а може бити неколико корака од мога оца... Ја сам све то мислио, напрезао сам своју уобразиљу, а међутим:

„Из равнодушних уста чуо сам вест о смрти.“

„И равнодушно сам је примио“, брујало је у мојој души.

О, младости, младости! Теби није ни до чега стало, ти као да си господар свих блага васионе; тебе чак и туга теши, чак ти и жалост прилични; ти си поуздана у се и дрска, ти говориш:

„Погледајте, ја једина живим“, а и твоји дани јуре без трага и без рачуна, и свега у теби нестаје као воска на суну, као снега.. И може бити сва тајна твоје лепоте лежи не у том што можеш све урадити, већ у том што можеш мислити да ћеш све урадити, — лежи управо у том, што ти у ветар тронини своје силе, које ни на што не би умела употребити, — у том што сваки од вас озбиљно сматра себе раскошником, што избиљно мисли да је у праву рећи: „О, шта бих све ја урадио, да нисам време узалуд страћно!“

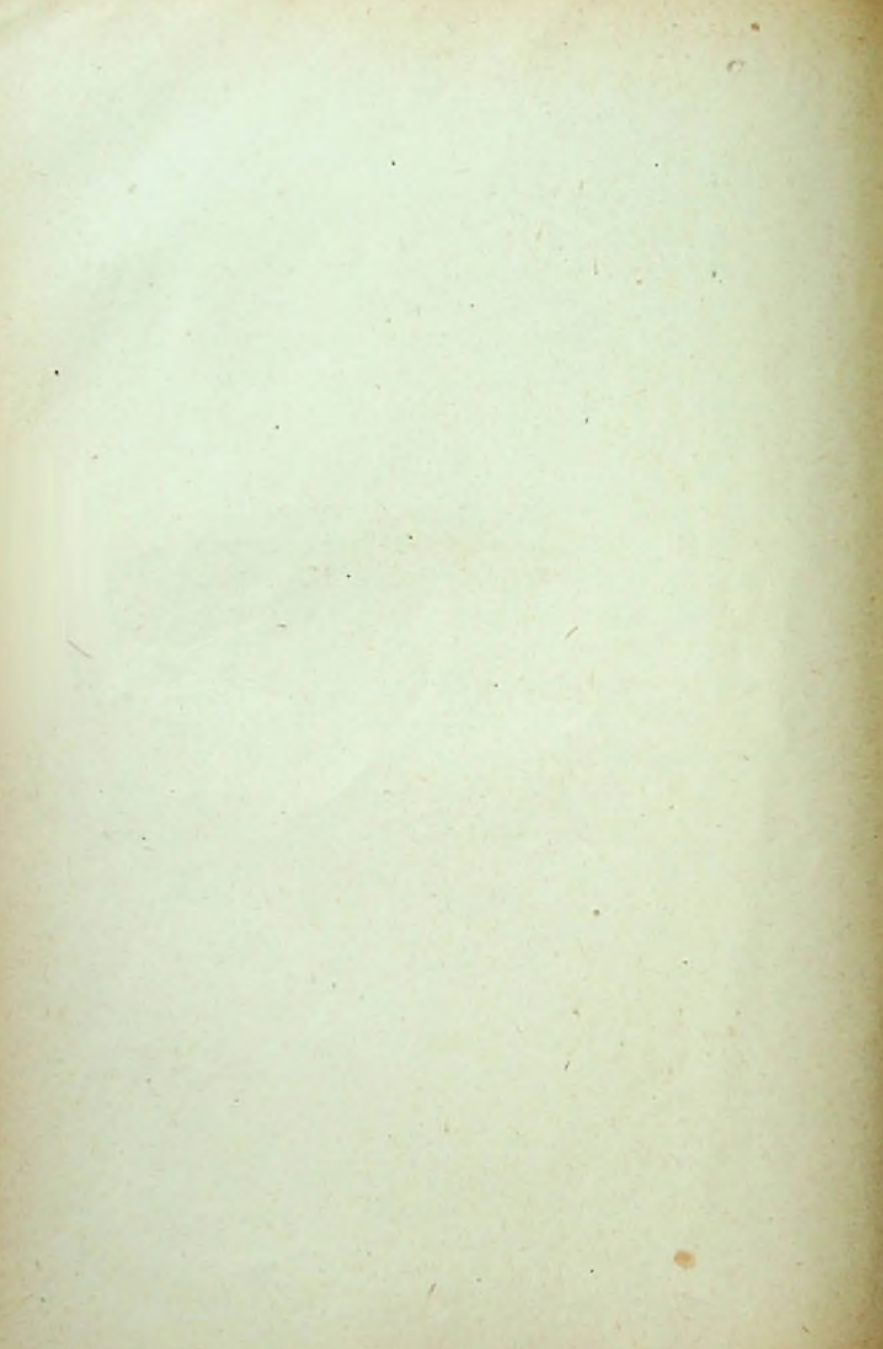
Па и ја... чему сам се падао, шта сам очекивао, какву сам сјајну будућност предвиђао, кад сам једва једним уздахом, једним тужним осећањем пропратио појаву васкрслих привиђења своје прве љубави?

А шта је изишло од свега тога, чему сам се ја падао? И сад, кад се на мој живот почињу спуштати вечерње сенке, шта је у мени остало свежије, милије од сећања на ту брзо прохујалу, јутарњу, пролетњу буру.

Али ја на правди Бога клеветам себе. И тада, у то лакомислено, младо доба, ја нисам остао глуп према тужном гласу, који ме звао, према свечаном звуку, што је из гроба до мене допирао.

Сећам се, како ме је после неколико дана, пошто сам чуо за смрт Зинаидину, нека унутарња неодољива сила вукла, те сам присуствовао смрти једне сиромашне старице, која је становала у истој кући, у којој и ми. Покривена

дронцима, с торбом под главом и лежећи на даскама, она је тешко и мучећи се умирала. Сав јој је живот протекао у очајној борби са свакодневном немаштином; она није имала радости, није окусила сласти среће, и рекао би човек како да се не обрадује смрти, свом ослобођењу, свом миру? А међутим, док се њено старачко тело још отимало, док су јој се груди још надимале под леденом руком, која их је притискивала, док је нису оставиле и последње силе, старица се непрестано крстила и непрестано шептала: „Господе, опрости ми моје грехове“ и тек с последњом искром присебности нестало је и страха и ужаса од смрти. И сећам се, како ме је тада, крај самртничког одра те сиромашне старице, обузео страх за Зинаиду и како ми је дошла жеља да се помолим Богу за њу, за оца — за себе.

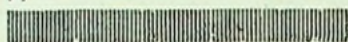

Розмари и Грегори
для III пр.с. ромашки
14-11-92
Копия

БИБЛИОТЕКА
„ОСВИТ“

КОРИЦЕ ИЛУСТРОВАО
И ОРНАМЕНТОВАО
ИВО ТИЈАРДОВИЋ

БЕОГРАД

2

БИБЛИОТЕКА „ОСВИТ“

2

ПОЛ БУРЖЕ
ЧЛАН ФРАНЦ. АКАДЕМИЈЕ

ВОЈВОТКИЊА У ПЛАВОМЕ

РОМАН

ПРЕВЕО СА ФРАНЦУСКОГ
ВЛАДИСЛАВ РОСИЋ

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ „ОСВИТ“

Присуствовао сам, пре неколико дана, неочекиваноме расплету једне авантуре, што се заврши скоро шаљиво, и ако се у мало не окрете на трагично. Ма да сам у њој имао мало учешћа, и то само као сведок, ипак сам у њу унео нешто свога срца, те данас, пред таким исходом, осећам ону опору иронију ствари — свирепу или корисну, ко то може рећи? Она вас као ладно гвожђе сече, али исцељује. Пало ми је на ум да испричам целу ту историју. Било би несумњиво разумније поставити коју од започетих слика, на пример *Психу*, што ми стоји већ годинама на погарима, или коју мртву природу: овештали намештај, старо сребрно посуђе, похабане књиге, што ће чинити низ *Скромних пријатеља*. „Сликар“, говораше увек мој учитељ Миро, „треба да мисли само са кичицом у руци... „Ја чак мислим, по чувеним примерима, а и по Миру самоме, да он не треба никако ни да мисли. Ну, то ја и сувише добро знам, ја сам само у пола сликар, више уметник по вољи по темпераменту, скица једнога Фромантена другог рела. И то је необичан јад: осећати да смо начини дупликат, и то још лошији, отисак смањен и ослабљен већ оштампаног снимка, примерак човека који личи на модел који је већ проживео, и у судбини тога модела унапред видети своју судбину! Потпуно? Не. Јер ја лепо схватам да је у мени онога што није било добро у Фромантену, а да никада

нећу имати оно у чему је он био велики. И њему, томе многострукоме и пеједнакоме мајстору, кичица није била довољна. Он је хтео, опом уздрхталом руком којом је бацао боје на платно, да баци мастила на хартију, — и шта постиже? Ми му сликари пребацујемо сувише књижевно сликарство, а књижевници сувише стручну књижевност, сувише сликарску, педовољно интелектуалну... Зар и самоме мени, поводом сваке изложбе, већ годинама уздржавање мојих другова, а парочито њихове похвале, не казују да ми недостаје права уметничка природа, изворна и визионарска. Јесу ли ми потребни другови да допесем суд о себи? Шта ми вели моја савест? Када би се могао потпуно изразити кичицом зар бих донео толико исто страпа бележака колико и скица из Шпаније, Марока, Италије и Египта? Колико сам пута само себи понављао речи: аматер, дилегант, критичар отмене синониме за ужасну и сурову реч: *пропали геније*? Једва да имам права мало ублажити ту реч додајући: „пропали геније“ вишега реда, и ја себи објашњавам шта створи од мене човска чије обрзовање премашује моћ, сувише утапчапа за своју стваралачку снагу. Да. Колебао бих се, петнаест година, између многобројних и противуречних облика уметности и духа. Ну зато није требало почети учење у Бонапартиноме лицеју, дуго, потпуно, сувише полагати на читање и умовање. А затим није требало, насупрот ономе, што ми се у перу видела доста вешта сликарска писаљка, ступити у школу Лепих Вештина, учити код Мира, отиутовати у Рим и бацити се свом жестином на посао за који не осећамо довољно дара. Шта још? А није требало ни имати четрдесет хиљада франака дохотка о пунолеству, доколице, женске перве, нимало или мало темперамента, нимало или мало здравља, наклоности ка пријатном забављању, идејама и предметима, љубав према духовним настрадама, скоро манију за деликатним и тананим сензацијама. А најбитније је ово: које првено криво зрнце више у крви, снажније мишиће под кожом, бољи стомак, и ја бих био обичан и срећан човек што воли уживања! Место тога, лутах из земље у

земљу, тражећи супца и здравља; из музеја у музеј, тражећи естетичка откровења, и, додвиге, из једнога уметничкога круга у други, тражећи једно уметничко *верујем*, — и из запоса у запос тражећи љубав. Бејаш онај што почиње, а не успева у животу свога срца и духа, из истог изрока, можда физичкога: услед оне неизлечиме немоћи да останем при једном, да се усталим, у чему данас видим особеност свога карактера. Када човек са тако неумитном јасношћу примети ограду која се не може срушити у којој нас природа држи затворене, зар није најбоље помирити се са собом. Мислећи на тај велики закон до кога се долази у разумној зрелости, допео сам одлуку бар о једноме што је битно: о своме раду. И то је нешто. Део сам себи реч да не допустим да ме гризу таште амбиције. Бићу осредњи сликар то је свршена ствар. Када је тако, зашто бих се одрекао задовољства писати, што сам себи негда забрањивао савлађујући се? Како ми је јасно да име Г. Венсаня Ла Кроа неће никада блистати на небу славе између имена Густава Мороа, Пивиса де Шавана и Бурна Џонса, зашто би Г. Венсен Ла Кроа лишио себе напкаде: трошити време по вољи, као богат љубитељ уметности, што и јесте, као дилетант, што ће увек остати, као критичар, — као „пропали геније“? ... Из тога разлога, проживљајући још једном у мисли поједине оделке малог романа који ми је случај открио, спремно сам хартије, перо и мастила. И, као пов доказ да нећу никада имати спонтане и бујне генијалности, запемогох објашњујући поводе исто су ме навели почети ову причу, место да је почнем, храбро, просто. И најмање појединости непе видим пред собом, па што је онда потребно да се пред собом правдам због посла који ме мачи? Биће довољно да га уништим, када га довршим. ако ми се учини рђав! Колико сам слика само остругао што су ми се училе рђаве! За ово ће ми бити доста два дрвета у камину и једна жижица. Ово је несумњива превага књижевности над сликарством.

I

Имам нешто што ме поуздано подсећа тачнога датума када поче догађај који хоћу да пишем. То је било баш

опога дапа када паврших тридесет и шест година. Од тада је прошло двадесет девет месеци. Тај сам дан провео обрхван сетом више но обично. Шта је био узрок? Увек исти: осећање да су ми способности и ограничене и неискористићене, осећање грапине до које се пружа мој дар. Повод? Смејем се поводу. А и који човек од уобразиље није допосно, у младости, детињске и јуначке одлуке о себи. Који уметник није себи унапред одређивао етапе у стицању славе, упоређујући се у себи са каквом славном личношћу. Цезар, који је био велики колико ма ко други, говорише дрићући: „У мојим годинама, Александар већ бејаше освојио свет.“ Јуначки је то крик када у њему дриће попоc још непознате моћи, а веома жалостан када се убеђење о пемоћи отме у томе пекорисномe уздаху ка победи. Нисам Цезар, ну сви моји дневници, — а сам Бог зна колико сам их имао! — обилују датумима што за мене бише саставни прикази слави, на које неверница не дође. Прелиставао сам ове јадне књижице, сведоке моје безазлестности, као што ми се то пеминовно дешава у извесна времена: 1 јануара, на дан мога рођења. Напћох на старе стихове што сам их писао скоро при пзласку из колежа, када сам правно стихове готово опозико колико и сликао. У њима сам, бар, рапо допео суд о себи, и то тачан суд, што ће посведочити ове две стапце:

Отварајући свога Бајрона, наћох ове дивне стихове,
Последње што их песникова рука исписа:
„Време је да ово срце стане..." Да снажна узвика
Што овај орао, на умору, кличе планинама!

У заглављу, он додаде ово: „Данас ми је
тридесет шест година..." Да брзо ли проживе!
Подари ми, Судбо, и бићу ти захвалан
Да умрем као и он, ако проживим тако исто.

У продужењу бејах записао два броја: годину када сам написао стихове, и годину када булем достигао доба у коме је јецао најтеаралнији од свих великих песника: 1874 — 1890. Бејах достигао ову другу годину. Тридесет и шест ми је година; непознат сам као и у својој првој младости, не дадох ни једно чувено дело, не учиних ништа ве-

лико, не доживех велике љубави, — па и паде више ми не остаде. Налажење трага, кроз цео живот, мојих далеких а неоправданих амбиција, од једном ми забодe мач у срце. Толико више што ми једно извештајно предузеће, чији сам претилатник из глупости, бејаше послало два злогбачанка из повипа у којима је било моје име поводом скорашиње изложбе у клубу, са недовољним компетаром. Обузе ме повнапад бојазни, што ми се хронично враћа, који ништи творачку моћ душе, чак олужима храброст јаснога увиђања свога опадања, последњу и горку утеху. Остајање пасамо са својом мисли, у ово суморно јесенје предвече, када се дан ближио крају, бејаше ми задао страх, и смислих прост начин, да се расположим, ну који ми обично успева: одлажење до борачке дворане Клуба у улици Боаси-д'Англе. Ту уништим прве пизом борби, у које упесем сву снагу коју имам. После хладнога туша и трљања, и само још акпаћем за столом при вечери другове са којима се може разговарати, а затим одиграти партија рубикона или покера у границама свога цена, вече пролази. Око једнаест часова враћам се у стан, не плашећи се много песапице. Бејач тачно испунио спортску страну програма те вечери, — прве вечери своје дридесет седме године! И остало би дошло да, у тренутку када хтедох ући у тризарију, не сретох најстаријега, можда, од својих париских другова, — били смо заједно у лицеју Априја IV, — славнога писца романа и драмских дела Жака Молана.

— „Хоћеш да вечераш? . . . “ рече ми. „Овда ћеш сампом, заузео сам сто.“

Ма у којој другој прилици, и мимо заједничке успомене из колежа и Латинскога краја, измислио бих брзо какав *alibi*. Ничија личност ме не умара толико и тако брзо као Жакова. Необично јасно видим у њему, спојено са недостатцима који су ми мреки опу особину која ми највише недостаје: снагу истинцања, смелост духа, анимализам полета, мушку плодност, веру у себе без које нема великога уметника. Да ли те лене врлине гениалности носе собом и прекомерну употребу опога „ја“, о чему је необичан

пример давао овај писац? Само Бог зна колико су Жилпјен Дорсен и Клод Ларше, два књижевника која сам најбоље познавао, били заражени еготизмом. А они су били по скромности љубичице, свете и бојажљиве љубичице, мајушце, ситне па скромној рудини, поређени са Жаком. Његове књиге, његови комади, његови непријатељи, његови науми, његови добитци, његове драгаче, само он постоји за њега, он само о себи говори. Баш је због тога мој јадни Клод и говорио: „Како би Жак Молап могао бити сетап? Свакога јутра он се огледа у огледалу и мисли: Баш сам срећан што облачим најбољег књижевника овога доба!...“ Ну Клод је мало завидео Жаку, а у овоме лежи падмоћност Жакова: дивећи се себи, он не завиди другоме. Он и не ставља себе испред других. Објасните сада ову тајну: и мимо ту скоро болесну таштину, којој је једнака једино његова неосетљивост, чим овај човек седне пред хартију, под пером његовим, крећу се, говоре и делају, уживају и пате бића пуна страсти и речитости, створења од крви и меса, која воле и мрзе, једном речи прави људи и праве жепе. Пред очи излазе цео свет, толико стваран или толико занимљив, или који буди нежност, да чак и мене сама захвата дивљење кадагод га читам. Али ја знам да су то само опсена, чаролије, забављање на доколици, и да је духовни отац јупака и јупакиња савршено књижевно чудовиште, са боцом мастила место срца. Варам се. Он у срцу посијон и страсну љубав према успеху. А колики диван такт, колико вештине у руковању оргуљом са хиљаду цевки, укључком публике. Жак је савршен представник онога, што називасмо па сликарскоме аргџу *профитер*¹, уметник вешт да искористи туђанор, усавршујући га. Примери. У својем почетку натурализам освајао је. То бејаше у доба када се појави дивни *Асолоар* од Золе, а скоро одмах затим одличне студије сељака и јавнога жепскиња, што открише књижевно образовање свету име несрећнога Монасапа. Жак разумеде да вап те формуле нема великога успеха, и у исто доба погодни да после та два велика мајстора не треба више

¹ Који уме да искористи прилику,

дотаћи у писке и народне кругове. Читаоци су били као пресићени. Молану пада на ум гениална мисао да на отмено друштво примени начине грубога посматрања и суровога реализма драге школе. Његове прве четирн књиге романа и повела бише, како их злобно назваше кад се појавише, напомађени Зола и намирисани Мопасан. Заједанџа остају заједанџа, а успех је успех. Успех Моланов, као што се сећамо, био је велики. Одмах затим поуздани знаци му показаше да се укус читалаца онет мења, да се окреће апаризи и психолошком проучавању. И он тада нагло промени правац, и ми добијемо три књиге које највише допринеше његову успешу: *Итилично Мучење*, *Сломиљено Срце* и *Старе Жубави*. И у томе је умео да избегне обичне недостатке оних што стварају нове радове: досађивање сентименталношћу, дуге говоре, филозофисање поводом ситних догађаја снаваће себе, а нарочито злоупотребу средине отменог света. Бејаше створио натурализам високих кругова. После тога лати се скромне, грађанске апаризе средњих кругова. Затим, како врлина дође на дневни ред, он даде једини роман који се, у то доба, по успешу такмичио са чашћу са *Опато и Константином: Бела као Крип*. А када у то доба друштвена питања постадоше узори велике и мале критике, Молан опет промени пушку и написа онај роман неке радничке породице: — *Епопеја овога доба*. — дело у две свеске, плод маште, које се продаде у седамдесет и пет хиљада примерака и би датум у књижарама! Гледајте само таштину естетичких теорија. Све те књиге су засноване на разним уметничким начелима. Кроз њих се може пратити историја мењања моде. Ниједна није некрена, у дубокоме смислу те речи, и све имају у неговој степену оне боје човечанске истине, што код овога писца у коме је толико воље, изгледа несвесни дар. Тај исти дар он је показао и када се, из бојазни да не замори читаоце пишући само романи, лати позоришних комада. Дао је у *Комедији Аделу*, што постиже сјајан успех; *Побеђени* у *Одеону*, други сјајан успех, и из новина сазнадох за његову нову победу у *Водвиљу*, са комедијом под загонетним

патнисом: *Војвоткиња у плазуме*. Елем, заједно смо били у најстаријем разреду, што доказује да тај огроман посао, око десет књига романа, две свеске новела, збирку стихова, три позоришна комада, он је дао за мање од шестнаест година. И Иако је имао времена и да проживи поред толикога посла. А он је још имао и љубазница, путовао колико је требало да сме без лажи у својим предговорима да напише ове реченице што су подсећале на Шатобријапа: „Када брах сасе на рудинама виле у Памфилији?...“ Или: „И ја сам прочитао молитву на Акропољу...“ Или још: „Као овај бик што сам га видео где се спушта на колена да умре у Севилскоме цирку...“ — Наводим по сећању. — И та је животиња одржавала везе, обогатила се! И сачувао је ведрицу, очувао овај апетит из пансиона у коме смо одрасли. О томе сам имао доказа и те вечери када пристадох да вечерам за његовим столом, и мимо своју скривену апатију, пехотично савладаху сугестијом животне снаге што избија при сваком његовом покрету. Тек што седосмо, он ме запита:

— „Које вино радије пијеш, шампањско или бургоњско?...“ Добра су и једно и друго овде...“

— „Задовљиху се валском водом,“ одговорих.

— „Зар ти не ваља стомак?“ прекиде ме смејући се; „ја свој и не осећам...“ Онда шампањскога за мене, и то *extra dry*, и валске воде за господина...“ настави обраћајући се управнику хотела. Његова саможивост има ту zgodну страну што никада не противречи туђим ђудима, као што и не допушта да и његовим стаје на пут. Затим, пошто прегледа јеловник: „Све ми се допада,“ рече, „а теби?“ И не чекајући мој одговор: „Јеси ли видео мој комад у Водвилу? Како ти се чини? Је ли да пишта боље писам написао?...“

— „Знаш,“ рекох збуњено, „мало идем у позоришта.“

— „Срећни човече!“ настави он доброћудно. „Покинеш самном вечерас. Казаћеш ми своје утиске. Хоћеш ли бити некреп?...“ Видећеш, у њему нема горчине које има у *Адели*, нити речитих одломака *Побеђене*... Али ево начела када се хоће да успе: увек преварити очекивање. Никада,

никада се не поповити... Они што су ми пребацивали да немам духа, да не познајем свој занат, хе! хе! они су гризли прсте... Ти ме знаш. Ја говорим гласно што мислим. Када сам, прошле године, издао: *Нежне нијансе*, сећам се, рекао сам ти: „Не вреди труда читати ово...“ „*Војвоткиња у плавоме* је друга ствар... То, уосталом, мисли и публика; јуче је пало пет хиљада двеста, а већ је шездесет седма представа...“

— „Ама где нађе патинс за своје дело?“ упитах га.

— „Шта!“ узвикну, „ти, сликар, постављаш тако питање? Зар ти не познајеш *Blue Boy*, *Дете у плавоме* од Генсборуга, које је у Лондону, у галерији Гросвепор-Хуза? У моме је комаду јунакиња жена коју је један твој сабрат што познаје боље од тебе енглеске ствари, насликао у складу плавих топова као што је Генсборугов дечак. Како је она војвоткиња, остао јој је надпмак у свету у коме живи мала војвоткиња у плавоме, — због слике... Зар то не подсећа на Ватоа, Помпадур у љубавни ппр? *Војвоткиња у плавоме!*...“

— „Има људи који шаљу рубље на праће у Лондон. А ти сада у њему тражиш досетке?“ прекпдох га.

— „Ти говориш као хроника каквога сабрата,“ настави он уза смех. И то је црта његове таштине, тај немар пред заједањем управљеним на њега, када заједање пије много пакоспо... „Шта сам само имао злобних хроника! Хтели су да ми се наплате за *Аделу и Побеђену*. Бејаш спокојан. Са мојим дијалогом и малом Фавјеровом!...“

— „Ко је то, мала Фавјерова?“ упитах.

— „Шта!“ кличе, „не познајеш малу Фавјерову?... И то вели да живи у Паризу!... Није да те кудим што не посекујеш позоришта. Шта се у њима игра... Било је крајње време да се и ми мало уменамо, ми млади...“

— „То ми не казује која је то мала Фавјерова,“ попових.

— „Лепо! мала Фавјерова, Кампла Фавјер, јесте војвоткиња у плавоме... И она игра са дивним даром, фантазијом, љупкошћу! Ја сам је пропашао. Пре годину дана

бејаше још у Конзерваторијуму. Видео сам је на испиту и оценио. Када однесох комад опима из Водвила, ја сам им рекао: „Хоћу ту малу.“ Они су ми је апгажовали, и она је славна. Гле, мораћеш ми израдити њену слику, слику о којој је реч у комаду, симфонију у затворено плавом. А то ће ти створити препоруке за плући салон. Ја доносим срећу, велим ти. А после, и дивна је то глава за тебе: двадесет и две године, теп као у руже, уста сетпа када ћуте и пежна када се осмејкују, плаве очи, да допупе симфонију, блело, блело, блело плаве, са црном тачком у средини, која се покашто толико рашири да осваја целу зелицу, косе боје источнога дувана, танка, гинка, и млада, млада... То ти живи са мамом на трећем спрату у улици де ла Барујер, у твојем предграђу. Шта велиш! Како ти се то чини као људски докуменат, ова ситница? Говори се о покварености у позоришту: плаћа девет стотина франака кућевне кирије, држи једну служавку за сав посао, и стап јој гледа у мапастирску башту... И то верује у своју уметност, и то верује у писце... Чак и сувише верује!...”

Он последње речи изрече са осмехом који разумсдох. Цео његов говор, уосталом, био је пропраћен смелим и чулним погледом, сјајним и задовољним. Као и оно то којим је подвлачно речепице, одувек сам му знао за тај начин говора, и познавао поглед када се негда хвалисао својим љубавним подвизима. То је било довољно да ми за часак не будем у сумњи о осећањима које је изазвао код лепе глумице. — Које је изазивао.. Што се тиче осећања што их је имао према њој, оно што је појео говорећи и залио шампањским вином које је себи сипао у чашу са пупо парчади леда јасно ми је говорило. Причао је своје најинтимније ствари врло гласно, са оном немарношћу лажно несмотрених људи која нам изгледа неразумљивост, а тако вешто скрива рачун. Њихово ћаскање увек је ограничено опрезношћу. Уосталом, гости што вечераху за суседним столом бејашу три пензионисана генерала који су разговарали о Годишњаку. Требало би да пукне топ те да скрене њихову пажњу. Жагор око послуживања, — било пас је

зацело тридесет до четрдесет што смо вечерали у две тр пезарије, — покривао је јаспе одломке Жакових реченица. А било је и смешно говорити тихо, као што сам ја чинио, када сам питао свога друга. Какав је то био симбол наших двеју судбана! Инстинктивно, пре но што сам и познао Г-ђицу Фавјер, у мени се развила сва плашљива стидљивост осећања од кога је Жак уживао све радости.

— „Мора да јој се удвараш, ето шта значи оно: она у то чак и сувише верује?“ запитах га.

— „Она се мени удвара,“ рече он смејући се „или тачније удварала ми се... Па“, настави, „што да ти не кажем, у толико пре што би ти мала све испричала за пет минута, ако те упознам са њоме?... Дакле, она ми је љубавница... Чини ми се да сам ту учинио велику грешку. Са својим гласом, погледом који имам уложен, опим што ми доносе књиге, својим изгледом могао бих се оженити којом бих хтео, а и време је. Крушка је зрела. Ну да смо увек разумни, били бисмо обични грађани, зар није тако?... А после, она је прва почела.. Да си само видео како ме је гутала очима за време проба, кришом? А ја сам се чинио да не обраћам пажњу па то. Кокета нађе кокету и по. Писац који има љубавницу у позоришту када му није потребна да му се игра комад, то је крупна ортографска грешка. Ти познајеш пословицу: архитекта не пије са зидарем. Па ипак, после премјере, и када је битка била добијена, ја сам попустио... А ево ти још једнога људског документа: мала Фавјерова је прошла кроз Конзерваторијум и купиле, и била је чедна, драги мој, *савршено чедна*... Разумеш ли ме?...”

— „Јадна девојка!“ узвикнух нехотично.

— „Није јадна! одговори Жак, слежући раменима. „Неко увек мора бити први љубавник, а један Жак Молян зацело вреди колико и какав глумац, ученик Конзерваторијума или који од професора, као што је то обичај, зар није тако?... Али ја сам јој посвија, тој малој, њен проживљени роман, оно о чему ће онајде говорити другарицама, када буду виделе на столу њене собе за облачење, какву

моју књигу са посветом, као узгред: „Жак Молап? Што ме је тај лудо волео!... Тако се те младе лакоумпе девојке изражавају о својим успоменама... А и био сам љубазан према њој. Хтела је да се кријемо од мајке, крили смо се од мајке. Тражила је састанке по гробљима, на гробовима великих људи, ја сам тамо ишао... То је много. Можеш ли ти да ме замислиш, у мојим година, са китом цвећа у руци, где чекам своју драгану сетно ослоњен на ограду и пред жалосном врбом Алфреда де Мисеа, мене који не могу да подпесем тога рђавога неспика?... И тако је то била студентска пидла. Попављам ти, будалаштина. Ну то се мени, у прво време, чинило лепо, ново. То ме је одмарало од онога Париза у коме је све гола таштина.“

— „А сада?“ запиташ га мислећи у себи: „Баше се добро познају, ови чувени посматрачи људскога срца! Овај сме да изрекне реч таштина!“

— „Сада?...“ попови, и у очима му поново блесну разметљив и чулан израз подругљивога задовољства собом. „То ти мене исповедаш неваљалче? А сада, већ је два месеца како то траје, а пидла од два месеца губи свеживу, леноту, спокојство. Али љубав је као и кујпа, треба уметити применити вештину, приправљања остатака...“ Почивка, — а затим, без прелаза гласом не онолико смелим и спаженим на дијаназов поверења: „Познајеш ли лену Г-ђу Пјеру де Бонивета?“

— „Ти једнако заборављаш да ја писам сликар у моди,“ одгорих, „да немам свој мали дом на Монсоу, да не идем јутром на коњу у Шуму и да пемам веза у отменоме Предграђу, и ако станујем у њему...“

— „Не мешајмо око са унаоколо,“ одговори он са својом обичном поуздаваошћу. Околица Монсоа, Шума немају ничега заједничког са Предграђем и племством, пре свега, а дивна жепа о којој је реч нема ничега заједничкога, осим имена, са правим Бониветима, онима што воде порекло од констабла или адмирала, не знам баш тачно, пријатеља Франсоа I...“

— „У толико има једнога глупака мање међу прецима,“ прекидох га. То је превага што је покашто лажно племство има над истинским. Тај јадник, уосталом, бејаше адмирал, то зна и учепик из основне школе.

— „Добро,“ рече Жак и слегну раменима па ову досетку којом сам доста глупо задовољно своје нерасположење због његових претепзија. „Подсећаш ме на Жиобајера: Ви сте ценидлака, господине. — Моје образовање ми то допушта, господине... Али, у пакнаду за то, што није допуштено јесте унасти у замке радикалне, револуционарне, у замке палапачких кафана, *tu quoque, mî fili!* То ти не приличи. Најзад, нећу бранити од твојих напада оно што зовеш отмено Предграђе. Довољно га познајем да бих и када крочио у њ. То је за мене сувише пристojно. Не волим ја салопе у којима владају пачела и у којима се мора много водити рачуна о држању. Ја не радим са великим госпођама, већ са оним што називам полу-дабровина отменог света. Ја лично имам ту особеност да волим ову врсту што се сматра за најдосаднију: полу-дабровина за славне жуде... Има једно двадесетак жена у Паризу што играју ту улогу, једне са титулама, друге без истих, једне младе, друге не, али све имају по какву претепзију, једне да се баве књижевпошћу, друге политиком, треће естетиком, али све су перебралне, пителектуалне, и мисле да не могу бити преваре. Е, видиш! највеће ми је задовољство варати их, када вреде тај труд. Ако ти икада покажем Бониветову, признаћеш да вреди тај труд. Онда у њепој се кући весело разговара и добро једе. Не прави то мрзовољно лице. После десет година живота у Паризу, чак и када човек има желудац као ја, вечеравање код друге постаје досада над досадама, због онога што се при њима чује и служи. Код ове је та досада светковина, сто пзврстан, по-другм одличан. Тата Бонивет, без иједнога де, зарадио је милионе са брашном, рекли су ми и број, десет или два-наест... Заборавимо то и верујмо да је сакрио свој грб док је то радио, као млађи синови перова енглеских. Али ово стоји да сваха тога брашварца има толико племићства

у своме маломе прсту колико каква истинска кнегиња у целој својој особи, и да је лена, и духовита, и лукава, и кокетна! Она се не задовољава да славне људи који је занимају почастијују њен салон, или се почастијују њеним салоном, како хоћеш. Они сви треба да се заљубе у њу, и сви су и били, то сам убеђен, — до сада...”

— „Чуј,“ рекох му када ућута, „буди добар, испричај ми ту другу авантуру...”

Погодно сам да оно „до сада“ и то прилично циничко предавање о једном честоме случају племићске и монденске таштине крпје неку тајну, и подлежући као и увек моћи ове силне животне снаге — тај ме цинизам вређаше. Жаково ме држање бацаше у очајање, ужасавах се његова начппа осећања, тако сурово пародскога мимо пробрани изглед, али бејаш заинтересован његовом псовенићу, коју настави без велике молбе. Он се повери мени, као што га ја и слушах, са уживањем, и ако ме у души не воли, као ни ја њега. Он несвесно осећа своју моћ да ме очини и то му је мило. То је тако од самога колежа, и та ће нас чудна веза спајати до смрти, на ма шта се догодило. Он дакле настављаше:

— „Немам што друго да ти причам до то да, не знам већ колико времена, Краљица Ана — као што је зову њени блиски, правећи игру речи од њена имена — никако није хтела познати се са мном. Узгред пека је речено, зар није згодно изабрано име Ана, и није ли срећно позајмљено из хералдике?... Покашто, ручавам код Г ђе Еторел, њене рођаке, коју она мрзи. Ту сам је сретао, али сам се чиппо да ни сам не желим да јој будем представљен. Прпочала је коме је год стигла да немам дара, да су јој моје књиге досадне или одвратне, једином речи играла ону класичну игру жене за којом сви трче која хоће да пробуди радозналост каквога човека од гласа, правећи се да се не придружује онима што му се диве. Увек се има пријатеља или пријатељица који таке љубазности достављају. Одигра се *Војвоткиња у плавоме*, рекох ти са каквим успехом, и тада, зашто? како? нагла промена на целој липији. Један

од њених хајкача, — она их има као и у лову, и узима их из редова својих већ укроћених удварача — Сентер, мора да га знаш? плави старији човек што покаштво држи овде бапку, поче да иде за мном у салонима Клуба. Ми обично један другоме велимо само: добар дан, добро вече, и то је све. Место тога он поче да ме обасипа похвалама и позва ме на ручак у мали Клуб, у дворању одређену за госпође из отменог света. Тачно је пет недеља од тога доба... „За кога ли ме спремају?“ помислих пењући се уз стенице. И кога да сретнем прво у предсобљу које води у трпезарију, — најлешни и најелегантнији кут Париза, ово ти узгред велим, да ти послужи за какав акварел из високог друштва, — Госпођу Пјер де Бонивет...“

— „И тада се деси исто што и са малом Фавјеровом,“ прекидох га. „Кокета пађе на кокету и по. Од када те знам, све су твоје историје исте: оне се састоје у игрању са женама ко ће имати мање срца, и ти добијаш десет пута од десет пута...“

— „Није то баш тако просто,“ настави он без љутње; „заиста ме је забављало да почнем партију са Краљicom Аном, али не као што ти мислиш. Хајкач нас је метуо једно поред другог за столом. На часну реч волео бих да си био ту, скривен, да нас чујеш. Започели смо пријатан разговор, доброћудан, да се истоним од милине... сусрет двеју лених душа. Рекла ми је доброга о свима женама које познавасмо, ја и она, а ја доброга о свој сабраћи. Сложили смо се да висока, мршава Г-ђа де Сов није никада имала љубавника и да су романи господара Дорсева дивни, да је онај зли дух Г-ђа Морен прави анђео некористољубља и да је глупи Рене Вевсн велики неспик. Помисли колико смо били искрепни... Могло се поверовати да ни ја ни она никада нисмо помислили да какав писац може да говори зло о другоме, пити да жена из отменог света допушта коме другоме да јој се удвара осим мужа... Од тога времена смо се наплатили за то, и сада се налазимо у ономе стању отворенога рата што се скрива под леним именом Флерта. Нећу да те морим појединостима етапа. Стоји

само толико да она зна да ми је мала Фавјерова љубазница, у коју верује да сам лудо заљубљен и да има само једну мисао: отети ме од ње. И ако одлично познаје људско лукавство, она је пала у клопку која увек донесе успеха од када се земља окреће око сунца: украсти љубавника каквој жепи, пема врлине која може да остане пред тим осећањем. А најчудније је што је Краљица Ана можда поштена. О! њепо поштење пије без мрље. Ну пајзад, не би ме чудило да није имала љубавника, тиме разумеш, оно што се зове љубавник. Уосталом да их је имала и двадесет и пет, мој начин поступања би онет успео. Кладио бих се да је у земаљском рају змија просто испричала нашој мајци Еви да хоће да узбере јабуку за своју женку...

— „А Камила Фавјер?“ упитах.

— „Разуме се, она је све погодила, или сам јој све рекао, — ја не умем лагати, — и тако је она љубоморна на Бонпветову исто онолико колико и Бонпветова па љу... Није ми било досадно ових пет недеља, кунем ти се. Јер је ствар текла брзо, врло брзо. Доба је када успевају, хитро, у љубави и у свему другоме...

Прешли смо на послатице. Љуштећи пажљиво четврт крушке на виљушци када је у своју исповест унео тај за кључак због чије свпрене суровости рекох:

— „И опет си заиао између две жепе? Опасна је та игра што је играш.

— „Опасна? прекиде ме он са својом веселом поузданостију. „За кога? За мене? По срећи или несрећи ја сам обезбеђен од тих пожара. За Г-ђу Бонпвету? Ако ме не воли, каквој се опасности излаже? А ако ме воли па лепо! имаће да ми захвали. Патити значи осећати, а за жепе као она, у томе је све. Замисли само: *осећати!*... Ну мислим да је и она обезбеђена као и ја... Што се тиче Камиле? Е, лепо! Камила ће тиме појачати дар...”

— „Да те нека од ових жена што се диве твојим романима напишаним у другоме манастиру, *Старим Љубавима* или *Интимноме мучењу*, само чује како говориш?“ рекох му док су нам давали шоље. „Јер је то што си испричао

скоро потпуно супротивно од онога што си улео у те две књиге...“

— „Ех! рече он, када би човек преживљавао своје књиге не би вредело муке да их пише... Хајдемо. Сиђимо брзо да напијемо кафу... Полажем па то да видиш почетак првога чина. Имам само једну добру особину, али је имам у великој мери. Ја саграђујем. Мој роман, или мој комад стоји чврсто, збијен је, нема ничега некориснога. А затим најбоље што је у комаду јесу први и трећи чин. Г-ђи де Бопивет више се допада други, а Камили четврти. Има за свачији укус. Момче, донесите одмах две кафе и две цигаре... Допусти ми само да бацим поглед на данашњу берзу и одмах сам твој... Добро је, златни рудници скачу... Добити више од три хиљаде франака, не умочивши пера. Чу јеш ли, не умочивши пера? А у шта ти улажеш свој новац?“

— „Не улажем га ни у шта,“ рекох сетно, „он је тамо где је, у поузданим акцијама, — у које га је уложио мој отац, — и допоси ми три и два и по од сто.“

— Па то је бесмислено!“ настави Јак палећи цигару. Даћу ти добар савет. Имам добрих пријатеља, међу осталима једног од Мозеових, који ме обавештавају. А после, ја се у томе разумем колико и они. Да нисам књижевник, волео би да сам финансијер... То ти је као и у лову, а докле и у свему осталом, имам добро око... Пожуримо се... Краљица Ана је у стању доћи и вечерас да гледа комад. До сада је била већ четири пута... Ако је тамо, гледаћеш две комедије, место једне. Што му драго, мило ми је што сам те нашао вечерас. Ала смо папрчали глупости, вечерас. Са друговима је као и са вином, која треба да постоје више година у боцама... А затим, више се и не праве од такве марке као што си ти...“

II

Ова чудна похвала је значила много, када је потекла из његових уста, јер овај писац, који беше, када се лати и када хоће, сликар најтапанијих ствари, није имао ни једнога услова да буде председник друштва умерености. И

ове вечери, док смо колима ишли у кокетно позориште у ком је ликовала *Војвоткиња у плавој*, био је веселији по што су могле помислити лене госпође што су се возиле у својим купенма у исту позоришну дворану, са разних страна отменог Париза. А ја сам и даље осећао, или боље речи трпео, необјашњиву привлачност, у којој је било антипатије и дивљења, о којој сам већ говорио. Сада слушах Жака где ми прича своје планове за нова дела, и заборављах на његове страшне недостатке срца и карактера, дивих се богатству те маште из које су мисли шибале, као са врха Везува, и пагнут над пвину гротла, гледао сам како врх мрка маса лаве, док је усијапо стење у величини човејег стаса излетало уз топовску пуцњаву. Атмосфера заудара и гуши. Под погама Вам се пуши сумпор и гори их. На очи вам теку сузе. Дисање вам престаје. Неспособно је... И тај суров излив природне снаге прикива вас, мимо вољу, хипнотисана. Жак је на своју руку природна сила. Увек ће ме притискивати његова уметничка животна снага, као што ме и сада притискују, неким сличним хипнотизмом. — Задржавајући све сразмере. — Јер између страшног рушилачког чудовишта што увија своју перјаницу од дима изнад опустошене Помпеје и безопасног умног вулкана чије се задимљене ерупције изливају у свескама од два фрапка и седамдесет и пет саптима, или се кристалину у три, четири и пет чинова некога комада, разлика је заиста веома велика. Ако се не ублажи ирошпјом, такво би поређење било смешно. Било оправдано или не то осећање, ја му се предавах, без испитивања, док смо се возили ка позоришту. Бејаше истина, као што се он изразио својим језиком лажног клунског човека, да је допосно срећу. Заморен до изнемоглости дапом моралне утучености, зар овако проведено вече не бејаше неочекивана срећа? Имало је изгледа да ће ме комедија занимати. Овај задовољни собом себичњак има толико дара. Имало је изгледа да је глумица лена, и ако би Жакова љубав према себи, из жеље да ме зачуди, претворила обичну чапљу из Конзерваторијума у рајску птицу. Много сам пута бивао с Клодом Маршеом

у ложн Колете Риго те сам добро познавао љубавнице са рамне и све што је вулгарно у њима. Свуда има изузетака, и можда је и Г-ђа Пјер де Бонпвет изузетак у својој врсти, и ако богата жена, што усваја сумњиву титулу и прави збирку чувених људи, није створепа да ми се допадне. У свакоме случају вредело је труда пратити Молана у Водвил, ма само и зато видети га како улази у позориште.

— „Ућићемо па врата кроз која улазе уметници,“ рекао ми је, „из улице Шосе д’Аптеп. Има пешто врло лецо овде, две мале ложе пред позоришном и па самој позорници, иза завесе, У њих се улази кроз кулисе. Само да која од њих буде незаузета...“

Сишао је први с кола, говорећи ми о овоме заобплажењу; поздравно је вратара, затим пошао сводом, онда споредним степеницама, оним јединственим ходом на свету, ходом славнога књижевника који долази у своје повине, код свога издавача, у своје позориште. „Ово је моја кућа,“ као да хоће да каже свима покретима; и нога ступа лако, штап игра у руци, плећа се слободно крећу. И саме ситнице: како се поздрављају службеници, заштитничка бора на устима, слободно пошени шепир, благонаклоно жмиркање очима. Нама сликарима који смо проучавали вештину сликања портрета запат је запазити те ситнице... А службеници? Од најскромнијег до највишег, од облачиње до редитеља, сва њихова личност показује неисказано и песвесно поштовање када гледају кад пролази „њихов писац“, пешто што личи на осећање каквога рептијера када би видео своје купоне где иду. Хоћу ли икада осетити да уливам такво поштовање код каквога трговца са слпкама? Хоћу ли икада моћи бити тако детински и песвесно поносит, уводећи каквога пријатеља па своју изложбу слика, као Жак када нареди да ми се отвори мала лока, срећом пеаузнета, у коју седосмо, док ми је он тихо говорно:

— „Већ је пет минута како је почео први чин. Разумећеш одмах... Нека стара војводица љубавница покушава да учини љубоморним војводу... Јесам ли те слагао када сам ти рекао да је мала Фавјерова дивна? Гле, видела ме

је... Срећом што јој баш сад онај други држи подужни говор. Иначе због мене не би умела да одговори... Гледа те. Пробудио си јој радозналост. А сада, чуј како говори. Зар јој није диван звук, музика гласа... Чуј... Чуј и шта говори. Иза тога се крије Жак Молап..."

Од тога доба толпко сам пута слушао *Војвоткињу у плавоме*, да сам памамет знао сваку њену реченицу. Био бих у стању да у њој обележим сваку почивку, — оне почивке што уметници употребљавају да подвуку места у којима се истичу. То вам је врло деликатан и фини комад и мимо извештачености у називу. У њој се налази потанка и тачна студија ретке љубоморе, али која је природна човеку. То је историја о пријатељу заљубљеног у жену свога пријатеља и који и мимо љубав остаје веран пријатељству. Он никада не откри своја осећања жени. То ни у себи никада није признао, и не може да поднесе да се ко удвара младој жени. И он је, најзад, спасава погрешке која се не може поправити, а она никада не сазнаде да је то од њега потекло, ни зашто. И та прва појава, у којој се детинјаста војвоткиња поверава бившој љубавници свога мужа, не слутећи каква сећања буди у томе срцу ппошењем својих радости, какво је то чудо од узбудљиве апалпзе, устрептале, свирено нежне, ако се може рећи! Једном речи, комад је дивно дело, као да га је дао Мариво најповијег датума, — Мариво коме би било тешко што има духа и чија би лака веселост личила на рапу покривену чипкама. Ну велику вредност ове комедије не схватах још прве вечери. И ако је поред мене био Молап да ми објасни сваку појединост. Сликаp у мени би живо изненађен необичном појавом Камиле Фавјер, о којој ми пријатељ бејаше рекао са онолико немара да му је драгана. Ложа скоро на самој позорници давала ми је могућности да пратим и најситније покрете њена лица, и најтајније погледе, и најнеприметније покрете обрва. Видео сам чак и пеједнаке распоређене на образима слојеве крема и белила, пруге подвучене колом испод очију, и веће навучене црном писаљком. И тако удешена, играјући комедију на два корака од нас, поред

глумаца чија се намазапа лица развлачила на смех поред њена, остваривала је неособично срећно овај идеалан тип што су га нашли најтанапији ситлески уметници: Росети, Бурн Џонс, Морис, преко округлих слика — *tondi* — Флорентинаца пре Рафаела. Фице јој црте бејаху сувише ситне за оптику позорнице. Услед дугуљастог овала њена лица осмех јој се преливао на образе. Прав нос, мало краћи, давао је племенитости њеном профилу. Пуне успе, повпјепих углова, бејаху и сетне и чулне, страсне и показиваху горчину. И само маскираће даваше њеној лепоти нарочиту драж, што ме је чудпо дивала мешавином природпога и вештачкога. Нагађала се румеп образâ под румепилом белила, густе веђе под ипсаљком, свеж пурпур усава под карминном, као што се, у њеноу начину представљања личности, истипска жена, искрена и нежна огледала, — или изгледало да огледа. Елем, утисак што га она учипи на мене би тако јак да Жак то спази и смејући се:

— „Ошпну те муња,“ рече, „тебе ошпну муња! А ви се можете лако и сложити,“ настави, „и у ње је мало разума као и у тебе... Ваше узвишености ће се сиојити, као што говораше Сен-Симон не знам више о коме?... Сетпо сам се. О Фенелопу и Г-ђи Гпјон... А сада, окрени се и погледај — као случајно, — догледом четврту ложу у првоме реду, с леве стране... Видиш белу жену у беломе што се хлади лепезом опточеном волапима од свиленог муселипа, што је сама пропашла?... То је Г-ђа Пјер де Бонпвет. Како ти се чини? Зар није записмљиво играти се игре љубави и случаја са таква два дивпа створења као са играчима?...“

Погледах смотрено на ону страну на коју ми је Жак говорпо, и имадох одмах у пољу свога догледа отмену супарпницу глумице Камиле Фавјер. Задовољна таштина којом се разметао мој друг учипи ми се оправдапа, до највише мере, услед лепоте ове гиздаве жене која је кокетовала са њиме, као што ми оп бејаше исипрчао, а свакојако и више. Ако Кампла подсећаше, и под самим румепилом и вештачким младежима, на Психе и Галатеје најслађих од

П. Р. Б., — *Preraphaelite Brothers*, — Г-ђа де Бонивет, својим мало орловским носом, подбрадком који је показивао јаку вољу, танапом линијом свога образа, финоћом својих поноситих уста била је мена леном која је правдала претензије и па веће племство по што је потомство славнога адмирала. Како она, од грађанске породице — доцније сам дознао да је била, по рођењу, Таравалова, — пемпиовно подсећаше на неку од кнегиња драгих Вап-Дајку, несавршеноме мајстору, кога ипак нико није достигао у вештини сликања расе, наслеђивања неукротимога пописа и јупачке одлучности коју крије тропост жеуске љупкости? Навика на богатство за два до три покољења ствара то чудо. Запста сликар божанске маркизе Паоле Брињоле из Црвене палате, у Бепови, није никада имао модел сгласнији са својим генијом. Једино би његова кичина могла да представи парочити сјај овога теча чија тампа белпна није била знак малокрвности, — румене усне су то сведочиле, — и преливе косе, сасвим плаве, која је па светлости бледела. И по самим њеним дебелим вртицама пенелаво златне косе пад потпљком, што се виделе када покаже профил, познавала се њена физиолошка животна спага, као у каквој од оних привидно мршавих жепа што под сиренском виткошћу крију желудац драгонскога капетана. Траке шешира слезасте боје што јој покриваше главу не скриваху танак врат, подужи, али мускулозан, као што су и рукавице показивале чврсту руку подужних прстију; и груди су се оцртавале при свакоме покрету, кроз гипку белпну корсажа од кипескога креца, младе, дивно скројене, обле. Али оно што ми код тога раскопно створенога бића прикова пажњу, то бејаху очи, плаве очи као и у оне друге, само са том разликом што је плаветнило дужице код Кампле Фавјер подсећало па крупницу каквога цвета, какве деликатне и живе зеленике, док су дужице Г-ђе де Бонивет имале у своме азуру сјај метала или драгога камена. Од самога првога погледа давале су идеју нечега неумољивога мимо драж, немилостивога, хладно опаснога у својој магнетској свази. Такве се очи замишљају у никса

или опдица, када се читају северне легенде, очи за које се не може замислити да су их истинске, боне и топле сузе никада оросиле. А као допунa тога осећања свирепости у лепоти, када се млада жена смејала, углови усана се подизаху мало јаче, и показиваху оштре зубе, збијене, напредно беле, скоро сувише ситне, као што су зуби грабљиве и тапке звери.

Када данас покушавам да се сетим тачно утиска што га на мене учинише два саучесника Жака Молана у његовој омиљеној игри љубави без срца, свестан сам да моје садање познавање њихова карактера утичу на моје сећање што га имадох у прошлости сусрету. Па ипак мислим да то сећање нисам много дотерао. Ја чујем себе, док се плескање цело из оркестра, прилог од фракова, и силазити из ложа сјајних од жепских тоалета ка малој Фавјеровој, да, ја још чујем себе како говорим Жаку:

— „Умеш да избереш, када хоћеш.“

— „Чиним што могу,“ рече он потврђујући главом.

— „Ја се само питам,“ поставих, „како ти поред драгана такве лепоте...“

— „Драгане,“ поправи ме он. „Г-ђа де Бонивет мислије драгана.“

— „За оно што хоћу да кажем,“ поставих, „то је све једно. Дакле питам се како ти, поред драгана такве лепоте, успеваш да те ставе у хроник, у роман под именима које треба погодити, једном речи свима оним лепим стварима уобичајеним у преписима твоје сабраће.“

— „Ја радим као Прудон,“ одговори он кроз смех, за кога је Виктор Иго тврдио да носи у цену кожу од краставе жабе. Изгледа да та амајлија спасава свих опасности...“

— „И ти мислиш да ће те та срећа увек пратити?... А после, није само реч о сабраћу, и саме те жене...“

— „Опе?“ рече он. „Ево акенме, као што би рекао онај доколичар, Ларшер: жена је најбољи проти-отров од жене. И зато...“

И златна јабука његова штапа ми показа дворану, па онда позорницу.

— А освета? А витриол и револвер? А друг?... Да сам па твоме месту чувао бих се једне од ових двеју.“

И ја неprimетно показах штапом ка дворани изговарајући те речи, да му објасним да хоћу да говоримо о Г-ђи де Бонивет.

— „Ама заиста! Зар и па тебе лена краљица Ана оставља утисак дивне тигре грабљивнице, малог љутог сокола, са којим пије добро много шалити се... Лено! ако хоћеш,“ настави он устајући, „чим је свршен, представићу те и једној и другој. Има нешто чудно. Хоћеш ли ми веровати да ми је у свима мојим историјама потребан један *посматрач*. И када човек само помисли да има будала што куде, у класичним трагедијама, употребу повереника? По мени, нема ни једне личности толико природне као што је та...“

Када рече ту реченицу у којој је било толико безазленог уображења, коју ми додели улогу сведока, сателита што иде путем свога сунца, он ме узе под руку. И чудна ствар, толико сам ја створен за те споредне улоге, за улогу Пилада поред Ореста, Хорација поред Хамлета, да ме ово неустручавање не увреди. Авај! Било ми је писано да ни у чему не успем, никада и нигде, бачи као и Хорације. Каква је пропија била у томе што је као Хамлет био поред мене неумољиви саможипвац што ме је водио ка ложи мале Фавјерове! И пђах за њим послушно, прво кроз декорације које су спајне руке машиниста журно премештале, затим степеницама које су биле пренуне облачиља и фигуравата, затим ходником пуним врата иза којих се чуло смејање, певање, препирање, шум пагло просуте воде, па чак и изрази при игрању карата. Од тих кулиса, о којима певају стари и млади и стари грађани, до тада бејах познао само кулисе *Француске Комедије*, у које сам често пратио једнога Клода. У њима влада оно пажење па достојанство, ну које је конвенционално, и што често квару игру задругара и члапова под платом славне куће. Због одвратности коју имам према претензијама, веома сам мало,

волео ходнике Комедијине, што су тако елегантно изгледали са својих старих портрета, достојанствених попрсја, памештаја феојера-салона. Поред осталог у њима сам бивао разочарао супротишћу играња и њена налицја, позоришнога сјаја и кујне у којој се то припремало. На супрот томе, међу кулпсама простијих позоришта, у које су ме пријатељи уводили, у *Варјетеу*, у *Жимназу*, и у *Водвилу* ове вечери, осетио сам колико има живописне аптитезе, гинке импровизације, животињске енергије, у чудноме глумачкоме занату. Случај је хтео да тога пута, у друштву Жака Молана, пошто сам се гризао због немоћи целог дапа, одржим до краја лечење животне снаге. Зар не чу смо док смо куцали на вратима на којима се видело написано име Г-ђица Фавјерова, следећи дијалог између једнога глумца који је играо у комаду, славнога Бресореа, и некога господина у редепготу и шешпру, ну чије су обријапо лице и плавичасти образи показивали глумца, из ове трупе или које друге:

— „Нисам био добар синић у својој новој улози?... питао је један; „ реци ми истину...“

— „Ама јеси. Јеси, био си добар,“ одговараше Бресоре, „само једнога немаш...“

— „Чега?“

— „Да се испресиш, да чврсто стапеш, да погледаш гледаоце право у очи и да речеш: „Знајте, њушке једне, да ми је мало стало до вас...“

— „Знаш ли да је та животиња изразила речју која пије академска тајву уметничкога успеха?...“ рече Жак Молап и пасмеја се: „Нека је међу нама речепо, пошто смо дапас на пријатељској позпи, и ти немаш те смелости. Када бих те чешће виђао ја бих ти је дао...“

Он ни сумњао пије, када то рече, колико се дотаче болеснога места моје уметничке савести, са толико веселости, а и суровости, и ја му не одговорих што ми је било на врху језика: То само доказује нискост и суровост успеха, и да се у уметнику који има успеха често крије шарлатап...“ Закуцао је на врата ложе. Нечији глас запита:

„Ко је?“ Затим, не чекајући подговора, врата се сама отвориле, и Камила Фавјер се указа са осмехом среће на своме лепоме лицу, које се мало помрачи када виде да јој љубавник не беше сам.

— „Ох! рече, скоро збуњена, „писам мислила да ћеш довести кога, у малој ложи је пред.“

— „Не мари,“ рече Жак гурајући је благо једном руком у дно ложе и уводећи ме другом. „Господи пије неко, као што се вама чини, мала плава Војвоткиња .. Господи је пријатељ, давнашњи пријатељ, а мимо то и сликар, врло велики сликар, разумете ли. Сви наши пријатељи јесу велики људи. Поздрав... Он је павикао на пред у својој радионици. Будите мирни... Молио ме је да вам га представим, јер већ одавно жели да изради вашу слику...“ Он ме гурну лактом, да не бих утерао у лаж ову поправку истине. „Умало не заборавих да вам га представим: Господи Велсон Ла Кроа... Немојте рећи да сте му видели слике. Он излаже врло мало. Припада школи плашљивих. Сада све знате... Како је лед пробацијеп, можемо сести...“

— „Можете сести,“ рече млада жена смејући се. Ово подсмешљиво причање мога друга, не много повољно по мене својим подружљивим пријатељским опхођењем — чу је ли могуће љутити се због тога? одобровољи је. „Хоћете ли ми, бар допустити да доведем мало у ред?...“ настави она, и, скоро невероватном окретношћу, баци чист убрус преко умиваоника пуног сапуњаве воде у којој је баш опрала руке. Она савије и баци под сто за спремање друге убрусе покривене црвеним или белим пешама. Затвори три или четири кутије са помадом, разастре ружичаст пешоар преко столице на којој сам запазно цивиличан корзет прилично изношен, који је, из штедње, послала по вароши. Радећи ове ситне послове, на лицу јој је био онај детињски осмех који би дао љупкости и чинићењу зелени у кујни окружепој црним луком, а када пам рече: „Готово је..“ њој се оте узвик. Она снази пар чарана отворено зелене боје са сребрним пругама, оне што их је имала у прошлости чину, распростртих по ивици затворенога про-

вора. Она их узме са преплашеном паглошћу у чему ја радо видех осећај стидљивости. Тај пар чарана бејаше нешто од њене пагоде, у њима се још опртавао облик њене фиве поге и мале стопале. Она их сакри у прву ствар што јој дође под руку и што бејаше кутија од шешира. „Сада сам готова,“ заврши она, окрећући се Жаку: „Замислите само да сам предвиђала да ћете доћи и да сам се преобукла за десет минута, гледајући на часовник. Тако не морате спосити присуство облачилице, пошто вам се та сирота жена не допада...“ А затим ће плашљиво и умљато: „Јесте ли били задовољни са мном вечерас? Јесам ли добро одиграла велику сцену?

Како ме је већ запела када сам је видео на позорници дражи урођене леноте и безазлене љупкости, то је драг деловала још већом силом у овоме грубоме кругу још мање достојном ње! Она веома проста лежа, у напреду, у којој није било нимало скупоцених ткапина и реткости, где је све подсећало на случајност, неодређеност и штедњу, подсећаше ме, по супротности, сјаја и утапачности ложе у којој је владала у Комедији она обешеница Колета Ригодова. — О! да је Колета имала за Клода, када сам к њој ишао са тим јадним младићем, очигледну љубав коју је плава Војвоткиња показивала према Жаку Молапу нагласком најбезбачајнијих речи, топлином трепутних погледа, грозничавошћу пајеситних покрета! Дивно дете, како је она само волела, како се предавала свим бићем, свом природношћу и несвесношћу. Да дивне љубави у којој је мој вечерашњи друг уживао само из таштине. Осећах да му је било драго, разговарајући са дивном драгацом, да просто одржава *успех*! Очи су му биле сјајније место да постану пежњије. Видео сам га како ме проучава у огледалу што је било обешено пред пама, место да гледа јадну љубавницу, којој је ипак одговарао:

— „Били сте извршни, као и увек. Питајте Венсана да ли му писам то рекао?...“

— „Јелп истина, господине?“ запита ме она.

— „Цела истина,“ одговорих.

— „А п он оп је исто осетно, верујте ми,“ одговори Жак.

— „Онда сам заиста добро одиграла своју сцену, рече она са одсегом безазленог задовољства у зеницама; затим јој се обрве памрштише и она рече машући главом: „збоља, то ме чуди...“

— „Зашто?“ зашитах ја.

— „То је пије требало питати,“ рече Жак смејући се. „Зпам унапред шта ће одговорити.“

— „Не,“ прихвати она живо, и на уздрхтала уста спусти јој се горка бора што је имала када је ћутала. „Не слушајте га, господине. Хоће да ме дира, а то рђаво чини, врло рђаво, због извесног првог утиска који сви имамо, и он, и ви, господине, то сам уверена... Је л' те да и ви имате опу језу услед антипатије при виђењу извесних личности, чије вас и само присуство леди и одузима све способности, памћење, дух?... И чини вам се да не можете удисати исти ваздух који и оне а да се не угушите...“

— „Питате да ли познајем такве антипатије!...“ узвихнух. „Па ја их имам и према људима које случајно сретнем, које никада писам видео, са којима немам никаквих веза, а који су ми неспошљиви и када ми се само приближе као да су ми осведочени непријатељи... Некада сам могао да се одушем томе несвесном одбијању. Из искуства сам дозвоао да нисам био у праву што сам их савлађивао, и, данас сам поуздао уверен, да је таква антипатија, било јака, било слаба, друго природно виђење, немивован предзнак да нам прети каква опасност и да ће потећи од онога чији нам је опставак неугодан...“

— „Видите ли,“ рече Камила окрећући се Молану, „да ја писам баш тако смешна...“

Одмах сам погоднио име личности чије је присуство у дворани сметало тапаној нимфи Бурна Џонса, којој је зла богиња доделила судбину да буде јадна глумица, заљубљена у онога парискога књижевника што је био најмање способан да воли. Али и да писам погоднио име, Жак мене би дуго оставио у томе незнању. Па ипак он није гори од

других. Видео сам код њега и доброте, па чак и племенитости. Колико знам, помогао је повцем понекога сабрата, који је чак и зло говорио о њему. Како се то може помирити са суровошћу, у којој је било и непажње, на пример опом што ми је рекао име супарице своје љубавнице у ономе тренутку када је видео мило дете узбуђено? — То је проста ствар. За њега не постоји ни добро ни зло, ни суровост ни племенитост. За њега постоји само *галерија*, и довољан је један једини сведок да му је образује, ту галерију што подстиче његово болесно самољубље час на најбоља дела, час на најгора, на племенитост и најгоре поступке. Како сам ја сачињавао „посматрача“, као што он говораше, дивно сам разумео казуисте који тврде да наша дела нису ништа, а поводи за њих све. Његове поведе могао сам да посматрам јасно као точкове каквог часовника у стакленој кутији.

— „Она ти говори у загонеткама,“ рече он обраћајући се мени, а у очима му сени ватра која је значила: „Видећеш да ли сам тачно погодио и да ли ме волш.“ То је била прилика да се задорође две таштине: посматрачева и освајачева, па како би јој опда овај Трисонтен-Дон-Жуан одолео? И он настави: „Хоћу да ти пружим забаве и откријем име опога гледаоца што је доводи вечерас у забуну. Она није тако сложена као ти, и чини јој се да је једна жена набацпла *чини...*“

— „Жаче!...“ узвикну глумица гласом пуним преклињања, не водећи рачуна што је употреба овога имена још јасније одавала њихову тајну, но мрско задиркивање њена љубавника.

— „Предочавам вам да је Венсан један од њених обожавалаца,“ настављао је он мимо опомену.

— „А!“, рече Кампла гледајући ме са изненадним неповерењем, „Он је зна?...“

— „Хоће да вас дира, госпођице,“ одговориш, „у дво-рапи писам видео баш ни једно лице чије име познајем...“

— „Онда, ја лажем,“ продужи Молав, „и не рече ми ти да је Г-ђа де Бопивет Вап Дајк сишла са зда, као што

је Војвоткиња у плавоме, онет по твојим речима, Бури Цонс који иде... Не чудите се, Кампла. То је сликарска навика да пореди са сликама. Каква жена или вејзаж за њих је комад плагна коме не достаје рам. Та мала духовна слабост је код њих као мрља од мастила код нас, и он показа да је, и мимо велику пажњу на себе, што од књижевника ствара светскога човека, заиста имао мрку мрљу на средњем прсту десне руке, ономе што држи перо. „То је као и белило код вас, глумица, то је одлика занимања... Јеси ли ми ти то рекао или ниси о Г-ђи де Боивет?...“

— „Истина је, рекао сам,“ одговорих живо, „ну признај да си ми ти показао ту жепу и да јој никада писам био представљен. И рекао сам ти још и то да ми се њене очи чине страшно немилосрдне и да ми изгледа зла. И мимо лепоту, лепо облачење, фипоћу, она је за мене скоро ружна, чак и више, одвратна. И ја потпуно разумем утисак што она чини на Г-ђицу Фавјер...“

Захвалав поглед што ми добаци глумица био је пово признање љубавних одпоса са мојим пријатељем. Уосталом ни једно ни друго није помишљало да то крије. Али у томе је било разлике. Она није могла да се уздржи а да не покаже шта осећа, јер је била веома узбуђена, а он је откривао њихову везу само зато што није био ни најмање узбуђен. Он спази тај поглед, на узимајући свој шаљиви нагласак:

— „И њихове узвишености се одмах спојине. *Амин*,“ рече он правски шалу. „Па лепо! Кампла, видите како сам љубазан. Довео сам вам некога са киме ћете моћи говорити. Он вас већ разуме. А помислите само како ће бити када вам буде израдио слику!... Он ће је израдити, и то за мене, ја на то много полажем... Јесмо ли се споразумели?...“

— „Ви не знате да ли господин ваш пријатељ има времена у овоме тренутку?...“ рече она. „Ви ћете... Ви ћете...“

— „Па када вам велим да смо само због тога и дошли,“ одговори он понављајући своју лаж, коју ја и даље не окреох. Више сам се бојао да тај помишљај о слици тако

брзо измишљеп не пропадне. „Али време пролази, а ви треба да сте па позорници у почетку чипа. Довиђења...“ А када ја рекох: „Збогом, госпођице.“

— „Не,“ настави он, и ти реци до виђења. Зар не, Камила?...“

— „Разуме се,“ рече она смејући се. Видех како јој у очима блесну мало узбуђење. „Допустите ми да кажем једну реч вашем пријатељу?“ — додаде обраћајући се мени.

— „Лео!“ помислих. Хоће да му нешто замери, и биће у праву. — Дивно створење, колико је заслужује мало!.. Мало!...“ И ја потонух у ситне спове, што бејашу ополико у супротности са листом на коме се налажах колико и дивна осећајност што су је откривали свака реч, сваки покрет младе глумице. Код ње писмо остали ни четврт сата, и тих петнаест минути било је довољно да се изглед ходника промени. Грозничава журба показивала је сада блиско подизање завесе и страх од задоцнења. Позивач је пролазио и куцао на попека врата. Кратки узвици му одговараху. Посебно се журно опраштаху. Партија бежга се настављаше у суседној ложи, у ложи глумице која је играла тек у последњем чипу, и једнако изговарање освештаних израза чипило је те је журба изгледала још већа услед спорости бројања: „Четрдесет. Два мајмуна и педесет (место две стотине и педесет!) Осамдесет краљева...“

— „Ево ме,“ рече Јак који ми прекиде размишљање додирнувши ми раме, „хајдемо брзо у своју ложу... Ако ме Камила не види у њој чим ступи на позорницу, тражиће ме у ложи Г ђе де Бопивет, и неће моћи да игра...“

— „Па што се онда играш изазивајући у ње љубо мору?“ одговорих. Што ти можеш да будеш немилосрдан! Задао си јој бола малочас. Била је љута...“

— „Љута?“ кличе он, и понови: „Љута?... Да ни доказ је што је тражила да је отиратим вечерас да куће. Мати не долази по њу. Љута? Та жене необично воле таква дирања. Пре свега то им даје занимања, а за-

тим са њима је као и са свима злим животињама, — по прави те покрете, — оне се могу укротити само чврстом руком.... А сада много полажем на то да упознам супарницу. У половини чипа, Фавјерова одлази са позорнице, ја идем у ложу Г ће де Бопивет и тражим јој доуштење да те представим... Видећеш, то је сасвим друга жена.

III

Када данас прелазим појединости тих успомена, — мастилом, као што се ради са упола свршеним цртежом писанком у путничкоме албуму. Јасно видим истину које не бејаш свестап опда. Молаи је био у праву када се шалпо да ме је ошипула муња. Заволео сам Камилу Фавјер онога трепутка када сам је видео на позорници, са лицем толико тававе лепоте, боне, сличне уметничкоме типу мајстора кога сам много проучавао. Заволсо?... Ошипут муњом?... Ове озбиљне, трагичне речи не доликују осећању које је остало скоро само сап. Па опет је ова мала глумица, о којој писам знао ништа друго до да лено говори и да је љубазница књижевника у моди, одмах такла у најосетљивију жицу мога срца. И мимо Моланово хвалпсање и детињску љупкост њена дочека, она је могла бити лукава или сплеткашница. У свакоме случају, била је то наивка која је много знала, јер, по признању мога друга, освајање њене врлине није ни издалека, ни по трајању, ни по тешкоћама, личило на освајање Троје, на чак ни Париза. Али толико се не размишља када је срце заузето, а моје то бејаше. Да, ово је дете заузпмало толико места у мојим осећањима, да ме је помисао да ће исте вечери отићи са Моланом из позоришта бацала у чудну сету. И сада, тек после доста времена, могу да објасним своје утиске; а онда сам их само осећао. У својој ложи и са догледом у руци искрено поверовах да ми је сета те вечери потицала што сам, после многих других, заназно опу обичпу, на ипак увек нелагодну чињеницу: жепе највише воле оне људе који најмање воле. А затим, нисам био отупео на љубавна притворства услед навике и година. Никада нисам могао да лажем своју

драгапу, па чак пи коју од оних што се узимају, као помоћне куварице, на седам дана. Моје су љубави трајале по седам година, и у њима сам доживео разочарења због којих би требало да гледам кроз прсте лукавству људском према жепама. Препредени, као што је Жак Молап, јесу ваша освета, пас безазлених, што нисмо умели да будемо вољени, само зато јер смо волели. Можда би се у мени јавило, у овој ложи *Водвила*, и у ово чудно вече, оно пеотмело а тако природно осећање: задовољство једнога сталеза који се осветио, да жртва освете није била јадна мала Војвоткиња у плавоме. Када се она опет појави на позорници, обузе ме сажаљење, гледајући срећу која јој је блистала у очима, весео полет њене игре, очигледни дрхтај, у виткој и снажној њеној личности, драгапе која мисли да је вољена. Када ње нестане у кулисама, сажаљење порасте толико да се претвори у гнев: мој друг је устајао лукава лица као кав дечак када се спрема изиграти досадап надзор. Гледајући га издалека где улази у ложу Г-ђе де Бопивет, говорио сам, сам са собом, не без горчине.

— „Зашто је потребно,“ говорио сам, „бити жепа, у опоме што је код њих најгоре, па се допасти женама?... Та дивна Кампла је сада срећна. Она се свлачи и облачи са веселом храбре душе која је ишла у ватру и добила битку за онога кога воли. Како му је дивно одиграла цео последњи чин... И тек што је окрепула леђа, а он је вара... И превара му удваја задовољство што га има удварајући се другој. Да ли су икада очи и пајневаљалије неваљалице тако гореле од жеље да се допадне као очи овога познатог књижевника у овоме трепутку. И он се рукује са она два човека што су поред госпође, и са каквом срдачношћу!... Један је зацело муж, а други ће бити такмац... Добро је! говори о мени, јер ме онаке плаве очи гледају догледом. Пратимо комад. То ће бити достојније а и пријатније. Одавна сам већ начисто: песници, романописци и драматичари имају срца само у својим делима. А како би било дивно моћи поштовати осећајност онога чијему се дару дивимо... У место тога, девет пута од десет, уколико је

какав уметник пежњији у своме делу, у толико је мање у животу... Да грдне беде!..."

Да ли сам потпуно искрено говорио са собом? Авај, не! Још тада сам то пејаспо осећао. Неверство Моланово, само собом, не би ме толико гневilo. Да је учињено према којој другој личности а не према маломе Бурну Цовсу из *Водоила*, учинило би ми се прилично „згодна шала“, како ми то пазивамо по сликарским радионицама. Нарочито би ме веселило његово нешто зачуђено лице када се он врати у заједничку ложу.

— „Не изгледаш баш онако сјајнио као што саветоваше малочас разметљиви представљач твога комада: *стати пред гледаоце, погледати их право у очи, знајте њушке једне... и остало...*“ речем му. „Опако из даљпне изгледало је да ти послови добро пду..."

— „Боље по што желим,“ рече он слежући раменима, „Ћа де Боппвет позвала ме да вечерам код ње после попришта..."

— „А мала Фавјерова?“ запитих.

— „Ето ту је сва невоља,“ одговори он. „Обећао сам јој отиратити је. А онет пећу да је оставим у последњем тренутку, јер бих заслужио да будем убројан у оне о којима говораше онај пепадмашни професор одлучности. Ако се извпним сада, онда је свршена ствар, упропастиће ми крај комада.“

— „Ти о свему водиш рачуна,“ рекох му са пропиром на коју он и не обрати пажњу. „Ево шта ћеш: Напусти Г-ђу де Бопивет, она ти не игра у комаду, а то се доста и слаже и са правилом о држању које си ми малочас исповедио: према кокету кокета и по... Позваће те она онет..."

— „Ну ја сам примио позив,“ прекиде он, „и овога пута права кокетерија се састоји у његову примању... Била би и сувише лака игра са женама ко ће кога падмудрити да се она састоји у сталпome показивању хладпоће. Има тренутака када о врло високу мотку треба обесити оно за чиме жуде, и тада ће се оне са више ватре пузати уз

њу. Али их има и таквих када им ваља задовољити и пај-
мањи прохтев... Дакле, понављам ти, примио сам... Сад је
питање паћи начин да се ослободим Камиле... Добро је,“
рече после трепутка ћутања, „изгледа ми да сам пашао...
Спајање ваших узвишености помоћиће ми. Али треба да
пристапеш. Хоћеш ли?... Онда ћу те представити Г-ђи де
Бопивет. Позваће и тебе на вечеру. Таква је то жена... Ти
ћеш одрећи...“

— „Ја бих свакако одрекао,“ рекох, „не питајући те
за мишљење. Али не видим везу...“

— „Видећеш доцпије,“ рече он, и у његовим зеницама
опет блесну радост због *успеха* постигнутог пред услуж-
ним сведоком; „остави ми задовољство да те одржим у
љубопитству и обсјај ми учинити још нешто зашто ћу те
молити. Шта! ништа рђаво чедна душо! Чип је свршен.
Пре по што се попмемо до Краљице Ане, хајде да још јед-
ном поздравимо Камилу. То је у плану. Шта велиш! је ли
да имам среће са гледаоцима вечерас?, како им се само
све допада?“

Завеса је заоста пала у сред све већег и већег плес-
кања и одушевљеног изазивања, док ме је Жак узимао за
саучесника своје смисљене загопетне преваре У једноме
трепутку поумих одбити учешће. То се мало слагало са
мојим малопређашњим гевом. Ну то се колебање разби
пред радозналошћу да дознам шта је смислио овај књи-
жевни Г. Селмев да се извуче из клопке у коју је сам
унао. Или сам се барем тада тиме изговарао. Сада пре
мислим да сам просто попустио пред привлачношћу коју
сам осећао према младој глумици. Никада не би требало
бити претерано строг према туђем издајству. И најсавес-
нији су готови да га прихвате, помогну, ако се слаже са
њиховим тајним жепама. Нескривена истина, права, била
је да пи најмање писам кудио Молапа када се поново упу-
тисмо кулисама ка склопишту у коме нас очекиваше лажни
Бурн Цопс — као што глумице очекују. И ако је волела
свога драгаца најискрепнијом љубављу, она је омет била
омиљена глумица која мора да води рачуна о својим обо-

жаваоцима, на чак пије могла ни да спречи долажење у своју ложу. Из ње су долазили гласови када се приближавасмо. Жак их ослушну неко кратко време узнемирана лица, због чега му опростих много ствари. Ако му је било негодно, значи да је био љубоморац. И према томе његово немарно поделивање било је припадно. Требало је да ме његов пример паучи, још једном, да не постоји нека пеминовна веза између љубоморе и љубави.

— „Кампла није сама,“ рече.

— „Онда ћемо опет доћи,“ одговорих. „Биће јој угодно да говори с тобом насамом, због онога што имаш да јој кажеш...“

— „Напротив,“ прихвати он, „са неочекиваном веселошћу у осмеху и тихим гласом, „познао сам оба гласа. Код ње су дебели Турпад и Фигон. Не познајеш их? Фигон је необичан, видећеш. То ти је сноб од највише врсте, голпки роб таштине да би огадио титуле и самоме Г. Журдену... А Турпад је син богатога трговца са свећама, — свеће Турпад, ти само њих и гориш. — Милиони, разуме се... И чини ми се да је веома расположен да једап део од њих мете пред поге Камилле. Мала има више срца и деликатности но што приличи њену послу, али љубављу, позориште чини своје, и она не говори увек онако као што је говорила са нама малочас... Напред, храбро!...“

И он закуца штапом на врата начином који је мало утеривао у лаж његове речи. Било је решепости и немира у кратком, одсечном ударцу. „Заиста му је више стало до ње но што вели и хоће себи да призна,“ говорно сам у себи док су се врата отварала. Атмосфера је сада била загушљива услед две лампе и многих унаћепих свећа у овоме маломе простору у коме су била, поред глумице и облачиље, и она два лица за који ми је Жак рекао да су присутни. У њима одмах познам два представника нискога реда људи који само јуре за уживањима, које је Форен опак дивно цртао. Једап, за кога по развијености погодих да је Турпад, имао је крупно лице, посуто првепим пегам, лице обилно храњенога кочијаша, тешка и одвратна уста

створепа за прву смрдљиву цигару, лукаве, сурове и пресипене очи, ћелу која је узимала маха, кратке рије залиске, плећа као у каквога боксера... А каква му је била тек рука, широких дебелих прстију што се прелажаху преко широког прстева са широким драгим камењем! У људима његова кова је оживљен какав лакоми сељак, кунац пародних добара; један од оних што у разврат отмепог света унесе душу лихварских синова, потхраћивају амалским темпераментом. Други, Фигон, мршав и слаб имао је бескрајан нос, пад устима чији је сваки зуб био испуњен златом. Зелене његове очи опточене шупком — по оној ружној али пезаменљивој метафори пароднога арга, — жмпркале су на лицу исквареном узимањем сумњивих лекова, једноме од оних лица кроз које тече рђав лимфашки сок који више штети пут по што је храни. Ретке длаке, уских рана, савијене кичме, он је био диван пример исцрпљености без расе што би оправдала гнев радника према грађанској сталезу да и сами, последњи олош храни и подгриза истим пороцима, нису горни! И обојица, гојазни Турпад и пресукани Фигон, посипли су онако фрак, пмали на грудима од кошуља ову широку златну дугмад, кпте цвећа у рупци, и заваљен шешир на глави, пстоветној по глупости и бесчисти, коју познајемо од када је генијални карикатурист *Слатке Земље* — тај Гоја мртвачки грозног и подругљивог врзипога кола парискога — насликао са објашњењима одевања „доколичара“, у којима гнусоба још више пада у очи услед пристопног начина одевања. Осветљени јасном светлошћу мале ложе, стајала су оба посетиоца, наслоњени на зид, са штаповима у рукама. тупа изгледа, гледала су малу глумицу за столом за спремање огрнуту црноаром. Удешавала је лице за идучи чин, у коме је требало да се појави тако рећи прерушена, у костиму слике која јој је дала име комаду, сва у плавоме, од сатипа од кога јој је била обућа до траке у коси. На једином дивану и јединој наслоњачи ширили су се хаљина и огртач. Очигледно је да су јој се посетиоци наметали, а она их чак и не попусти да седну, и већ се спремала да их исцрати. Тај знак

независности код њ био ми је веома пријатан. Осетно сам према овим младићима, при првоме виђењу, врло јаку антипатију, — како се, после тога, може сумњати у предосећање? — нарочито према последнику свеће Турнад, који се доста хладно поздрави са Жаком. Господар Фигон је једнако говорио уобичајено „драги учитељу“ гласовито ме писцу и глупо га обасипао безначајним похвалама. Жак га је слушао са љубазним осмехом. Тамњан је увек пријатан, па макар место суда са горење мприса служили и пајобичнијом дуванском кесом. Он је свисходљиво климао главом, а господар Фигон заврши:

— „Верујте, два моја најомнџепија писца јесте ви и...“

Нећу да наведем овде име скареднога и веома осреднега писца са којим је ова будала упоредила јаднога Жака. Овај се трже, са чега ја умало не прснух у смех, а глумица га прекиде:

— „Боже бисте учпили да сте ћутали...“ рече она.

„Ја сам вама већ рекла да пристајем да вас примам, али под условом да никада не говорите ни о књижевности ни о позоришту.“ Њен глас, обично веома мно, постаде рапав док је прекоревала младића, који је гледао осмехујући се тупо, и она настави: „Ако вас Молаи остави на миру у идучем комаду, биће то доказ његове доброте. А ја ћу му дати податке о вама. Знате ли, Жаче, шта ми је испричао? Гледис, његова бивша, познајете је, она што је зовете Готона из Готе због њених љубави са *шик* људима?... Оставила га је због једнога трговачког помоћника. Сада је оставила помоћника и сиротињавила се са пеком лордом... И тако ћемо опет моћи поздрављати је!... рекао вам је Г. де Фигон... Зар то није дивно?...“

— „Слушајте,“ умеша се Турнад, као клупски човек који не допушта да се понижава други клупски човек пред обичним људима од књижевности или уметности: „ви знате да се Луји шалио, и није лепо од вас да га исмевате... Ви бисте били прва којој би било жао да прочитате његово име или нешто што је рекао као шалу у новинама...“

— „Другоме ви то,“ одговори она прекидајући га. „Пре свега господа нису новинари; треба да знате са киме имате посла, младићу. Једини пут када нисте пијали, пропустили сте дивну прилику да ћутите... А затим, ако нисте задовољни, ви знате да сам ја овде код своје куће...“

У очима јој се видео веома зао поглед док је говорила, пооштравајући пагласак, ове дрске речи у којим није било духовитости и у којима је било толико увредљиве намере да отера оба младића да ме би стид због њих и осетих скоро сажаљења, нарочито према Турпаду, за кога се чинило да је суров и груб човек, али ипак човек, у чијим је жилама било крви и поноса. Он само слеже раменима и пасмеја се, крупним смехом као и сам што је, и не одговори ништа. Жак тада рече:

— „Бејасмо дошли да вам честитамо, мала Војвоткињо али изгледа да нисмо дошли у погодан час...“

— „Ви и ваш пријатељ увек сте ми добро дошли,“ одговори она и окрете пам лице које онет доби пежан израз, а сјајне јој очи говораху, клицаху, објављиваху ову реченицу: „Ево драгога кога волим, тиме се поноспим, и хоћу да то знате, упамтите, да цео свет зна...“

— „Хвала,“ рече Жак. То је без сумње било довољно његову самољубљу. Он није хтео да сувише отворено личује због победе над људима као што су Турпад и Фигон, и зато продужи: „Мислим да ће те ми ипак допустити малу замерку!..“ Камила му добаци бојажљив поглед, мало узпемиреп, мекнући румепило па образе зечјом шапом, а он је изнесе две безначајне примедбе на које сам му скрепуо пажњу због претераног истицања два одговора у ложи... Једна се тичала начина на који је глумица говорила својој пријатељици: „Није ли криво на њега...“ говорећи о мужу кога је волела; друга у покрету када унозна руке исе у адреси једнога писма... Нисам могао а да се не дивим промени њихова погледа и гласа, док су о томе говорили. Изненадна озбиљност њихових лица показиваше, мимо његову тантину, и лично њепу љубав колико су много од себе уносили у то, у технику своје уметности. Нас тро-

јица више не постојасмо, Турпад, Фигон и ја. Оба доколичара се претвараху да говоре о стварима које их занимају, а које ми не можемо разумети. Ја чух имена коња без сумње чувених у то доба: Фарфаде, Шапоп, Мали Војвода, Проклето Кљусе, где се уплећу у стручан разговор пишчев и глумичин. Ах! како је мудри Молап брзо при својно две ситне идеје које сам му дао, не казујући од кога му долазе! Једно чиме ми поштеди самољубље било је што ме узимаше за сведока свога тврђења:

— „Питајте само Вепсапа, он је проучавао физиопоније...“

— „Ето тако! говорно ми је када смо после неколико тренутака излазили, и ако Турпад и Фигон осташе, „остављамо је као плеп дивљим животињама, као какву хришћанску мученицу, и ако она пије пи хришћанка, пи мученица, пи остало... Впдео си да се у њој крије мали мангуп, под њеним профилем Прерафаелиста, као и код других њених другарица. Сада, када нас више нема тамо, оне две будале опет ће је гутати очима. Опрости ми за пзраз, а веруј да је у складу разговора њих троје. Али опет, да чудне ли ствари једна жена! Као да пека преграда дели драгапу о друге...“

— „Мани се, молим те!..“ одговори он са обичном скромношћу, „рекла би им она и горе ствари да докаже да само мене воли. Јер, међу нама нека је речено, знам да јој се Турпад удвара. А што се њих тиче, зар пи у што бројни задовољство што ће причати у своме *бару*, око попоћи, сишући па сламку какав *drink*: Били смо малочас код мале Фавјерове, чудна је то жена!...“ Тада, како смо били на вратима своје ложе и како ја пођох упутра: „Не! Не! забрављаш да треба пајуре посетити Г-ђу де Бонивет...“

— „Чији ћу позив одбити. Тако је.“

— „Чији ћеш позив одбити...“ Он ме узе под руку. Служитељ нам, уз многе поклопе, отвори врата између позорнице и двораца, и, док смо се пели уз друге степеннице, мој пријатељ настави! „Да те наградим посветићу ти плап који ће ме вечерас ослободити Камиле... Видећеш

како је то дивно удешено. Према женама, а нарочито из позоришта, ја сам за огромне и врло просте лажи. Запамти што велим. Једино су оне и успешне, јер жене не могу веровати да је човек имао смелости измислити их. Мало после, у последњем чину, баш у трепутку када Камила ступи на позорницу, мени донесе писмо које ја тобож читам. Погађаш ли? Ја показујем чуђење, и, брзо, пашкрабам нешто на посетници коју ти остављам. Затим одлазим... Камила ће све видети, и узнемириће се. Са узбуђењем ће ми одиграти главну сцену у комаду. А то је добро. Ти ћеш јој после однети моју посетницу, на којој јој објашњавам да Фопберто... Познајеш ли га? Не. Један од оних ретких критичара који ми пишу ништа замерили поводом *Војвоткиње у плавој*... Елем, да се Фопберто споречкао нешто са неким својим другом и да мора неодложно говорити са мном да му будем сведок. Ја нисам могао да одрекнем. Ти потврђујеш причу Ова ти верује због ваше међусобне паклоности. И ствар је свршена... Али Г-ђа де Бопивет је у ложји број 32... Ми смо јој пришли... Добро је, ево је.“

Закуцао је, када то рече, истом златном јабуком којом је и малочас да му се отвори једна друга ложа, али је у то унео толико пажљивог поштовања колпко опда одлучности. Нису само Фагови ти што имају слабост поштовања богатства, са титулом или без исте. Неки човек у фраку сам отвори осмехујући се, лако се поклати и пропусти нас. То је био Бопивет, коме ме Жак представи, затим Г-ђи де Бопивет, на виконту од Септера, хајкачу; и после тога ја седох на столицу у првоме реду са које је устао један од госпoде. Млада жена је узимала малим позлаћеним машицама зрна у шећерепог грожђа из кутије. Јелатих је и показивала са свиреном чулношћу пребеле и врло ситне зубе. Слушао сам како у њеним устима прште у шећерепа зрна. Она ме је питала:

— „Хоћете да радите слику мале Фанјерове, господине Ла Кроа? причао ми је Молаи. Лена је то девојка... Само се падам да ћете јој дати други израз... Да драги

учитељ није ту, рекла бих за њу да је, када не говори, она права класична крава што гледа како пролази воз..."

Говорећи то, она је гледала у књижевника кога је, као и Фигон, називала „драги учитељу“, али са колико поуздане смелости. Колико је само било дрскости у овоме ружноме заједању појачаном немилосрдним смехом, како је знала да је он љубавник те жене. Какав је само смех био у ње, тај глас очију, леп металан смех, звопак, али неумољив, весео смех, али по моме мишљењу страховито суров. Ако се не може — ја понављам, јер ми је то био неизгладив утисак првога сусрета — замислити да топле сузе каиљу из тих очију плавих као драго камење, још се мање може замислити угушен уздах или музика пежности у томе гласу, или праштања у тој веселости. Али мимо све то, оно што ми се у истоме трепутку учини толико антипатичном да ме је то болело, не би то што је говорила, — сиптичарство заљубљење жене правда њену злобу, — већ то би необична црта све њене личности. Како паћи речи што ће казати ову неизрециму пиансу физиономије, коју би јасно представили два потеза писаљком у два додира бојом? Како описати оно неосетно и раздражено, ледепо и безумно, што је било очигледно по супротности између њених подружљивих речи и њена финога профила, скоро идеалнога, рођенога племства; између њена подсмевачкога осмеха и лепо скројених уста, између попоситога држања врата и пријатнога опхођења. Та лена и фива глава, у којој је било попосите и пежве љупкости, пепељасто плаве косе и свежега лица, што је у мени одмах изазвала слику краљице Елфа, била је жртва најстрашње досаде на свету, оне што нас осуђује на потпуно равнодушност у сред свих блага овога света, на савршену помоћ да уживамо ма у чему, и ако имамо све што бисмо могли пожелити. Доцније сам мислио да се „драги учитељ“ јако преварио у њој, и да та досада, слична досада распусника који стари, долазила је можда од злоупотребе, и да се иза те жене којој је све досадно крила преспићена жена. Погодно сам да се усудила на многе покушаје. Али и без тих претпоставака

о тајпама њена живота, осећао сам се неугодно. Уздрхтао сам од бојазни и од самих њених непосредних питања, ја што писам могао подпосити питања.

— „Познајете ли одавно Молана?“ упита ме она без икаква прелаза.

— „Већ скоро петнаест година“ одговорих.

— „Јесте ли икада видели да је волео ван својих књига?...”

— „Уплашиће те га, госпођо,“ одговори место мене мој друг. „Он није навикао на констаблизам...“ Он је нашао ту досетку да означи подсмевачки начин говора што је радо употребљавала млада жена. То ми је објаснило грешење у историји, необично за Жака, које сам исправио. Адмирал, Конетабл, — Г-ђа де Бонивет је све мешала. Ма код које друге то би изгледало незнање, као што би и њен начин говора био невоспитање. Код ње то је било право жене вишега реда која носи историјско име и има толико предака да им ни титула не зна. То полагање на велико племство бејаше без сумње слабост ове лепе жене из народа подигнуте до племства милионима брашпара, таста, и оца заравала, берзанскога играча. Јер се она осмехну на ту ласку која се мени чинила отужна. Она настави разговор са мном не скидајући ока са Молана:

— „Уосталом и без вашег одговора знам да је овога пута уловљен, и то ваљано... Има ли духа, та мала Фавје-рова?...“ питала је она.

— „Много,“ одговорих. Био сам искрен. И да писам био, омет би јој исто одговорио само да нађутим ово стро-рење које ме је само својим нагласком вређало до дна душе. И тако ја изговорим одушевљену похвалу јадне девојке коју сам тек упознао и која ме је разочарала неочекиваним просташтвом. Жак ме је слушао где невам дитирамбе његовој драгаи са великим чуђењем што Г-ђа де Бонивет протумачи као малу суревњивост. Она није била жена што ће пропустити ту прилику да посеје раздор између два пријатеља. За мене је пробни камен за све женске или мушке природе: тај нехотични дрхтај симпатије или антипатије

пред туђим осећањима. Било је довољно Г-ђи де Бопивет помислити да смо спојени истинским другарством, Жак и ја, да је павеле на искушење покварити га.

— „Гле!“ рече, „да се пије и сликар заљубио у свој модел?... И тога дана не сликамо више!...“ Она се насмеја својим злим смехом. Затим, одједном, окренувши главу док је пародисала овај лепо Дантеов стих, она рече мужу: „Збиља, Пјерс, ви више не чипите телесно вежбање, гојите се... Због тога изгледате десет година старији него што јесте. Требало би да се угледате на Сентера.“ Ваља речи да је хајкач те вечери био углађен и удешен као каква стара кола, те је хваљење његове младости била страховита подсмевка. „Чујте,“ доврши она, „пемојте се љутити, и узмите сви грожђа изврсно је...“

— „Да милога дедета!“ мислио сам док пам је пружио кутурију са воћем са јогунством у коме је било више мажења по умњатости. „Када ли је само шаљу у постељу?“ Приметно сам да је гледала у мене када је то добацила мужу. Овај карактер, без унутрашње искрепости, био је пошен двогубом потребом у којој се огледала дво-струка морална беда: болесним прохтевом да пропзведе утисак који се родио код ње великим успехом у отменоме свету, и још болеснији прохтев за емоцијама по коју му драго пспу, последица тајних неумерености у уживањима којих је била пресита и немања срца. Јесам ли рекао да је била мајка и да пије волела сипа, који је дуго година био ватвореп код Језуита? Осећала је неодољиву потребу да зивиди свет, и волела је страх, оно чудно задовољство изазивања човјечјег гнева, опу радост осећања да је додпрује претња суровости што је велики знак Природне Кћери. У томе почива сва љубав јавне жепе према своме брашноцу. У недостатку озбиљних прилика, њој су биле добре најмање детињарпје да осети своје две емоције: као што су да доведе у забупу скромнога сликара држањем супротним њеним друштвеним претензијама, и да запали у очима мужевљевим, ни због чега, муњу пезадовољства коју у њима видех. Ну Септер и Бопивет се насмејаше псто као и Турпид и Фигон у ложи мале Фавјерове. Поређење ми

се одмах паметну, као и у другим приликама у којима сам се дотакао онога што садањи аргументазива високо друштво. Глумица и жена из света имале су исти заобластак. Само што је заобластак Бурна Цопса откривао страстну душу, необичну лакоћу да се поведе, док је код Г-ђе де Бонивет то била песносна и необична ћуд размаженог детета, — али препредепог; јер јој питање не измаче из очију, ни антипатија обичног човека као што сам ја, ни нерасположење мужевљево скривено под смехом по Турнадову начину:

— „Драги Сентере,“ рече само Бонивет, „добили смо своје. Али стар муж и стари пријатељ су књишобрапи на које је много књиш пало!“

У ове неколике речи било је чудне мешавине проишле према овој двојници уметника, скородошних у њихов свет, са којима је говорила млада жена, и скривеног гнева од које је обузе језа страха што је она толико волела. Она добаци мужу кога је тако детињасто чикала кокеган поглед у коме је било скоро милоште, а мени, недостојноме ње, више распаљив поизазивачки. Имао сам срећу да сам будно у ње радозналост јер је осећала да не подлежем њеним чарима. И ево је где ми, промећући разговор, а скоро и обласак, са чудном брзином, најприроднијим гласом на свету постави питање о сликарској школи којој сам припадао. То је била полазна тачка разговора о мојој уметности, коју пије много познавала, али, што је веома чудно, за коју је показивала толико смисла и здрава суђења колико и за подсмевање. Говорила је о опасности по уметника ако много општи са отменим светом, и говорила је о томе онако како и сам мислим, имајући тачну слику стипендијаташтва и површиности у дружењу са доколичарима. Као да је нека друга личност заменила ону прву. Обе су биле сличне у једноме: намера да се учини угисак на придошлицу. Само је овога пута погодила које баш речи треба рећи. Хладне кокете имају тих непосредних сазнања што се у очима обожаваоца чине да су знак умности. То сам ја прозирао, те ме то пије преварило и видео сам да је то удешено. Али како да се не дивим глупости?

— „Је ли да вреди пажње, моја мала де Бопивет?“ рече Жак пошто се опростисмо, „опитроумна је и све разуме пре по што се рече... Што ли те пе позва на вечеру? А гледала је да ти се допадне. То си могао да поодиш по Септерову перасположењу. Једва да ти је отпоздравио. Не допада му се дивљач коју пије сам истерао, — али баш пи она коју је истерао... Да,“ пастави гласом човека који играврло озбиљну партију и води рачуна о најмањој ситници противничке игре, „што ли те пије позвала на вечеру?“

— „А што да ме зове? одговорих.

— „Па да разговара с тобом о Камили и мени,“ рече он. „То се разуме.“

— „После похвале мале Фавјерове којом сам јој послужио, пије имала Бог зна шта да ме пита,“ одговорих. Похвала јој пије била по вољи. То је одличан знак за тебе, довољан доказ да јој пије много стало чути опет исто...“

— „Могуће је,“ рече. „А шта мислиш о мужу?“

— „Слаботиња, што допушта да му се опако говори, што ме је, уосталом, зачудило када сам видео колика су му леђа. Одговорио је са доста духовитости, али мрка погледа... Али слаботиња, велим ти, велика слаботиња...“

— „Истива је,“ пастави Жак, „чудни су њихови односи, чуднији по што ти и замишљаш... Бопивет је, видиш, овај париски муж којих је много, што, сам по себи, не би никада био примљен у какав велики клуб, у салон, и дугује једно кокетству своје жене за свој положај у свету. Такви мужеви су творци тога *алфонсизма* повога рада. Ну они се њиме користе, и деле се на три групе: будале који верују да та кокетовања остају невипа, иммо очигледност; филозофе, респече да никада пе провере докле иде то кокетовање, и љубоморне који хоће да се користе тим кокетовањем, да имају света у салону, елегантних ручкова. Али им чело пробија хладан зпој када само помисле да им жене могу узети љубавнике. То је Бопиветов случај... Он прима сваког удварача краљице Апе. Љубазан је према њима. Видео си како се срдечно руковао са мном? Он, ћутљив, присуствује мајсторијама своје половине. Е видиш!

уверен сам да би је убио да само посумња да она има и најмањи физички додир мимо морални, убио би је сместа, као зеца... Она то зна, и тога се боји, и зато мислим да га у дну душе више воли од свих нас и да га, по моме скромноме мишљењу, свакојачко још није изневерила. Све може да буде, па чак и оно што је добро. Али опет она воли да га стави на пробу када је раздражена. Она је то малочас била. Кампа је била дивна. Ето, међу нама речено, праве побуде позива на вечеру: није хтела да Војвоткиња у плавоме буде вечерас моја. Сада ми пада на ум: ево и зашто тебе није познала. Она се пада да ћеш се ти користити мојим одсуством. То је мајсторска комедија. Молиере гд су ти кичице?..."

— „Али,“ рекох му, мислећи на ову мучаљиву личност, чију ми је скоро трагичну слику оцртао, „ако тако мислиш о Г. де Бонивету, нећеш бити спокојан опога дана када постанеш љубавник његове жене.“

— „Ја!“ одговори он слежући раменима. „Прорачунао сам ја, драги мој... Узети за љубавницу ма коју жену, разумеш, ма коју жену, значи имати исти изглед срести се очи у очи са неким што убија. Да! разуме се. Промисли само. Да је то жена која живи раскалашним животом, она је онда имала љубавнике које ти је жртвовела. Дакле... А ако није од тих жена, неуслишени љубавник хтеће се осветити. Дакле... Са тиме је као и возити се колима или железницом, или пити чашу свеже воде за коју хемичари веле да кипти микробима. Не плашим се поплашених коња, испадања са шини, вручице и љубоморних, јер волим ићи брзо, освежити се, забављати се... А после Г-ђа де Бонивет познаје свога тиранина, свога Пјера, — њему је име Пјер-Амедеј-Пласид, идилично име како видим. Она зна шта је он у стању да учини. Ужива да га дражи вешто, ополико баш колико је потребно да уздршке од мале опасности. Када се реши да оде даље, она ће то учинити као разумна заљубљена жена, — као што и јесте. Неповерљиви мужеве личе на плашљиве коње. На њима се најугодније јаше када смо их упознали и када познајемо њихове мане...

А сада, имаш ли писаљку? — Добро је. — Написаћу на брзу руку потсетницу у ложи. Пусти ме да само уде-
сим са чуварицом ствар са писмом које треба да ми се
преда . . .“

Били смо пред вратима своје ложе. Он застаде, као
што је рекао да проговори неколико речи са женом пред
вратима. Гледао сам га кришом како даје тој услужној
личности које му драго писмо из своје лиснице. У томе
часу на лицу му је био његов истински израз, израз граб-
љиве животиње, из рода мачака и гпике, и његова про-
брапа пошња лепога човека постаде тиме одвратна.

— „Свршено је,“ рече, „сада ћемо пљескати прија-
тељници као да ја писам писац а ти пишчев друг. Бар то-
лико смо јој дужни... Јадна мала. Како ће јој бити непри-
јатно. Писаћеш ми сутра, или ћеш доћи до мене, да ми
кажеш како је примила нашу лаж. Ни пајмање се не бри-
нем о успеху. Жена која воли пикада не слутити истину. Она
прогута и најневероватнију ствар, као шарап удицу, па
чак и метар канана са њом...“

— „Али ако погодни да лажем? прекидох га... Није ми
било по вољи оно *наша лаж* што ме је чинила саучесни-
ком, те поумих да одречем помоћ. Ну одрећи значило је
не видети још једном Камиле те већери.

— „Неће погодити...“ одговори он.

— „Али ако павали да јој кажем, ако ми затражи
часну реч?...“

— „Даћеш је. У односима са женама допуштено је
криво се заклети. Али ти је неће тражити . . . Садамир . . .
Ево је. Чувајмо се да не лично па заверспике. Ох, Боже!
да дивпа ли је! Како сам само могао!... Да ону другу тако
оставим!... Али има једна дивна, стара француска песма
о томе:

Не воли се она жена
Што је већем била наша.
Него она што још није,
Коју ћемо престати волети када буде

„Признај да у ова четири стиха има више истине по
у свима романима анализе твојих пријатеља ценидлака,
Клода Маршера и Жиллисена Лорсена?...“

Рекао је ову лаку станцу мало отегнутим гласом, скоро са сузама у очима, као да осећа бескрајну сету која лежи у несталности људскога срца, у пролазности ствари. Ах! Ко ће икада сазпати, та осећајност у књижевности можда су најдубља искреност књижевника? Камила Фавјер се онст појави на позорници. Почела је играти са срећном љупкоћу која се претвори у памир када се указа вратарка, по програму завере, и донесе у пашу ложу лажно Фонбертово писмо. Глумица умало не пропусти одговор, када виде где Жак извади писаљку из џепа, написа неколико речи на посетници коју ми предаде, затим пзађе из ложе. Ну лукави човек бејаше у праву. Дубоко узбуђење што га осети као жапа би корисно по њену игру као глумице. Одједином преста погледати ка ложи у којој не бејаше више њепа драгапа. Она уложи све своје спле у улогу, и у велику завршну сцену, што је са пуно духа, названа сцена *Кнегиње Жорж*, унесе толико патетичности да једним махом освоји гледаоце које обузе лудо одушевљење. Тек тада, исазвана од дворане, када дође да се захвали са ивице позорнице, њене се очи окретоше ка ложи у којој бејах сам. У томе је погледу било дивнога жађења што не може понудити овај успех господару свога срца. А за мене у њему је било и попоса од уметника ка уметнику. Али је у њему било парочито молбе да не одем а да је не видим, — и, када завеса последњи пут паде, она ми приђе не брикнући што ће је другови видети.

— „Шта је то било?“ упита ме. „Куда оде Жак?“

— „Оставио ми је ово за вас,“ рекох јој околишно.

— „Попитите се до мене,“ рече пошто погледа оно неколико речи написаних писаљком, „хоћу да говорим са вама.“ Толико је била пестриљива да је затекох на првоме степену степеница. Она ме шчена за мишицу.

— „Је ли то истина?“ упита ме изнебуха, „Фонберто се бије? Са киме? Зашто?“

— „И мени су рекли колико и вама,“ одговорих увек са истом неодређеношћу.

— „Зар је знао да је Жак вечерас у позоришту? Јесу ли се видели рапије? Што ми он о томе пишта не рече? Он зна колико водим рачуна о свима његовим пријатељима, а о своје више по ма о коме другоме... Он је искрен друг, и храбро је браћо *Аделу и Војоткињу*. Зар мислите да то не треба да ме чуди?...“

— „Па и Жака је то чудило као и вас,“ промучах.

— „Ох!“ рече ми она стежући ми још јаче мишицу, „ви сте још поштени. Не умете лако лагати...“ Затим постави са убеђењем: „Али знам да ћете одати ми пријатеља,“ па ће онда после почивке: „Жак ми је рекао да стапујете у моме крају, — причекајте ме, отиратићете ме..“

Ње несташе иза врата њене ложе која се затворише, а ја још не падох ни једне речи да јој одговорим, — ни њој као ни Молану малочас. О, Боже! Био сам веома незадовољан собом. У души су ми се борила супротна осећања док сам стајао у овоме позоришноме ходнику, у коме је владао онај перед што прати свршетак представе? Уметници као да су се такмичили ко ће бити пре готов да оде, ко па какву вечеру, ко својој породици, ко драгоме или драгој, ко па спавање. Последњи случај је био најчешћи. Треба имати двадесет и три године и имати душу мучену романтичношћу што су одавале Камиллине очи па додавати емоцијама позорнице што испрљују још и емоције које је чекају од разговора са мном... Колико сам се бојао тога разговора! Колико сам жалио што га не избегох ма под којим изговором! Како сам био уверен да ће, и мимо оно што је рекла о пријатељској дужности, ово заљубљено дете покушати да ми извуче оно што писам хтео казати, што не треба казати!... Било би можда боље да ми се страх покаже основан и да се одмах покаже лукава жена испод заљубљене. Али, да ли допета жалим због тих чудних мишута те поноћи. Је ли ми криво због те шетње у двоје, по оној звезданој и хладној јануарској ноћи, — неочекиваној, јер у седам часова не познавах ни имена младе жене; — безазлене, скоро глуве, јер се на мене изненада изливала љубав према другоме, — кратке, јер пут од Водвила до

улице де ла Барујер траје само три четврти часа? — И та три четврти часа јесу за мене међу реткима што бацише светлости у мрак мога живота. И само изазивање мипуле чари вреди труда што почех причу ове дуге и једнолике патије . . .

И ако сам био уверен да ми Камила није рекла да останем да би са мном одиграла сцену Камарге и опата из комада *Врући кестени*, од дивнога Мисеа, за кога је Молап бесмислено рекао да је рђав песник, срце ми закуца него обично када се отворише врата на ложи. Глумица се указала у великоме прпоне огртачу без рукава са великим меким јакама због којих су јој рамена изгледала шира. Марама од црне свиле била је набрапа око врата, и њена глава, покривена затворено плавом кукуљачом, изгледала је скоро мајушка. Учипи ми севиша, а и млађа. По очима одмах познадох да је плакала, а осетих да је и веома узнемирена, само по ономе како се опрости са облачињом. А када ме узео под руку да се сиђе из степенице, запитах је, мислећи да ћу је овеселити, овом неуспелом досетком:

— „Зар се не бојите оговарања, што одлазпте овако у друштву са једним господином?“

— „Оговарања? рече она слежући раменима. „На то слабо обраћам пажњу. Сви у позоришту знају да сам Жакова љубазница. То ја, видите, не кријем, а ни он... Зар вам није рекао?... Прпзнајте...“

— „Рекао ми је да вас волим,“ одговориш.

— „А, не,“ рече она са својим леним, сетним осмејком, који јој подиже усне мало удесно и направи јампцу на бледоме образу, — не могу тове ровати, јер га добро познајем. Рекао вам је да га волим, и био је у праву. Ипак је то лепо што хоћете да верујем да он говори са пежвожњу о мени. Понављам да ћу бити мирна. Нећу вас испитивати... Али онет, та прича о Фопбертоу је немогућа.... А било је тако просто не отићи а не рећи ми збогом... Топлико сам унапред уживала у томе што ће ме вечерас пратити кући...

Ишли смо пешачким путем улице Шосе-д'Антен, када она то рече, и зачута прилично дуго. Заљубљене жене су несвесно свирене. Ну да ли сам се могао љутити на ову што поред мене жали за својим драгапом и што ми то каже, када је сва љупкост њена била у тој несвесности, у пекнутој природној безазлени. А после, почињаш волети је, и ово што бејасмо сами, и ако ми је том приликом говорила о другоме, освојило ме је, опијало ме је милином близине вољенога лица, што је само собом велика наслада. Крв ми је притискала у срце услед топлоте од њене мишице. Са колико се само лакоће ослањала ова лепа мишица о моју, у чему је било уздржљивости које нема у љубавноме предавању! Корак јој је неосетно дошао у склад са мојим. Ишли смо у корак, и то сливање наших покрета, показујући ми лак ритам њена тела, откривало ми је да је имала пуно вере у мене. Осећао сам велику сигурност услед ове невадне поверљивости, потпуно без љупки кокетства. Моје самољубљу није ми долазило на ум да је упижено као ми њену да скрива предавање своје односе са мојим другом. Каква ли јој је чаробна сила дала ту двоубу моћ виђења да ће у мени наћи брата Мола нова, што јој је било потребно, и да ће поред мене моћи пустити на вољу својим осећањима. Ну у свакоме случају, од саме те прве заједничке шетње, прво кроз свет што је прекривао булевар, затим кроз све мирисије улице, па до пустих авенија Импалида и Монпарнаса, разговарали смо се као два бића потпуно поуздавајући се у друго. Нећу покушати да објасним ту необичну појаву, — предигру и предзнак сасвим неприродних односа. Ја који нисам волео ни да се поверавам ни да ми се ко поверава, слушао сам ову глумицу са страсном, не утољивом жудњом да упознам сав њен живот. Ма како да је била необична њена исповест једноме странцу, скоро непознатоме човеку, ја нити посумњам у њих нити помислих да су без стида или глумљења... И ево где време узмиче, постаје месец који нас деле од тога часа. Небо зимске ноћи опет дршће од небројних звезда. Наши удружени кораци, скоро супру-

жански кораци, звоне пустим непачким стазама. Њеп пријатни глас бива час виши час нижи. Оп личи на музику њене душе која се излива у речима у којима се опасва уноси. Ту музику и сад чујем. Осећам и сада онај немир, диван и болап, што га пробуди у мени свака њена реч: како ме је онда дирало када је њев драги глас говорио. То ми сада изгледа свирена пропја. Када се тога сетим, ја помишљам па опе рапо процетале вртове Провеапсе, прерапо окићене кратковечном лентом цветних крупица, — у њима само једпа поћ мряза спали руже, аптемсе и мимозе, и жбупови који су под јануарским сунцем ширили боје и мирис, показују само увенуле нетељке, па којима се жуте и увпјају спаљени крупични листови и осушепо лишће. Авај, како је жпвот, свирепи жпвот, тако исто брзо спарушио свеже и лепо цвеће осећања што је цветало у овоме младом срцу, и како ми срце малаксава када се сетим њепих очију, и њепих покрета, и њена одмахивања главом док ми је говорпла :

— „Да, оп зна како сам срећпа када могу да се вратим кући овако са њиме... А зна и да ми није лако да будем слободна... Мама обично долази по мене... Јадпа мама! Да она зна!... Жаку је познато како ми је тешко лагати за сптвице, теже можда по за круипе ствари. Сићушност лукавства најбоље нам показује колико је ружно и бедпо лагати. Морам да причам да долази по мене рођака а пада известим и саму рођаку. Не. Нпсам била рођена за такве преваре... Волим да кажем шта мислим и шта осећам. А онда, ја се и не стидим свога живота. Да се Жак не противи, све би испричала мајци.“

— „И она запста ни у шта не сумња?“ упитах је.

— „Не,“ рече она са дубоком горчином, „она ми верује. Видите, ја сам јој освега за промашепи живот. Ми писмо увек били оно што смо сада. Сећам се времена када смо, док сам била девојчпца, имали свој дом, колâ, коњâ. Отац ми је био један од великих берзанских играча у Паризу. Ви знате боље од мене шта је то: један несрећан случај и та се богатства руше... Ја не носим његово пме, већ мајчино девојачко име...“

— „Па *Жак* ми није ништа од свега тога испричао,“ рекох зачуђено на што она опет слеже уским раменима. Колико је већ било разочарења у томе љунком и тужном покрету који је говорио да је добро познавала онога кога је увек много волела!

— „Та га прича без сумње није много занимала, и зато је се није сетко. Она је обична, као што је обична и очева смрт који изврши самоубиство из очајања. Али је мање обично што је мати жртвовала своје имање да спасе очеву част. Истина је да јој је имање, по брачноме уговору, он дао. Али опет, је л' те да нема много жепу у богатоме свету који *Жак* много воли које би то учипиле? Све је плаћено, и нама је остало седам хиљада франака сталнога дохотка од чега смо живели до прошле године, док нисам ступила у *Водвил*...“

— „А како вам је дошла мисао да ступите у позориште у таквој средини?“ упитах је.

— „Ви хоћете да ме исповедите,“ рече она, „онда ево. Да ли се може знати што се живот окрепе на једну или другу страну? Човек не би изашао на улицу када би могао да погодн шта му може довести какав сусрет...“ И она се осмехиваше говорећи ту реченицу што пробуди у мени живи одјек. Зар нисам пуким случајем упознао њу што ће бацити пемпр у моје душевно спокојство, као што сам живо осећао? Она постављаше:

— „Верујем само у судбину, видите. — Међу оно неколико личности што су нам и даље долазили, био је један стари очев пријатељ, велики љубитељ позоришта. Он је умро. Једнога дана када не знађах да је у кући, он ме чу где рецитујем одломак поезије који сам научила напзуст из свогазаловољства. То бејашу стихови из *Испаштања*:

Ватерлоо! Ватерлоо! Ватерлоо! мрачна равницо . . .

— „Видите, ево судбине. Наш стари пријатељ ми је говорио како га изневерава памћење. Саветовао ме је да вежбама своје. Тај ситан случај је определио мој живот... Рекао је да сам добро казала то неколико стихова. Као од шале, он ми даде и друге да научим. Бејаше ми петнаест

годиша, он се опходило према мени као према каквој одраслој сестрици, веома слободно. Да је жив не знам да би био срећан или несрећан због својих савета? Често сам се то питала... Елем, после тога другог покушаја, имао је дуг разговор са мамом... Бејасмо спроти. Могли смо пасти и у већу беду. Ништа писмо могли очекивати од својих сродника, који су били немилосрдни према моме јадном оцу... Дар даје хлеба, и данас је позориште посао у коме се може успети, као што су сликарство, књижевност... Пронела су времена предрасуда. — Ви чујете разлагања старог момка Парижанина. Затим примедбе мајчине. Али оне не осташе пред угледом што га је код нас имао пријатељ тиме што нам је остао веран. Толики су нас напустили, — можда мало и нашој кривицом. Мама је била веома попоситита! Радост моја кад ме запиташе шта мислим о томе склопи је потпуно. И тако ја ступим код једнога професора, затим у Конзеваторијум из кога изађем, пре три године, са две прве награде... Пробавим кратко време у Одеону затим ме одмах приме у Водвилу... И сада ви знате колико и ја о Камили Фавјеровој..."

— „О Г-ђици Фавјеровој," поправих је, „а не о Камили."

— „Ах! Камила!" одговори она и пусти ми руку, као да, у тренутку када је хтела да ми још каже, све, о своме најскривенијем бићу, узмаче услед некога несвеснога покрета да се отме. „Камила је особа која нема много здравог смисла за живот, а данас га има још мање по пегда," дода манући главом јогунасто и сетно, као што сам видим да чини у трепуцима узбуђења. „То је отуда што лично на свога драгога оца, који није ни најмање имао смисла за живот, јер се оженио мајком из љубави, а то нам његова браћа и сестре, рођаци и рођаци нису никада опростили... Јадни отац, јадна Камила!... Ви и сами видите," сада се осмехну, „да ја немам ни мало намети, када вам причам такве ствари на два часа пошто смо се упознали... Али, слушајте, ја имам једну теорију. Са пријатељством је као и са љубављу: оно дође или не, и то одмах..."

— „А са моје страпе погодили сте да је дошло?“ упилах је.

— „Јесам,“ одговори она са скоро озбиљном просто-душношћу и омет ми узе руку коју стеже својом, па настави: „Хтели би сте да ме питате о мојим осећањима према Жаку? Погодила сам, зар пије, али не смете. А ја и када бих хтела да вам то објасним, не бих умела. Ну како сам почела да вам све говорим, покушаћу. Чини ми се да ћете много рђаво мислити о мени када вам све испричам, а желим да не мислите много рђаво о мени... Треба почети почетком. Рекла сам вам зашто сам и како ступила у Конзерваторијум... Чудно вам је то место, верујте, и недовољно познато, у коме има свега, врло доброга и врло рђавога, покварености и безазлестости, сипеткашења и младости, очајне таштинџе и луде љубави према уметности. Да била сам луда, имала грозницу да једнога дана постапем велика уметница. И радила сам! О, како сам радила! А после, како се може имати пекажњено осамнаест година за сневање ни уши за слушање, ни очи за гледање, опога дана када сам пзашла одатле, ви појмите да, и ако сам била девојка, ипак сам знала много... Видела сам, чипими се, толико ружних ствари, колико нећу видети свога живота. Нико ми се више неће суровије удварати од неколико мојих другова, ни претворпије од неких професора. Никада нећу добити гаднијих савета од оних што сам их добила од неких својих овдашњих другарица нити чути страшнијих извести... Али, средина није никада имала много утицаја на мене. Оно што ми се рече уће ми на једно уво а изаће на друго. Ја само оно слушам што ми шапуће мој унутарњи глас, оно што ми он вели када сам сама. Тај ми је унутарњи глас шапутао: — „Како је ово дивно!“ — када читих у петнаестој години чувене стихове: — *Ватерлоо, Ватерлоо!*... док се моја јадна мама усхићавала читајући рђаве књижевне позајмљене од читаонице на тргу Свисте-Сулиније. Унутрашњи ми је глас добадио да одговорим: „Хоћу,“ чим ми је стари пријатељ проговорио о позоришту. Унутрашњи

ме је глас одбрапио да подлегнем искушењу које ме је опда окружавало... Немојте замишљати да су савети тога гласа били много разумни. Замислите само је ли то био посао за девојку оних година које сам имала тада: понављати једнако љубавне речи, давати своме гласу љубавни пагласак, своме лицу, својим покретима љубавни израз. Тиме се, пајзад, добија грозница улога које се уче. Пожели се осетити, за свој рачун, тих осећања чије се подражавање толико пута покушало... Ја не могу да вам то тачно објасним, мора бити да сам рођена за позориште, јер не могу да играм неку личност, а да се не преобратим у њу или скоро, и када се изађе на позорицу да се рече за туђ рачун:

Чујте, Бајазите, осећам да вас волим! . . .

да знате само како се пожели рећи исту топлу реченицу за свој рачун?"

— „Авај!“ одговорих јој, када ућута, „то што прочитате јесте историја свих нас... У књигама се чита да је тешко зло, па омет немамо мира док не допаднемо тога зла које књиге опртавају као веома боно... Болови песника су заразни. Ми им подражавамо и мимо вољу, и искрени смо у томе подражавању. Што још једном доказује да је срце врло сложена ствар...

— „Сложенија по што ви и мислите“, дода она са осмехом разумевања, „када се тиче девојке која је живела као ја... Рекла сам вам да сам била луда за мојом уметношћу. Што сам решила, у својој јадној глави, да се та уметност неможе сложити са буржоаским спокојством обичнога живота, и да је прозанична и једнолика врлина непријатељица дара? Не могу да вам објасним. Али тако је... Била сам убеђена да без љубави нема велике уметнице. И сада мислим да сам била у праву. Видите, данас сам одиграла велику сцену као никада. Немир ми се огледао у свакоме покрету, у свакој речи. И предавах се улогом, лудо се предавах!... Зашто? Јер сам видела да Жакодлази из ложе а писам знала узрок. Да знате само колике сам муке патила гледајући у ложу оне ужасне Г-ђе Бошвер! Ох, Боже!

Што мрзим ту жену! Она је мој зао дух, а и Жаков. Ви-
дећете... Да је отишла пре краја са својим глупим мужем,
мислила бих да одлази са Жаком. Ја бих се срушила на
позоришци... Опростите ми, враћам се на причу, јер видим
да вам није много досадна. Сва та романтична осећања,
неодређена, нејасна, што су плцала у мени док сам се вре-
дио спремала за завршни испит на конзерваторијуму, спо-
јише се у сав за који вас молим да му се не смејете мно-
го... Да, желела сам да све болове и радости љубавне, све
емоције што треба да даду полета уметници и створе од
мене такмаца Рашеле, Десклеове, Саре Берпарове, Јулије
Бартеове, осетим према каквоме генијалном човеку кога
ћу писирисати писирисући се сама, који ће дати дивне
комаде, које ћу ја играти са генијем равним његовом ге-
нију.... Ах, Боже мој! Врло је тешко изрећи оно што врло
јасно осећамо... Тражим какво име из позоришне истори-
је које ће вам боље објаснити теспове од мога каскања..“

— „Хтели сте бити Шамрмелеова Фести, Расина,
играти му *Федру*, давши му грађу за њу“, прекидох је.

— „Тако је,“ рече живо. „Тако је... Да, Шамрме-
леова и Расин; или Рашела и Алфред де Мисе, Рашела
каква је била при вечерама, ако је волела.. Да, срести књи-
жевника, песника, коме би било потребно осетити на пи-
сати, развити му осећања, осећати с њиме, остварити на
позоришци његове творевине својим даром, проћи светом
у двоје, и заједно доспети до славе, окружени легендом
љубави!... Замислите колико бајки може да стапе у мозак
мале ученице - глумице што учи испитни комад у дру за-
бачене улице Сен-Жерменског предграђа, која седи поред
старе мајке, што смишља како ће дотерати и прекројити
њене хаљиве? Таква жеља је бесмислица, сап, лудило. И
опет сам мислила да ми се сап остварио; мислила сам да
ми се испунила луда жеља када ми случај доведе Жака
на пут. Ја бих га и остварила, — само да ме воли“, и са
дубоким нагласком, она попова, уздахну: „да ме воли!“

— „Па оп вас воли,“ одговорих јој. „Само да сте га
чули како ми је вечерас о вама говорио...“

„Не мислите да ћете ме преварити,“ рече озбиљно и сетно, „знам тачно како стоји са тим верујте... Он ме не воли. Оп воли љубав моју према себи... А докле?..

IV.

Како ми је свака реч тога разговора остала јасна и разговетпа у сећању са оним истим нагласком, час веселим, час тужним, сентименталним или подсмешљивим, разочараним или разпеженим! Неуморно бих могао да бележим поједности на читаве стране. Чиним се да, када их исписујем на ову хладну и пему хартију, време се враћа у патраг и ја се находим баш у ономе тренутку када дође крај разговору — прерано за мене — јер стигосмо пред кућу у улици де ла Барујер. И опет видим себе где се праштам са Камилом пред тешким вратима која не окрену на шаркама врица заспалога вратара, мимо учестано звопења. Чиним се да слушам звук звона и осећам топлоту мале грозничаве руке у својој руди док смо се руковали, и видим је, при јасној месечини, као какво за свагда ишчезло дивно привиђење. Она трепће својим лепим очима које ће сан склопити, нагнуће с осмехом главу, меће обе шењачки прст на уста да ми препоручи чување поверљивих тајни. Мале главе, високе, јака, дугачка огртача нестаје у мрачноме ходнику. Врата се затварају са потмулим шумом. И мимо воље ја још ослушкујем. Чујем руку, њену, како иппа и узима пеки метални предмет — светљак што је чека сваке вечери. — Жпжица креспе; чује се брзи корак, њеп корак; друга се врата затварају, врата унутрашњих степеница... Онда ништа, а ја полазим кући, по светлој и бледој месечини, преко пустах пешачких стаза овога угла Сен-Жерманског предграђа, на којима у овоме часу срећем опрезне мачке и скитнице псе. Ноћни стражари у извиђању, задопцели фијакер који иде ка Гренели, гомпла сликара што се враћају из какве пиваре на булевару Сен-Мишел, — једини су знаци живота међу поснаним хотелима, мапастирима са угашеном светлошћу, малим грађанским кућама осветљеним последњим уличним светилкама

и језиво црпили болницама. То је предграђе као песка на-
лапка у Паризу, и ако је било блиско насељеним булева-
рима, — као што је мирап живот Камилин поред матере
био близак цемирном животу мале Фавјерове из Водвила.
Требало нам је само три четврти часа од позоришта, оним
неједнаким кораким чији се ритам слаже са спорошћу или
наглошћу псовести. Мени је требало толико исто време-
на, то ми је показао сат са Сеп-Франсоа—Гзавијера сво-
јим откуцавањем, да дођем до малог хотела на булевару
Италида у коме станујем, и ако је много прече улицом
Русле и Господиновом. Истина је да сам неодређено лу-
тао пустим крајем, обрхван цемиром чији сам узрок знао.
Ту изнепадно опекотиву унутрашњег бића, једнако по-
нављаће реченице које смо чули, срћну и преплашену,
оплећену душу, коју је као силом освојило туђе биће, које
ам је било сипоћ истог дана непознато, које никада по-
мо воleti а да не познаје те предзнаке луде љубави? То
је јако што предсказује злокобну грозницу, ону *маларију*
душе што је опаснија и теже се лечи од праве. Лекар и још
траже кини што ће спречити њене нападе. А после тога
и не верује се да ће болест бити озбиљна. Човек уверава
себе да ће бити јачи од ње и држи себи говоре као што
сам ја себи одлазећи па спавање, око два часа у јутру.

— „Потребно је само једна поћ доброга спавања, и
сутра неће бити ни трага од тих лудих мисли.... А осим
тога, то је дете љубазница мога друга. Знам себе. Сама
помисао на њихово миловање спречиће ме да се заљубим
у њу, и да хоћу. А ја нећу. Узбудила ме је, вечерас, сво-
јим истинским животом, као што ме је узбудила у позо-
ришту, и као што би ме узбудила у роману. Све је то ма-
штање! Сутра нећу ни мислити о томе, о томе и ако мислим
нећу више отићи к њој, ни к њој, ни Молапу. Тако ће бити.“

Све је то голо маштање. То је лако рећи. Ну зар нема
једно дубоко и осетљиво место којим се то маштање доти-
че срца, и бива само срце? И када љупкост какве жене
рани то место, зар не налазимо увек разлог изневерити
мудри паум да је више не видимо. И тако се деси да те

поћи немадох мирап сап као што себи обећах, а када се пренух из немирнога полуспа што ми га допсе јутро, једнако мишљах на Камилу Фавјер узбуђен као што и синоћ бејах. „И ако мислим на њу, ошет је више нећу видети, ни ње ни Молана!“ Мудра бејаше то одлука, али одмах пађем изговор да је се не држим. Зар писам обећао Жаку да ћу га извести о успеху или неуспеху преваре? Чим је било десет часова пођох, али не без гриже савести, да извршим ту чудну поруку. Бејах заборавио, у току синоћне вечери, да сам тачно за десет часова заказао састапак моделу. Девојка по имену Малвина, долазила је да ми стоји као модел за моју никада недовршену слику *Психе*. Када је одпустих чуо сам како ми опај унутрашњи глас, о коме ми је онако мило синоћ говорила Кампла, шапуће: „Слаботињо! Слаботињо!“ И без тога унутрашњег гласа, зар није било довољно и само присуство ове пропале девојке да ми покаже бесмисленост осећања што се у мени зачињаше? Као и Кампла, и Малвина је имала главу богородице каквога примитивнога сликара, а била је раскалашност оличена у девојци. Њена уста са дивним осмехом када је ћутала отварала су се само да просну најружније речи. Зар то није био диван савет да не треба веровати заводничкој чари лица! Судбина не кад што хоће да нас опомене, пу ми одбијамо њене опомене са пејасним осећањем да чинимо нешто што се не може поправити. Када Малвина оде ја бацих поглед на радионицу започету слику, кутију с бојама, палету, — и изиђох гоњен меним преко-ром ствари. Што не послушах тада!

Срећом требало је да прођем, да би доспео у улицу Делаборд, где је стаповао Жак Молап, — иза Светога Августина и касарне Пенинјере, лепим крајем Париза, што ме брзо расположи. Добро сам га познавао јер сам израдио из њега многе студије, када сам био заузет тиме да постапем „модерниста“, како веле критичари уметности, који у нашим сликама траже прилике за постављање какве теорије. Та ме је лудорија прошла Богу хвала. Наипак ми је она била корисна. Јер и ако не верујем да сли-

карство треба да репродукује безначајну игру светлости и призоре из људског живота без икакве вредности, услед тих студија сам заволео пејзаже и научно да разумем неке од њих, на пример сепске, тијлеријске и трга Слоге. Нарочито волим њихову јутарњу боју, која им даје џезипу свежипу, јасну акварелску прозрачност у дрхтају радвога буђења. Тоба јутра, узнемиреним пијанством љубави на помолу, речна вода ми се чини свежија, сиво плаво топ неба свежији изпад оголеног дрвећа, вода на чесмама шпбала је јаче, пепа јој беља и звучнија. Узбуђено ми биће је боље схватало лепоту тренерења и срдачности што се издваја из видика витких дрвета, лепих кућа и живе воде. Невољно заборавих тврду одлуку да будем паметан и грижу савести због папуштепога посла, замишљајући препорођај који би се у мени десно да стекнем везу као она до које је преспићеноме Молапу толико мало стало. А тим ме неумољиво обузе демон пропије.

— „Да,“ мислио сам, или од прилике овако, био би вап сап бити вољен од жепе као што је Камила!... Довољно слободне да посвети љубавнику доста дуге часове, ове на пример, и доста заузеле да му остави слободе; довољно уметничке природе да разуме пајтање и пајсложеније пијансе осећања, а доста природне да је могу забављати прохтеви нешто чергаликога живота, дивпога ако га не прати беда; довољно одушевљење да из ње потиче стално храбрење на рад, искрене да вас не нагна да постанете роб успеха, што је често кобан утицај љубазница и законитих жена... А после каква драгана! Зар пије имао ретку душевну вијансу њен роман што ми га је јуче испрпчала, и колико само различан од романа што не избија из главе неких другарица? Најобичнији идеал тих девојака јесте какав богат предузимач или добра реклама. И да се морало десити да једина глумица која другојаче мисли наиђе одмах на тога Молана, ту хладну справу за уснешне рукописе. А шта мени помаже што предосећам каква је, што је ценим када, из ових стона идем да учиним нешто што ће их само још више зближити...? Каквим бесмисленим случајем вечерах, сипоћ у клубу

и сретох Жака! То се морало десити: то је оличење наших живота, мога и његова. Ја сам заљубљен, или скоро; он је љубавник. Ја имам осетљивост истинскога уметника; он њоме ствара дела, и побира славу... Међутим изгубићу и ово ведро јутро, а моја слика ће напредује... Не мари! вратићу се рапо и послаћу по Малвину. Радићу цело после подне. Накпадићу то изгубљено време. Чим свршим испоруку, одлазим. А прилично сам, у осталом радознао да видим како му је намештен стан. Он мора стојати сада на осамдесет до сто хиљада фрапака годишњег доходтка... То је прилична разлика са оно доба када се хранио код Полидора по десет суа порцију.“

И заиста прошло је дуго и дуго времена од како нисам био у кући свога старог друга. Док ме је нећалица послала другоме спрату, на коме стапује, једне нове велике куће са bow windows-има, у шарепом стаклу, ја прелажах у памети различита обиталишта у којима је живио овај књижевник, који је са ополшко пето вештице управљао својим званичним боравиштем колико и својим уснеспима и даром, и огледах умсли његово брзо путовање на великоме путу париске славе. — Прво је становао, по свршетку колежа, у малој соби у хотелу у коме су се издавале намештене собе, у улици господина Припца. Портре Бодлеров од Фелисијепа Ропса, неколико лоше израђених медаљона Давидових, у гипсу, превучених уљем, чинили су његов лични намештај у тој избици. Много реда у књигама хартијама и перима показивало је велику вољу радничкову. Тада му је једини приход био мршаво издржавање од сто педесет фрапака месечно, што му га је слала једина рођака, старамајка, што је живела у унутрашњости и према којој се показао захвалан упук. Видео сам да лије истинске сузе када она умре, — а после је унсо и у књигу. Чудно је то да је то једина његова сасвим рђава књига. Да ми то долази отуда што се приповедачки дар храни једино замислићем осетљивошћу, којој је потребно израза на да се оствари, док се стварна осетљивост исприљује и довршује остварењем? На своју срећу, у почетку свога

рада он је сликао осећања која није имао. Његова прва књига, елегантно и смело написана била је довршена, то је чудна ствар, у томе стану латинскога краја. После тога ступи код једних булеварских полицајаца, и нагла промена стапа показује да књижевник не мисли вечито остати у истом кругу павика. Он узнема у међусирату у улици Белшас, још увек на левој обали, али већ у близини десне. Слика Бодлерова је још стајала, да би показао постојаност у уметничким начелима почетка, али је била уоквирена кадифом и издвајала се на првепо превученим зидовима што су лавали склопшћу угодан изглед. То је спасавао недостатак уметничкога карактера намештаја на бављеног на месечне отплате у каквога услужнога тачетара, добро израђенога, грађанскога, без других претензија до што је био израђен од храстовине одличне каквоће. Велики трговац књижевних намирница што ће постати од Молапа већ се огледао у тражњи дуготрајне паслоњаче, добро израђенога писаћег стола коме ће бити потребно прављање. — Из тога су доба и простран диван са јасуцима, — погодан за аналитичке кризе, — соба за спремање лепо удешена и пробраније одевање које показује вољеног човека. — Жене под веловима што су га походиле објашњавале су ову промену. Имао је све више успеха, и он се настани у маломе хотелу у Пасију, који му се одмах учини неугодним. Једва је годипу и по дапа провео у њему, па дође богат и последњи стап устаљеног човека. У то сам био убеђен чим сам ступио у предсобље где ме дочека мали служитељ у полулибреју. Неки јавни служилац је чекао, који ми се учини познат као да сам га виђао у своме крају. Послужитељ ме уведе у пространу собу за пушење што је била уз малу собу за рад, и у којој је био стаклени орман пуна аутентичних стварица: старих лаконских старица кинеских ствари, дивно превучених бојом старих бронзаних предмета шеснаестог века, кутије са Мартиновим лаком, фигурине од Сакса, старе боцкољере. Различитост предмета показивала је вечити Моланов смисао за корисним. Он спрема могућу продају ако га срећа из-

невери. О зидовима је било неколико слика, савремених, крајње и пајочајније савремености. И то је било улагање новца по две стотине на сто, куповање слика некога непознатог савременог сликара, и који ће сутра бити какав Миле или Коро. То је била лутрија, тејџине слике! Молан је за њих дао којп златник коме оскуднемо сликару или их добио на поклон за мало рекламе. А после, он је увек био са крајњом левицом књижевном или уметничком да би му опростили успехе. Ну требало га је познати као ја на разумети шта пише на лицу ове пушилице — књижице, одређене да покаже сјај, за интервјуе, за разговоре после ручка и вечере са књижевником у моди. Значајна црта, свуда ред, неумољив, брижљив, до најмањих ситница. Тај ред све показиваше, пре свега како су биле поређане повезане књиге по полицама, — и то које! Само дела младих сабрата, смишљено да даду ласкав утисак онима од њих који дођу „да посете књижевника што је успео“ да су повезани сваки према своме дару, — колористи у стару црвену боју, елегичари у слезасту, префињени у јапанску хартију. Нови сјај сребрног прибора за пушење и пијење соде са ракијом, по енглескоме пачицу одржаван је беспрекорно; свежња хаванског застирача који се очигледно дизао сваког лета; — фламанска чистота покретних окана у најчистијем стилу четрнаестог века са великим фигурама на плавој основи мрежастој и носугој крпавима, — све је одавало око господара који много захтева и чија вечито будна пажња све види. На ум ми падохе сипоћперечи пишчеве о његовом дару играча на берзи, и помислих да ми је рекао истину судећи по позитивизму његове природе. Назад ево и њега, дотераних руку, купања, обријања, очештања, намирисања од главе до пете, жива ока свежих образа, румених усана, у најлепшој јутарњој одећи што га је икада какав геијални кројач срезао и ишарао гајтанима за каквог раскошника по запату. Само што је овај раскошник био варочите врсте, јер је у руци држао гушчије перо умочено у мастило које ми показа када га бади у ватру која је за сваки случај била паложена. Онда ће весело:

— „Је си ли дуго чекао?...“ упита ме. „Баш сам свршавао трећу страну... Још једну до двамаест и по часова, па сам завршио дан. Сваки дан четири стране, било да је реч о роману или позоришном комаду, ето мога начин рада,“ и показујући ми на полицу, у малој пиској књијници, дуг ред књига повезаних простије од других: „И ево резултата...“

— „И ти можеш да оставиш посао и да га се прихватиш по вољи?“ упитах га.

— „Како хоћу. Видиш, то је ствар навике. Удесио сам мозак као сиправу за мерење утрошенога гаса. Не допада ти се поређење? Ти nisi размисљао као ја о оној дубокој речи једнога умнога човека: — *Стрпљење у човеку јесте оно што највише личи на поступања што их природа употребљава у својим стварањима...* Ништа на махове, и скоро аутоматска уредност, ето тајне дара. Ну пређимо на оно што си имао да свршиш јуче у вече код Камиле... Било је плача и шкрипања зубима, је ли?...“

— „Ни пајмање“, одговорих му, са нешто задовољства што ћу довести у забуну његово самољубље, „чак није хтела ни испитивати ме да ме не натера лагати...“

— „Да,“ рече он слежући раменима, „тако она увек ради. Увек је веома пажљива... Живимо у чудном времену. Срећем у једној жени дивних осећања, тачаности, благородно срце, љупкости и духа? Она је мала глумица. Друга има две стотине хиљада франака дохода, угледну породицу, име, мена је, завидно место у друштву, узалуд све то, то тије најбезочинија претворица... Али и ако је мала романтична, она је лукава романтична душа. Уздржала се испитивања, да те не би навела издати пријатеља. А обратила се на поуздано место да сазна истину. Још јутрос је отпратила експресно писмо Фонбертоу?...“

— „Па зар га nisi известио?...“

— „Хтеосам отићи до њега када пођем од куће.. Она ме је предухитрила. А ево шта јој је отписао Фонберто који није ништа знао“, и он извади из цена лист хартије. „Замисли опу Камилу коју позлајеш када је читала ово

писамце: — „Драга пријатељице, нека куга помори вара-
лице и њихове преваре, да употребим израз драг вашем Мо-
лијеру, због којег је Војвоткиња, бринући се о мени, прегр-
пела толики страх. Писам имао да се бијем на двобоју. Ваш
Жак није имао бити ми свгдок. Само то, а остало је све
истина. Будите спокојни због мене и њега, и како је данас
дан када треба да дам хроникку, опростите ми што не могу
доћи да вам се захвалим на миломе старању.. На то је Ка-
мила својеручно додала овај пост-скриптум: „Како сте ми
јуче дали објашњење које није било истинито имам право
на друго, истинито и очекујем га.

— „А у колико си часова примио ово писмо?“ упитах га.

— „Има једно двадесет и пет минута.. Човек што је
допео писмо у предсобљу је. Хтео сам да те видим и до-
знам шта ти је рекла. Мисао сам помислити да је то пеко-
риспо и да се пред тобом показала „отмена душа“, као и
ти сам. Увек узвишености и увек спајање! Али неће ништа
изгубити што је чекала. Одговорићу јој како само ја умећ...“

— „Радознао сам“, запитах га, „каквом ћеш се по-
вом лажи извући из клопке...“

— „Ја? одговори он и седе за мали сто и перо му поче
летети по хартији, „никаквом... Велим јој да писам дужан
дати јој никакво објашњење и да јој забрањујем, да још
једном учини штогод слично опоме када се обратила Фоп-
бертоу.“

— „Немој то учинити...“ прекидох га живо. Та те ја-
дна девојка воли од свега срца. Није могла поднети сумњу.
Мислила је да је лажеш, и хтела је дознати истину. Зар
то није природно?.. Буди правичан и реци зар није била
у праву?... Тако је лако паћи други изговор... На реци јој
чак и целу истину то ће јој причинити мање бола...“

— „Само ти једно могу одговорити“, одговори Жак, и
пошто затвори писамце што је написао, он притисну у
електрично звоно да му дође дечко у плавоје капуту са
позлаћеним дугметима, коме предаде писмо, „а то је да бих
био срећан ако се Камила свади са мном због овога што
јој пишем. То је у мене друго пачело, онако исто пеуми-

тно као и начело рада. Када ваља прекинути одпосе са каквом љубазницом, у колико је повод безначајнији, у толико је мудрије... А моји послови са те стране тако брзо иду, да ми није опа потребна више да бих изазвао њену сумарницу. Како си ти мој *посматрач* и како те знам пема као рибу, морам ти све испричати, и мимо свечана обећања о чувању тајне, у толико пре што ова исповест худи само мени — за сада. И у овоме послу удесује један гроб великога човека — оне! Елем, испчунах обећање од Г-ђе де Бонивет да ће доћи на састанак. . Где? Погоди ако можеш. На гробљу Пер-Ланез, на Мисеову гробу, као и са Камилом. Зар то није чудно? Од гробља до кола, као од узвишенога до смешнога, има само један корак, а од кола до момачкога стапа који познајем, као и са оном, пошто је то у програму, само још један... Јер, знаш, само пикада пишта са женама код куће. То јетреће начело... Иако видивш, ако се Камила свади данас са мном, у толико боље. у толико боље. Чујеш, што си начинио то лице које ми вели: Драги Молаве, ви сте чудовиште, и допусти ми да те отерам — због четврте стране..."

Да сам још сумњао у осећања што ми их ули дивна Кампла, сумњу би одма растерало узбуђење што га осетих од овог ципичног говора. Јасно сагледах драму у коју запливах као гледалац; — у по неким двобојима, када види у опасност драги живот, сведок побледи више од самога мегданције. Сграспа љубав мале Фавјерове била је добродошла Јаку да заголипа самољубље пресићене жене из отменога света, какиперке и изонамене али елегантне, жуђе и богате, којој га је привлачила таштина и радозналост. Срце јадне глумице, чедно и сањалачко и мимо очајну средину у којој је живело, то искрено срце, које осетих да је искрено, које ми се открило са онолико природности, у часу дубоке патње, — то ће срце бити смрвљено, растргнуто, сломљено, између две охолости што заподенуше битку — и какве охолости! Најсвирепије, најнеумољивије, између охолости полувелике госпође и полувеликога књижевника, обоје разједено рапама себичности ус-

лед навике да се покажу, неосетљиво се сталнога и ружнога старана какав ће утисак учинити, без чега се не може одржати непоуздап углед људи у моди. Са несвесном и ужасном уверепошћу одмах сам одмерно дубину провалије у којој је падала, не знајући моја случајна пријатељица од сипоћ. Ванредна јасност слике не даде ми да одговорим Жаку као што је без сумње очекивао да би уживао у мојој безазлестности љутећи ме. Подсмехнуо би ми се а подсмевка његова била би митешка. Дао би ми гласпо савет који ми је његов загонетни осмех ипаштао: „Ако ти се она толико допада, празно је место тешитеља, заузми га одмах...“ Морам себи да одам признање: та ми ружна реч не пада на ум. У осталом, у томе нема моје заслуге. Има ли у томе заслуге за човека што неће да оскрвни у себи слику која му се допада само када је гапућива и чиста? И ма како да та реч може изгледати чудно примењена на девојку за коју сам знао да је љубазнија мога друга ја поштовах у Кампили безумни занос, услед кога су њене двадесет и две године стављале на једну карту своје драгоцене благо дивних снова чедне љубави, племенитих сањања. Поштовах у њој сам што просневах. У току разговора од прошле вечери, у мени је уздрхтала у најскривенијој дубини моја туга, па помисао да сам је могао рапије срести, у доба када се није предала Жаку Молану, да сам могао нагодити шта се у њој скрива, допасти јој се; и можда би то мило и неразумно дете препело па мене, па другога уметника, ону потребу играња улоге више која даје полета, старишке улоге и којој се сви смеју. Па који је тај радник па Лепоме што није уздисао да има покрај себе какав диван женски дух, како драго и одапо лице које ће му давати храбрости у часовима умора, две слабе али поуздапе руке која ће стезати у својим клонулим рукама; ко није уздисао за верним раменом на које ће наслонити своје памучено чело. Уздах што ми измаши име Жакове драгана био је довољан да и не помислим на обичну љубавну пригоду из освете са јадном девојком. Ну и ако нисам гајно ружан љубавни науи, ипак је моја наклоност

према њој, и дотле скоро бопа, само порасла у разговору с другом. И тако, место да пишем Малвини, моделу, по мудроме умишљају од пре неколико часова, ја поставих своју недоследну јутарњу посету другом још мање доследном то после подне, и тај дан несмотрености заврши се трећом посетом, лудом као и оне две. Безумље почињаше. Са њиме пије сврхено, јер ми перо дрхташе у руци док сам бележио сурове Жакове речи. А када сам хтео да забележим појединости ових двеју епизода што завршише пролог те петимне трагедије, морадох да положим перо. Сећања су ми задавала бола као пезараслерепа. На омет, услед противуречности које осећам и ако га не могу објаснити, — из тих боњих успомена избгја привлачност, пни, чар. Када само па то помислим у души ми је топло.

Може се погодити да сам другу посету учинио самој адној Војвоткињи у плавоме, како сам називао Камилу у мополозима срца; и заборављах учено подсећање што је Жаку Молау дало овај падмак, и за мене у њему оста једино љезипа љункост, чудна сета каквога Ваговљева спа, милога и замшљенога, идеалнога и срдачнога у његову милосрђу. Зацело није било више разлике између осећајности што ми је лево дете безазлено исповедило уочи тога дана и трезвенога матерпјализма њена љубавника, по што је било између раскошне нове куће на тргу Делаборд и веома скромнога стапа на трећем спрату веома скромне улпце де ла Барујер на коју зазвоних око два часа. Избледела боја рђаво окрећена кућна лица слагала се са прљавом вратаревом собицом, са леденом хладноћом незастрвених дрвених степенца, чији су ступњи, премазани воском пре више дана, слабо држали крајем до зида. Стара грађевина је имала изглед јадне осредњости, а посетнице буржоаски закуцани на вратима, које сам радознало погледао, јасно су говориле какви су укућани скривали у њој свој сиромашки живот. Има много таквих кућа у старипскоме крају сен-жерменскоме, у којима пајскупљи закуп не прелази хиљаду две стотине франака, што је последње уточниште пропалих поштених грађана. Ту срећете

па степеницама старога Ђенерала у углачапоне реденготу, чија розета у рупици од капута оличава четрдесет година свакодневнога самопрегоревања и реда по узору Катипатову. Или је то професор са торбом препуном књига што се убија дајући часове да да мираз кћерима и помаже немоћну матер. Покашто је то старији свештеник, или какав бивши судски чиновник па чијим су лицима урезане црте живота свега посвећеног озбиљним мислима. Било је веома природно што је жена проналог берзанског посредника самоубице сакрила своје опадање у ово уточиште пристојне неманигине које сам увек походно с болом у срцу. Зар станозинци тих старинских кућа нису унеколико моја браћа? Како да не поздравим погледом наклоности ове од друштва преварене, — јер су били неизлечимо безазлени те су озбиљно примили званичне реченице овог безочног света, што поштује само новац, па ма како стечен, — преварене у којих је бојажљива осетљивост те им не да спавати, савити срећу?

Зар писам ја проживео, зар пећу умрети и сам преварен од сувише велике савесности од плањљивога дрхтања које сам увек сам осетио када је требало деловати? И ја сам безазлено поверовао у лажне формуле уметника варалица. Оклевао сам пред делом из бојазни да не умањим, обесвестим унутрашњу визију из очајања што не могу да је досегнем. Заљубљен страсно у славу узмицао сам пред безобзирношћу рекламе и проживео бих побеђен и познан — побеђен овим што је мени најбоље, познан услед најотменије осетљивости. А зар ми Камила није била сестра по бојој осетљивости. Драга Камила! Док сам слушао јек звона и ближње корака, сви ми се утисци окупише у очигледну сличност осећајности што ме још више разнежи. У томе што је, и ако чувена глумица и даје становања овде хтео сам да видим доказ да ме није лагала, када ми је екипоћ, причала о мирноме животу своме и материном; то је био очигледан знак потпунога немања таштине неоспорни сведок њена поноса? Ако више није била чедна, барем се није продала раскоши ради. Подала се љубави и дивљењу.

Авај! Ускоро ћу сазнати да искушеније велике париске елегације, веома природно за тако фино и младо створење које их је имало и изгубило, још је увек пружало основе за моралну драму што се одигравала у њој.

Док сам тако мислио скакавица склизну и врата се отворише. Служавка у годинама просто одевена, која је очевидно вршила све послове, посматраше ме. После кратког оклевања, она рече да ће видети да ли су „оне госпође“ код куће и уведе ме у мали салон. Био је запремљен намештајем у сувише великом броју за ту одају. Да сам подигао павлаке, видео бих да свилена тканина и позлата одају пекалашње богаство. Доста леп ћилим покривао је једап зид. Били су принуђени да савију слике личности одоздо да би их прилагодили малој соби чију сам тавапицу скоро додиривао врхом штапа. Положени клавир, кампески часовник у бронзи, високи светњаци били су из фипаперијерова дома. Ови пемп сведоци нишчесто а сјаја причали су својим присуством тугу пронасти речигије од свакх речн. Али не имађах времена да размишљам о опом што би мој јадни Клод Маршер, у својим данима педантности, назвао психологијом намештаја. Жена од педесет година улажаше у салон. На први поглед упознах Камиллину матер. Гђа Фавјер је личила на своју кћер, са разликом од четврт века, старећи и скоро боно ружнећи имала је истоветне црте. Има печега веома тужног у томе када се човек пађе пред превременим привиђењем младе и дивне лелотице којој се диви, коју почиње волети! Ну ипак поглед мајчин и девојчин имали су тако различит израз да је исправљао сличност. Колико су плаве Камиллине очи, час јасних час мрких зепица, живахних или чежњивих, откривале пеједпакост страсне душе, дубоки немир, унутрашњу неуједпачепост, — толико је тихо и спокојно плаветнило очију Гђе Фавјер сведочило стрпљиву недрину, мирно подношење, и мимо све, срећно. Ова удовица несретнога берзијанца бејаше слика унутрашњег мира. Када је човек гледа, као што је ја гледах пуну, здравс боје на округлим образима, и ако и не пробрано одевену, а оно присе-

тојно, у хаџини скоро по моди, било је тешко замислити да је та жепа преживела драму пропасти и самоубиства, и да је та беспрекорна држања и мирна удовица глумичина мати. Све је промењено, како пеко рече. Зар сам ја био одевен као сликар старих традиција? А и моји другови? Зар клупски човек, одевен као слика модних повица Жак Молаи личи на оне из 1830 или *Чергаше* Априја Миржеа? Ну зар не живимо у доба када успели позоришни комад доноси годинама капитал и принос каквога мајура у Босу, када се слика каквога Америчанина плаћа петнаест, двадесет и тридесет хиљада франака кала стални члан француске комедије има плату пуномоћног посланика у каквој страпој држави док се не повуче са првепои трачицом у руници од капута, и када глумице, при гостовању дочекују у страпим земљама као владарке? Преграда од предрасуде — или од пачела — што дели уметнички живот од света оборена је. Томе пљескају прогресисте и демократе. Баш Жаков пример и моја читања убедили су ме да је то најгора заблуда онога доба. Уметник добија ако се с њиме поступи као са човеком који нема свих права. Његова природна склопост према опоме што сија, неизбежна последица његове замишљене моћи, врло се брзо преобрати у таштину, и ако је оп жртва преваре декора, раскоши, хвале, парочито хвале елегантних жепа, што неодољиво ласка његову самоубуљу и чулима! А када не подлегне искушењу, оп пада у другу крајпост, исто таку природну томе раздражљивом роду, а и опасну, у побуну поноса и човекомрштво.. Ну ја и сам падам у свој грех, у неограничене и неодређене сањарије. Вратимо се опоме што је прави лек од свега зла, умиога и другога: *Стварности*. Елем, седео према поштовања достојној Г-ђи Фавјер, у салону чији је намештај био под навлакама, збуњен што сам био насаме са мајком, а дошао сам посетити кћер. Удовица ме одмах умири трезвеним и буржоаским разговором што је пристајао њеној лицу и пореклу. — Дознадох да је кћи ситнога трговца са Севера, да се њоме оженио због њене лепе романичне отац романтичне Камиле,

после сусрета на путу. У њој је било нечега од Фламаникиње и трговкиње. Она је присуствовала своме животу као што каква жепа на каси присуствује продаји. Не казујем јасно ствар коју јасно видим, и која је честа код људи из народа: судбина их се мало дотиче и остаје ван њих. У осредњим данима своје младости, Гђа Фавјер је морала гледати, говорити, осећати са истим спокојством, — са истим спокојством је проживела доба раскоши, — и са истим спокојством она подноси пови и чудна догађаја материјалства који је увукао у круг оптицања једне париске звезде.

— „Кампла ће доћи,“ говорила ми је. „Кројачица јој проба струк... Јадно дете, не осећа се баш најбоље дапас. Њеп је посао тежак, господине, и већ јој је потребно да се одмори. Погрешили смо што не одосмо на море прошлога лета. Познајете ли Ниор, господине? Место је врло лепо, мирно, и навикли смо се на њега за шест лета како тамо идемо. Волим да се враћам на исто место када одлазим у поље. Људи вас лепо дочекују. Човек се осећа као код куће... За живота мога милога мужа, сваке године смо проводили своја два месеца у Швајцарској. То је било правило. Полажасмо 15 јула, Враћасмо се 15 септембра.. Од тога доба тамо више писам пишла. То би пало веома тешко... Ви долазите да говорите с Камилом због њене слике?...”

— „Је ли вам то рекла? Зар није заборавила? рекох.

— „А, пије,“ одговори мајка, „и била сам врло зачуђена када ми то рече, — она никако не воли да седи да је сликају, врло зачуђена и задовољна. Још ми је рекла да сте и ви члан клуба на Јелисејским Пољима, коме је припадао и мој покојни муж. Он се спојио са клубом са ван-домскога трга, то знам. Читала сам у новинама да се у њему сваке године приређује изложба. Хоћете ли да ту изложите и Камплину слику? Мислим да би то било одлично по вас, а не би било рђаво ни за њу. У томе смо крају имали пријатеља са којима ћемо се покајто виђати када се опет тамо настапимо. Чекамо да Камила потпише

какав коначан ангажман. Предложили су јој да ступи у Француску Комедију. Али како су је господа из ње пустила да оде када је добила своје две прве одлике, то јој саветују да не попусти лако, сада када је славна. Ја пристајем. Ја се у томе не разумем. Али јој увек говорим: Не заборави је Молијеров дом према другим позориштима оно што је велика кућа Лувра или Бон-Маршеа према трговинама што продају на мало...”

Нисам поуздан да казујем потпуно ред њених реченица. Али сам потпуно поуздан да износим њихову садржину, а још више дух из кога су проистицале, а исто тако реченице што ће доћи. — Била је толико природна да је због тога покашто изгледала проста, и толико поверљива да се чинила брбљива, та јадна Г-ђа Фавјер. Од тога времена добро сам је упознао: у ње је био најмудрији и најпоузданији дух за узневање, дух жене која не губи главни у пропасти. Овај фемона је ређи од сентименталности у глумица. Обично, нагли пад са Олимпа богатства повлачи собом душевну запрепашћеност што траје целог живота. Пропали људи као да губе, са повцем, сву моћ прилагођивања ускоме кругу радљивости, у који их друштвено опадање затвара. И чудна ствар! Тај се поремећај парочито онда дешава ако им је богатство било кратковремено између два сиромаштва. Промена стања је као фантазма горња која заводи дух. Да одоли таквоме потресу требало је бити као Г-ђа Фавјер до два душе, потпуно, као што је казивао њен младалачки осмех, румени образи, складне црте њена лица, просто биће мирне разборитости, потпуно супротна од кћери, чију је будућност предвиђала као што би предвидела будућност сипа што би ступио у војску: потпоручник, поручник, капетан, пуковник, ђенерал. Конзерваторијум, Одеон, Водвил, Комедија, ванредан члап, сталап члап, — те су етапе били предвиђене у томе духу добре грађанке са тачношћу која је била у толико чуднија што је васпитање морало припремити да по другоме узору замишља судбину жене. Како се у томе уму извршила таква поступна промена? Ну, је ли потребно објашњење

извесних природа што се пагопски прилагођују приликама као што се друге боре и буне? Ово последње био је случај јадне плаве Војвоткиње. Ова битна разлика у карактерима одстрањивала је од увек стварну приност између ових двеју жена. Оне пису биле, оне пису могле бити искрене једна према другој. То ми би јасно када уђе Камила, после десет минута разговора са мајком, бледа лица, првених очију од плача, узнемирена до дна душе, у што мајка чак и не сумњаше!

— „На тебе је ред да пробаш,“ рече. „Иди, мама... Чекаћемо те... Г. Ла Кроа пам може поклопити неколико минута...“ А када добра госпа затвори врата, она ме упита брзо: „Јесте ли се видели са Жаком?“

— „Био сам јутрос код њега,“ одговорих.

— „Онда знате да све знам?“

— „Знам да сте писали Фопбертоу,“ рекох околно.

— „У томе случају морате знати шта ми је ваш пријатељ одговорио када сам тражила да ми објасни лаж? Мора да вас је послао да му саопштите какав ће утисак учинити на мене његово безочно писмо? Дела, признајте, то ће бити лепше...“

— „Зашто мислите тако о мени, госпођице?“ рекох са болом који осети да је истинит, јер ме зачуђено погледа, а ја настављам, изненађен и сам речима које говорах: „Бејасте правичнији према мени... Разумели сте да понеко ћутање није ни одобравање ни саучесништво. Истина је да Жак није скрио од мене ни своје бедно јучерашње лукавство, ни своје дапањње писмо. А ни ја, писам сакрио њему, шта мислим о његову немању срца, а овде сам дошао по својој побуди, услед наклоности, па коју немам права, то признајем. Нема ни двадесет и четири часа од како смо пријатељи. У мени се ипак зачала та наклоност. Говорили сте ми са тако племенитом отвореношћу срца, са узбудљивом поверљивошћу, и ви ми више не можете бити страни. Тако сам размишљао. Осетио сам да сте несретни, па сам потрчао к вама, просто, природно. Ако сам био наметљив, добро сте ме казнили...“

— „Опростите ми,“ рече ми она другим гласом и погледом, пружајући ми малу усијану руку. „Патим, и то ме чини неправичном... И ја, и ако вас једва познајем, осећам према вама и сувише велику наклоност да бих могла сумњати у вашу... Али ме је Жаково писмо дубоко увредило. А много је покашто много... Волим га, то он зна и мисли да може чинити са мном све што хоће. Он се вара. Не зна па што ме нагони играјући се мојим срцем!...“

— Не замерите му за оно што је у љутњи учинио,“ рекох поплашен слутњом за коју сам допције видео да је била предсказање: „Обратили сте се Фонбертоу. То је Жака увредило. Написао вам је рђаво писмо. Уверен сам да му је због тога већ жао.“

— „Њему? ускликну она и насмеја се заједљиво. „Ако говорите као што мислите, ви га слабо познајете... Шта ми највише задаје бола, разумите ме, пије оно што ми ј учинио, и ако ме то љуто тишти, већ удар што га задаје себи у моме мишљењу о њему... Стављах га високо, високо!... Видела сам у њему особено биће, ретког човека, ретког као и дар што му је. И требало је да видим да је као и љубавници мојих позоришних другарица, као најгори од њих, као они што немају храбрости признати неверство и који га крију лажући као пропале жене, као они којима љубав што се према њима има, задовољава таштину, да задеву у руницу од капута осећања жене, као цвет... Знајте, љубав ме више не заслепљује. То ми раздире душу, а он и не сумња, он, тако уман човек, одакле потиче моја патња. Зар мислите да не погађам да га је певањала Г-ђа де Бонивет позвала синоћ на вечеру блида је отпрати, или за нешто још горе... Знамо какве су жене из отменог света, када само почну. Око нас су исти људи као и око њих, и они пам причају њихове подвиге... То су, покашто, велике певаљнице, верујте!... И Жак је рекао: хоћу, јер је у ње велики дом, коњи, кола, хаљине од Ворта, огранце од десет хиљада, крзна од тридесет хиљада, и једно де пред именом које и није њепо... Збиља, бесмислено је, страшно је бесмислено имати срца... Али и ја, онога дана

када будем хтела, жпвећу у раскошп, пошто он то воли, тај велики књижевник у кога је душа једпога скоројевика. Само треба да узмем Турнада, онога крупнога младића са кочијаниким лицем што сте видели у мојој ложи, па ћу имати свој дом, леп као и кућерина де Бопиветових, и дијаманте, и хаљине од Ворта, и кола, и коње... Имаћу их, имаћу.. И он ће то знати, и он ће створити од мене плаћену жену, блудницу, и ја ћу му то рећи, бацити у лице. Мислите ли да ћећу смети?...“

— „Не, нећете смети,“ одговорих; „вама је одвратно и када само говорите о томе...“

— „А не,“ одговори она потиулим гласом, „не треба мислити да сам боља по што сам. Има дана када ме сјајан живот мамп. Видите, била сам богата. До двапесте, трипесте годишце имала сам све чиме отац који зарађује на берзи стотипе хиљада годишње може да мази јединицу своју. Ето, покашто осећам потребу те раскоши коју сам познавала. Осредност безбојнога живота, безпачајнога, обичнога досадна ми је, тишти ме. Када се у трамвајској чекаоници очекује ред, у гумепом огртачу и каљачама, да би се заштелео франик и по што ваља платити кола, погаје се покашто пестриљив и на ум долазе речи што доде у пскушење: „Да само хоћеш!...“ Хај! када ми душа лива у срећп, када смем мислити да волим и да сам вољена, да остварујем, грлим ромап своје младости, да је Хаку стало до мене као мени до њега, да ћу остати у његову животу и његовим делима, тада сам пијапа од задовољства када помислим: „Да само хоћу!...“ „Ма ја ћећу...“ И ја се осмехујем на своје драго сиромаштво, јер је оно и мој драги сан. Али када ми постапе очигледно, као данас, да сам била опчињена, да је у тога човека срца колико и у овоме намештају од дрвета,“ и она удари стиснутом песницом по маломе столу на који се наслопила док ми је говорила, „онда... ах! онда другчије одговарам на кушање. „Да само хоћу?...“ понављам у себи, и одговарам: „Тако је, глупа сам што нећу!...“ „Али ћећу увек така остати...“

— „Увек ћете таква остати“ рскох јој и опет јој узех руку, јер се та глупост састоји што имате онога чега вам се чини да Жак нема, то јесте срца. А после и он га има, али на свој начин“, додадох, „ви ћете бити мога мишљења вечерас или сутра пјутра...“

— „Ви ме не познајете, одговори она мрштећи своје лепо чело и са дрхтајем око фино срезаних уста, која узеше израз горчине. „Требаће да ми се понизи, и да мете пупо дана док му опростим. Јуче сте ме видели само као слабу и заљубљену жену. У мени има и друга рђава. Познали сте и њу. Али постоји још и трећа, поносита. Останите ми ипак пријатељ“, пастави са трагом сете у гневу. Услед леноте овог изненадног преокрета залебде сеи туа пога осмеха на њеним образима. Она убриса руцем д крупне сузе и дода слежући раменима, детињским нагласком што је дивно противречило са трагичним говором од мал час: „Чујем мајку где долази.... Не треба да види да сам плакала... Како је на срамоту, лажем, лажимо је како ваља..“ Какав разговор може слушати човек изненадно обузет као што сам ја био оденоћ, најтоплијим интересом, тако дубоком пежмошћу да је опабила, — чему данас одрицати? права љубав! Јесте љубав? Читав часове то после подице што протеклоше иза пове несповести далеко различитије од исповести у очи тога даба, ја само понављах сваку реч и питах се: „Јели била искрена..? Да ли је могуће да се из очајањарених ва тако страшну ствар? Видео сам крупнога Турпада и сјај чакарасти очију тога ужаснога човека, које као да су се издвајале па негову првепу лицу. У њему сам налазио сада, после размшљања, вољу коју не сам умео прочитати синоћ, вољу богата и стрпљива развратника који уме да се загреје у игри и окопи на неку жену. У исто време видео сам Жака Молана опаква као што сам га оставио јутрос, — и његов поглед када је говорио о намери да прекине везу. И опет је било не могуће да је разумевао колику одговорност узима на себе. Покушавао сам доказати себи да у ове има више извештачености по изоначености у својој правој природи, стварно безопасној књижевничког каботепа. Детињасто је од човека

да се показује, да се тако хвалише, на ма било, као што овај чини из рачуна и намерно. Зар пије вредео више од свога држања, од својих парадокса? Ко зна? Када му будем рекао просто, некрепо какво зло може нанети тој јадној девојци, можда ћу додирнути у њему жицу осетљивости? Има извесне осећајне честитости, чистоте, да кажем једном речи, тривијалном али тачном, у стварима срца, као што има професионалне честитости и чистоте у новчаним стварима. Колико само анархиста теоретичара признају у животу новчану чистоту! Проповедају укључење права наслеђа, а пеци вам затајили пару када вам враћају ситан новац. Зашто и Жак пеци застао када се налази пред тиме да учини или не, какво рђаво дело. Последица тога размишљања била што, пошто сам промерно и за и против, одлучих да говорим с њиме, затим увидех бесмисленост тога, онда опет пређох око шест часова, праг његове куће на тргу Делаборд. — Молана пије било код куће. Одох у клуб, падајући се да ћу га ту наћи. — Те вечери пије вечерао у клубу. Не могући га срести, хтедох бар да говорим с оном због које сам учинио те некорисне кораке са милом Камиллом Фавјеровом, чији су ме вита силуета, плаве очи и узбуђен осмех у корак пратили, што је било у толико неодољивије јер сам то правдао саучешћем. Изговарајући се тиме, ја се упутих ка Водвилу. И стигох пред позориште пре свршетка првог чина. Постидех се своје слабости, те се колебах хоћу ли ући. Још и сада гледам себе где обилазим око позоришне фасаде у облику ротонде, погледајући час степенице што са булевара воде у дворану, час врата из улице Шосе д' Антеа кроз која улазе глумци. Најзад се реших да пођем тим вратима, када видех где свет излази у голмилама између чинова. Да кукавичлука тих тајних попуштања! И сукобим се, са киме? са самим Жаком.

— „Хоћеш до Камиле унети ме са добродушношћу у којој је било мало подсмеха, и мислим да поцрвенех када му рекох:

— „Не, јурим за тобом још са трга Делаборд, па сам био у клубу.“

— „Уверен сам да си хтео бранити је, рече ми и узме ме под руку. „Знам да сте говорили ово после подне, и да си ме чак и брљано. Хвала ти на томе... Било би оправдање да си покушао користити се покушајем. Да, да. Ну ти си поштен, и ми смо се помирили, твоја пријатељница и ја, те ће она сутра доћи у мој момачки стан, у мој *apartment*, како воли твој пријатељ Маршпер. То је једина духовита реч тог сиротог човека...”

— „А Г-ђа де Бонивет? запиташ га запрепашћен овим изненадним преокретом.

— „Г-ђа де Бонивет је певаљалица! одговори он с рово, — жена из отменог света у ономе најгорем смислу. Ето шта је Г-ђа де Бонивет... Причао сам ти да ћемо се састати на Пер-Лашезу. И дошла је са намером да чипи са мном што хоће. Елем играла се кокете на томе састанку хладније по када се преговимо у њеном салону. Како ја не допуштам шалу на свој рачун, растали смо се у завади, или домаћо...”

— „И тако ће се Камилла користити оним што она друга није хтела? прекидох га. „На фипансијском језику то се зове, чини ми се, *virginal*.”

— „Није то тако.” рече он машући главом. Српе је жудско сложеније по што мислим. Пошто сместих Г-ђу де Бонивет у њена кола, јер је имала смелости, — или опрезности, како хоћеш — доћи на састанак у своме купеу, рекох јој на енглескоме ону смелу реч лорда Херберта Бохуна Г-ђи Егхорел, када се усудио изјавити јој љубав при другој посети: — *писи чо ту реч? о! ова је сјајна као смелост и уображеност: You know, she's not give you another chance...* Знате, другу вам прилику нећу пружити... И скипем јој шешир сувине мирно да би та глупа жена могла мислити да је искрено. Ну бејаш миран. Запалих цигару и прихватих се тако весело булевара да ме је то и самога чудило. Открих не само да нисам волео ту жену, већ да ми је била потпуно непријатна. Са њоме посета приземноме стапу, обичној позорници мојих уживања, био би ласкав спорт за моје самољубље, али права досада. То

је мршаво. То је суво. То је уображено. Кост и никаква песма!... Преда ме изађе слика друге, и због тога скоро неверства, поређењем, заволах је још више, те одмах уђох у једну кафану да напишем својој лепој Камили, сместа, писмо помирења. Дао бих што ми припада као писцу од једне вечери да ме је Краљпца Ана видела, она што је без сумње мислила да ја у каквоме куту лијем сузе због увређење љубави и попијење таштиле? Баш личи то на мене!...”

— „Је ли Г-ђица Фавјерова одговорила на твоје писмо?“ прекидох га.

— „Шест дивних страна, као и све што ми пише...” рече он с нежњом у којој једва да је имало подсмеха, „да шест страна; нет и по да ми рече да ми никада неће простити, а последње пола стране да ми све опрости од свега срца... То тако увек бива. На куда ћеш ти? Ја мишљах да идем ка њој...”

— „Тебе сам тражио, велим ти,” одговорих му. „Нашао сам те. Исто сам ти имао рећи, ти си то сам себи рекао. Био си правичан према њој, а и према другој. Ваша је свађа свршена. Помирили сте се и срећни сте. Мени остаје само да вас благословим...”

V.

Оставих Мака на ту шалу добачену са доста добро одиграпом веселом у којој је одједном обрвао измакао његовој ирозији. О кукавичлука и у тој прилици! О да боје последности срца, увек истога, мимо некуство, мимо одлуку, мимо године! Трчао сам цело после подне за својим другом да га преклињем да води рачуна о својој пријатељици и да је не остави сурово. Дошао сам у позориште да посаветујем Камилу да и сама не мисли као што је мислила о своме љубавнику, толико ме је могућност освете испунила страхом до најскривенијег кутка мога бића. Дакле требало је да се радујем њиховом измирењу. У толико је боље што је кокетерија Г-ђе де Бонивет имала ту последицу коју не би имали моји савети... И сто, није тако! Што је глумица опростила лако као истински заљуб-

љена жена, то ме је заболело па месту где се пишем падао, а још више ми је бола задавао њихов сутрашњи састанак. Видео сам их загрљене са необичном јасношћу маније коју сликарски посао развија у врло великој мери код нас. Та неподпошљива слика нагомила ме да признам жалосну истину: био сам љубоморац, љубоморац без паде и права, а љубомора ми је била детињаста смешна, бесмислена. Улазио сам, ушао сам у онај накао лажних осећања у коме се трне најстрашнији болови љубави не уживајући у радостима што их она пружа. Како сам добро познавао тај проклети пут! У току живота мога срца, непотпуног и несагласног као што ми је и живот, пролазио сам већ кроз тај опасан положај: више сам пута бивао нежан пријатељ жене заљубљене у другога, али никада са тако паглим осећањем, са таквом нејасном наклоности као што ми је уливала Кампа Фавјер. Лако сам могао закључити да ће то пријатељство поређено са другима бити што и тровањем алкохолом које прати нијанство — према загрејаности од каквог доброг вина које не иде у главу. Та ме очигледност толико уплаши да закључих са собом свечап уговор. Сећам се. Легао сам и пишем могао спавати. Седох и, у мраку, узех себе за руку и рекох гласно: „Дајем себи часпу реч да никада нећу примити недељу дана и да нећу нићи ни Жаку, ни у позориште, ни у улици ла Барујер. — Радњу и излечићу се...“

Сваки има у своме карактеру јаким страпа према којима стоје слабе страпе. Једне су пакпада за друге. Недостатак моје радљиве одлучности падокињђује се ретком снагом моје отпорне моћи, ако могу рећи. Неспособан да снажно идем у напред, чак и када ме најтоплија жеља па то нагопи, ја сам необично издржљив у уздржљивости, у одрицању, у одсуствовању. Пљашљивост ми не да рећи некој жени да је волим, када је волим, и она хоће да ме загуши. Могао сам бежати са дивљачком одлучношћу од драгана које сам страшно обожавао па чак и не одговарати па њихова писма, када сам био па самртним мукама од бола, јер сам се заклео да их више не видим. Лакше ми је

било одржати заклетву према Кампи. И зајета, педеља дава што сам одредио себи за оздрављење прогече, а њој не дадох. као ни Жаку, ни знаја о животу. А ни љубавници мени. Тај део програма би барем извршен, али не и други, и оздрављење не дође. Ваља рећи да разумност постојака не би праћена разумношћу мисли. Радим вредно, али шта! Покушах прва два дана продужити *Психу*. Не успех се удубити у њу. Осмех и очи драгаче мога друга једнако су ми излазили између слике и мене. Остављах кичицу. Пуштах Малвину Дикро, свој глуми модел са педантичним речима, сетним зеницама, да се мало одмори, и док та девојка пунила цигарете преврћући какав рђав ролет, мој дух је одлазио далеко, врло далеко од радионице, преда ме је излазила Камила. А после веће се човеку да у манти милује мит, као што је мит о Психи. када се труди да се бори противу љубави која га осваја. По своме обичају, прочитао сам много књига о овој басни, те је она покренула у мени безбројне кукавичке снове. Мисао коју казује та историја, то свирено тврђење да душа може волети само песвесно, увек ми се чинила тема у којој има бескрајно много сете. Авај! Али не само у љубавним пословима да уздрхтала и започела у свакоме од нас Психа подлежи нејасноме и незналачком закону пагона. Тај неумитни закон управља и вером. Он управља и уметношћу. Веровати значи одрећи се разумевања. Стварати значи одрећи се размишљања. Када уметник, као ја, пади од сувишне умне развијености, када осећа да је затровао крп-тиком, везао теоријама, тај симбол проклете Нимфе што блуди и испашта у невољи злочин што је хтела много да зна постаје веома истинит, жив. Он силно заталаса најдубље жиге. Увек сам осећао да ме привлачи тај предмет, а никада нисам могао довршити низ слика у којима сам почињао да га радим. Камила Фавјер је далеко, а *Психа* још није довршена. Хтео сам да обухватим много пијанси ово сликом. И зато ми је најслабији разлог био довољан и биће ми увек довољан да ми одстрапи најжњу. Живо сећање на Камилу би, од свих разлога, најдражи, јер се нај-

мање удаљавао од мога сликарскога запата, захваљујући чудном понуштању савести које ми паде на ум и које ћу испричати:

— „Када се не могу уздржати а да целога дана не мислим на њу,“ мислио сам, „како би било да по сећању покушам израдити њену слику? Гете је говорио да му је довољно написати поему да му бол прође. Што да сликама поема нема исти утицај као и писана? . . . Зар не бејаше неспичко дело то парадоксално и лудо предузеће: слика, без модела, жепе коју смо двапут видели? Парадоксално? Јесте. А лудо? Није. Имао сам, да оставим на платно, откритку сеп што сам у сповима гледао, сећање на њу, тај јасно да сам је када затворим очи гледао пред собом онакву, какву сам је видео: — на позорници, тапано, вилиски узбудљиву са младости и дара, под белилом, вештачким младежима, колом, прахом, у плавој хаљиви свога лепог надимка; — затим у својој ложи, час пежпа, час подсмешљива, у живописности живогa преда, у коме се огледају хиљаду ситних певоља запата; — затим дуж зидова инвалида и под звездама децембарске ноћи, наслоњену на моју руку, бледу, чисто већу, преображену сетом исповести; — и најзад код њене муке трагичну са боје разочараности . . . Све те Камиле се станаху пред унутрашњим погледом у слику која текмо да није јасна као и сама стварност. Отпустих Малвињу. Метох Психу у један угао радионице и првеном писаљком израдих скицу сеп што ме никако не остављаше. Сличност ове слике, започете у грозници стравога саучешћа, била је невероватна. Са плавичасте хартије сменила се на мене Камила. И ако је била само скица, она је била толико жива да сам и сам био зачуђен. Као и увек, сумњао сам у свој дар, и да бих проверио да ли је слика рађена по сећању била толико успела, одох до једнога дућана у улици де Риволи у којему су продавале слике чувене личности. Затражих слику славне глумице. Било је шест њених слика у збирци. Кућних свих шест румених образа, — то сам осећао — услед смешне стидљивости, када се узме у обзир моје године,

мој посао, и целост мога куповања. Чекао сам да бих их подробно разгледао кад будем сам под оголелим кестенима тијмријским, у једно облачно јесењско после подне што се дивно слагало са сетом коју сам осећао пред овим сликама. Најлепша међу њима је представљала Камилу у оделу за варош. Њој је морало бити две године најмање, зацело из онога времена када она још није била Жакова драгана. Било је у очима и око усаца, овога девојачкога портрета, девичанскога израза, мало дивљега, срамежљивог и првознога, уздржавање душе која се није подала, — детиње душе која претосећа судбину, која се не плаши, која жуди за њепом скривеном тајном. Две друге слике представљале су почетницу у двема улогама играним у Олсону. Још је то исто дете, још чедно, али је вођа за успехом начинила две боре између обрва, налила у зеницама борбену ватру; и бора око уста, скоро напрегнута, показивала је страх самољубља које сумња у себе. Три последње слике представљале су, у костимима из *Војвоткиње у плавоме*, жепу која је пропала из детета. Љубавно откровење се пагађало по позлрвама што су удисали живот, по очима у којима је пливао пламен уживања, лак и врео; и па устима као да је било трага, на више расцветалим успама, од примљених и датих вољубаца. Да ли ће доћи дан када ће друге њене слике причати, не више роман уметнице и заљубљене жене, већ лакоумне и раскалашне жене, коју издржава какав Турнад, више Турнада, за свагда укаљане прљавом и купљеном похотом?... И увек се враћах најстаријој слици, оној коју бих желео, оној чији сам живи узор могао срести у истој тијлериској врту. Колико ли је пута, млада као роса, морала њиме проћи, идући из нашега ваједничкога краја у Конзерваторијум! И писам могао замислити је другојачу него што је била пре прве љаге, овакву каква више никада неће бити!

„Песништво је ослобођење...“ Јесте за каквога Гетеа, можда, или каквога Леонарда, за једнога од оних великих твораца што дају, што оживотворују све своје унутрашње биће у какво писање или сликање дело. Ну има још једна

раса уметника, слабих и непоузданих. за које је дело плод извесне унутрашње раздраганости. Они се не ослобођавају патње казујући је, они је повећавају, погоршавају, можда, јер не умеју изразити је, избацити је целокупну из себе. То је био мој случај и овога пута. Пред овим фографијама моја намишљена слика постаде јасна. У мени остаде само једна, прва. Хтео сам да изнесем и пасликам Камилу у осампаестој години. Хтео сам да насликам сен, сен оне коју могах познати чисту и чедну, вољети је, оженити се њоме, можда. Слика сени покојнице! И из тога посла потиче за мене, за ту недељу дана самовања и непрекиднога рада, она нејасна и умирујућа благодат што лебди околика за свагда ишчезле жене. Аналишући као помоћу стакла за увећивање, појединости овога лица на лошој скоро избледелој фотографији, уживао сам часове душевнога задовољства неисклапајуће нежне. Није било ни једне црте ове безазлене главе на којој не открих за себе јасан и као психолошки доказ дивне природне осећајности на дву ове личности од које је сво било, само за један тренутак, пролазан изглед. Мајушност ува, лепа обликом и пвицом, казивала је добру расу. Мекоћа косе и нежна боја огледала се у преливима на коврџама, који као да су били испрани, пшарени, избледели. Крај доњег дела лица оцртавао се, под тананомшћу образа, фин и снажан. Нешто чуљности се познавало по доњој усни, мало приљубљеној и расеченој пругом која показује велику доброту. Било је духовитости и ведрине у потпуно правој позу, мало крајем у односу према бради. — А очи! Ах! велике, дубоке и јасне очи, чедне и нежне, радознале и замишљене. Услед дугога посматрања, оне оживљаваху у мојој скоро халуцинираној мисли. Мала глава се окретала на врату, чије је танано веживање откривало витост као у статуе осталог тела. Никада нисам боље разумео до у то доба посматрачкога усхићења колико је оправдана источњачка суревњивост који браћи своје жене од миловања погледом, и страстним и топлим и нечистим као и остали што су. Посматрати пеку жену значинмати је. Како сам то дубоко осетио за дугога седења

provedena у бележењу на платну те варљиве слике, — осмеха и зеница Кампилиних, осмеха од негда, садашње зенице осветљене другом ватром. И како јасно осетих да ми дар пије на висини душе, пошто пијанство духовнога поседовања не заврши се крајњом творевином! Из тих дава дадох само први покушај и ако сам преживио сензације узорнога дела. Барем сам ја поштовао у себи тај наступ свете грознице, и не поправих је, да би је довршио, слику скицирају те недеље. Зашто се она не продужи?..

Зашто? Томе пије крива само моја слабост. Десило се нешто просто што није зависило од моје воље. То је било довољно да ме баци у вртлог драме заплетепога каћиперства и искрене љубави коју сам хтео избећи, да небих био повереник као у старијим трагедијама које је Жак хвалио, — повереник и сам рањен и из кога лије крв. У току немирних дана по моме представљању де Бониветовима, ја не оставих своје посетнице код њих, а такође је не однесох за време наступа усамљенога рада. Тако са могао испелити да ћу бити миран од стране Краљице Ане. Баш а њене стране потече повод да прекинем самозање и рад, у облику најобичнијем као памприсано писамце, са грбом, написано најскетнијим и најбезличнијим енглеским рукописом, од руке саме Г-ђе де Бонивет. То је био позив на ручак у ускоме кругу, са неколико заједничких пријатеља. Што сам добио позив после свога непажљивог држања било је доказ да завада са Жаком није дуго трајала. Краткоћа рока — ручак је био заказан за прекосутра показивао је опет да је позив дошао изненадно. Трећа чињеница давала је карактер загометке овим речима, које су собом биле обичне као и рукопис: што ми то пије дошло од Жака или са неколико реди од његове руке? Мој први покрет би да не примим. Ручавање код других изгледало ми је већ годинама као досада толико неспособна колико и некорисна. Многобројни породични обеди које морам да примам, зашто? — заједнички месечни ручкови са сабраћом којима из слабости присуствујем, — зашто и то? два до три пријатеља за столом са којима седам за сто са времена на време

јер их волим, — у клупској трпезарији у вечери велике досаде, било је довољно, и сувише, за дружељубље које се гаси у мени са годинама. Држићу догле чини ми се, да ћу сваке треће године поручивати фрак. А сам собом ручак, на који ме је позивала лепа и опасна Краљица Ана требало је у толико пре избећи, што ме је бацао у матицу узбуђења пребројених са толико одлучности и тешкоће. Седох дакле за сто да напишем писмо да не примам позив, које запечатих, и на завој прилепих марку. Затим, место да дам да се писмо носи на пошту, ја га спустих у џеп да га сам однесем. Дозвах кола која пролажаху и дадох кочијашу адресу, не најближе поштањске станице, већ куће Молапов у улици Делаборд, — оне куће, што се заклех да јој прапећу прећи. Зар пећу имати времена послати своје отказ писмо када дознам од Жака какав је разлог навео на тљубазност Г-ђу де Бонивет, о којој сам могао рећи као Сегир о производству официра после битке код Москве: „Милост је претрла?“

Овога пута слушају у шареноме капуту уведе ме у собу за рад „младога и већ славнога учитеља“. Молап је седео за писаћим столом, великим столом од саме храстовине, са многобројним фијокама. Књижица је покривала зидове мале собе, и сам изглед књига је показивао оруђа често узимана у руке али увек остављана на место. Ни труна прашине. Ни трага од перада који окружује рођепога књижевника, кога јурење за својом маштом једнако прекида у послу. Писаћи пулт за архитекте на двема високим ногама позивао је настојећи рад погодан за здравље. Друга висока и која се окреће књижица, са речницима, атласима, књигама за консултовање, зеленим корацама са подацима била је на углу писаћег стола; е ред који је владао у њој, листови хартије једнако исечени, угодни предмети на њој, класификатор за одговорена писма и за писма на која се има одговорити, сведочили су о навизи пуној реда свакодневнега одмеренога и свршенога посла. Те појединости практичнога намештаја били су толико у духу погледа пишчевих, те ми ништа не измаче оку, чак ни у

овоме трепутку. У соби пије било ни једне уметничке ствари, чак ни великога часовника на камину који се свуда налази. Часовник што је показивао часове за време рада био је метална справа тачна, пага, у стакленој кутији опточеној бакром. Каква би се друга слика могла дати, у овоме живоме оквиру, у овој средини што је истекла из њега, до слика овога књижевника, коме је све страшно што није његов посао, методичнога као да пије човек у моди, уреднога као да није био, самом својом уметношћу, сликар свих узнемирења, свих нереда што се збивају у људској души, где седи за столом за геометра, са хладном изампшљеном маском лица, а његов начин држања пера, покретом који показује вољу, уредност, одмереност. А да би слика била типична, требало би сликати Молапа као што га ја изненадих тога јутра при читавању четири написане страхе, које су пре били изрепдисане, од устајања, од стране овога књижевнога дрводеље, четири мала листа покривена једнаким врстама рукописа чија су сва писмена била довршена, сва Т превучена, пада све је стављена тачка. Јесам ли био завидљив, ја, човек који све ради падохват, белешећи ове појединости са љутњом што је по изгледу неоправдана? Тај човек, ма шта се рекло, има права руковати својим књижевним успехом, као што би управљао каквом кућом за доходак. Па опет, зар није било нечега, као неко осећање што се бунило о нама услед запажања ове неодређене лажи: ово руковање лепим даром, са толико саможности, са толико рачуна у основи, са толиком великом моралном разликом између писане и преживљеве мисли? Много ме је љутила једна друга Жакова особина. Пружао ми је руку са немарном срдачношћу што му је била својствена. Прошло је више месеци како се нисмо видели пре сусрега у клубу, а он ми је говорио пријатељски као да смо се јуче растали. Испричао ми је обе љубавне историје што их у исто време води, као своје најбољем, најпоузданијем пријатељу. А чим смо се растали, као да ништа није ни било. За њега не постојаш више. Вратио сам се. Стисак његове руке, био је исти. Колико више волим

од ових пасмејаних и малим задовољних, неповерљиве, осетљиве, што се лако љуте, са којим се човек завади, којима је па вас криво и па које се ви љутите, каји се на љуте па вас, често без разлога, за пајмању пепажњу, али за које човек постоји, осећа да је нешто стварно, нешто живе и човечанске стварности. За праве саможивце, напротив, човек је предмет, ствар, нешто што је једнако, у њиховим очима, наслоњача коју вам нуде уосталом са најдоброг чудињим и најпразнијим осмехом. За њих постоји само присуство, пријатност и непријатност што због њега осећају. Ну да будемо потпуно искрени, можда мени не би било криво што ме Камилли драган дочекује као и увек својом безличном љубазношћу, да га нисам нашао нешто бледа, уморних очју; а морао сам приписати тај мали умор часовима љубави проведеним са дивном девојком чију сам пекадашњу девичанску љупкост износио целе прошле недеље, подржао најстраснијом респроспективним хипнозом. То ми је осећање било толико мучно као да сам у Камиллу имао других права до права сањања и симпатије. Дошао сам да говорим о њој, а хтео бих отићи не рекавши ни имена њепа. То је ћутање било у толико немогућније што сам, тек што смо се поздравили, пружио Жаку позив Г-ђе де Бонивет.

— „Је си ли јој ти рекао да ме позове?...“ запитах га.
„Ко ће све бити на ручку? Шта да одговорим?...“

— „Ја?“ рече пошто прочита писмо и не кријући чуђење. „Не у то нисам умешан... Треба примити позив из два разлога: прво то ће бити занимљиво за тебе, а друго учинићеш ми велику услугу...“

— „Теби?...“

— „Тако је ствар је проста,“ одговори мало нестрпљиво када виде како споро разумевам: „ти не погађаш да те она зове јер се нада да ће дознати од тебе истину о мојим садашњим односима са Фавјеровом?...“ Дошло ми је да те зовем *Daisy*, невинашце моје, као што се зове млади безазлепи човек из *Сестрића моје тетке*. Проучимо ствар. Промислимо мало, за Бога! Али, запста оставио си ме целу

недељу и незнаш како ствари стоје. Довољно ме познајеш те знаш да писам пропустно прошлу недељу а да вешто не маневришем, у маломе рату што смо једно другом објавили, Краљица Ана и ја?... Шта значи вешто? То маневрисање остаје у основи скоро исто. Продужио сам овако као што сам ти рекао: све више сам уверавао госпођу да Камилу дубоко волим. Хоћу да те поштедим причања своје стратегије, од које је најпростија била што сам се према малој држао као да је волим. Али Краљица Ана није глупа. Она је веома, веома препредна... Она проучава моју игру... И једна погрешка, једна јединица, и моје лукавство неће успети. Нећу успети да је нагвам попети се па дрво, ако дрво буде изгледало сувише памештено."

— Чуј ме. Ја још не могу да схватим. Удварао си Г-ђи де Бовивет, то је једна чињеница. Говориш јој о својој љубави према Фавјеровој, то је друга чињеница. Како то доводиш у склад? Јер удварати се једној, значи не волети другу?

— А грижа савести, *my dear Daisy*, прекиде ме он, „коју заборављаш? А искушење? Ну пре свега, видимо у чему је ствар, као што се поканто вели у повицама. Не удварао си Краљици Ани, ја удешавам да се она мени удвара... Јеси ли икада у животу имао какву пудлицу? Јеси. Онда си је видео, кад си за столом, трицкао ребро како те гледа и погледа кост отима у којима се поштепо осећање бори са лакомашћу месоједе животиње? Е видиш! такве су моје очи при свакоме њеном новом лукавству да изазове у мени жудњу својом лепотом. А како је човек врлином изнад пса господине, — савлађивањем себе, господине — дужност у њему налјача. Бежим од ње као неко који неће да подлегне... Где хоћеш ли дати наведем пример? Замисли, не давно је но јуче, мала затворена кола иду по магли која је била, магла коју зовем лепом маглом угодном за прељубу... Срели смо се, Г-ђа де Бовивет и ја, у дућану у коме се продају старине у који је ишла и гледала Ђилиме... а и ја... какав случај!... исте... и то је друга случајност! и она ме је понудила да ме одвезе својим колима..."

— „Својим колима!“ рекох запрепашћен.

— „Зар би ти више волео да смо узели друга кола?“ упита ме он. „Ја не... запамтите, *Daisy*, да су шетње колима врло у моди код попу доброволне отменогa света који сам покушао дефинисати пре неколико часа. Има их педесет. Има добрих. Које се разазнати међу њима.. Прве су ли те жутња? Настављам.. Замисли, пас, у овим колима пуним мириса па жепу, онога нејасногa мириса што дубоко прожима у који се мешају двадесет врста мириса: мириса кесаца што су запојили у орманима батик и меку свилу рубља, мириса праха којим се посула као тапаним облачком после купања...“

— „Ако икада отворим радицу с мирисима“, прекидох га, „само ћу теби поверити писање реклама!...“

Његова промишљајућа ме је жутила, а његово одавање тајни ми се чинило тако ружно да сам хтео све то пресећи. На то неумесно кућење, он ме погледа скоро жутито. Његово расположења надвлада. Он слеже раменима и настави не одговарајући ми на примедбу, али ме поштеди осампаест других „мирисева.“

— „И ето тако пас у благој и топлој атмосфери, Краљице Апе и мепе... Окпа колеска су замагљена. Узмем је за руку. Она је не трже. Стегнем ручицу која ми одговори на стисак. Обухватим је руком око паса. Она се изви као да хоће да се отме, али у ствари да ми покаже глупост. Окрену се к мени да ми тобож покаже жутњу, у ствари да ме погледа нетрепачице и да ме залуди. Привлачим је себи. Моје усне траже њене... Она се опире, и, одједном, место да павлађујем, ја је одгурнем, и говорим јој: „Не, не, не...“ онда „то би било нечасно...“, затим „не могу то да учиним према тој...“ што је у обичају код њена рода; ја наређујем да стану кола, бежим!... Имајући љубазницу у једном крају Париза, која вас воли, која вам се допада, којој ћете однети жудњу што је њена сунчаница у вама пробудила, та је игра збиља најдивнији спорт... И врло је природно што се Краљица Ана ухватила у ту замку. Осекати се страсно жељеном и избегавањем, то може назвати

па пајбезумпије ствари жену мало покварену и хладну, тапшту и радозпалу...”

— „И тако, ако сам те добро разумео, моја улога, па сутрашњем јутру, била би да лажем као и ти када ме Г-ђа де Бонивег буде питала о Камили. Ако је тако, некорисно је да примим позив. Ту ружну ствар нећу ућинити.“

— „Ружна ствар није баш тачно. А зашто млада Невпости? ушта ме Жак смејући се.

— „Јер би ме гризла савест ако допринесем успеху ове прђаве сплетке,“ одговорих истински љут, толико ме је његов смех доводио ван себе. „Хоће ли Г-ђа де Бонивет преварити или не свога мужа, то ми је потпуно свеједно, а исто тако ми је свеједно ако и ти или она настрадаће у ужној игри које се играте. Али када ја сретнем какво истинско осећање, скидам му капу и не могу да будем против њега. Тога истинскога осећања има Камила Фавјер према теби. Говорила ми је о својој љубави када си отишао да вечераш са оном неваљалицом. Видео сам је сутрадан када је примила твој сурови одговор. Та је девојка искрена. Воли те од свега срца. Не, никако не, ја ти нећу помоћи да је изневериш, утолико пре што је њен случај озбиљнији но што мислиш...”

Захуктао сам се. Наставих причајући свом речитошћу за коју сам био способан оно што сам му прећутао пре недељу дана: немир који сам видео код лепе глумице, шта је он био за њу, шта је он за њу. идеал љубави и уметности што јој се чинило да је остварила у тој вези, искушења раскоши што је окружују, колики је злочин проузроковати прво разочарење у некоме човеку. Једном речи, бранећи малу Војвоткињу у плавоме код њепа драгана, ја утроших сав жар несрећне љубави коју осећах у себи. А био сам толико љубоморан! — То је била бона душевна аномалија коју Жак не примети, мимо гибкост свога духа. У моме је доказивању гледао само велику безазленост које се нећу никада излечити, и зато ми одговори са осмехом у коме је било више жаљења но подсмеха:

— „Зар не прорекох да ће се оно што је у вама лепо спојити? Ала ти је напричала за два до три часа што сте били заједно! То су праве бајке. Зар мислиш да не знам шта осећа мала Војвоткиња у плавоме. Истина је сушта да је била чедна пре но што смо се упознали. Ну како ми се она прва бацила у наручја и како је добро знала камо иде, и ако је била чедна, допусти ћеш ми да ме савест нема зашто гристи, утолико пре што јој никада нисам крио да је то за мене један кратак прохтев и да је не волим истинском љубављу. И ја сам искрен са женама, макако ти мислио, али на свој начин. Моја се искреност састоји у томе што их не варам у каквоћи својих малих комбинација на које их позивам када им се удварам. Оне имају да прихвате то са свима последицама. И то прво... Ако данас Камила осећа да је мами раскош, то искушење — за које узгред буди речено мислим да је веома природно — нема никакве везе са обмалућим идеалом. Она vara сама себетим лепим изговором, а ја и то сматрам да је врло природно. Она је онолико исто искрена колико и девојке које се удају за добре прилике због новаца изговарајући се да их је прва љубав оставила. И друго... Лепо! нека узме свога богата љубавника, можеш јој однети моје допуштење, и нека јој оп плаћа хаџине од Ворта, коње и кола, нека јој купи дом и пакита! Нека га узме, ово после подне, сутра, и веруј ми да ће ми толико гристи савест колико када запалим ову цигарету. Чак ће ми бити забавно када буде *антурнодована* или *анфигионована* да онет отпочнем роман са њоме. И треће... Прими позив Г-ђе де Бонивет. Ручаћеш добро што није па одмет никада, а затим моћићеш спречити моју прљаву сплетку, како велиш, колико ти срце жели. У љубави, као и у шаху, највише ме занима да пребродим тешкоће. Баш сам будала што сам и за часак могао претпоставити да можеш одолети да не одеш Краљници Ани. Отићићеш, чујеш ли ме, отићићеш. То видим у твојим очима...“

— „А по чему?“ запиташ га збуњен његовом прописљивошћу. Бејаше истина, да ми је намера, да не одем, од тела од самога његова присуства.

— „По чему? По твојем погледу докле ме слушаиш... Зар би био тако пажљив да ти прича не занима страсти? То јест да би теби било милије да нас измислиш све троје, Камилу, Бониветову, и мене, него да нас писи упознао... Рекао сам ти пре неколико дана: ти си по рођењу гледилац и повереник. Био си мој. Одмах си постао Камилин. Требаи да будеш и Бониветове. Писано ти је. Чујеш невесте жене из отменог света. Чућеш их, и ве-ро-ва-ћеш! попови оп одвајајући слоге; онда заврши: „И то ће бити казна за твоје хуљење. Паде ми пешто на ум. Када почињемо слику Војвоткиње у плавој?...“

Изгледà да се овај ђаволски човек није варао у својој таштини „посматраога“, и да ме је заиста његов доживљај хипнотисао неодољивим магнетизмом. Јер одох из његове куће пошто сам на његовом писаћем столу написао његовим пером и на његовој хартији пишемо г-ђи де Бонивет да примам њен позив. То је прво.... као што говораше оп машући какиретом на коме се сјао крупан смарагд са покретом који му је био својствен. Учиних и горе. И мислим безумне и болесне трзаје дубоморе што ми стезаху срце, чим бих помислио на Жакове одnose са његовом драганом, записах састанке ради почињања Камилине слике, и то не слике идеалне Камиле из својих снова, већ истинске, оне, што је припадала том човеку, која му даваше уста, грло, која му се сва предаваше, и тај састанак ради позирања утврдисмо да буде у мојој радионици баш сутрадан по ручку код Бониветових!

За те две слабости покајих се на самим стеницама у кући у улици Делабурд, али, авај! већ довољно да се вратим Жаку и узмем натраг своје пише за које је оп узео на себе да га достави Краљини Ани. Савест поче јаче да ме мучи чим пређох врат своје радионице, и сназих главу Камилину започету на погарима. Она ми се осмехивала са платна без оквира дивна у своме фантомском и недовршеном животу. „Нећеш ме никада довршити...“ говорила ми је она сетна погледа, омиљаних образа, тужна осмеха око уста. И заиста, ни те вечери, ни у часове што после

дођоше не имадох храбрости да је се дотакнем, те јадне главе, — пити икада допније. Чини је нестало. Те часове што следоваше проведох у чудноме немиру. Ухвати ме грозница љубави на помолу, и, овога пута, остах без наде и воље да се борим против ње. Осећах да ми је недеља дана одрицања и повлачења насамо са идеалном Камилом дала једине радости које ћу имати од те безумне и унапред осуђене љубави. Радости којих сам се одрицао биле су оличене у овој слици плоду снова. Сећам се, цео дан што је претходио ручку код Бопиветових превео сам гледајући је. А тада, када дође час поласка, хтедох се опростити са сликом, или боље рећи тражити опроштај од ње. Осећах пред том драгом сликом спа, са којом сам провео слатку и романтичну недељу дапа, исту ону грижу савести као да је стварна слика, а не просперана, истински преварене заручнице. Још видим себе опаква као што се видех у великоме огледалу радионице, незакончана фрака под огртачем од крзна, где идем као кривац слици, погледам је још последњи пут и скривам је у малу побочну собицу, окренувши је зиду. Зар не нестајаше те Камиле Фавјер што је створи моја машта пред другом онако исто лепом, која је толико исто узбуђивала, али која не бејаше моја Камила? Још један уздах, драга моја сени, још један поглед и вратимо се у ружну стварност!... Стварност јесу кола што ме очекују пред вратима, да ме однесу, по пјуску, ка улици Екири-д'Артеа, где је становава сунарница из отменог света лепе глумице. Шта ће ова рећи када јој Жак рече да ја овде вечерам? Јер ће јој он то рећи макар само зато да ужива у мојој забуни. А затим шта ће рећи и сама Г-ђа де Бопивег? Што ли ме је позвала? Шта сам о томе знао? А шта сам знао и о њој, до да ми је њено виђење изазвало живу антипатију и што ми је Жак испричао о њој понеку незгодну причу? Али се моја антипатија могла преварити, а што се тиче Жака, као што се преварио у Камили Фавјер, тако се исто могао преварити и у овој другој. „Па ипак, ако се,“ мислио сам, „ова кокетна жена ухватила на ленак? За то има мало изгледа,“ одговарао

сам, „када се поведе рачуна о пемилосрдноме правилу њепих очпју, таваности њених усапа, оштрпни њена профила, поносптој сувоћи њене физиономије... Али ако!...“

То још мање бејаше могуће, када се узме у обзир површност тобож запосленога живота куће пред коју стадоше моја скромна кола, не улазећи под засвођена врата, док сам ја овако говорпо у себи. Не мислим за себе да сам затупанији човек из парода од других, пу осећање да сам дошао у дом од шест стотпна хиљада франака да учествујем на вечери од педесет златпнка, на колима које сам платпо тпрдесет и пет суа за вожњу, довољпо је да ми огади отмени свет, да и нема другога разлога. А остало, те грађевине, као што је био дом де Бониветових, народија на архитектуру, у којима се нашло пачина помешати двадесет и пет стилова и начинити дрвене степенице, по енглескоме начину, у степенпшту у стилу Репессанса; па онда обешењачка лица једнако одевених слугу, ћутљиво пеупри-тојпних према посетиоцу, — може ли се подпети такав декор ствари п људи а не осетити њихову одвратпу извештаченост. Како да не чини на вас ружап утисак овај намештај што подсећа на пљачку и старицарску радњу, јер ништа није на своме месту: застирачи осамнаестога века са сликама шестнаестога, намештај из времена Луја XV са столовима црквеним, завесе што клизе по садашњем укусу са комадима старинских епитрахидја, па отоманима, наслонима паслоњача, диванима!... Једпом речи, када уђох у салон-будоар у коме је заседавала Г-ђа де Бонивет, бејах више по икада *камилист*, још већи пристаица добре мале глумине, опе коју видех у скромноме стану у улици де ла Барујер. Богата супарица јадне девојке више је лежала по седела па некој врсти постеље за одмарање у пајчистијем стилу Царезине, палик на ону па којој је Давид овековечно свирепу лепогу Г-ђе Рекамје славне заштитнице каћиперки сиренскога рода. Имала је па себи по изгледу врло просту хаћипу, што стварпо стоји на грапици између више елегације и осредње. У њој могу успети само највећи кројачи. То је било као пека павлака од цупе црне

свиле без сјаја што је упијала светлост а не одбијала. Оклоп, црна папцирска кошуља навучена преко те ткапине тесно је обвијала груди и кроз њу се прозијарала белина њених нагих рамена и мишица. Такав исти црни појас, начињен по узору на појасе средњевековних краљица на старим надгробним статуама, спуштао се дубоком браздом бокова и завршавао се са два дугачка краја што су сеписко укрштала. У ушима младе жене били су врло крупни туркизи окружени дијамантима. Ти туркизи, и по једна златна змија на свакој мишици, — два дивна препочетка златних змија напуљскога музеја, — били су једини украси што су обасјавали ову хаџину, или тачније овај костим, што ју је дужио, чинио виткијим дуги стас, гибак и тапап. Њено бледило плаве жене, још појачано тамним складом црнога и златнога, добијало је тапавост живе слонове кости. Ни једнога драгога камена нији било у коси сјајној као злато, и чинило се да је хтела сложити плаветнило туркиза са плаветанлом дужица, толико им је прелпв био неги, — сем што је плаветнило камења, за које се вели да бива блеђе када каква опасност прети ономе који их носи, било нежнијега сјаја, топлије, поређено са немило-срдним, металним азуром њених очију. Хладила се широко лезезом од перја, црнога као и њена хаџина, на којој се видела грофовска круна утиснута у ружама. Свакојако да је то био почетак напора одлучнога довођења у сродничку везу са правим Бониветовим. Доцније сам дознао да је покушано и нешто више. Али садашњи војвода де Бонивет, поводом једне светковине за добротворне сврхе, када се Краљица Ана усудила узети титулу, пресекао је то лажно присвајање племства писмом написаним господствеом строгошћу, и од тога изјаловљенога наума остаде само круна, везепа на много места, али без грба. Крај тога витког и опаснога створења, плавога и пребелога у црном поирскапоне корсажу и тамној сукњи, седео је на врло ниској столици, скоро табурету, Сентер, — хајкач, — а Пјер де Бонивет је грејао ваизменично ђонове својих плитких цицела и разговарао се са мојим учитељем Миром. Овај као да се зачудио што ме виде ту и не би му мило

Јадни драги и стари учитељ, да је само знао колико је грешно бојећи се мене као такмаца у трци за рађењем слике од двадесет хпљада франака! Ну овај трговац са пастелима је од кова добрих дивова. Састасом одишетстопа, гинким због телеспога вежбања; шпроких рамена као у посача, развијених свакодневним боксовањем; профила а ла Франсоа I., љубитељ доброга јела, чулап и фиши, сачувао је, под лукавством који тражи запат, велику племенитост темперамента. И зато ме дочека тоном речи, и ако сувише заштитнички:

— „Где! ви познајете мога ученика?“ рече он Г-ђи де Бонивет, „звате он има много, много смисла. Само не верује у себе, није смео...“

— „Има неких што су и сувише смели!“ прекиде млада жена и погледа злобно пастелисту кога то запрепасти. „Тиме се ствар изравњава“.

— „Охо!“ помислих, „није расположена, чак ни пристojна!.. Истина је да је Мпро претерано задовољан собом. Ну то је сликар реткога дара, и који јој чини част долазећи јој... Ала је зла вечерас? А како је Бонивет забринут ако се чини весео?... Остајем при ономе што сам пре неколико дана рекао Жаку. Чувао бих се и жепе и мужа... Ове плавуше хладна погледа готове су па све, а тако исто и снажни самовишци, као што је овај... Елем, видећемо како Жак маневрише. А само када чозек помисли да је могао живити срећан поред своје драгана!... Заиста је живот рђаво удешен....“

Овај нови унутрашњи моволог вршио се у мени разговетно као што сам га исписао. Ово удвајање било је доказ велике надражености мојих духовних моћи. Јер мимо јасну разговетну мисао, ја сам очима и ушима пратио разговор који појачаше својим присуством прво граф и графинца Абел Мозе. Он је савршен представник савременога великога финансијера, код кога берзијанци свако после подне зарађује вечерњу раскош човека од света. Чудна ствар! Ово лице што се среће нарочито код израелићана није ми непријатно. У томе налазим рад истинске страсти. За људе овога кова ташгина клупскога и салонскога зани-

мања има бар истинске суштине. Правећи се велика господа, они су увевени да су се попели за један степен на друштвеним степеницама. Огнено живљење за њих постаје други посао који стоји према првоме и продужује га. То је за њих степен чин, а каква је физиологија потребна да одоли утрешку овога двогубог живљења, тешким бригама иза којих долазе заморна задовољства састанцима на берзи иза којих долазе ручавања ван куће, и тако господинама! — А после, како је Г-ђа Мозе лепа, у ње је она велика источњачка лепота, у којој нема ничега вештачког ни дотераног. То вам је библијска Јудита, пламених очију као пустињски песак, који је гледао пролаз Холофернових војника. „Ко би могао мрзети јеврејски народ, када су им такве жене?.. радо бих рекао као и они. Мозеови једва да су поседели пет минута, када уђе Г-ђа Егорел са мужем, затим — „природно“, као што кроз зубе процеди Мило, да би ми показао да познаје скривене одпосе овога друштва — Крисе, скупиљач реткости; затим Машол, професионални атлет, кога сам видео при борењу у бораčkoј сали; затим неки барон Дефорж, човек од шездесет година, који ме изнепади својим наметним оком на црвеном лицу доколичара што залази у године. И општи разговор заодену се, разговор у коме је било уобичајених питања о времену и здрављу и по које претходно оговарање са причањем о проведевом дану, понављачке досадни да човек од њих узре слушајући их. Још чујем неку од тих реченица:

— „Не идете довољно“, говорио је Дефорж Мозеу, који рече да се осећа тром после јела, „човек варп погама ето шта ми једнако понавља доктор Ноаро...“

— „А време зато?“ одговараше финансијер.

— „Онда се масирајте, настављаше Дефорж. „Послаћу вам Ноароя. Масажа је *либигов сок* телеснога вежбања.

— „И ви не купите она два светњака? говорио је Крисе Егорелу. „Три хиљаде франака, па то је драги мој скоро дабе...“

— „Сап Ђинобов начин борења, говорио је Машол Боливету, кроз то ја пробијам као кроз сир.

— „Нисте били јутрос па клизању, драга Апа говорила је Г-ђа Мозе Г-ђи де Бонивет, „а то је била згодна прилика користити се овим необичним почетком зиме... Пре првога јануара! Замислите само!... То се не дешава два пута у једноме веку... Тражила сам вас!..

— „И ја“, говорила је Г-ђа Еторел, „забављала би се гледајући како она стара будала, Г-ђа Хиртел, јури ледом за малм Лорманом. Била је црвена знојила се, боја јој је текла низ образе док је он измицао са Мабелом Абрахановом...“

— „Ви се томе смејете, госпођо. А ја велим да је жалним, рече Септер.

— „Поштујте љубав! Знамо ту песму,“ прекиде Г-ђа де Бонивет, пратећи ово исмевање оштрим смехом који сам запазио у позоришту. Очигледно је била раздражена што разумедох када видех да се врата од триезарије отворише а Жака не бејаше. Ускоро је требало да сазнам и лажан изговор и прави узрок одсуствовања. Код првог јела а поводом цвећа и сребрнога посуђа што је красило сто, говорило се о савременоме укусу, затим о позоришним заблудама у сцеларији. Све се званице сложише слављивештину покојнога Г. Перена у грађењу отменога декора у савршеним комедијама. Говор пређе на комаде што се играху, и када би начињена алузија на *Војвогкињу у плаво*ме неко од гостију, Машол, чини ми се, рече:

— „Јесу ли престали играти је? Видео сам пролазећи улеваром да је Водвил променио комад. Знате ли зашто?“

— „Јер је Бресоре добио јаку кијавицу, те не може да игра. Случајно сам чуо како се то прича у клубу у улици Роајал.“ рече Мозе без сумње да не пропусти прилику навестити да је члан тога елегантнога клуба, „и како цео комад он поси.... ствар је добра и једино оп...“ настави Мозе, што је доказивало ла антипатија Г-ђе де Бонивет према Камили Фавјер није умакла провицљивим очима пословнога човека, црим као угаљ очима на скоро безкрвноме лицу....

— „Изгледа да је то тамо заразно,“ рече Бонивет... „И Молап је требао доћи. Оп се извинио у последњем часу. И њему није вешто добро...“

Говорећи то, он је гледао жепу, која и не изволе слушати га. Говорила је са суседом, Миром. Ни њен метални глас ни њене пемилосрдне и јасне зепице не одаше ни најмањи знак немира, само што свирепо полизање усапа што је покашто имала постаде још свирепије, и дрхтај поздрва неприметап за свакога до за човека мога запага, — или за љубоморнога, — откри ми да је Жаково одсуствовање било узрок њене узнемирености. Скоро у исто време осетих да ме је Бопивет посматрао истим погледом којим је гледао и жепу, и три ми ствари постадоше очигледне, јасне као дан, а то су: — прва, и најстрашнија, муж је почео сумњати у односе Краљице Ане са мојим другом; — друга, друг се користио случајем промене играња да изазове у кокету кризу увређене љубоморе проводећи или правећи се да проводи вече у друштву Камиле Факјерове; — трећа, то просто лукавство дирало је до дна срца женску таптину сунарнице леле глумице. Те три опасности, нехотично учинене и од којих бар две повлачаху собом врло велике последице, учинише ми ову обичну вечеру веома запамћивом. Нисам се могао уздржати а да не обрадим сву пажњу па Бопивета и његову жепу. А опет сам се плашио да не покушају испитати ме чим се дигнемо иза стола, а не хтедох издати Молапа ни једноме ни другоме. А нарочито не њему. Чеона вена што се брзо пунила крвљу, зеленкасте очи за које се могло погодити да лако падају у гнев, риђа и оштра длака што се са мишица спуштала до самих зглавака па прстима, сви ти знаци суровости говорили су ми да је опасан човек. Трагични поступци морали су за њега бити природни, као боја плашљивост код мене и безбрижна таптина код Жака. И вече веће проћи а да ми не да доказа да ме моја предосећања нису варала. Тек што остависмо ето и пођосмо у пушпилицу када ми Машол рече узимајући ме под руку:

— „Ви често виђате Жака Молапа, јел те, Ла Кроа..“

— „Школски смо другови, и виђамо се по кашто,“ одговорих му околишно.

— „Добро ако га ускоро видите, рецитему да га је Сентер видео када је овамо пшао. И тако знаће да су кивјавца и главобоља само изговори. То није баш велико зло али када се има посла са Краљицом Апом, боље је бити обавештен...“

Нисам имао времена потапко испитати честитога борца мачевима, који изговори оно *знаће* загонетно и још загонетнију последњу реченицу са неким неодрженим осмехом. Пјер де Бопивет нам је прилазио са кутијом цигара у једној и цигарета у другој руци. Ја узех руску цигарету мало дувања завијеног у папир сламке боје, док снажни борац мету у уста читаво дрво рававо и црно. А онда, пре него што почеше служити кафом, снаживши на столу за ликере боцу коњака међу другим пићима, он пауни себи чашицу и седе у паслоњачу пијући је са уживањем, говорећи нам;

— „Ово је одлично за подстицање апетита у вече...“

— „Јели вам новии шоља кафе, господице Ла Кроа? Није. Онда мало кимела или шартреза?“ питао ме је де Бопивет. „Па зар ти са прста шерибрандија?..“

— „Не пијем никада кафе ни ликера у вече... и. додах“ смешећи се: Немам желудац и перве херкулске.“

— „Није потребно бити сважап као Машол, па волети алкохол. Видите нашега пријатеља Молана,“ рече Миро и погледа како ће на мене утиснати то име. А за тим ће по сле кратког ћутања: „Знасте ли баш шта му је?...“

— „Не знам“, одговорих. Јако је уморан. Ради више него што пије...“

— „А још више воли малу Фавјерову? продужавао је мој саговорник и гледао ме опет својим онтрим погледом.

— „А још више воли малу Фавјерову“, одговорих немарно.

— „Да ли та љубав одавно траје?“ упита муж после неколико трепутака оклевања.

— „Од *Војвоткиње у плавоме*. Прва четврт меденог месеца...“

— По томе, његова вечерашња болест, баш када она не игра?... запита он не казујући потпуно своје питање,

које доушних одговором, дајући му ципичан облик, што ми олакша неугодно осећање.

— „Бпо би изговор да проведе вече са њоме, а затим и поћ?... Вере ми не знам; али је врло могуће...“

Видех, када то рекох, — пека ми Камила Фавјер опрости, ако икада прочита ове стране, — како се разведри чело љубоморнога. Очигледно је да му писмо Молапово, послано да се извиши у последњем часу, није изгледало истишито. Запазио је да је Г-ђа де Бонивет била узбуђена, па се питао одакле то потиче? Да ли је мислио да је измешу његове жепе и Жака дошло до оне трепутне песугласице што боље од честог похођења показује љубавну сплетку? Помислио је да сам повереник свога друга. Мислио је да ја знам прави повод недоласка, и из неповерења се трудио да у моме гласу открије искрепост. И како се љубоморни, у којих машта непреставо ради, час узнемирују час умирују, и овај се расположи и најљубазније рече барону Дефоржу који пак нешто доцније приђе:

— „Е, Фредериче, јесте ли задовољни вечером?“

— „Допустио сам себи да призовем Емеа и да му честитам на крему у малим лончићима и да му учиним примедбу на гушчију цигерину...“ одговори барон. „Не велим вам коју, видећете је па примени. Он је добар кувар, то сам увек говорио, оно што ја зовем добар кувар. Али то је још младо...“

— „Усавршиће се,“ рече Бонивет и погледа ме значајно, „поред учитеља као што сте ви...“

— „То је седми што ми пролази кроз руке,“ рече Дефорж слежући раменима, и настави најозбиљније, „ви један више, од када знам што значи јести... Седми, чујете ли? Онда вам их уступим и ви ми их поварите пеумесним похвалама... Кувари личе па друге уметнике. Не умеју одолети похвалама полузналаца.“

Удаљих се из пушонице после филозофскога закључка овога епикурејца мудрога што наменига докторе кунџске вештине по кућама у којима вечерава, да обезбеди себи зими јела која води. Рачунао сам да ћу узети шепир из

салона, постојати мало из пристојности поразговарати се, затим отићи без опроштаја користећи се повратком пушача или доласком нових званица. У салону су били само Септер и обе госпође што су били на вечери. Како оваки мали кругови нису погодни за разговоре пасамо, могао сам се надати да ме Г-ђа де Бопивет неће одвести у коју другу собу и испитати. Нисам добро познао ову ћудљиву и својеволјну жену, која је врло добро познавала свога мужа. Погодила је да не треба говорити са мном пред Бопиветом. Чим се указах, она устаде са дивана на коме је седела са Г-ђом Еторел а према Г-ђи Мозе. Пред погама њеним на ниској столици седео је Септер и држао ленецу. Она дође к мени, повуче ме у други салон, поред првога, и пагна ме да седнем на канабе крај ње.

— „Бићемо мирнији да се разговарамо,“ поче она. За тим ће од једном: „Јестели колико одмакли са сликом Г-це Фавјер?“... То је био њен начин питања који је показивао деспотизам лепе и богате жене за коју је саговорник био слуга за забаву и обавештење. Кад год наиђем код какве лутке у моди ту несвесну смелост, добијем несавладљиву жељу да јој кажем непријатности. Жак је без сумње рачунао на ту црту мога карактера да ме паведи на играње улога подстрекивача, што сам ја одбио са истинском одлучношћу.

— „Слпку Г-ђице Фавјер? Па писам је пи почео,“ одговорих.

— „Тако!“ рече она и осмехну се пакосно, „Молап се предомислио. Мора да јој је забранио. Заљубили сте су у ту лепу жену, господине Ла Кроа, признајте?

— „Заљубио се у њу“? одговорих... Ни пајмање.

— „Тако је изглелало пре пеки дан,“ рече она, и чинило ми се да је Жак Молап мало љубоморап на вас?“

— Сви су љубавници по мало љубоморни“, одговорих и не могах одолети потреби да јој будем непријатан, „Не би имао право. Камила Фавјер га воли од срца и она га има много...“

— „То је велика штета за њеп дар,“ рече госпођа де Вовинст мрштећи своје плаве обрве, тамап толико да видим да сам погоднио на добро место.

— „Не могу се сложити са вама госпођо одговорих са истинским убеђењем... „Мала Фавјерова није само божапствено лепа, већ и генијална, дивно срце и диван дух...“

— „То се леби могло закључити по њепој игри“, одговори она, „бар по моме мишљењу. Ну ако је то заиста, то је у толико горе... Никада срећа није давала полета књижевнику. То ме усталом не брине.... Та љубав неће дуго трајати. Молап ће дознати да га је она преварила иза каквих врата са неким глумцем из дружине и онда...“

— „Рђаво су вас обавестили о тој јадној девојци, госпођо,“ прихватих живље но што је учтивост допуштала. „Она је оличење племенитости, поноса, неспособна ма за какво зло дело...“

— „Али опет је зато Молап издржава, прекиде она, ако су ми рекли истину, и троши му до последње паре што добија као писац...“

— „Издржава је Молап?... узвикнух. Не госпођо, нису вам истину рекли. Да жели раскош, имала би је. Није хтела примити дом, коње, хаљине, накит, све што доводи у искушење њој сличне, да се даје по своме срцу. Она воли Жака најлепшом, најискренијом љубављу....“

— „Жалим је ако сте у праву, — рече она смејући се злобно, јер ваш пријатељ не заслужује то.

— „Пријатељ ми је, рекох опоро, „и у мене је та особност да брапим пријатеље.

— „Због тога их други јаче нападају.“ Казујући ту обичну опаску, фипо лице лепе жепе показивало је велику злобу, а њен говор одавао је ружно ситничарство осветољубља, те моја антипатија порасте до гнева, и на њену продрљивост одговори продрљивошћу:

— Може бити да је тако у свету у коме ви живите, госпођо, али не и код нас честитих људи...“

Када јој добапих ову дрскост у којој није било духа она ме погледа. Прочптах у њеним плавим зеницама мање

гпева од изненађења. Једна парочита црта карактера овакх зловних кокета, да речемо баш ту реч, — јесте што цепене оне које им противрече, ма колико и ма како. Она се осмехну скоро љубазно:

— „Рекао ми је Молап да сте особењак“, рече она. Али п ја сам па своју руку, и све ми се чини да ћемо бити пријатељи...“

И где где разговор њеп узе други ток, и бих сведок чудне женске увиђаности што јој, као и пре у ложи саветова шта треба рећи пада ми се допадне. Сада ме је питала о мојим путовањима. И она је видела Италију. Несумњиво је да је тамо средла каквога одличнога уметника који јој послужи као вођа, јер ми рече ствари што бејаху у супротности са осредношћу малочашњег разговора. Свакојако то пије било њено, али је она то унатила и разумела је да то сада треба рећи. Она ми рече две до три врло уместне опаске о Перуђинцу и Рафаелу, а посебице о недоследности овога, који је изоставио из својих богородица свако кришћанско осећање. дијуби им сувишне лепоте, земаљско здравље што се не слаже са тајанственошћу непознатог и својим сном. Толико се чинило да разуме шта говори да ми се није чинило смешно дивљењезаврзана Сентера, који нам је пришао слушајући је како говори. Овај други љубоморни човек није се могао уздржати а да не прекине наш разговор на само и како га Г'ђа де Бонивет, случајно не дочека зло, овај мученик по запату би љубазан према мени. Оп је имао свој паум, чији се безалени макијавелизам заврши водвиљским призором те вечери када осетих да преко наших глава прелете језа драме. Хтео је по сваку цену, када се опростих, око једанаест часова да ме огирати, и поче певати славопојке Краљици Али па плочанику Јелисејских Поља. А затим, када пролажасмо авенијом д' Антеп, поред Гастина он ме немарно запита:

— „Гађате ли покашто из ништоља?“

— „Никада“, одговорих му.

— „Бонивет је одличан стрелац“, постави, „запста, одличан стрелац... Уђите једнога дана да видите његове

мете, то је реткост.... На команду је погодно са десет метака у место велико колико петодипарац.... Велим вам, то је права реткост....“

И када ми даде то страховито обавештење, он ме остави и упути се улици Франсоа I. у којој је становао.

VI.

— „О! и теби је испричао причу о пиштољу што не промашује,“ рече ми њак пренув у највеселији смех, када се видесмо сутрадан. „Дивно... Гледао те је право у очи па ти покаже да се, ако узмеш слободу удварати се Г-ђи де Бонивет, излажеш опасности да добијеш у главу један од опих хитаца којим муж туцетима сваки дап покрива господина од плеха нацртаог на мети. Са мном је учинило боље. Одвео ме је да видим мете. — На њима се чита патинис: Десет метака на команду од Г. Пјера де Бонивета. — Девет метака слободнога гађања од истога. — А онда, видећени под стаклом мету раскидају на комаде што личи на слику из меденинских књига посвећену тајним болестима. Врло је занимљиво, уосталом, испитивати тај пиз метака код Гастива. Од десет има пх седам на које парижанин може да стави историју брачне љубоморе, као што је са Бониветом; — леп низ прељуба, као што је са Казалом. Или су то људи као Кресе, за које се сумња да живе на рачун какве Г-ђе Егорел, која због њих купује све безвредносне старе ствари... То су мете мужева чије жене троше по сто хиљада годишње, а имају тридесет хиљада дохотка; посланика на којима лежи сумња да увек продају свој глас. А када ти јупаци од један... два... три... пали... имају двобој, они увек промаше противника...“

Тај говор, у коме је настављао да игра према мени улогу доктора отменогa парискогa жпвота, држао ми је док смо довршавали ручак само пас двојица. Дошао је к мени, он, који никада није ушао у моју кућу, или је довршио четири стране, да поједе код мене класично јаје и котлет. Голика радозналост ми је доказивала колико је полагао на успех припреме своје љубавне дипломатије. Зло

сам га дочекао. „Није лако паводити људе у клопку,“ рекох му; „нагнао си ме да примим позив који ми је мрзак, да бисмо биле заједно, па не дођеш.“

— „Признај да је било занимљиво!“ рекао ми је тако обешечајки да се писам могао више љутити. После чега ме је до ситница испитивао о држању разних личности, и завршио шалом на смешно обавештење Септерево. Затим ће озбиљно:

— „А ти виси приметно пишта парочито, ти који умеш да впиши. Да. Ви сликари не разумете, али умете да видите... На пример, у односима Краљице Апе и Машола?“

— „Чекзј,“ одговорих, „имао је зацело чудан поглед, када ми је рекао да те је Септер видео... Што ме то питаш? Да јој се и он не удвара?“

— „Не више. Али верујем да ако је већ учинила *false passo*, како веле наши пријатељи Талијани, то га је учинила са Машолом.“

— „Са Машолом?“ узвикнух. И понових: „Машол век пијапи див, гладијатор у фраку, машина за дегажеа и контр-квартове, и она, фиња жена, нешто извештачена за мој укус, али племићка?... Немогуће је... Па и ти си ми, пре неки дан, говорио да ти се чини да је поштена...“

— „Ах! Дези, Дези!“ рече он машући главом, „ви не знате да, када се хоће да зва чија је драгана каква идеална жена, каква Сиреня, каква Малопа, какав Анђео, — са гомилом великих писмепа, — прво треба помислити на пајсуровијег човека у честитоме кругу... Стварно стоји да је то речено, а она зна да ја знам да је то речено. Нисам јој то крио... И према томе, присуство Машолово, јуче у вече, било је одређено да учини на мене исти утисак који сам ја учинио на њу својим одсуством. Прелухитрио сам је, и био сам у праву... „Уосталом,“ дода он са скоро гневном опорашћу у гласу, „једно је од двога, или је она већ имала љубавника, и онда је певаљалица. Тада бих ја био највећа будала ако је не бих добио. Или је кокега која ме неће провести онуда куда је друге провела.“

— „Зачуђило би ме, ако успеш,“ одговорих му... „Проучавао сам је јуче, и како ми признајеш око које даје мој позив, допусти да ти речем да сам запазио код ње знаке крајњег одсуства темперамента: мале груди, уска бедра, кожу без маља, танке усне, доњу краћу, суве поздрве и пепокретан, металан глас. Кладио би се да нема пепаци, да не зна ни шта једе ни шта пије. То је створење сам мозак, без и једне трупи чулности...“

— „И ти мислиш да хладне жене немају љубавних историја колико и страсне!...“ прекиде ме он. „Ти онда не познајеш ту врсту? Оне се дају не да би се дале, већ да би узеле. Када је за њих питање да задрже драгава до кога им је стало, оне плаћају својом особом, и у толико пре што им је ствар равнодушна. Оне знају да по поседовању једне жене пеки се људи одбијају а пеки се чвршће везују. Сва је мајсторија у томе уверити их да смо од оних које то привезује, а да писмо од тих. А затим, има и хладних жена које траже, и онда... Гђу де Бонивет мећем час у једну групу час у другу. Не велм да тачно знам шта мисли тај сфинкс, или та сфинга, као што веле они наши другови који хоће да докажу да не знају ни француски ни грчки. Ну ако не знам шта мисли, ја ћу имати ту сфингу, или нећу бити Жак Молаи. А затим како си ми помогао, и како сам ја правичан, добићеш награду. И више ми пећеш пребацивати због вечере у улици Екпри-д'Артоа. Даш да дам. Биће ти исплаћена досада. Колико је часова?... Један час и по... Сиреи се да видиш како улази, кроз двапестак минута, главом Гђица Камила Фавјер, која ће доћи, са својом поштованом мајком, да се споразуме са тобом за слику... Зар писам љубазан? Чак јој писам ни рекао где си вечерао сппоћ. А то је још љубазније...“

Тек што ми он објави кроза шалу ту посету, што ме је бацала у забуну, а служитељ ме извести да ме две госпође очекиваху у радионици. О, Боже како ми је срце куцало када подох оној за коју сам се закleo да ћу је избегавати! Како ми срце бије још и сада, када се сетим на тако далек поповни сусрет! Чини ми се да их још

видим, мајку и кћер, под јасном светлошћу ведрога јануарскога дана, у радионици чији је отвор у стаклу био препун хладнога и бледога плаветнила. — Гђа Фавјер мирнија и пасмејанија по икада, преносила је са слике на слику своје велике пасмејане очи. Она ће ме до мало питати шта ме стаје једна слика и пошто је продајем, са толико простодушности као да се тиче какве хајине или скупocene стварчице. Камила седи према копији *Алегорије пролећа* коју сам пекада у Флоренцији израдио са пуно љубави. У другим витким играчицама божанскога Сандра што мило машу својим плавим лицима замишљена погледа, мала плава Војвоткиња могла би унозиати своје сестре. Она их не види, потовула у сећање чију природу погађам, како сипоћ није играла и како је нашла начина да проведе то време са Жакком, захваљујући услужној рођаци. Било ми је тешко око њених развежених очних капака, као од убоја, сеп од умора, а око уста дрхтаје што казују срећу. А још ми је теже било што је Жак, чим је ушао, сназио њене слике којима сам се послужио за своју прославну слику, — ону шимеричну слику моје недеље запоса, коју сам срећом склонио и сакрио; — и, у истоме трепутку када ми Камила са нешто устезања рече добар дан, сво га где носи издајничке слике и рече лукаво:

— „Ви видите госпођице, да и ако Венсан није дошао да вас види када играте, као што вам је обећао, он вас опет није заборавио...“

— „Да бих боље припремио ситуацију будуће слике... промучах „Тако ради велики Менбах...“

— „Ако вели да није?“ настави још лукавије Молап.

— „О! пиете их добро изабрати“ прекиде мајка, и показујући кћери слике коју сам највише волео: „Видиш“ рече продавац и даље продају и мимо пашу забрапу, слику што не личи на тебе... Молим вас, јели то она?.. Пресудите ви сами господине Ла Кроа.“

— „Онда сам имала три године мање“ рече Камила „оп ме није познавао“. И она узе фотографију и погледа је. А затим је стави крај свога лица, да бих могао видети и модел и слику и упита ме: Јесам ли се много промењила?“

Јадна мала плава Војвоткиња, искрено заљубљена у пајмање способнога да воли мога друга, романтично дете запало пропичном ћуди судбине у посао најнепогоднији за тајанственост, ћутање, самоћу, када је требало топле атмосфере заштитничке срдчности лепоме и нежноме цвећу ваше женске душе, реците, посумњасте ли у узбуђење моје када сам гледао ваше лице, побледело услед синоћњег уживања, како ми се осмехује, поред другог лица, лица чеднога детета које ви бисте, које сам могао волети као што се воли заручница?... Нисте, заиста. Јер бејасте добри, и да сте нагађали колико патим, не бисте ме напали на некорисно искушење. Ви не бисте, од сами те посете, склопили план о пизу седења ради сликања што почеше одмах сутрадан и бише за мене чудна, бона голгота!... Па опет, јесте, јер је у вашем осмеху било нечега сетнога и сажалјивога, — сете због себе, жаљења због мене. Осећасте лепо, од тога тренутка да сам вас сувише волео нагло пробуђеним пријатељством, те оно није могло бити разумно и другарско! Осећасте, али не хтесте признати, јер је љубав себична. Вашој је љубави било потребно да се повери, да би била охрабрена у пади, ојачана у сумњи, пожаљена у болу. А ко би вам боље учинио ту услугу да буде услужан одјек ваше љубави од мене. Што ме је то стало мира, педељама и педељама; — што сам остајао, када бисте отишли из радионице, после свакога седења, као и после прве ваше посете, да се часовима борим противу горчине које ми је срце било пуно, то ви нисте хтели знати, а ја нисам имао снаге осудити вас због тога. И најзад, ви сте ме научили осећати, — као што је говорио Жак, — и доћиће, можда, доба када ћу вас, пролазећи у сећању своје успоме, благосиљати за покашто проливане сузе, као да ми је било осамнаест година, јер невидесте мојих узалудних суза! А и да сте их видели, ви пак не бисте хтели веровати, да бисте сачували право посвестити ме у упутрашњу трагедију коју онда доживљавасте чијег, авај! ни једнога догађаја не бих поштеђеп.

Ако се поведем за тим утисцима, пмаћу да испишем многе страпе уздишући, и никада пећу успети испричати саму трагедију, — боље рећи трагп-комедију, у којој сам играо улогу античкога хора, неодлучнога сведока катастрофа који их жали а не може да их спречи. Употребнмо једини лек противу пекорисне елeгије. Бележимо суве чињенице... Рекао сам: посета мајчппа и кћерппа пмала је да утврди низ седења ради сликања. Још сам рекао: прво седење је одлучено за сутрадан. Одмах сутрадан Камила ми дође, али не у материној пратњи, већ сама. И тако је било скоро целе четири педeње докле је трајао рад, за који се уметник у мене не успе загрејати, — толико су ми пажњу привукле исповести дивнога детета, исповести једпако прекидапе, јeнако наново почињане, продужавање са појединостима што су се увек умножавале, бескрајно компликовале. Малих чињеница? Сећам се многих и сасвим сличних, окупавајући дати слику ових састанака што ми бејаху век горки. Та њена слободна долажења лeпо ми доказиваху колико је било згодних прилика да се виђа са Жаком. Излазе ми пред очи многи призори, многи утисци се ређају, да ћу их скоро измешати у сећању. То ми личи па какво страшно замршено пасме које треба смотати. Да видимо пећу ли мало упети реда ако поделим па врсте. Сећања, многобројпа и толико слична да се мешају, деле се, када добро размислим, на три гомиле; а те гомиле обележују етапе којима чисто моралпа драма, у којој су запали Камила, Жак и Гђа де Бопивет, упути стварпој и страшној драми... И када боље помислим, разлика између те три групе осећања ме оправдава што нисам лeпо довршио слику. Да сам уметник кога пишта не може спречити у послу, а не оно што сам, полу-аматер, увек неодлучан, нека врста *Адолфи* у сликарству, од пасивних паума и поправака, од скидања једве ствари и сликања друге преко прве, па не бих могао израдити само једну слику подтаквим условима. Нисам имао само једну жену пред собом, за време тих веома дугих и веома кратких седења, већ три жене. — Вакрсавам једну са другом те три жене, оне

једна за другом оне седе пред мојим погледима, како се моме осећању прохте, као да међу нама пије била непролазна гравица, и то каква граница! Једна за другом оне седају у овој радионици, у истој у којем пишем ове редове. И ја их слушах како ми једна за другом причају, прва радост, друга тугу, трећа гнев љубоморе и грозницу срџбе; — и још и данас не знам пред којом сам од тих трију жепа, и у које од та три доба више patio, у толико више што сам био принуђен ћутати; и иза сваке исповести мале Фавјерове, среће, тужне, гневне, видео сам немилосрдну силуету њене елегантне сунарнице, од чије је ћуди зависила и радост, и бол, и гнев... Боже мој! патњу од неодређених осећања, од осећања у којима човек нема храбрости ићи до краја у логици жртвовања или задовољења, како сам је упознао за време ових седења! На опет, колико бих желео још једном је поднеги! Још епиге — хај, невољо! На ствар! На ствар! На ствар! . . .

Прво доба, доба радости, не потраја дуго. Сцена што бележи њену највишу тачку десила се тачно четвртога седања. Сцена?... Приличи ли та крупна реч разговору без икаква друга догађаја до уласка Камилина у радионицу, са великом китом ружа у рукама, великих и тешких ружа разних боја, — бледих као што је ружичасто бледило њена лица, — жутих скоро као њена лепа коса, црвених као њена дивна уста, са фино окружепом доњом усном; прилици што, по супротности, као да су обасјавили њен бескрвни тел, тога јутра... Требало је знати који ћу цвет изабрати да држи у руци. Хтео сам је сликати само у једној боји, као дете у плавоме од Генсбурга. Требало је да стоји, у хаљини од танане плаве свиле, у оној у којој је играла, са рукавицама без прстију од плаве свиле, са плавом кадифом око врата, са плавим тракама на зарукављу, у ципелама од плавога сатина, без другог накита до сафирџи туркиса, на основи од плавога велватина са паунима, под плавим облаком своје танане косе, једном руком ослоњена на своја витка бедра, пружајући ружу другом.

— „Нека слика представља моју младост коју пружам Жаку, рече ми она док смо тражили позу, „моје двадесет и две године и моју срећу... Пресрећна сам у овоме часу! . . .“

— То су вас оставила искушења?“ запитих је.

— „Зар се сећате?“ одговори смејући се и румећи. „Оставила су ме... Избацила сам Турпада из своје ложе, и то још како, кунем вам се... А знате ли због чега сам најсрећнија? Не виђам више ону гадну жену, сећате ли се, Г-ђу де Бопивет. Не долази више у позориште, а знам да је, пре неки дан, требало да Жак вечера код ње. Није нишао тамо. У то сам поуздана. Преда мном је написао писмо да се извини. . Бресоре не могахе играти. Комад је морао бити одложен. Била сам слободна те вечери. Жудела сам да га попутим да је проведемо у друштву! Нисам смела. Он ми је први то понудио... И од тада, сваки дан ми даје нов доказ своје љубави. Доћиће замало по мене да заједно ручамо О! како га волим! како га, волим! И колико сам поносита што га волим!...“

Шта се може одговорити на такве речи и шта чинити до оставити је да се опија плузијом, као што се опијала мирисом ружа које је мирисала жмиркајући својим јасно плавим очима, — још једна плава нота у складу који сам тражио? Шта чинити до ћутећи патити при помисли да је та обнова љубави код чулнога и сложеног Мољана само последица печега другог. Немилосрдност оне друге била је овоме узрок. Камила је сматрала за доказе силне страсти грозницу надражености у коју је Г-ђа де Бопивет бацила Жака, не хотећи утолити је. Када жена, као што је то мило рекла лепа глумица, може дати двадесет и две године и младост, она не погађа, она не може погодити да у њену паручју њен љубавник мисли на другу жену у види њену слику!... И ја не рекох шта знам тога јутра. И да бих је насмејао, а да и сам не бих плакао, испричах јој причу о једној истинској војвоткињи из осамнаестог века, која је хтела дати своју минијатуру драгану који полазио у рат. Долазила је сликару тако уморних очију услед пежне лу-

дости опраштања, да сликар рече да неће наставити слику ако се мало не умери, толико је њена лепота била промењена.

— „О! рече војвоткиња обиспувши о врат љубавнику пред сликарем, „ако је тако, живот је доста кратак за сликање.“

— „Ах! колико има истине у томе што ми је рекао, Жаче мој!“ узвикну Камила и притрча Жаку који је баш улазио... Увек је видим како заљубљено наслања главу на раме вараличипо, а овај је био поустљив, трпељив, скоро пежап, јер сам и ја присуствовао овоме лудом изливу љубави. То је слика што би могла обухватити прво доба, које би се могло назвати: — срећна Камила!...

Тужна Камила!... — То је натпис за друго доба, што скоро паиће и дуже потраја. Сцена која га задржи, у моме сећању, не личи на доба мирисаних ружа са поверљивим усхићењем и пољупца датога Жаку са милим неосећањем стида. То је било око једанаестог или дванаестог седења. Приметио сам да је од пре неколико дана израз мога модела био измењен. Нисам смео питати је бојећи се да ћу сазнати да је Жак рђав или добар према њој. Требало је да тога јутра дође око десет и по часова, — а није било ни десет. Прегледао сам збирку цртежа старих флорентинских мајстора, донесену из Италије, не могући, у осталом, да утонем у то проучавање. А то је мој велики лек у рђавим тренутцима. Обично, само посматрање тих цртежа и сећање на фреске Гирландаја, Беноца, Фра Филипа Липи, Сињорелија, и толиких других, било је довољно да нађем у себи петакпуту ватру ка Идеалу, због које сам био као луд у првој младости, када сам ишао од градића до градића, од цркве до цркве, од манастира до манастира... У то доба била је довољна полуобрисана силуета какве Богородице, на зиду побледелу од сунца, па да будем срећан за цело једно после подне. Профили девојака о којима су сањали стари Тосканци, испуцане груди њих ових младих племића у расеченим врелицима, брижљиво израђени видци њихових постраших пејзажа, са тврђавама и звонцима на бреговима, путеви у кипарисима и долине осветлене теку-

ћом водом, сва чар примитивне уметности почивала је ту, затворена између картона са скицама спремна да изађе одатле и забави моју машту. Али је моја уобразиља била на другоме месту, заузета проблемом који није имао ништа заједничко са естетиком са фрескама *quattrocento*, пиванским и сијепским мапастирима: „Камила је опет била тужна јуче... Да ли је безумни Жак отворено обновио везе са безумном Г-ђом де Бонивет?...“ Ето шта сам се питао, уместо да опет гледам Италију преко својих цртежа, божанственоу и драгу Италију, земљу лепота, коју никада не остављах а да ми не падне на ум диван стих песника Чино:

Пређох Алпе чујући болан глас! . . .
L'Alpe passai con voce di dolore! . . .

Одговор на питање узрока Камилине жалости даће ми сам Молан. Нисам га видео на само од нашега ненаднога ручка, уочи прве седнице за позирање. Ни тога јутра, као ни онога, не очекивах видети га у својој радионици, — знајући добро пачело написати четири стране пре подне, и са колико се строгости томе подвргава овај књижевни предузимач. И зато ме обузе прави страх када ме он одједном освоји. Нисам чуо када му је слуга отворио врата, јер сам лежао на дивану преврћући картон студија, као без свести од велике бриге. Није имало времена ни да се претпоставке роде у моме духу. Неочекивани посетилац је погодан по моме лицу моје чуђење, и предухитри моја питања говорећи:

— „Па, ја сам! Ниси ме очекивао, зар није? Умири се, нисам дошао да ти јавим да се Камила угушила помоћу пећи за угаљ последњег модела, пити да је скочила у Сену због мојих злих поступака према њој... А збиља, да си добро успео у портрету. Напредовао си, много си напредовао... Али није у томе ствар... Видићеш до мало Камилу, причаћеш јој да сам синоћ вечерао код тебе, и да смо се растали тек у један час у јутро...“

— „Опет си дошао на лану мисао да ме умешаш у своје лажи,“ одговорих му љутито, „чини ми се да сам ти рекао да пећу да играм ту улогу...“

— „Знам то,“ рече он гласом у коме као да је било извињавања, очигледно само да би ме боље приволео, „и ја сам тако добро разумео твоје скрупуле да сам те дуго оставио на миру... *E pur si muove!* Али на другој страни дивно иде, као по доју, и ако би ми могао помоћи Бонивет пеби могао проћи испод Триумфалног лука. Опрости ми за ову шалу достојну покојнога Пол де Кока. Слажем се и дајем обавезу... Ну овога пута не тичете се мене, већ Камиле, коју треба поштедети некорисног бола. Јеси ли приметио да је била сетна последњих дана?...“

— „И мислио сам да си зато ти крив...“

— „Постајеш психолог“, одговори он без ироније. „Изашло је то из моде, предочавам ти. „Али немојмо се пенцати“, настави озбиљно. „Мала ће за који часак доћи да позира, и ако је сретнем, изгубљени смо. Рећи ћу ти за пет минута у чему је ствар. Треба да ти речем да је опет на прагу мога флертвовања са Краљицом Аном, — којој нека је узгред речено ниси однео посетницу. Гле, да је мени и ја ћу јој предати када први пут одем к њој. — И како се то флертовање у последње доба врло, врло појачало, Камила је врло, врло љубоморна и врло неповерљива... Елем, јуче се десило нешто обрнуто оној комедији од пре неки дан. Сећаш се оно са ручком... Добијем око четири часа два писма у један мах, једно од Г-ђе де Б... у коме ми вели... Запрепастио би се када бих ти испричао шта је било у томе писму. У души ти си велики безазлепко и верујеш у женску стидљивост... Знај само то да у одсуству свога мужа, позваног у унутрашњост крај некога болесног рођака, Краљица Ана је удесила да вечера и проведе вече са мном. Друго је писмо од Камиле, која ми просто нише да је, како јој мајка пије код куће, и она одазвана у унутрашњост код некога болеснога сродника, и како зва да нисам заузет те вечери, удесила да вечерамо и вратимо се после представе *Војвођиње*... Табло!

— „И ти си отишао, разуме се са Г-ђом де Б..., и испричао Камили да си вечерао код мене...?“

— „Нисам јој ништа испричао,“ рече он. Помислио

Јер сам могао изићи у четири часа и не вратити се на вечеру. Она ће доћи. Ти јој ништа не причај о мојој јутрашњој посети. Али јој вели дословно, као нехотично, да си имао спноћ на вечери неколико пријатеља између осталих и мене. Она ти верује. Враћа се кући. Ту налази писамце које јој потврђује твоју причу, и ствар је свршена. Сем ако она животиња Сентер... Тај ће ме упамтити згодном приликом...

— „Какве везе има са тиме упитах?“

— „Причао сам ти да је он платонски љубавник Краљице Апе, — то си и сам видео, платонски и љубоморан као да има права на то. Због тога, он ме мрзи. Он иде чак и даље. Уходи ме... Због тога је смислио да се упозна са Камплом. Имао је смелости молити ме да га њој представим, као да је то најобичнија ствар, и ево већ четири или пет пута узастопце како га видим у њеној ложби. Она ти није ништа рекла о томе? Није... Он је био у стању рећи јој, прекојуче увече, као случајем, да је Бонивет мора ићи из Париза, са памером да је пусти за мном и да ме спречи да се састанем са Краљицом Апом. Нисмо огишли даље од кола, не прави тако лице. Међу нама није реч о ономе што извесне жене отменог света зову *мали злочин*... Десет и четврт!.. Послаћеш ми реч, после подне.

— „А шта је са четири јутарње стране!“ упитах пратећи га.

— „Дао сам себи одсуство,“ одговори ми он, „свршио сам комедију у два чина, — овога пута сам се подмладио, — и, у томе случају, дајем себи читавих десет дана. Шта велиш о мојој срећи? Како ова ствар са Краљицом Апом пада погодно овога месеца, баш између два посла . . .“

Заиста је смели човек имао права да говори о својој срећи. Да је још један часак остао и он би се сreo на мојим степеницама са својом јадном драганом: Камила која је обично долазила када мало прође десет часова и по, тога је јутра дошла рапије. Стари бретонски часовник са ормапом, чији сам једнолико куцање толико слушао у ти-

шини радионице — као никада непослушани савет да не треба губити у сањању време за рад — показиваше десет часова и двадесет и два минута. Када се дивна девојка указа на прагу, на први поглед познато да овога пута, преживљује тешку кризу бола. Несаница јој је окружила очи плавичастим кругом. Успе као да су јој исуцпале, осушиле се од грознице, успе које су обично биле свеже, младе, пуне. Тамна вагра је горела у њеним зеницама. Образи су јој потампели од бесанице, а прсти су јој не-свесно увијали малу батистапу марамицу са руменим цвевовима, чији је цртеж био зубима изгризен. Преда мном је била жива слика очајне љубоморе. Каква супротност са победничким осмехом што сам видео да лебди око уста и у очима онога, који бејаше узрок тога бола и кога је то бринуло скоро колико и први чланак што га је написао. Тога дана, још једанпут више, разумео сам како сажаљење лако паводи на лаж. Тек што је једно дете скинуло шешир и огртач, а ја је почех корети уобичајеном пријатељском шалом.

— „Чиш ии се да данас не радимо,“ рекох јој, „мала плава Војвошкиња, а бојим се да је то и из истог разлога са којег је она друга Војвоткиња, од пре сто година, рекла да је живот кратак за сликање, а ја, ја бих рекао да је кратак да човек задаје себи бола као ви. Плакали сте признајте?“

— „Нисам,“ одговори она нејасно. „Али целе ноћи писам склопила ока... Чак нисам ни легла...“

— „Ала ће вас корети Жак за то, када му будем рекао како се владате, а знајте да ћу му то рећи...“

— „Жак,“ учипи она и памрвити своје лепе плаве обрве. „Стало је њему до мене!...“ Она слеже раменима и понови: „Стало је њему до мене!...“

— „Опет сте неправични,“ рекох рањена срца, грижом савести са свога нежнога претворства; „да сте само чули како је говорио о вама после вечере, синоћ!...“

— „Синоћ?“ одговори и подиже главу па својим ма-лаксалним плећима, покретом, од кога се застидех. Он је от-кривао страстну захвалност. „Ви сте синоћ видели Жака?“

— „Вечерао је код мене, и растали смо се врло доцкап, после поноћп!“

— „Је ли то истина?“ запита она скоро мутким гласом, па настави са преклињањем: „Реците ми да је истина, и ја ћу вам веровати. Само не лажите ме. Било би страшно да ви то чините..“ Она ми узе руку у своје и рече: „Не љутите се, знам да не бисте му помогли да ме превари и да сте ми пријатељ. Одмах ћу вам објаснити, и како су ми рекли да је Бопивет, муж, знате, оне ужасне жене отишао. Тада... тада ми је дошло у главу да ће се опи користити тим одласком, Жак и она, да проведу вече заједно; слагала сам мајку и била сам слободна и, први пут, слагала сам и њега, и писала сам му да вечерамо. — Била сам кажњена због те две лажи. Он ми није одговорно. Реците ми још једном да сам била луда, да је сипоћ вечерао код вас, да није био са њоме. Ох, Боже! пустите ме да плачем... Од тога ми лакше бива!... Ах! Боже мој! Хвала ти! Он није био са њоме... пије био са њоме!“

Говорећи ми тако, од чега ми је свака реч продирала у савест као најтежи прекор, она зајена. Сузе су текле низ њене омршале образе, крупне и обилне сузе које је брисала својим јадним малим рупцем па чијој су чипки били трагови њених зуба услед узнемирености и страха. Гледајући где теку те искрене сузе, осећао сам дубоку грижу савести због своје лажи. Нисам могао оноврћи ово што сам рекао, и деведесет од сто људи, мислило би да добро чине ако чине као што сам ја чинио. Сувише сам јасно осећао да тај прелаз од милосрђа ка лажи, што ми је тако природан био, јесте прави злочин, у овако дубокој љубави. Срце које воли и пати има права да зна целу истину, па ма и каква она била. Осмеси захвалности што ми их је Камила кроз сузе добацивала били су ми скоро физички неподносни. Уосталом, не може се за дуго варати проицњивост оправдапе љубоморе. Је ли могуће преварити је и за тренут? Можемо је усавати обмањујући је чињеницама. Шта су чињенице! Када човек верује да је вођен, и највероватније не казује ништа. Када се осећа, као што је

Камила осећала, издају око себе у ваздуху, тек што се обмана створи о једноме, а пропизљивост запази друго. И тако човек иде, тражећи као питајући, доказе које увек налази, најчешће захваљујући случају, који у толико тежи бивају јер су нештедни. Не. Када би још једном требало то учинити, чак када би у својим очима изгледао целат, не бих помогао да се учини то кукавичко милосрђе лажи што сам учинио тога јутра. Чему је та лаж довела, до тога да поставе још свирелија сцена па коју сада прелазим, и која обележава одлучан прелаз на треће доба, доба помамне уверености и огромнога очајања?

VII.

Још три недеље прође, и слика којој није било краја дочекала је толике преправке да јој је довршетак био још даље од почетка во рације. То је поуздан знак да уметничко дело, не може бити довршено: рад га квари место да га поправља, и то је доказ да не можемо створити дело достојно тога имена, *она се стварају у нама*, без напора, без учешћа вође, скоро без нашега знања. Седења ради позе постајаху све неуредније. Камила је почела пробе повога комада што је требао да се игра после *Војвоткине у плавоме*, и, час под једним изговором, час под другим, дапас што се осећала уморном, сутра што је учила улогу, налазила је начина да одложи једне на две посете радионици. Када је седела, седела је у сасвим другој пози во у почетку. Састанци са мном бејаху јој потребни у доба слатких исповести, па чак и у доба љубавних јадовања. Ну опи постадоше за њу страх, сада, када њена љубомора према супарници добијаше све више одлику подозревог истраживања. Ни једанпут, за ове три недеље очекивања са страхом, она не дође сама у радионицу. Долазила је час са мајком, час са рођаком, час са каквом другарицом. Ништа не бих о њој знао, да нисам погађао њен душевни немир по све јачој промени њена лица и по појачаној нервозности, а затим што сам са Жаком имао три врло кратка

разговора али који су ми очито казивали дубоку тугу јадне Војвоткиње.

— „Не говори ми о њој,“ рекао ми је први пут суво, љутито, „био бих неправичан према њој, јер ме заиста води. Али каква нарав!... каква нарав!...“

— „... А! Она једнако игра пред тобом комедију дивне, уцвећене душе,“ рече он уз пакосан смех други пут. „Овда, спојте што је дивно у вама, и не говоримо више о томе . . .“

. . . И последњи пут плаховито:

— „Како се толико стараш о њој, рећићу ти да јој нешто кажеш... Ако жели да је не поздравим када је сретнем, реци јој да добро чини... Да ми није потребна за моју идучу комедију, одавно бих са њоме рашчистио!...“

Ни једном од та три пута нисам тражио пољубити са-знати у чему је ствар. Опорост, иронију, плаховитост, ништа нисам одвратио, обрхван чудним страхом. Бескрајно сам се плашио тренутка када ће ми рећи: „Ствар је свршена. Г-ђа де Бонивет ми је љубавница... Заиста је тешко примити такву исповест. Барем сам ја увек тако осећао. Да ли је то мудричење што ми је Жак пребацио? Је ли то траг предрасуде, остатак договорног варања због женске стидљивости, као што је омет он тврдио? Не мислим ни да сам мудрица ни да ме могу варати. У тој одвратности према извесним признањима ја пре гледам буђење племенитих осећања пред грешењем, — а зашто не? — а затим узмицање пред грубом стварношћу, што је код мене скоро болест. Најзад несумњиво у томе има остатка у грађанскоме кругу и побожно проживљене младости, очигледност да се каква лепо одгајена жена, удата, мајка, која има своје место у друштву, понизила физичким прљавством љубавне пригоде, то не могу да подпесем. Овом приликом та бојазан је била у толико нелогичнија и бесмисленија што ме је издавање тајне мога друга упознало са каћиперством и лакоумношћу за које је Г-ђа де Бонивет, — тај полу-дабар отмепога света, по његовој речи, — била способна. Између веома слободнога каћиперства и тачнога

казивања последњег детаља има читаво море. И као закључак велим да ми је Њак ма када рекао ову реченицу што се не може поправити, оно свирепо: „Свршено је... Г-ђа де Бонивет ми је љубазница...” морао бих видети Камилу сећајући се те реченице, и тада би ми одговарање на њена питања било мучење. А не знати ништа било је, напротив, сачувати право одговора према јадној глумици не лажући је. И мимо то вољно незнање разумео сам да је цела драма Камилиних осећања почивала на овоме: од ступња приспости између Краљице Ане и Молана зависно је бедни остатак среће, последња љубавна милостиња што је падала у део једноме детету. И тако и ако сам се тврдоглаво отимао да дознам ма шта поуздано исходу љубавне згоде започете између Њака и г-ђе де Бонивет, ја сам само на то мислио доводио многе предпоставке за или против пада исте. Авај! Скоро све су претпоставке биле за. На опет, како сам могао очекивати откриће које донесе крај неизвесности, на начин који се не може ни замислити и брз као муња?...

То се десило крајем фебруара. Камила је пропустила три састака једно за другим без и једне речи извештаја. Провео сам више часова, али не у сликарској радионици већ у малој собици поред ње која је послала звучно име књижице. У њој држим велики број књига, што сликар који води рачуна једино о својој уметности, већи требало да зна. Шта песник и шта романописац, чак и од најпластичнијих, могу научити уметника који треба да живи очима и производи објекте? Истина је да ја нисам читао већ сањао, држећи машице пред скоро већ угашеним угарцима. Јамна, коју је слуга унео осветљавала је половину собе. Подлегао сам оној нервној чежњи што се претвара, у овакome часу, у ово доба годишње, при овакој светлости у скоро несвесно полупијанство. Све што у нама случајем има нишати се у таким тренутцима. Чини се да додиривамо у најдубљем дну своје осећајности, у сам живац унутрашњег органа којим патимо и наслађујемо се, основно ткиво свога бића. Осећао сам, у томе сумраку, да волим

Камилу као што замишљам да се мора волети после смрти, ако ништа остаје од нашег јадног срца у великоме и пемоме мраку. Говорио сам у себи да је требало да одем видети је, и да је у мојој сувишној уздржљивости било по изгледу немара. И низиживах је пред очи, и говорих с њоме, и рекох јој што јој никада нисам рекао, што јој никада нећу смети рећи... И где где, у тренутку када ме је опијум сањапељубави све дубље обузимао бих пагло тргнуо из спа непадним доласком... чијим? Оне што беше узрок тога... Мој слуга коме сам заповедио да никога не пушта к мени уђе у соби и рече ми збуњено, да ме тражи Г-ђица Фанјер, да јој је одговорно као што сам паредио и да је она села у предсобље и да неће отићи док ме не види.

— „Је ли сама?“ запитах.

— „Сама је“ одговори он и са присношћу слуге код лежењенога човека, већ скоро двадесет година у истој служби, — видео је смртмога оца и ја му говорим ти; — „Треба да речем господину Венсану да ми се чини веома тужна. Бледа је као крпа, а глас јој је промењен, загушен, искидан... Помислио би човек да не може да говори. Кукавна девојка, а онако лепа и млада!“

— „Добро уведи је,“ рекох али никога више, јеси ли ме разумео...”

— „Чак и ако Г. Молап дође?“ прекиде ме он.

— „Чак ако ме и Г. Молап потражи,“ одговорих.

Добри човек се осмехну осмехом саучасника, што би у свакој другој прилици протумачио да је прозрео невесту што скривену тајну мојих осећања. Не имадох времена размишљати о проницљивости доброга човека. Камила је била у радионици, и ја имађах пред собом слику очајања, — очајања блиског лудилу. Нагопећи је да седне, рекао сам јој: „Шта вам је?... а и сам се сруших на столицу. Она ми даде знак да је ништа не питам и да јој је немогуће одговорати. Она мету руке на груди и склопи очи, као да је неко унутрашње раздирање задавало бол који се не може поднети. Лице јој је толико страшно да сам једнога тренутка помислио да ће умрети. Када подиже очне капке, не

видех ни једне сузе у плавим зеницама, које су биле потпуно тамне у томе тренутку. У њима је горео најдивљачнији пламен страсти. Она рапавим гласом, скоро у басу, као да јој је катва рука стезала грло, притискујући прсти-ма чело она ми рече у запосу:

— „Има Бога, пошто сам вас вашла. Да висте блии код куће, чини ми се да бих полудела... Дјте ми руку, потребно ми је да је стегнем, да осетим да не сањам, да сте ви ту. ви пријатељ, ви... Тешко ми је...“

— „Јесам, пријатељ“ одговорих, покушавајући да је утешим, „истински пријатељ, готов помоћи вам, саслушати вас, посаветовати, спречити вас да не подлегнете својим заблудама...“

— „Не говорите ми тако“, прекиде ме она извукавши руку и узмаче са одвратношћу у којој је било скоро гнева, „или ћу мислити да сте се договорили са њима да ме лажете... Али не, тај вас човек вара као што је и мене преварио. Ви му верујете као што сам и ја веровала. Било би га стид да се покаже онакав какав је пред поштеним човеком као што сте ви... Слушајте,“ она ме олет шчепа за мишицу и толико ми се приближи да сам осећао топлоту њена кратка, грозничава даха, „знате ли одакле долазим ја. Камила Фавјер; ја призната љубазница Жакова?... Долазим из собе у којој му се та неваљалица, та Г-ђа де Бопивет, подјала у којој је постеља још у неред у топла од њихових двају тела... Ах! да гнусне ствари!...“

— „То је немогуће!“ промудрах запрешашћен до ужацавања речима које чух и нагласком којим су биле речене: „Вас је преварило какво писмо без потписа, каква сличност.“

— „Слушајте само“, настави она скоро трагично, а покти јој се забодеше у моје месо, јер ме је тако помамно стезала, „већ је недеља дана како више немам сумње у односе Жакове са том женом... Олет је био нежан према мени, а знајте да таква нежност не може преварити љубазницу. Штедео ме је. Када ме је гледао, у очима му је био такав поглед.. Волела бих да му могу смаћити тај поглед да прочитам шта је иза њега... А затим, око очију је имао

опу бору после насладе што сам добро познавала. У свему њему сам видела опу малаксалост што га је обузимала пекада, када смо се страсно волели, а он је међутим избегавао наше састапке. Увек је палазио разлог да их одгоди... Видате говорим вам као што осећам. То је сурово али искрепо као што сам увек била према њему и према вама. Ја сам, разуметели, ја сам тражила састапке, ја сам представљала животињу што лови, а он ми је одбијао, узмицао мп. Требали других доказа да будемо убеђени да пас љубавник вара?... Па опет, ове недеље сам се почела колесити. Муж те жеље ме је посетио. Била је толико смела да ми пошаље свога мужа!.. Дошао је са Септером да ме умоли да играм код њих на великој вечерњој забави у идући понедељак..."

— „И ја сам на њу позван“, претпдох је, јер се од једном сетих да сам добио позивницу на коју нисам ни обратио пажњу. „То је требало да ме зачуди. Разумем. Позван сам због вас..."

— „Лепо ћеће ме видети на њој,“ одговори она гласом који ми следи срце, толико је био дивљи, а све ми се чини да се та забава ћеће одржати...“ А за тим ће све љутитије: „И видите колико сам још безазлеца! Када ми је тај гаупи муж то затражио, и када, пошто одговорих да пристајем, видех да се Жак не узбуди, нисам могла веровати да му је та жепа љубазница. То не поверовах за њу, и не поверовах да јој је он љубавник. Знала сам да је она велика певаљалица, а рекла сам шта мислим о њему, ви се сећате?... Али је у томе било са њене страхе безобразне смелости; а са његове ипфамнога кукавичлука!.. Занста, не. Да сте тога јутра дошли, ви сами, и рекли ми да му је она љубазница не блх поверовала..."

Толико се ужасавала онога што се спремао прочитати да је морала застати. Руке њене, које су ме опет пустиле, дрхтаху а очи јој се склапаху од великог бола.

— „А сада?“ рекох јој.

— „Сада?...“ И она прште у првозап смех: „Сада знам шта све могу то двоје, парочито. Јер је и она жепа

из отмепога света која има љубавнике. Познати су и други. Али оп! оп! да ми учини то што ми је учинио! О! несрећиче! о! певаљалче!.. Хоћу да полудим док вам говорим. Али слушајте, слушајте само..." настави она појампо, и као да се боји да ћу јој прекинути причу... „Данас, у два часа, требало је да у позоришту буде проба новог комада, Дорсенове комедије. Он преправља један чин, и проба је била отказана. То сам тек у позоришту сазнала. Елем, око два часа, пађох се на улици Шосе д'Антену, слободна цело после подне. Имала сам да посвршавам неке послове у томе крају. Пођем и где где ми неки метењак стане на сукњу и отпори ми скоро цео војан. Ево гледајте..." Она ми показа да је заиста велики доњи део сукње био подеран. „То се десило према улици Клиши, и у близини Нове улице..."

Погледала ме је, док је значајно изговарала те речи, као да је требало да ме оне подсети нечега. Он виде да се ја не помакох. Чуђење пређе преко њена напрегнутог лица и она настави:

— „Зар вам то име ништа не вели? Мислила сам да вам је Жак, који Вам све прича, и то испричао... Дакле..." и њен глас постаде још нижи. „ту је стан у коме се састајемо... Када ми је постао љубавник, толико сам желела да будем његова код његове куће, у сред ствари међу којима живи, да би га у свакој минути, у свакој секунди, ти неми сведоци наше среће подсећали на мене!... Он није хтео. Сада разумем због чега, и да је он још тада мислио на кнадање. Тада сам веровала у све што ми је говорио и чинила што год је хтео. Он ме убеди да је мали међусупратни стан у Новој улици оп сâм само за мене удесно, да је у њега унсо стари намештај из стана у коме је написао прве књиге: из онога у коме је становао пре но што се настанио у улици Делаборд. Како сам била глупа! Како сам била глупа! Па како је то ужасно лагати једну девојку која има само срце своје, која вам га даје свега, која вам се сва предаје, и која би презрела себе као да је злочин учинила да само

и посумња! Ох! како је лако преварити некога који вам се сав предаје . . .“

— „Јесте ли поуздали да вас је varaо?“ запиташ.

— „Јесам ли поуздана?... А ви?...“ одговори она са нагласком страсне провије. „Чикам вас да га браните, када све дознате... Била сам, дакле, као што сам вам рекла, близу Нове улице са подерапом сукњом... Треба да додам да сам ту, у својој главној, донела многих мојих ствари. Чак сам имала свилена коња и игала... И то ми је био сан да то место постане наше драго склопиште, у коме би Жак израдио какву лепу љубавну драму, написану крај мене и за мене, док би ја ту штогод пословала, — као његова жена!... Паде ми на ум да одем и сама пришијем откипут волап... Потребно ми је да ми верујете, када вам се закузем да у томе науку није било намере да га уходим...“

— „Знам,“ одговорих јој, и, да би је поштедео појединости ове приче због које сам видео да физички пати, упитах је: „Ишли сте стап у переду као што сте ми рекли? . . .“

— „Много страшније,“ рече и мораде застати да се одмори, онда настави: „Сам начин како је тај међусират био изабран требало је одавно да ми каже да се Жак њиме служио за друге. То је велика кућа са два одељења, а стан се налази у кући слица, са вратаревом собом подалеко од степеница, да би се у њ могло попети не плашећи се све-дока. Чему је била та обазривост, да сам била само ја у питању. Зар нисам слободна? Војим ли се ја кога да ће ме видети кад уђем, сем своје мајке? А затим, само овај начин како је вратар гледао Жака, његов неодређени израз учтивости и провије, његова услужност према Жаку, све би то показало да којој другој да је тај стап удешен пре више година. То јасно увиђам, док вам говорим! Чак и не разумем како сам се само могла преварити... Али, удаљујем се од приче, мисли су ми далеко... Дошла сам доице како сам дошла до Нове улице са подерапом сукњом . . . Нисам имала кључа. Жак никада није хтео да ми га да, и мимо моју тражњу. И то је био јасан знак! Знала сам да

је био још један у вратаревој собици, да би муж и жена могли да успремају стан. Помоћу преворнице изнутра, када се већ уђе у њ, могао се спречити сваки спољни улазак, и тако Жак је врло ретко и узимао тај клуч што је био у једној прегради, а ја сам, то можете мислити што се пајмање могло ишла у ту собицу. Када год сам дошла после Жакa, радије сам се одмах пела и звонила... Да вам писам рекла те појединости било би вам неразумљиво, а веома је просто... Одем у собу да узмем клуч. Без сумње су муж и жена били заузети, он је свршавао какав посао ван куће, а ова у кући, и онај што је последњи изашао заборавио је забравити врата. Сназем клуч на обичном месту и скинем га без пајмањег колебања, радосна што сам избегла сусрет са вратарем. Морам вам поповити, заклети се: нисам знала шта ћу видети, разумете ли, нисам могла ни сањати... Можете погодити са колико сете улазим у стан! Већ је две педеље како се у њему писмо састали, Жак и ја. Прозори су били затворени. Мали салон са лепо уређеним превученим намештајем био је као и пре, а тако исто и спаваћа соба у првепоме крепову. Видех, тражећи по фијоци ормана где сам остављала корпу са радом и ситнице да их више није било на томе месту, и то ме мало изненади. Али у стапу је била једна соба за спремање и још једна собица иза ње, која нам је показто служила за трпезарију. Помислих да је вратар, при великоме чишћењу, прпео те ствари у крајњу собу, па заборавио вратити их. Одох тамо, и видех, заиста, корпу с радом на полица бифеа од акајуа, на коме је било нешто мало посуђа, посуђа од ваших ручкова у двоје. Ја се дакле наместим у томе скопашту и латим се ушивања сукње. Скинула сам да бих је брже ушила. Одједном ми се учини да чујем како се врата отварају. Била сам извукла кључ, али нисам гурнула што. Прва ми помисао би да је тај неочекивани посетилац Жак. Зар ме није некада уверавао, а ја сама веровала као и увек, да показто долази да ради у нашем стапу, сећајући се мене и да би себи обезбедио више мира. Нисам имала времена уживати у пријатности утиска што га та мисао пробуди у

моме срцу. Распознала сам два гласа, његов, и други...“

— „Глас Г-ђе де Бопивет? упитях је, када она за-
ћута после последњих речи. Прича ме је узбудила колико
и њу. Она важе главу да ми рече јесте, и ћуташе и даље,
а ја не смедох запиткивати је. Смрвила ме трагичност по-
ложаја чије ми је појединости испричала са толико про-
стоте. Она настави:

— „Не могу вам описати шта се догађало у мени када
сам чула глас те жене, која се гласно смејала и говорила
му ти, мислећи да је сама са својим љубавником... То ми
задаје оштар бол, оштар, као да ме је врх ножа ранио у
ајдубље место мога бића, и почех дрхтати целим телом
и столица на којој сам седела. И сада још када на то по-
слним гледајте само како ми руке дршћу... Хтедох устати,
поћи њима, отерати их; њу као неваљалицу; њега пару-
жити као неваљалца... Али не могах. Не могах ни викати.
Чинило ми се да се живот у мени зауставио... Слушала
сам и чула. Бол је био јачи од смрти, и помислих да ћу
доиста умрети, на томе месту!... И опет ево ме. Знате ли
зашто? Осетих да ме у тој уској соби где сам била, неми-
ћући се, када први тренутак страховитог бола прође, обу-
зима гађење, неисказана одвратност, да сам скоро хтела
повраћати. Свакојако да су ми речи тога човека и те жене
допрле до ува, јасно, потреба брзе освете би ме савладала;
њу нејасан и тих шапат, измешан са речима које нисам
чула и које сам чула, у вези са сликом коју сам нагађала
иза зида, проузроковао је, поред неизрециме патње, ути-
сак нечега прђавога, гадвога, одвратнога, гнуснога. А на-
рочито једна реченица!... Ох! каква реченица!.. Осетих да
презирем. Кака више по што сам га волела, и у исто доба,
— како је срце чудно! — нисам могла помирити се са
помисли да би он помислио да га уходим ако ступим у
собу. Та поноситост мога осећања према њему навлада
све... И остах непомична, понављам вам, у томе собичку,
један час можда... И они одоше, а ја сам ушла у празну
собу сада!.. И видела сам постељу у нареду, и узглавнике,
исте узглавнике; и застираче, исте застираче... Ах!“ зајеца

и тако крикпу да ми се срце парало, па притиште прстима очи као да хоће да згњечи очне јабучице и са њима страпну слику гусних појединости које пије хтела, које пије могла рећи, и она је викала: „Спасите ме од мене саме, Венсаве... Пријатељу, једини пријатељу, чини ми се да ће ми глава прспути и да ћу полудити!... О! та постеља! та постеља!...“

И она се диже када то рече и паде ми у наручја, загњуривши главу у моје раме, обгрливши ме у наступу огромнога бола. Липе јој се згрчи, промени, угрча агоније, и ја имадох једва толико времена да је придржим. Она ми опесвешћена паде у наручја.

Та је несвестица без сумње спасе, а тако исто и наступ суза у којима се пзли сав јад, када дође к себи. Видех је где се буди и бива свесна свога јада. Њена исповест и несвестица која дође за њом тако су ме дубоко узбудили да нисам ништа нашао да јој речем, до најобичније речи којима храбримо некога кога видимо да пати; када се јасно увиди да су разлози онога што пати веома оправдани, много труда стаје ваћи те речи. Камила ме не остави да се дуго мучим у некорисноме тешењу.

— „Знам да ме много волите,“ рече она, покушавајући да се боно осмехне што ми тешко пада када се тога сетим и после толико дана, „а знам и да ме искрено жалите... Али треба ме пусти да се исплачем, видите. Чини ми се да ме са сузама оставља лудило. Од вас хоћу само једно обећање, обећање као од човека, часну реч да ћете рећи хоћу за оно што од вас тражим...“

— „Знате да сам вам пријатељ,“ рекох јој, „и знате да ћу се покорити свакој вашој жељи, ма каква она била...“

— „То ми није довољно,“ одговори она на тај колишав одговор иза којег сам, видећи је раздражену, хтео сачувати мало опрезности што ми је остало; — шта ли само хоће? — Она је наваљивала: „Вашу часну реч хоћу...“

— „Дајем вам је,“ рекох јој побеђен боним преклињањем њених драгих плавих очају, у којима је једнако било суза.

— „Хвала,“ рече и стисну ми руку, па дога: „Хоћу да знам поуздано да нећете ништа рећи Жаку од онога што сам вам причала...“

— „Дајем вам реч,“ одговорих, „али ви нећете моћи одолети да му не кажете...“

— „Ја? рече она машући главом са дивљом поносношћу; „Од мене неће ништа ћути... Нећу да помисли да сам га уходила. Прекипућу са њим, а нећу му рећи зашто. Услед одвратности одолећу и својој љубави. Само када се сетим шта сам видела и чула...“ И последњи дрхтај јој обузе цело тело, док је добацила, са нагласком који и сама Десклеова није никада пампла, реч Димипу, која садржи побуну женске пред гадошћу мужјака, у славној комедији: „Пих! Пих!...“

Тек данас, мислећи на чудан психод овог догађаја, долази ми на ум поређење између игре велике глумице из Жампаза и природнога крика што га искрена љубав измами Камили. Онога тренутка сам је само дубоко жалио, а жађење ми се измешало у немир што је све више растао. Исход тога је било врло брзо колебање. Хоћу ли отржати реч што ми је јадна девојка измамилa да не речем ништа Молаву? Добро сам знао колико вреде заклетве љубавника и љубавница, те писам веровао да ће она, после присуствања састанку свога љубавника са својом сунарницом остати при решењу да ће раскинути с њиме на миру и не светећи се. Узалуд жена носи у срцу понос својих осећања, што је ова доказала на скоро невероватан начин не излазећи из склопишта, жена је жена, и ма када ће у њој пагон надвладати умовање и достојанственост. Ако увређену драгану сасијада какав пастуш јакога бола и ако се у гневу услед љубоморе реши да напише истину мужу своје сунарнице? Сетих се погледа којим је Воппивет за својим столом, обухватио ону што је Жакова драгана. Како се та каћиперка, очигледно без осећања веома подсмешљиве природе, у којој је пагон био угашен, тако подала, и за што? Дали у искушењу што ме обузе, чим Камила оде, да одем до свога друга, није у извесној мери било радозна-

лост да сазнам подробности ове грешне авантуре? Барем бих му рекао да се пази, и сачувао бих га изнепађења које би могло бити трагично. Ипак олох тој жељи, тој скорој потреби да га опоменем, из осећања части о које се никада од како знам за себе нисам огрешио. Ево шта значи имати оца строгах начела. У таквим трепуцима увек се сећам једне речи очеве: „Обећање се не тумачи, оно се држи...“ То ми је начело у крви, у сржи! Не сећам се ни једне прилике да ми је било толико тешко одржати реч.

Да бих испунио заклетву, бејаш забранио себи да одем до Жака. Онда он дође к мени, два лапа по исповести његове љубазнице, исповести коју је било не могући не рећи а да се човек не угуши. У очи тога лапа отишао је у позорнице да поздрави Камилу. Није могао говорити с њом због мајчина присуства. Присуство материно, које је очигледно намерно удесила њена кћи, чудило га је; а затим, учинило му се да у очима и игри Камилиној види нешто необично, пеко болесно раздражење. Као што се дешава када се нема чиста савест, то га је узнемирило. И тако је он дошао до моје радионице са паноузданом наодом да ће можда срести Камилу и уверењем да ће ме искушати. Зар није било оправдано његово задиркивање да сам вечити поверљивик? Истина је да је имао врло прост разлог да објасни посету.

— „Рекао сам да ти се пошаше позив за вечерњу забаву код Г-ђе де Бопивет,“ рече ми после првих речи; није ли јеси? Хоћеш ли да заједно вечерамо у кафани тога лапа? Затим ћемо у друштву да отрипмо ту досаду. Је ли ти Камилу причала да и она на њој нешто игра?..

— „Јесте“, рекох, „и чак ми се то није свидело...“

— „То писам ја мислио“ рече он смејући се; „и ако се не плашим заплета, излишно избегавам колико год могу. Довољно је и оних што су неизбежни... Септер и Бопивет су припремили забаву, Септер је давао савете. Мора да су хтели сазнати докле сам дошао у удварању Краљици Али. Пошто ми је Камилу драгана, они су помислили да ће се те две жене смртно мрзети, ако јој је Г-ђа де Бопивет

заиста сунарница. Разумеш ли њихово умовање: Г-ђа де Бонивет пеће пристати да не би у својој кући имала Камилу. Кампла пеће примити понуду да неби испла Г-ђи де Бонивет. Ја пећу доћи да избегнем сусрет са обема женама. А ја сам рекао да. Кампла је рекла да. Г-ђа де Бонивет је рекла да... Волео бих да си видео запрепашћење, затим радост, прво Септерову, онда Бониветову. Хај то су посматрачи, авалптичари, психолози, као Ларше или Дорсен. И после те подсмевке вечитога Трисотена па рачун вечитога Вадријуса, он дода немарно: „А шта је са Камилом већ је неколико дана како је нисам видео. Напредује ли слика?...“

— „Процени сам,“ пожурих се рећи, срећан што имам повод да не одговорим на његово питање, и окретох, да му покажем високо платно на коме се опртавала витка сплуета Војвоткиње у плавоме која пружа цвет, — њему свој цвет, који је скоро и не погледа. Да ли је оп икада и поклопио пет минута пажње уметничкоме папору кога свога друга. Овога дана је бар имао као изговор испитивање које је било хитно због неугоднога положаја свога између двеју љубазница. Није ми било криво што настави без и једног зрачка интереса у погледу, више блудећи преко слике пего гледајући је:

— „Ваше отмене душе и даље се спајају?... Да?... Краспо... А реци ми, је ли још љубоморва па Г-ђу де Бонивет?“

— „О томе смо мало говорили,“ одговорих успламетелих образа због те безочне лажи.

— Тако. Врло добро...“ прихвати оп. А затим ће, као узгред: А не би имала ни разлога. Морам ти рећи да смо увидели, Краљица Апа и ја, да смо се преварили, и прекинули смо пгру. Да... Међу нама влада оружан мир. Омерили смо спагу, и, пошто смо видели да смо дорасли једно другоме, закључили примирје. Било је писано да је пећу освојити и да она пеће мене освојити. Постали смо добри другови. То више волим угодније је...”

Гледао ме је оштром пропицљивошћу, док ми је оклевајући овако говорио, али ја ни да тренем. Ако сам па лицу и показивао чуђења, показивао сам видећи његово смело држање у овој комедији. Он је то приписивао без сумње моме изненађењу због нових односа његових са оном коју је и даље називао Краљица Апа, а за коју сам ја знао да је сурово треба звати Неваљалица Апа. Дакле разумем да он није био само опрезан, чудно тајећи своју победу. Било је несумњиво и тога. Ако помислим да је искрен, тако је рачунао, ја ћу увести више одлучности да разбијем сумњу која се једнако зачињала у мога модела. У томе чувању тајне, што је дошло после ципизма првих исповести, било је и необичног лукавства самољубља. Приметио сам често код овога лица које жепе називају, у аргументу међу собом, „човек што говори,“ ту неприродност. Она је само по спољашности. Опо вам прича до ситница, удешавајући ако је потребно, све што претходи љубавној згоди са особом чија би и најмања непромишљеност требало да му је света. Затим, када види да сте уверени да ће постати љубавник те жене, он се брапи од тога, али га одбратетрети као да је признао. То после ње ћутање да је му права да не мисли много ружно о себи. Из исте таштине, због које је рапије све причао, сада ћути. Таштина или грижа савести, рачун или остатак части, ма шта да је било разлог тога непаднога Жаковог ћутања, тек он остаде при томе, тога дава, при томе пристопноме ћутању. Тако сам и ја могао лакше сачувати своју тајну. И одмах затим, догађаји се нагло развише, страхопитом брзином катастрофа, у којима препирке, наглашавање, наговештавање немају више места. Хтео бих испричати, тај преокрет, не како сам га видео, већ као што ми је испричан. Хе! Да могу увести у ту причу, природну и плаховиту рачитост мале Фавјерове када ми је причала те трагичне призоре, ово узешто причање би оживело, обојило би се топлим бојом мраспламтеле страсти. Што не бацих одмах на хартију, као белешке, ова жарка признања што ме дуго гоњеше?

VIII.

И у најискрепијој женској исповести има увек нешто што се није рекло. Тога је било и у Кампилиној. Посвећујући ме, задихана од безумне љубоморе услед онога што је видела, у драматично откриће у стану Нове улице, она ми није све казала. Она је већ скројила план за смелу освету у истоме часу када је говорила да се неће свегити. Доцније ми је причала да се бојала мојих савета и прекора. Међу реченицама које је чула кроз танку преграду, што је раздвајала од постеље на којој се њена супарница предавала њихову заједничкоме љубавнику, њој је допрло до ува неколико речи што су за њу биле значајније од других. Ништа мање по дан и час идучег састанка. Г-ђа де Бонивет код које сам запазно знаке највеће хладноће, — што ми је и Молап доцније отворено признао, била је као и већина жена те врсте, жудна сензација. При свакој повој љубавној силетки те покварене жене без страсти јуре за радом да ће се тога пута јавити у њима љубавна паллада, за којом једнако жуде и која бежи од њих. Доцније сам дознао да је баш она, и мимо опасност — или боље речепо због те опасности, — учестала састанке који су се могли трагично завршити. Камила је увребала тајау истинских односа између двају љубазника једнога уторника, а у петак после три дана, требало је да се опет састану у маломе стану. Када је на тај начин сазнала тачан тренутак састанка, безумна одлука обујми болесни дух јадне плаве војвоткиње: сачекати супарницу пред кућним вратима, прићи јој баш када се силази скола, добацити јој у лице ту, на улици, на тротоару, сву своју мржњу и све своје презирање. При помисли да ће охола Г-ђа де Бонивет дрхтати пред њоме као крађивица ухваћена са покрађом у руци, увређена-глулица је осећала задовољство утољене освете. Њена ће освета бити још потпунија. Безочна клопка у коју су је Жак и Г-ђа Бонивет намамили гнусан позив да учествује на забави, код супарнице, да би умирила мужа, требало је да јој зато послужи. Из обазри-

ности и да муж не посумња, Г-ђа де Бонивет је морала по сваку цену одржати ту забаву. А она, Камила, ће на њој изаћи пред званце! Видеће како пред њеним погледима дрхће она што јој је украда драгана, и како јој и сам љубавник бледи из страха да она не ода штогод, и страх двају грешника било јој је у напред свирепо уживање које само мржња може да скује. Три дана што је раздвајаху од тога петка протекоше за њу у напрегнутоме ишчекивању. Не видех је за време те кризе, јер ме је суревњиво избегавала да јој не бих покварио нампшљај. Ну доцније ми је причала да никада, од када је ступила у односе са Жаком није осећала такву грознипу нестрпљења. Ноћ између четвртка и петка провела је као луда, и када је пошла из улице де ла Барујер у Нову улицу, већ тридесет и шест часова како није спавала ни јела. Чула је да су Жак и Г-ђа де Бонивет заказали састанак у четири часа. У три и по часа она је била на тротоару према прозорима малога стана, прелазећи једно стотину корачаји увијена у огртач, заклоњена двоструким велом, и не скидајући ока са врата, кроз која је њена супарница требала да прође. У то време била је мала колска постаја на углу улице Клиши, до које је она стално допирала у свој шетњи. Јер би увек видела да се казаљка на сату постаје помицала када би се она примакла, и приближавала часу када ће она задовољити освету. Три часа и четрдесет минута... Још само двадесет минута чекања. а можда и мање. Три часа десет, још десет минута. Четири часа.... Задочнили су... Четири часа и десет минута... Нема ни једнога... Казаљка је већ на двадесетом минуту, а ни Жак ни Г-ђа Бонивет не указаше се!.. Шта је то?... То задочњење, које се толико мање може објаснити што су према положају оној, коју је њена света вребала тренутци слободе били избројани, би јасно у свести Камиллиној и савршено је залуде: љубавници су променили дан или час састанка. Они су често имали прилике видети се од времена када је слушала како се обасипљу речима милоштен и говоре ти једно другоме, на два корака од ње! Ко зна? Мора да је сазнао вратар, када је долазила, онога дана

и ако се она користила, трепутком када човек није био у соби, да заузет разговором у дворишту. Свакојакo он је то рекао Жаку? — Четири часа и по... Још пи-кога... Кампла би уверева да је некорисно и даље стајати на уличном углу, у толико пре што се пред крај тога хладнога фебруарског дапа, сунтала магла, опора и изме-шава са цигаичићима, од чега је почела дрхтати. Она да-кле баци очајан поглед ка прозорима стана, мрачнога, спуш-тених капака, кроз које се још пије пробијао ни један зрак светлости, и спремаше се да оде, када разгледајући паж-љиво још последњи пут малу улицу, она снази, са друге стра-не према колској постаји, нека кола која дотле није видела, и нагнута на колска врата, лице које јој заладе онај страх у оме ишчезава и душевна и телесна снага: познала је под пола спуштеним завесама непомичнога купеа, главом ера де Бонивета.

Да, у колима је био муж Молапове љубавнице, али не у својој смешној мужевљевој дужности, суревљив и препла-шен, муж жене у моди што пати због каћиперства оне која носи његово име, спосећи га да би се њиме користио. У колима је био убица у заседи у коме је љубомора изне-надно пробудила нагонскога мужјака, убилачку животињу, чије су очи, воздрве, уста показивале одлуку да убије, *на ма шта после било*. И он је ту био, и пажљиво мотрио улицу својим дивљим погледом. Подигнута јака од видре његова горњег капута давала је његовој риђој длаци и цр-веној боји његова лица још кобнији одблесак, а рука којом је подизао завесу да боље вили, без рукавице, као да је била спремна да се лати оружја што ће му осветити част, на томе углу тротоара. — не бринући се о свету и бруци као да је Париз још нума од пре три хиљаде година по којој су се полу-гориле тукле камепим сикирама око женке одевене у животињску кожу. На који је пачињ љубоморни муж открио склониште у коме су Краљица Ана и Жак скрили своју скорашњу љубав? То нисмо никада дознали, ни Камила, ни ја, ни сам Жак. Да ли га је о томе известило какво писмо без потписа? Али ко га је писао? За Молавом

је јурно читав чопор завидљиваца, за Г-ђом де Бонивет читав чопор завидљивица, пе бројећи више или мање неуслишене удвараче. Можда је Бонивет узео у помоћ просто али поуздапо средство ухођења? Поуздано је да је вратар био испитивач, и да оп, случајем, није био честит човеки на свагда задобијен позоришним улазницама што му је давао његов закупац стапа и сјајем имена пишчева, стап што виде јадну малу Војвоткињу, час срећну, час несрећну, постао би позорница крвавога расплета. И ту решеност па трагичну освету видела је Камила на челу и по поздрвама, око уста и по трептању очних капака овога људскога лица виђеног кроз кољска врата, у светлости гасних светиљака измешаној са сумраком, које је вребало доказ бешчасти, решено па брзу освету. Вероватно је да је и оп спасио младу жену. Он је њу видео само једанпут вап позорнице, и висока јака огртач без струка, боа од крзпа, обавијен више пута око врата, намакнут шешир и двострук вео, давали су Камили неодређен облик, нејасну и перазговестну силуету. Бонивет је без сумње видео у њој, ако му је мисао што га је морила допуштала да ма о чему размишља, уличну жену на своме бедпоне послу дољења људи чим је пао мрак. Затим не обрати више пажње на њу. А она, — дивно и племенито дете, и ако по природи великодушпа, по несрећи изложена рђавим искушењима што унижују! — тек што је познала Бонивега, њена оправдана срџба, њена луда љубомора. њен оправдан бол због увређене љубави, њена жудња да врати мило за драго, стопише се у једно осећање. Тај се преокрет десп брз као какво чудо. Видела је пред собом само опасност по Жака и потребу да му довикне: „чувај се!“ не сутра, не те вечери, већ одмах. Пре неколико трепутака она је помислила да су љубаванци одгодили састанак за други дан. Једна помисао јој опече срце као успјано гвожђе: А ако су састанак одгодили само до пет часова? Ако се баш у овоме часку спремају да пођу ка овој улици, у чијем је почетку чека страшна заседа?... Помисао да је то могуће, претвори се одмах, као што бива када машта ради замис-

љајући опасности што вребају онога кога волимо, у извесност. Она јасно виде како Жак иде у клоуку. У истоме тренутку она се реши да га пресретне, не губећи ни једне секунде. Шта да ради до да трчи опамо где је још имала наде срести Молача, што јест на трг Делаборд? Обузе је страх да је не примети Бопивет ако узме кола са постаје и позва је по гласу, зато потече низ улицу Клиши као луда, заустављајући једна кола за другим, и, када седе у купе које најзад пађе пезаузето, ова би плен нове претпоставке услед које замало не паде у несвест. А ако су, напротив љубавници, дошав пре времена на састапак, били већ у стапу, док их је муж, извештен од каквога добровољнога или плаћенога уходе, очекивао? Камила их опет виде у машти, немоћна да разликује оно што је могуће од стварнога. Да, она их виде, где се, верујући да су безбедни, користе сумраком и излазе испод руке, Бопивет јури на њих, — и овда... Овда је долазило оно непознато што се претало између убиства на месту до најстрашнијега двојца... Тек што се та друга претпоставка заче у јадници, а језа је убузе до саме сржи. Кола у којој је већ била потекоше великим касом ка тргу Делаборд. Шта сада да ради? У таким тренутцима, у којима се не броје само секунде, већ и половине и четвртине секунде, као да права осећања претходе тајанственоме виђењу у будућности које их води решењу поузданије од најсрачунатијег размишљања. Или има судбина које стално штите срећне околности, као што Жак воли рећи, и којима је случај стално повољан, као што је за друге стално неповољан? Било како му драго, десило се да је Камила од двеју могућности, изабрала нехотично ону што је била изгивита. Баш када је кочијаш обилазио трг Тројане, она му заповеди да потера снег Новој улици. Зашто? То она не би умела рећи. Она га заустави и плати му прено што се он прихвати те улице. План је био смишљен, и она га изведе са храбром одлучношћу коју улива душама опасност као што је њена, без отпора према себи, сама ватра и решеност када се тиче њихове љубави. Могла је видети да купе

Бопиветов очекује увек на истоме месту. Са отвореним кишобраном због погодне измаглице, и поуздана да тако скрива лице, она пређе храбро преко улице, испред кола, и дође до куће на чији је улаз мотрио љубоморни муж... Више нема сумње. Млаз светлости се указа кроз међу-простор канака и откриваше нечије присуство у стану... Она уђе без оклевања приђе право вратару, који је збуњено поздрави.

— „Уверавам вас госпођице да Г. Молаи није долазио“, одговори човек када она не хтеде веровати и ако је он у први мах одрицао.

— „А ја вам велим да је горе са једном госпођом одговори она. „Видела сам светлост кроз прозоре.“ А затим дода нагло, са неискazаним ауторитетом што има човек доведен до очајања: „Несрећнице, кајаћете се целог живота што ми висте искрено одговорили у овоме часу.... Гледајте,“ дода и узе за мишицу тога човека и поведе га главним вратима. „Погледајте кола што стоје на углу улице, с десне стране, али пазите добро да вас не виде. Видећете да неко мотри на кућу. У колима је муж те жене... Ако хоћете да буде крви, мало час када она изађе, а ви ме спречите да одем да их известим... Ох, Боже! Боже! Чег се плашите? Претресите ме ако хоћете да се уверите да немам оружја да им нећу учинити зла... Мој љубавник ме вара, то је истина, ја то знам. Али ја га волим, разуметели, волим и хоћу да га спасем... Зар не осећате да вас не лажем“.

Потчињен магнетизмом вође управљепека једној сврси, човек ма како да је и сам био чврсте вође, пусти се да га довуче до прага. Случај, — слепи и необјашњиви случај што нас упронашћује и спасава у сличним приликама, најбезначајнијим стицајем околности, тај случај чију сам стапцу пакловост према смеломе Жаку помињао — хтеде да у тренутку када вратар погледа на кола, и Бопивет се нагне мало из кола. Човек се окрете Камили блед као мртав:

— „Познајем га,“ узвикну, то је онај господин што је прекјуче дошао да ме испитује о кућним кирацијима. Читао ме је дали не стапује код мисе Г. Молаи, а када

му рекох не, по паредби, оп извуче из цепа лисницу. „За кога ви сматрате чича — Кохепдија?“ рекао сам му... лепо сам га дочекао. За мало што не премлатих тога битапгу... Чекајте само да га запитам имали полициску исправу да може уходити куће...”

— „А ов ће вам одговорити да је улипа свачија, а то је истина“, рече Камила којој је опасност повратила хлад-покрвност. Да ли то би љубавно падахпуће? Дал ли пејасно сећање на оно како се у позориштима ради? Јер наше за-пимање делује у нама као аутоматски механизам стављен у покрет потребом. Пред маштом јој се опртаваше план који ће поштени Кохепди помоћи, то она разумедо, јер је Молап нашао пута да му буде драг. „Ви нећете спречити тога човека да остане где је“, настави она. „само ћете му тиме дати на знање да хоћете да сакријете нешто од њега. А шта то ће му бити јасно.... Што је дошао значи да је јоуздаво извештен, знајте. Ви хоћете да ми помогнете спасти нашега господара, јелте? Радите што вам велим.“

— „Госпођица је у праву одговори вратар мењајући тон; ако га почнемо грдити, он ће све погодити, и ако му је то жена, онда Бога ми биће у праву да не поднесе... Хтео сам рећи г. Жаку када се нео да је неко долазио и питао... Али он је био са том госпођом...”

— „Ја ћу га извести.“ рече Камила, „узимам то на себе. Идите и узмите једна кола, али пска не уђу под свод, и ослоните се на мене. Кунем вам се да ћу га спасти . . .“

Она полете степенцама, док вратар оде по кола као што му је паредила. Сам изглед да, ако дође до драме, драма се ве догоди у кући чији је он вратар, учинио га је послушним као да је Камила била сам сопственик, то оличење свемоћи за парискога вратара. Када храбра девојка ступи на одмориште међуспрата, пред врата што је толико пута отворила са благим узбуђењем, она, и мимо близину опасности, осети да је за тренутак оставља спага. Жена се у њој побуни, неколико магповења, против пожртвовања што јој га са толике брзине падахну љубав, пожртвовање

скоро апимално, као да је скочила у воду да спасе Жака да је видела где се дави. Авај! Али није спасавала само њега! Слика њепе супарнице изађе јој пред очи, јаспо као каква неспосна визија, што прати велике наступе љубо-
море која нема више разлога само сумњати. А освета је била ту. поуздапа, брза, безличпа. Било је довољно да пусти догађаје да иду низ косу којом су попли. Када ми је, доције, јадно дете испричало догађаје од тога дана, не престави се бољом но што је била. Она ми припаде: искушење је било тако велико, да јој је ваљало радити, у запосу, помамно, да стави нешто што се е може изменити између себе и тога трепутка; и она поче звонити пред затворепим вратима, један пут, па два пута, па три пута, десет пута, опим продуженим звоњењем што звуку даје акценат пзбезумљеног паваљивања. Она је гледала у духу, као да је била у соби, љубавнике узнемирене звоњењем, њихов смех у почетку мислећи да се какав посетилац преварио, затим пенадно ћутање, и њихов поглед, преплашену Гђу де Бонивет, и Жака који је храбри, затим како се дижу из постеле. Ах! како је желела довикнути му: „брзо! брзо!...“ И она опет поче ударати песницом у врата. Затим ослушпу. Учини јој се, јер узнемиреност услед велике зебње, удвајаше њепа чула, да распознаје шум, шкрипање пода, под опрезним корацима иза врата, нема и затворена, и она стави уста на прорез између двају крила да буде уверепа да ће је боље чути. — Ја сам, Жаче,“ рече; „ја, Камила... Оговори ми. Преклињем те, тиче се твога живота... Пејер де Бонивет је на улици...“

Не бејаше одговора. Она ућута и опет ослушпу, питајући се да се није преварила мислећи да чује шум корака. Затим, као луда, поче опет звонити, па ма и привукла пажњу каквога суседа, ударала је у врата и викала: „Жаче, Жаче, отвори ми!...“ и једнако је понављала: „Пјер де Бонивет је на улици!... И никаква одговора. Тада јој, у пароксизму страха, паде па ум нова мисао. Она се сиђе до вратара, који се вратио с колима, и који је, и сам преплашен јецом и говорио са безазлелом саможивошћу:

— „Его па буди ти добар... Истераће нас ако се што деси... Па где ћемо после? Где ћемо после?...“

— „Дајте ми хартије и писаљку,“ рече она, „и погледајте је ли ухода још тамо...“

— „Једнако је тамо,“ одговори вратар, и када виде где Камила савија хартију са неколико врста исписаних грозничавим руком: „Разумем,“ рече, „подвућићете ту цедуљцу испод врата... Али то неће отиравити госпођу... Како би било да се побијем са опшм. Одвешће нас обојицу у полицију, и, док се тамо објаснимо, госпођа ће умаћи, и неће бити бруке у кући...“

— „То не би било рђаво,“ одговори Камила, и не могаше се уздржати смеха, и мимо озбиљне опасности, при помисли на тучу између овога човека из народа и отмепога спортисте као што је био Пјер де Бошвет; „али мислим да ће овако бити боље.“

И опет она полете уз степеннице, па, пошто је зазвонила сважбо као и мало час, подвуче испод врата, као што е вратар и чинио, лист хартије па коме беше написала: „*Жак мој, хоћу да те спасем. Веруј, бар, у љубав коју си изневерио. Хоћу да те спасем. Шта више да ти речем? Кунем ти се, Б*** је на углу улице и вреба вас. Погледј само на десну страну и видићеш кога. А кунем ти се и да ћу вас спасти...*“ Ах! какво писамце и како га чувам, јер ми га је Жак сам дао, као споменик дирљиве љубави! Не могу га преписати без суза у очима! Диепа драгапа је прорачупала да ће Жак морати доћи вратима да оде, било одмах било доцније. Рекла је у себи да ће чекати поред зида на степенницама док јој не отвори, пошто прочита њено преклињање. Како јој је срце било када виде да листа готово одмах нестаете! Ночија рука га је увукла. Чу шуштање листа који је иста рука развијала и отварање прозора. Жак је разгледао улицу, као што му она рече, да би се уверио, и ако је ноћ падала, о тачности садржане ове чудне посланице. За јадну војвоткињу, ма да је сама препоручила то, тај знак неповерења, у томе часу, би као убој у рану, — жигаће оштрога бола па тешкој рани. Није имала вре-

мена мислити на то ново понижење. Врата се пајзад отвориле, и љубавници су били једно према другоме у предсобљу: Камила понесена пожртвовањем и мучепиштвом чудно помешаним са презирањем, скоро са мржњом; он блед, увезвереп, у нареду брзога облачења, рече јој одмах тихо:

— „Шта је? Знај, ако си ме слагала и дошла да направиш ларму...“

— Ћути! несрећниче, рече она не спуштајући гласа: да сам ја таква жена, зар бих вас ја пропустила, пре неки дан, у уторак, њу и тебе када сте били овде?... Да, бејаш у стану, у малој собици иза ваше ложнице и чула сам, све, јеси ли ме разумео? И ја нисам изашла, пустила сам вас да одете. Није у томе ствар. Већ у томе што је муж ове жебе на улици и вреба вас... Погледао си кроз прозор, видео си кола. Нећу да те убије, мимо оно што си ми учинио. Много те волим... Ето зашто сам дошла...

Молан је нетремице гледао чудну девојку док је говорила. Ма да је био велика сумњалица, — тиме бивају кажњени они људи што су много лагали жене, — он осети да Камила говорише истину. Тада он хтеде учинити нешто племенито, први пут. И ако је себичнак, глаумац и варалица, он је доста храбар. Тукао се више пута због увредљивих члапака, без оклевања и храбро. А може бити, јер мисао да ће их ко посматрати никада не оставља извесне душе, чак и у свечаним тренутцима, може бити да је помислио и на белешке у новинама о драми, ако дође до драме, којих ће бити прецупе новине. Једна реч што ми је доцније рече допушта ми да на то мислим: „Признај да сам тада пропустио дивну прилику да се прочујем!...“ Шу ко би могао знати шта се крило у његовој души, а да то није била реч по свршеноме чину која служи људима његова кова да сакрију своју природу? Али у свакоме случају, дотерујући жакет и полазећи да узме шепир са чивилука у предсобљу, он одговори тако исто гласно:

— „Верујем вам, и хвала. То је доста. Знам шта ми ваља чинити...“

— „Хоћеш да се спљеш?“ рече она говорећи му и даље ти, и ако јој је он говорио „ви“ и тиме јој показивао да их Гђа де Бонивет слуша. „Хоћеш да се изложиш опасности? Хоће ли вас то спасти, реци, када одеш и запиташ тога човека... шта?... Шта чека?... Па то би значило упропастити ову жену, а ти на то немаш права. Ако вас је Бонивет пратио сâм, видео је да је нека жена ушла. Ако је наложио каквоме полицајцу да вас прати, он зна да је нека жена још овде. Он треба да види како нека жена излази одавде с тобом кријући се... Треба да он пође за колима и остави ову улицу слободну, да би ова, за то време, умакла... Добро! изаћићеш са мном. Доле стоје кола. Ја сам послала по њих. Попећемо се у њих. Не одбиј то. Не размишљај много... Бонивет ће видети када у њих уђемо. Његова ће кола поћи за пама. Мислиће да те је ухватио, са овом, а ухватиће те са мном, и ти ћеш бити спасен!... Бићеш спасен!... И она га нехотично зарли, затим га нагло одгурну и рече тихо: „Ми смо скоро стога стаса, она и ја, потражи њен огртач. Она ће огрнути мој, и отићиће пет минута после нас, када види да су кола њена мужа отишла... Опрости се са њом, али нека не дође да ми рече хвала... Ако је видим, нећу бити поуздана да ћу имати снаге...“

Она скиде свој дуги црни огртач и пружи га Жаку. Ова га узе без речи. Понека женска жртва је тако величанствена простотом да хоће да сирви онога који је прима. Она је само може примити и стидети се. Уосталом пије се могло оклевати. Пред њима је била потреба неумољива и неизбежна. Жак уђе у салон до предсобља у коме Камила остаде наслоњена на зид... „Као да ми је пож био у срцу,“ рекла ми је доцније, „а и дивља радост при помисли да сам је ништила оним што сам чинила, — бона радост... И њега сам опет волела, волела сам га! Никада га нисам волела као тога тренутка... Ах! разумела сам како је слатко умрети за некога!... А у исто доба била сам принуђена савлађивати се да не уђем и изгрдим ону жентурачу, да

не здерем кошуљу с ње, да је не избијем... Боже мој! какве сам тренутке преживела!..“

Док се то љибавио чудо дешавало у обичноме декору развратничкога стапа, ноћ бејаше цјела. Улични жагор се чуо у самоме предсобљу, као какав далеки пожар, и јадна глумица могла се чути шапутање на неколико корачаји од себе, — чуло се преговарање у другој соби мзијеђу неверника за кога се она жртвовала и саучеснице у неверству. Најзад врата се опет отворише и Жак се указа. Подигнута јака од крзна крила му је поља лица. На глави му је био шешир. У руци је имао жакет од астрагана, жакет Г-ђе де Бопивет, који Камила обуче са грозом. Одећа јој је била широка у грудима. „Разумела сам да је била лепше развијена од мене, и ако је изгледала мршава,“ рекла ми је када ми је испричала то чисто женско осећање и то би пов убод у рану.

— „Хајдемо,“ рече Жак после кратког ћутања. Гледао је како облачи жакет погледом у коме је сјао последњи траг неповерења, од кога је први знак био отварање прозора после писма, да се увери да ли је Бопивет зацело био на улици. Сиђоше низ степенице без и једне речи. Пред вратаревом собицом, док је Жак наређивао вратару да најми друга кола чим прва оду, Камила опет веза двоструки veo, и уђе у кола кријући се муфом, који показа Жаку када се врата затворише.“

— „Ово је просто крзно,“ рече она шалећи се да би га охрабрила овим доказом хладнокрвности. „Мало се слаже са овим Богаташким жакетом. Али у овај час и на овој даљини, он неће ништа видети... Погледај сад кроз стражње прозорче да ли иде за нама купе што чекаше на углу улице...“

— „Иде,“ рече Жак.

— „Онда си спасен,“ одговори она. Она му страсно стисне руку, и то јој учини лакши страх свирепих минута кроз које је прешла, па онда зајеча. Њему и даље не долажаху па ум речи којима ће јој захвалити, и, најзад, да се мало ослободи, он хтеде, као што је често чинио када

су били у козима и после какве препирке, обухватити око паса младу жепу и привући је к себи да би је пољубио. Тај покрет изненада пробуди у ње срцбу и љубомору и она га гневно одгурну:

— „Не рече,“ никада, никада више...”

— „Јадна моја Ми-Ка...” рече он дајући јој име којим је звао из милоште.

— „Не зовите ме тако,“ прекиде га она, „та је жеп мртва ви сте је убили...”

— „Па опет ме волиш... говорио је он. „Ах! како ме волиш када си учинила оно што си мало час учинила.

А тада она не одговори. Кола су по Жаковом палогу прешла преко булевара и упутила се предграђу Сен-Жермен, ка углу улице Удино и булевара Ивалида. Она већ стигоше према Вавилонској улици а два љубавника нису дуго говорили до што је Камила с времена на време, пијала: „Иду ли још за нама а Жак је одговарао „Једнако.“

У томе огорченоме гођењу љубоморнога мужа било је толико очигледне решености за осветом да глумицу и њеног друга опет обузе страх: њу као када је познала лице човека у заседи под полуспуштеном завесом неокретних кола; — њега као када га је звоњење на вратима стана изненадило, у наручју Г-ђе де Бонивет. Хоћели Камилино лукавство моћи преварити мужа? Да ли је та чињеница што је чекао да се кола зауставе па да приђе бегунцима показивала његову неувереност, или уверен да неће изгубити из вида кола, више је волео објаснити се са оним за кога је мислио да је љубавник његове жене на усамљенијем месту где се он буде сипао? Најзад Камила позна цркву Светога Франсоа Ксавија, чија су се два витка торња навирала кроз маглу.

— „Ево згоднога места да станемо,“ рече она и закуца на окно. „Видећеш да ће и друга кола стати и да ће из њих изаћи Бонивет. Он ће нам притрчати... Сада треба бити присебан.. Пустити да ја прва сиђем, а ако те запита што се кријемо, реци због моје маме.“

Тада се одигра једна од оних брзих сцена да се и самим учасницима чини да сневашу када је се доцније сете, — и не умеју рећи да ли су имали осећање трагедије или комедије. Живот протиче у ходању од једне до друге крајње тачке, брзином коју књижевници никада нису могли описати и која не може бити описана. Прелаз је магновен. Када Камила скочи на тротоар пред прквеним прилазом, пред њу искрсну Пјер де Бонивет, шчепа је за мишицу и изненада је позна.

— „Госпођица Фафјер?...“ узвикну он. Затим засташе збуњен, а Камила преплашена приби се уз Молана који беше изишао из кола, а овај тобож, изненађен што познаде човека који је стајао пред његовом драганом, узвикну гласом у коме је било мало дрхтања:

— „Па то је Г. де Бонивет!..“

— „О, Боже! Госпођице,“ промуца муж Краљице Ане после тренутка ћутања што се чинило као вечност, „мора да сам вам изгледао чудан мало час...“ Учинио ми се од вас да је друга жена...“ И у његову оклевању дрхтала је пенадна, неочекивана и безграична радост. Љубоморни је човек имао доказа да му је сумња била неоправдана. „Да чинило ми се да сам познао пријатељицу свога пријатеља... а тога пријатеља у Молану... Опростите. То што би према њој било само шала, постаје према особи као ви, којој се веома дивим, а мало познајем, слобода која се не може опростити...“

— „Све вам је опроштено,“ рече смејући се Камила, и дода, са толико присебности као да је ту реченицу изговорила на даскама Водвила, за време какве зампшљене кризе, а не пред стварном опасношћу: „Станујем врло близу. Замолила сам великога писца да ме допрати после пробе, и баш ме је мучило да га оставим да се врати пешице међу образоваши свет... Узимам своја кола а остављам вам свога пратиоца да га позовете, господине де Бонивет... Молаћу вам објаснити да се може бити глумица и грађанка, врло проста и обична грађанка, која спрема нафору

за своју парохијску цркву... Збогом, Молаце, и збогом, господице...“

Она љупко паже своју лепу главу и обухвати истим финим осмехом оба човека, па се упути левој страни цркве где је улаз у облачницу, а Жак је говорио Бонивету међући прст на уста:

— „Због мајке, знате...“

— „Разумем, разумем, опасни човече,“ одговори други смејући се слатко. Радост га је једнако држала услед осећања ослобођења, пријатна, скоро онојпа, после тешке кризе коју је пребродило. Дошло му је да на самоме месту пољуби љубавника своје жене, и ако се целога дана спремао да га убије, и угура га у своја кола сва упрскапа блатом због огорченога гоњења по Паризу, па му рече: „Где хоћете да вас оставим?... Знате ли да је ваша Г-ца Фавјер дивна, да се вапредно понаша! Како је само пашла изговор да објасни шетњу са вама? Видите, ја вас ништа не питам. Извипићу јој се онет када дође да игра код нас... Реците јој да је молим да ми спрости... Сличност може човека лако презарити у ово доба дана!...“

IX.

Узбуђење што је Камила осетила за време овога драматичкога догађаја, који се сврши повољно, захваљујући њеној присебности, као каква весела игра, било је тако јако да је осећала како је оставља снага чим се оба човека изгубише из вида. С љуком се онет поне у кола и нареди да је возе у улицу Ла Барујер. Код куће доби напад прве грознице и мораде лећи у постељу. И зато не дознадох од ње тај догађај у коме је она са ополико природности и од добре воље одиграла великодушну и племениту улогу. Племениту улогу као што доликује племенитоме срцу које се огледало у њеним лепим плавим очима, па њеним пописитим устима, у целој њеној физиономији и дивној особи. Уосталом, да је и могла излазити, сутрадан после тога страшнога дана, би ли она дошла к мени да доуни болу исповест првога изненађења другом исповести своје јупачке жртве

за најнедостојнијега од свих драгана? Људи који могу да чине као она не хвале се. Сам Молаи ми је први испричао појединости тога скоро невероватнога догађаја, — бар оне које је могао знати и које сам после допунио по Камилину причању. Препредени и лукави човек имао је два разлога што ме је посветио у догађај у коме је он играо лепу улогу, — по садашњем моралу, — човека због кога из љубави пада у грешку најелегантнија и највише окружења удварачима жепи у Паризу, а трпи мучеништво једна од најлешних глумица, не само у Паризу, већ и у Европи. Први разлог је био његова природна заљубљеност у себе, други његов интерес. Бојао се да после таквога доказа одајност плаве Војвоткиње не узмакне пред другим: ићи и играти комедију код супарнице коју је спасао. Елем, он је сматрао не без разлога, да је Камилино присуство на тој забави неопходна допуна призору у улици Светога Франсоа Ксавија. Мужевљева сумња мора да је била врло јака када се решио прибећи ухођењу, и није се имало шта одговорити на реченицу којом је Молаи завршио своју исповест:

— „Догод Бонивет не види обе жепе заједно сумња се може у њему родити, а са сумњом је као и са капљом: први пут се може оздравити; ако се поновно нема лека..“

Његова је теорија била тачна. Ну док ми је он говорио као закључак, ја сам само мислио о драми коју ми је испричао. Још чујем себе како узвикујем: „О, јаднице!... када ми је описивао Камилу у предсобљу стана, док је Г-ђа Бонивет слушала учестано звоњење и бесдела од ужаса. Јасно ми је сада да је Жакова прича немање фипних осећаја, јер је морао отпочети овом реченицом: „Рећи ћу ти одмах целу истину: ја сам љубавник Г-ђе де Бонивет...“ Више се писам чудио цинизму свога друга. Када доврши туга ме обрхва због јада тога догађаја, и као кроз плач сам га запитао:

— „И ти би хтео да после свега тога Камилу игра код те жепе?..“

— „То је потребно,“ одговори он, „и ја рачунам на тебе да то тражиш од ње...“

— „На мене“, узвикнух, „па ти си луд.“

— „Ни најмање“, прихвати оп. „То је врло просто. Када те буде случила, она ће мислити на опасност што ми је претила и рећи ће: да. Ако одем сам када ме види, помислиће на моју неверност и одговорила би ми: не... То су најосновнија правила о љубомори...“

— „Али ако рече: не .. Изгледа да мислиш да пије љута на тебе...“

— „Ни мамо“ рече оп смејући се својим одвратним осмехом; или се ја не разумем у људским срцима, — а то ми је струка, — или ме никада толико није волела, јер јој никада толико бола нисам задао...“

— А ако ми не исприча све што си ми ти испричао како ћу повести разговор?“

— „Испричаће ти. А после почни ти први. Признај јој да сам ти ја све испричао под утицајем безумног узбуђења и гриже савести... А то пеби била лаж, јер доиста док сам јуче у колима посматрао Камилу, непокретних очију, уплахирина лица, све би дао да сам је тада могао волети као што ме она воли. А објасни то да сам мислио само на ону другу. Каква је то жена, драги пријатељу, и како је устрептала пред опасношћу!... Затекао сам је са мужем, после доручка и он нас је оставио саме, после четврт часа врло љубазнога разговора, што доказује да му је неповерење мало успавано. Тај човек не уме претварати се. Ово неколико последњих дана једва ми је пружао руку. Ми у осталом нисмо злоупотребили његову љубазност и били смо у праву, јер га сретох где се краћа, када се праштах, после двадесет минута, да би се уверио колико је трајала моја посета. — То је дало довољно времена Ани да ми да два до три најнеопходнија обавештења. — Дивише се Камилиној храбрости? Шта би рекао о присебности те отмене госпође која је прилично стављала на коцку: живот можда, част несумњиво, положај, све што јој даје разлога живети... Знаш ли камо се одвезла када је успела умићи? Код трговца са крзном, где је купила астрагански жакет што је могуће сличнијим са првим. Није имала чине

платити га, а није хтела дати своје име. Тада јој паде на ум да оде до свога продавца драгоцености. Од њега је позајмила пованца, под изговором да је заборавила повчаник, што јој је омогућило вратити се продацу крзпа, платити жакет готовим новцем, попети се у своја кола из којих се сипла код једне своје пријатељице, а наредила је да чекају на улазу великих магацина код Лувра, — класично, и да се врати кући обучена као што је отишла. Ево истинитих појединости, што чудно миришу на реализам... Можеш ли веровати? То идење од трговца с крзном до трговца са драгоценостима, то ме је дубоко узбудило. Ала се морала плашити док је то чинила. А сада јој остаје само једна безначајна лаж собарици да објасни разлику у жакетима. Заблуда при посети или проби... То је врло ситна ствар. Но свака поваљаж да је нову белегу ако љубоморни муж поведе истрагу.. Он узмиче пред испитивањем слугу. И то нас је спасло овога пута. Мора да је наложио да меће прате а не његову жепу и био сам неопрезан што сам с њоме дошао у стап... Плашим се толике среће.“ дода он озбиљно после краткога ћутања: „Јучерашње откриће није сасвим разбило Бонивегову љубомору, велим ти, јер се вратио док сам био у посети, и ако Камила не одржи реч љубомора се опет може пробудати...”

— „Због његова неповерења и познавања тачне адресе твога лажнога стана,” запитах га, „ваши саставци пеће би ти лажи.”

— „Баш због тога Гђа де Бонизет пеће ни једнога пропустити. Она је радознала и чам и са тога најобичнијег догађаја сампом осетила је најзад узбуђеност“, рече она смејући се. „Ха! Ха! она је по мало из школе божанственога маркиза. Ну ти се у томе ништа не разумеш, *Дези* као да ти говорим алгонкенски. Хајдемо даље. Бонивез зна адресу стана. А то је као да не зна ништа. Како ме је ни део да сам отишао с Камилом, никада неће помислити да и другу могу повести у Нову улицу...”

— „Тебе и даље није страх?...“

— „Јесте било ме је страх јуче, када сам чуо звоњење

и лунање врата... И велим ти, страх ме је, покајшто своје среће... Глупо је веровати у зле очи, али је јаче од мене..."

— „Несумњиво је“ одговорих, „да си у Камили нашао једину жену у Паризу која ће учинити што је она учинила. Да имаш поле срца ти би цео свој живот проживео у стању да ти опрости певаљалство.“

— „Дези, Дези,“ прекиде ме он, „ви никада нећете разумети да ме она само због тога толико воли што је ја не волим... А после,“ дода, то је свакојако питање љубавне жуди, жудим за оном, а не за Камилом. То објашњење љубави није сјајно, и да је они који луче квинтесенцију и до потанкости излажу осећања, дају у којој својој књизи као што је твој пријатељ Дарсен, они би изгубили све своје љевске потрошаче, својих двадесет и пет хиљада сукања, као што ја велим. Ја нисам ни аналитичар ни психолог, али велим да је то објашњење тачно.

— „А! све вам је испричао!“ рече иронично Камила, када је видех сутра дан по горњем разговору. Писао сам јој да бих био поузданији да ћу је затећи. Била је још блеђа, очи су јој гореле од несанице. Затекао сам је у маломе салону у улици дела Барујер, увек онако осредњем сиромашном, сивоме, коме је претрпаност намештаја са навлакама од мркога платна давала изглед собе спрењене за сеобу. „А је ли се похвалио и отменошћу којом ми је његова неваљала љубавница захвалила... Видите,“ — и она ми пружи кутију за накит превучену кожом са почетним писменима њена имена: — К. Ф. — коју гледах како нервозно преврће по рукама скоро пет минута. Одговорих кутију у којој је била сјајна на мркој кадифи, гривпа од мркога злата са утиснутим дијамантима. Украс је био од оних на којима је рад златарев сведен на најмању меру и тако сурово богат да поклон изједначује са чеком или завијугком златника. Погледах гривну, затим погледах Камилу погледом у коме је могла прочитати моју запрепашћеност због поступка Г-ђе де Бонивет којом је хтела платити јој њено пожртвовање.

— „Да“, пастави глумица са акцептом у коме је било одвратности, који ме заболе, и попови: „Да, да... Его шта сам добила оне исте вечери са огртачем. То ми је награда за јупаштво“, подругљиво се насмеја опа. „А, први мој излазак биће намењен да јој читам придику из отмености, тој кујил!...“

— „Задовољите се да јој вратите пакит преко Жака,“ паговестих ја. „Прављење сцено би било педостојно вас. Када човек игра лепу улогу, а ви је заиста играте, треба да је игра до краја.“

— „Не,“ рече она поносито, неће доћи до сцене међу нама... Ја то небих хтела. Огићи ћу ма коме продавцу драгоцелности и продаћу гривну, затим ћу проћи поред цркве и приложићу суму за ма које хуманитарно дело, и Г-ђа де Бонивет ће примити када и своје крзно, два листа хартије признаницу продавчеву и поштом писмо у којима ће стајати: — *Примљено толико за сиромашне од Г-ђе де Бонивет...* И та ће ружна историја донети барем које дрво па неко загашено огњиште и хлебац на празан сто...“

— „А ако буде муж када стигне човек тамо? упитах.

— „Нека се извуче како уме“, рече Камила и у плаћим очима јој сени одблесак свирепости, те оне посташе скоро мрке. „Мислите ли да би помакла и малим прстом да је спасем, прекјуче, да је није ваљало спасти да бих спасла Жака?... Ах! тај Жак! Није чак дошао ни да види како ми је данас... А зна да нисам могла играти две вечери узастопце... Он ме познаје и зна да оболим од узбуђења... Венсане!“ додаде и узе ми руку својим грозничавим рукама, „немојте никада волеги... Безумно је имати срца у овоме свирепоме свету. Ни писма, ни дверечи на посетици мали знак пажње што дугујемо болесној пријатељици...“

— „Неправични сте,“ рекох јој, „он се плаши да се нађе са вама. То је врло природно. Свестан је грехова почињених према вама а видите да ме је послао да видим како сте...“

— „Не“, рече она машући боно главом, „дошао је к вама јер сте му за нешто потребни... Признајте за шта?...“

Од првога дапа рекла сам вам: не умете лагати и нисте лукави. Боже мој! Како би било дивно волети човека као што сте ви али не из пријатељства као што вас ја волим, већ другачије!... Слушајте, признајте да ми је нешто Жак по вама поручио..."

— „Па лепо јесте“, одговорих после краткога оклевања. Било је толико искрепости у томе необичном едету, ретка племенитост осећања била је из свега њепа бића! Чинило ми се стидно претварати се пред њоме. И ја јој рекох без околишења, сетно, палог који ми је Жак поручио: без околишења, јер сам сматрао, с разлогом, да се најпоузданије успева код ње излагањем чињеница, без замијања; — сетно, јер сам осећао тежину новог Моланова захтева. Али сам осећао и потребу тога. Када доврших, у њеним плавим очима било је суза.

— „Дакле,“ рече она са горчим изразом и још више разочараним осмехом у коме је још било љубави, али завагда отроване презирањем, „на то је он мислио да би спасао ту жену! Чини му се да се нисам доста жртвовала. Уосталом, то је логично. Када човек почне као што сам ја почела, треба да иде до краја... Ићи ћу...“ И са бојом решености преко чела, одлучних очију, зловних уста, она настави: „Добро је Венсане!... Рекли сте ми шта је хтео, и ја вам захваљујем. То мора да вам је било тешко! Али сте ми били дужни ту искреност. Обећавате ми да ћете му поновити што ћу вам рећи, је л'те?... Дакле реците Г. Молану да ћу играти код Г-ђе де Бонивет као што смо се договорили. Да, играћу код ње, и нико, разумете ли ме, нико неће моћи посумњати шта бива у мени... Али под једном погодбом, и то му реците, и да ћу све обелоданити ако је не одржи: забрањујем му, разумете ли ме, забрањујем му да ми пише дотле или да ми говори, а ни после. Поздравиће ме код те жене само толико да не падне у очи. И то је све. После тога, он је мртав за мене... Ја ћу можда због тога истински умрети,“ дода она пригушеним гласом, „али ћу то пресећи...“

Рукама учини знак као да цена какав невидљив уговор. Очи јој се за тренутак затворише. Црте лица јој се скупише у бономе грчу, за тим то биће, толико жена по љупкости и променљивости, нежно ме погледа, осмехну се блато, па устаде и рече ми:

— „А сада ме оставите, пријатељу. Немојте ни ви долазити док вам не дам знак... Сliku ћемо доцније свршам... Много вас волим... Много ценим... Осећам према вама истинску симпатију... Али,“ и њен глас опет би угушен када овако заврши, „али треба да заборавим и покушам живети мимо несрећу.“ А затим ће рски, са лепим поноситим покретом плаве главе и слегнувши храбро уским раменима: „Не треба ме много жалити. Остаје ми уметност.“

Знао сам да је Камили немогуће не одржати реч дату онако озбиљно, скоро свечано. Имала је опу заједничку црту са створењима, мушким и женским, који придају велику вредност својим осећањима: врло велико старање да одржи своје неписане уговоре, узјамне обавезе. И зато сам крајном одлучношћу тражио од Жјака да тачно испуни услове што их је поставила глумица, и сам, мада ми је то тешко падало, имао сам храбрости потчинити се са великом строгошћу програму одсуствовања и ћутања чију сам уметност разумевао. За извесне моралне грознице потребно је, као и за неке физичке, ноћ, никакво кретање, никакав догађај, прекид са животом. Мимо потпуну веру у Камилпу реч, био сам мало узнемирен када сам, после неколико дана, полазио па забаву код Г-ђе де Бопивет. Знао сам да је јадна плава Војвоткиња, ако и не сасвим излечена, ипак толико здрава да је онет почела играти, у позоришту. Кад сам гледао да сам поштовао програм који ми је наметнула са највећом строгошћу, ипак морам додати да сам доуцни себи да је видим како игра, не сматрајући да се грешим о уговор, јер ме она није видела скривена у ложу са решетком, и би ми лакше када видех да није било разлике између њене игре после кризе и пре исте. Одатле сам закључио да се онет предала својој уметности, као што ми је

рекла, опоме обожавању позорништа, опоме безазленоме одушевљењу своје сањалачке младости. Надао сам се да ће та љубав што не изневерава залећити рапу што је она друга задала. Али, у колима што су нас возила, Жака и мене, из клуба у коме смо вечерали опет у четири ока, ка улици Екири д'Артова, поузданост је уступила место стрепњи, мило оптимизам мога друга, који је опет постао човек непоколебљиво поузданога држања, који као да је био рођен да се креће по лажним ситуацијама.

— „Радознао сам,“ рече ми, „да знам шта је спремила за ту гомилу налицанких глупака и глупача. Обећала је да ће одиграти велику сцену из плаве Војвоткиње са Бресореом, за тим неколико мополога и имитација... Ти је не знаш са те стране. Она има, као и сви глумци, мало мајмунскога у себи...“

— „Имитација!...“ понових. „Чудни су ти људи из отменог света. Тек што им падне какав таленат руку, они имају само једну мисао: слезити тај дар нагонећи онога или ову која га имају да буду њихове играчке... Ако је то сликар као Миро, они поручују код њега отужне портрете, као за кутије са бомбонама... Ако је књижевник као ти, брже боље траже од њега сладуњав комад, разблажену прозу као телећа чорба, поезију у пари spremењу!... Ако је музичар дај романсу за пиано!... Ако је глумица у којој букти пламен, страст, као Камила, пека се препемаже, и излаже!.. Каква глупост! добри Боже! каква глупост! А шта ћемо ми код тих људи?...“

— „Зар би ти више волео,“ смејао се подругљиво драмски писац, „чути јецање Ифигеније или Естерије на десет корачаја од бифеа прегрпаог гушчијом цигерицом и сендвичима, пушчем и оранжадом, чоколадом и разлађеним шампањским вином? Ти си диван, па часну реч!... Али да имаш поле смисла за проију без које живот нема никакве дражи, теби би се чинило то дивно што је моја лепа плава Војвоткиња спасла част а можда и живот мојој дивној Краљици Али, и што се обе палазе очи у очи: једна у улози Парижанке у моди, окружена ласкавцима и пошто-

ваоцима; друга играјући пред скупом доколичара и доколичарки, — а ја као сведок свега тога! Само жалим што није било једно па да ствар изгледа још лепша: што нисам имао састанак са обема данас. Хоћеш ли веровати? Од како се догађај десио, опет сам почео желети Камилу, и опет бих је освојио да се не бојим да упиштим њено узор дело... Да, узор-дело прекидања!... Јер нема се шта рећи, она га је нашла, драги пријатељу. И да Андре Мареј није оставио своје хумористичарско перо да обуче пачелничку одећу, да још пише своју *Вештину прекидања односа* место што допоси наредбе о чишћењу, ја бих му савиштио случај. Јеси ли икада могао замислити бољи пачин од стране драгана да се ослободи себе и остави дивно сећање?... То је идеал љубавнога краја...”

— „Постарај се бар да се стидиш своје себичности,” прекидох га. Забављао се да износи на видик моју безазлест, то сам разумео, и шапио се. Али баш то ме је и љутило што се могао шалити у овакој прилици, и ја наставих додирујући његове груди: „Ти ту немаш ништа, баш ништа, до мало хартије и боцу мастила, кадати поми-сао на ту љубав, па то пожртвовање, па тај бол, даје само прилике да пачиниш један парадокс више, место да ти из-мамаи сузе на очи?...“

— „Не треба никада мислити да знамо шта ко осећа“ одговори он и изненадно постаде озбиљан што је било у великој супротности са његовим исмевањем. Дали је криво у скривеноме куту свога срца отрованог друштвеном та-штицом, трговачким рачунима и жудњом за књижевном славом, мало место у коме је било нежности, уско да на њему никне истинска љубав, али довољно живо да покашто закрвави, и дали сам се дотакао крваве ране? Или је он био од оних сложених људи што имају у себи таман толи-ко осећајности да им је тешко што не осећају више? Те две предпоставке нису непомирљиве за толику сложену природу. Оне би објасниле како је могућа та неприрод-ност имати талента са пуно смисла за испошење човечан-ских запажања спојеног са неумољивом душевном неосе-

тзјивошћу, са систематском духовном поквареношћу управљеном једино ка добити. На омет страпе пуне емоције морају се исписати по моделу, а „за књижевнике“ говорно ми је негда јадни Клод, драги пријатељ што је хрђаво упутио свој живот и своју имовину, модел је увек њихово срце...“ Никада ми тај переними морални проблем: чудна супротност између Жакове личности и дела, није био толико очигледан као у тим брзим колима и за време оних неколико тренутака ћутања после његове реченице, толико различите од других. Он први прекиде ћутање, одговарао је без сумње на мисао што потече из мога приговора, — овако:

— „Уосталом, да је у питању омет учинити исто, ја бих спречио ову забаву... Некорисна је .. Не знам шта је дочуо Бонивет. Али је веома љубазан према мени и жени. Затекло сам их пре неки дан, после ручка где разгледају неки накит што је златар довео... Шта велиш, узгред буди речено, о овакоме призору из брачнога живота? Док она веша о врат низ бисера и огледа се у огледалу, муж говори мени, — мени! — показујући ми други низ: „Који вам се више допада?...“ А она у томе призору истинске комедије ужива у реткоме и јакоме задовољству. То сам видео по њеним очима што су сјале као драго камење па коначи пиза... Чиме ли је платила ово поновно поверење?...“ и смејући се подрумљиво, али сада са много жучности, он заврши:

„Не знам да ли је Мардош

Сада мислио да је благо на поштен начин стекао.“

— „*Пу њиме се користио...*“ додах настављајући навод. „Када смо већ оволико искрени, што ти после таквога прозора и закључка који из њега изводиш не узмеш кану и не одеш за свагда?

— „Нисте и никада нећете бити дубокомислени, драги Дези...“ одговори ми он... Знајте дакле да има једне врсте радости, јаке и дивље, у презирањепога за чиме жудимо и у уживању у ономе што врзимо... Тим моралним садизмом држи мене Краљина Ана, можда за дуго времена као што и ја њу држим привлачношћу што је пружа опасност. Омет смо се састајали, после оне узбуне, у маломе стану

Нове улице, хоћеш ли веровати? Заста, никакав раствор од шнапских буба не може се мерити са страхом..."

— „То је безумље," узвикнух, „то значи кушати срећу!..."

— „И ја мислим да јесте," одговори он слежући раменима, „али треба живети да би се могло писати... У овој историји има позоришни комад који ћу поуздапо написати..."

Стизали смо дому Г-ђе де Бонивет баш па те речи у којима се човек од запата и Трисотеа видео испод развратника и валицканог клубмена, са претерано крупним бисером на дугметима, са претерано набраним грудима с кошуље, много извезеним, са претерано сјајним сатинс на посувратцима свечаног фрака. Дуга поворка кола ј већ чекала на улици. Било је различите измјешу пријема од оне вечери и данашњег. Као да је Жак хтео дати ми за неколико трепутака прилике да видим све разноврсне стране свога карактера, праве куле светње са светлошћу што се крете у круг. Док смо се вели степеницама у резаноме дрвету, раскошно уграђеним сликама и бистама, простиркама и старим тапизама, он ми дошаву ову последњу реченицу, у којој није било ни трисотинизма, ни пресудности, ни депримиума, до једино детињасте таштине грађанина племића који има среће у љубави:

— „Признај да није лоше код моје љубавнице?..."

И заста му је дуга вучела простирке што је газила његова плетка ципела загревала једно скривено место весте његова срца. И заста му је многократи свећњак што је висео над степеницама осветљавао до дна његова срца. Истина је да су му се груди шириле освајачким поносом и да је мислио у овоме сјају раскошна живљења: „Ја сам љубавник..." Сувешке ми је постао провидан ово неколико последњих недеља, те ми та страна његове осетљивости није могла умаћи из вида. Свака његова реч бејаше као откупаји великога часовника у стакленој кутији. У исто време када звук допре до ува, види се како мали точкови загризају у велике, чекић се диже, затим спушта

тај унутрашњи и сложени део справе. Пред овим зупцима што са толико тачности улазе један у други, је ли могуће разумети везу измешу свих делова? Ова детињаста таштина код мога друга потицала је, то сам јасно видео, из великога осећања свога ја, из његове снаге да иде напред што чипи од њега, по неким странама, плоднога уметника, који увек носи у себи нова дела, и, по другим странама, плебејца који је оставио свој друштвени ред. О! да, нисам имао другога разлога љутити се на његову природу до те глупе и ситне таштине!.. Не имадох времена одговорити му. Врата велике дворане се отвориле и ја и Жак бејасмо растављени. Изглед што пружише ова одаја засвођена као капела, коју нисам познавао, и два салона до ње приковаше одмах пажњу сликара у мени, човека навиклога да пажњу осећа погледом. У једноме углу дворане била је подигнута узвишица, на којој још није било никога, а сва остала дворана купана електричном светлошћу ублаженом светиљкама дугине боје, бљештала је и преливала се свима бојама. Било је ту можда педесет жена, на столицама са толиким истим бројем људи, све деколтоване, са накитима што су сипали варнице из плаве или црпе боје и са нагих рамена. Цео ред боја огледао се на њиховим одећама, што су још живље изгледале због супротности са црним фраковима, и ситнице што ми се много не свидеше приликом моје прве посете, сувише разнолик карактер овога нештачкога декора, скупишенога ода свуда, састао се, долазио у склад у овој светлости захваљујући кретање ове гомиле света. Лепезе су се кретале одмереним покретима, лица се оживљавала очима услед питања и одговора, а Краљица Ана коју пођох да поздравим била је у својој хаљини од те вечери, потпуно белој величанствена као каква кнегиња окружена пратиоцима. Приближујући јој се мислио сам на велику опасност што јој је претила прошле педесете. Од ње не беше више трага у отвореном плаветнилу њених дужина, колико ни трзга од љубоморе у срећномелићу Бовинстову. Први пут а без сумње и последњи пут у своме животу до-

лазио сам у салон са поуздалим, несумњивим знањем сплетке што се догађају у отменоме свету. Обично се историје те гиздаве господе и гиздавих госпођа знају по опим нејасним „веле.“ За ту жењу се сумња да има тога љубавника, тај човек ту љубавницу. Сумња, што је за људе њихова реда поузданост, не исказује се у тачним сликама. Не зна се улица и број куће где се састају. Не зна се како иду на састанке. Увек има помало разлога неверовати. Ја клањајући се Г-ђи де Бонивет, и док ме је она отпоздрављала обичном љубазном реченицом, ја сам јасно видео ту попоситу главу на узглавнику прељубничке собе и ужас на промењеном лицу, када јој учеставо звоњење, затим лунање у врата, објавише опасност. Супротност је била толико велика да сам, први пут, разумео нездраву привлачност за извесне маште тај дволични живот, и зашто људи и жене који су окусили од тих сензација не налазе више пријатности у другима. Лажи, крупе и опасне, дају као неко злочипачко пијанство, задовољство дубокога претворства, скоро демоноскога, ономе или оној што тако лаже. Зацело је тој врсти паклених лажи припадала реченица којом Г-ђа де Бонивет заврши паш брзи и неважњиви разговор:

— „Има неко који ми не би заборавио ако вас још задржим,“ рече она и врхом лепеце показа ми правац којим ми се очи омакоше. Приметих Камилу Фавјер, којој се баш тога тренутка приближивао Жак. „Идите и поздравите је,“ настави, „и реците своме пријатељу Молану да му имам нешто рећи, док писам заборавила...“

Био сам спреман, долазећи на забаву, да сретнем много смелости код те жене покварене због немања темперамента, каћинерке из себичности, радознале до порока због доколице. — Ну писам могао помислити да је могућа смелост оваке реченице, мени, коме све бејаше познато. И мимо тврду вољу да не покажем шта осећам, она погоди моје чуђење по моме лицу. Кроз упола склопљене очи она баци на мене најоштрији поглед што је икада испитивао људску душу до највеће дубине. Без сумње је помислила

да о њеној вези са Молапом има само претпоставку што се не може проверити, као што их обилно има око оних такозваних тајни што се зову царске љубави, и да не умем вешто крити своја нагађања. Оштрипа њених зеница се промени у милостиву провиљу, и ја је оставих, да учиним као што ми је заповедила, али не потпуно. Очигледно је мислила, павиквута да рачуна на злобу својих саговорника, да ћу ја бити срећан што ћу саопштити њен палог Жаку пред Камилом, те да их још више завадим и доведем свога пријатеља у незгодап положај. Успела је само уверити се да један поштен човек, сликар, не иде на руку њеним шалама. Приђох дакле љубавницима као да милена непријатељина љупке глумице није ништа наложила. Они су, према уговору, изменили неколико речи најобичније ражње, и врло гласно:

— Дошао си међу чергаше? рече Молап, коме моје присуство даде обичну слободу, „то је сасвим природно...”

— „Не хвали се.“ одговорих му кроз шалу у којој је било истине, што је он радо употребљавао, „одавно си ти постао светски човек.“

— „То су крупне речи!“ дода он весело. „Ја бежим. Не реците много зла о своме пријатељу Жаку, и не остај једпако уз њу,“ дода он обраћајући се мени, „она мора да је мало кокетна па да се донадве мушкимма. Јер што се тиче жена, ствар је свршена, пошто не може изменити ни очи, ни уста, ни престати бити живи Бурп Цонс као што јесте... Што би било велика штета...”

Он се удаљи кроз гомилу, пошто изрече ову реченицу што не бејаше празна ласка. Поновна жудња о којој ми је говорио сјаше у његовим очима, и користио се овом приликом да прекрха услове што је поставила Камила, а она се вије могла љутити. Она наже своју плаву главу не говорећи ништа, са осмехом у коме сам видео много бола и много одвратности, ја који сам је добро познавао. Нервозно се хладила а ја сам је посматрао узбуђено што ни сам крио. Стајали смо заиста, у усамљеноме углу, као два царпја, — у оној усамљености што не потраја дуго. Јер

већ приђе нама Сентер са другог краја дворапе са неким младићем који га је молио да га представи Камили. Те две минуте бејаху довољне за измену неколико реченица што страховито удвојише у мени осећање опасности. Страх ми се стално повећаваше од тренутка када сам ступио у кућу.

— „Ах! дошли сте,“ рече глумица, „хвала вам,“ па ће преклињући: „Не остављајте ме вечерас, ако ме коле вољите . . .“

— „Нисте добро?“ упитах је.

— „Мислила сам да сам јача,“ одговори. „Осећала сам се добро док нисам била представљена тој жени и док не чух њен глас. Ах! тај глас! . . . А затим дође и Жак. Сада ми је зло . . . Гледајте . . . Прилази јој . . . Разговарају . . . Остављају их саме . . . Идите и реците му да ми не газни много по срцу . . . Не могу више . . .“

Последње је речи рекла задихано и усмђавајући се да се осмехне, грчевитим осмехом као нервно дрхтање. Чини ми се да је никада нисам видео тако лепу. Што је била без пакита усред ових накићених жена и простота одела у овоме раскопном декору давали су јој трагичан карактер. Нисам имао времена одговорити јој, јер је хајкач по запату већ био ту и држао јој уобичајени говор:

— „Госпођице, допустите ми да вам представим свога младога пријатеља, Ролана де Брева, једнога од ваших ваљаних обожавалаца . . .“

— А у којим ћете пас комадима идепти вечерас, госпођице? зашита млади глумак Камилу, која је још дрхтала од узбуђења. „Врло је ретка срећа чути вас у отменоме свету. Многи ће завидети Гђи де Бонивет.“

— „Занста, господине, то није велика ствар,“ одговори Камила, и да би га казнила због непажње, она дода: „Играћу једну појаву из *Војвоткиње у плавој* са Бресореом, а затим три до четири одломка. Уосталом ваша ће радозналост ускоро бити задовољена, јер ево Бресореа где улази. Играо је вечерас у новоме комаду. Али је раније изишао. То је права срећа! . . .“

— „Заиста је срећа за нас,“ прекиде је саговорник, „што ћемо раније чути!...“

— „А не,“ рече она сурово, „већ за мене, јер ћу рапије лећи...“

И она окрете леђа младићу збуњеном оштрипом овога чуднога одговора, да би се овако исто љубазно поразговарала са господарем де Фигоном, што дође да је поздравиле. Увредљиве њене речи, те љубазне и пријатне левојке ипаче, показиваху да се с муком уздржавала. Шта би она била у стању учинити ако се Госпођа де Бовивет упусти, као што ме је њено држање према Жаку, у овоме тренутку плашило, у сувише смело кокетовање. Мој страх ускоро допре до врхунца. Разумедох да тврдоглавим остајањем при намери да Камила учествује на овој забави она није хтела само успавати за свагда сумњу свога мужа. Зато је рачунала на друго оружје. Не. Најпретекливија црта њена карактера бејаше таштина, а та таштина је захтевала имати глумицу на своју милост и немилост, да јој се освети за два понижења која не могаху заборавити: — за увредљиво јунаштво у стану и враћање рачуна за гривну, са признањем свештаника из Светога-Франсоа-Ксавија. Равена у најтајније место жепске осетљивости, обећала је себи да задржи, два до три часа, своју сунарпицу код своје куће, да је плати, и да је пече на најстрашнијој ватри немоћне љубоморе, па ма јој и опростила после мучења, — опростила јој, заборавила је, и са њоме, и књижевника кога је отела од глумице. Он је више није запамтао, јер није више било жене којој ће украсти срећу. Ускоро је она то доказала, и да се усображени човек хвалио мислећи да је у њој пробудио жудњу за вољењем. И мимо толико узбуђења и онако дубокога, она је отишла из његових паручја исто онако неосетљива, не подлежући опоме усхићењу целог бића што преображава кокету у ропкињу и потчињује је човеку који је посветио у најдубље пијанство. Те се вечери држала као да воли Жака. Жеља за мучењем оне што је њу на чудан начин спасла и увредила била је довољно јака у њену срцу, отупело пре то што је

било у стању осећати, да се равна са физичким задовољством. То ми је било очигледно на самоме месту, само када сам је гледао како се разговара, и ја се хтедох прогурати до места на коме се разговарала са Жаком, — пуних задржан од Машола, затим Мира, а онда од Бопивега.

— „Не виђате се више у клупској борачкој дворани; писте видели Сан Ђиоба, талијанскога борца. Изванредан је. Нисам био у праву...“ рече ми први.

— „Не рекосте ми онога дана да радите портре Камиле Фавјер,“ рече ми други, „ви, потуљени?... Зар се тако крије од свога старог учитеља?“

— „Па, господине Лакроа,“ рече трећи, „хоћете ли послати штогод за идућу клупску изложбу?“

Волео сам да смем одговорити страсноме борцу: „Није реч сада о мачевању, о паради, о боју из шале; зар не видите да је у питању одистински двобој, истински удари мачем, нечији живот? А своје драгоме учитељу: „Нећу вам моћи протурити ни једне слике више, зар није тако? Што се онда играте игре заштитника што води рачуна о своје ученику. Поштедите ме те комедије и пустите ме да покушам спречити несрећу...“ А мужу: „Да сте боље водили рачуна од самога почетка о жепи, од ње пеби постало што је постало, и у вашем салону пеби се одигривала драма што се одиграва... Место свега тога, ја рекох само празне и лажљиве речи, заглушен грајом разговора, загушен атмосфером, заслепљеном светлошћу, у грозници од жеље да што пре дођем до Жака и спречим га да бар за време представе не буде крај Краљевне Ане. Можда бих успео, јер сам био само два корака од њега, а тада Г-ђа де Бопивет, као да је погодила да овога пута имам да испуним пеки налог њене супарнице, и да ћу га сада извршити, паде му на ум да призове и рече ми гласом у коме је била неприметна пропија:

— „Хоћу да вас представим драги господине, опој жепи у Паризу која најбоље познаје талијанске старе мајсторе о којима сте ондако лепо говорили оне вечери...“

— Да ли се заиста ви господине, говорила је особа за коју сам овако био окован, неспособна плава чарапа што се звало ако се добро сећам, г-ђа де Сермоа, „дивите тима мајсторима идеалистима тако мало цењеним у наше доба грубога реализма? Ну почело се враћати књима, а савима насмешитој и високој уметности... Били сте свакојачко у Пизи, Сијени, Сан Ђовану, Перузи?...“

О дивни мали градови првених и позлаћених кровова дивне и зелене Тоскане, што својим зупчастим кулама покривате брежуљке под виноградама и маслињацима! Оплеменити уметници са којима сам живео и чије су ми визије још и сад насушио хлебац дупи што тражи свете молитве? Овростите што помутих вашу успомену и поштовање које имам према вама, када одговорих као што одговорих досадној надрикръизи више дотерајој од какве фреске у Кампо Сангу! Ја јој рекох да се наша домаћица шали с њоме. Исповедих јој уметничко верујем најсмешније, му деринетичко. Попових јој као да се мени десила, глуми причу о перазборитоме генију Курбету, што је рекао творцу једне слике *Есе homo*: „Јеси ли ти познавао Исуса Христа..“ а другоме: „А то су авђели, та нага господа са перјем на леђима.“ Јер се писам могао више уздржати. Г-ђа де Воливет је рекла Камили Фавјер у Бресореу да почну. Даде знак да седну на одређена места, два глумца што су играла у комаду; затим посади Жака Молана поред себе и рече гласно да је чујем:

— „Највећем писцу, најсећа част...!“

Оло што дође, неколико минута премештања наслоњача и столица, жене на столицама а готово сви људи стојећи постепенога враћања тишине, затим усред последњег остатка шантања, јасан глас двају глумаца, одговори у дијалогу, дискретно шантање овога света доколичара, све то, што прати играње сејнета у салону, једва да сам разумео у чему је реч, толико ми срце куца. Још и сада када оживим сећање на тај далек час. Ја који сам познавао најтапаније изразе покретљива Камилина лица, најмању вијансу њених покрета, најнеприметније колебање њена гласа,

видео сам после првих речи, да пије више влада са собом. То је видела и Г-ђа де Бонивет. Правила се, нагињући главу код успешних места и плескајући прва, да се много пригине Жаку, да му говори тихо, да му јавно одаје признање што је требало да значи само обично одавање поштовања према гласовитоме писцу. Ну за Камилу, за очајну и убијену драгају, смелост тога држања је била свирепа, и било је немогуће да глумица отпри то а да се не освети. Помислих прво да ће покушаги да подизи супротицу успехом, јер је толико унела ватре и речитости у малу сцену што је одиграла. Затим, када је, по свршеној сцени, замолише да још нешто сама рече, помислих да ће се задовољити што ће се уздићи мало да Жакова сабрата, на које је он био суревњив, сем ако не изабра ове две песмице да олакша, казујући их, своје срцу, остављене љубавнице. Са божанском љупкошћу она рече ову необјављену песму Репеа Венсиа:

Лептир пламене боје,
Раширених крила, спустио се
На свежу ружину круницу,
На цвет чију душу сише.

Затим забораван одлете,
А јадни остављени цвет
Повија главу и хоће да умре
Уљљкан славујевом песмом . . .

А затим од Клода Ларшеа тако исто необјављен сонет који сам од њега преписао. Драги Клод! Да ли је икада могао помислити да ће уздах његове болове душе послужити једнога дана као тумач очајања чији је узрок био један од његових сабраће због кога је он остао заборављен? А како је Камилла била лена рецитијући ту елегiju у којој је за мене било толико узбудљивих сећања на болове мога умрлог пријатеља, — тајне болове чији сам једини повесрелик био:

Много стихова теби написах, што их не прочита!
Много цвећа за тебе нежно понех,
Свежи цветови увенуше у мојим рукама,
А ја ти не пружих те лепе, изгубљене ките.

И за многе дубоке јаде не сазнаде ти!
И проведох многе дане у плачу мислећи на те!
Јеси ли, бар, посумњала да сам плакао?
О, спаљени стихови! Умрли мириси! Јецаји које нико не чу!

Требало је да ти откријем драму
Тешке љубави што се у души мојој збл.
Хтедох то. Али помислих: „Чему то?

Да поласкам поносу њену показујући рану? . . .“
Вилиш ли. Увек сам сумњао у тебе.
Нисам веровао, чак ни да ме искрено жалиш.

Она рече још неколико одломака. А онда, нагло, са песташлуком што ме умири, она поче своја подражавања, која су увек ружна због вулгарности. Божанствена Јулија Барте, та Таагрипа статуа бона и уздрхтала у *Антигони*, глупка и дирљива Режана у *Жермини Ласерте*, патетична Жана Хадинг у *Сафи*, ћуљива Жана Гранје и трагична Марта Брандес дадоше јој прилике да покаже дубоко проучену игру тих великих уметника дубоких као наука и мајмупско обешешаштво о коме ми је говорио Мољан. А када објави Сару Берпар у *Федри* жмарци ми прођоше кроз цело тело. Она говораше:

„ . . . О, праведно небо, шта учиних данас?
Указаће ми се муж и син са њиме . . .“

Одједном, мени паде на ум *Адријена Лекуврер*, и она спена у којој глумица када виде како се, Морис од Сакса кога воли, забавља са војвоткињом де Бујон, за време представе у салону рецитује исте Расинове стихове и завршује их са увредом за сушарицу примењујући на њу проклињање песникове родоскрпне Краљице... Да ли је Камила, глумица као и Адријена, заљубљена као и она под околностима чија ме сличност изненада зачуди, хладнокрвно спремила освету? Или јој превелики бол падахну мишљу, на самоме месту, да се овако освети недостојноме љубавнику и његовој драгани? Јасно сам сада читао на њену лицу страховити напнутај, и слушао крик што јој се оте из груди гледајући Жака:

„Срце препуно уздаха које он нехте чути“.

И већ јој превелико узбуђење не даде да подражава нагласак дивне Саре. Она на свој начин и за свој рачун изрече песникове стихове те приђе пивици мале позорнице пружајући прст као код *Адријене*. Рукa јој се упути ка Г-ђи де Бовивет. Своју перифрасту гледаше погледом из кога је синала ватра безумне љубоморе, и она изрече речи што се не могаху изгладити:

„...Знам да сам вероломница,
Енона, и нисам од оних смелих жена
Што, уживајући у злочину сраман мир,
Високо држе чело што никада не црвени...”

X

Више сам пута гледао како се игра *Адријена Лекуврер* после те вечери чије сам догађаје описао уздрхтао срца при самоме сећању на страх што ме је гушио док је Камила приводила у дело ову безумну памеру. Увек сам запазио да гледаоце дира до дна срца ова сцена. Мене лично, пре и после Камилина подвига на позорници начињеној на брзу руку у дворани Бовиветова дома, та је сцена јако потресла те ми се чинила природна радња назначена у драми, — радозналост ме је навела те сам прочитао, — *Адријена се приближује кнегињи, коју показује прстом, и стоји тако неколико тренутака, а госпође и господа, што су пратили све њене покреге устају као преплатени...* Без сумње је напуштена драгана, у наступу слепога безумља, била решена произвести код згипца исти страх што ће за увек обешчастити сучарницу, па ма се изложила најкобнијим последицама. И ја сам очекивао ту страховиту ствар, са толико ужасном увереношћу као да сам у Камилиним рукама видео напуњено оружје чију је цев управља на Г-ђу де Бовивет. Сада када се пренесем у онај тренутак када ми се чинило да ће ми од страха срце да искочи из груди, не могу а да се не смејем. Сви што су били у салону зацело су познавали *Адријену Лекуврер*, ако не баш као ја а оно бар толико да се сећају призора врло разумљиве драматичности. Сви су дрхтали у комедији када

су гледали Сару Берпар или Бартеову када прилази кнегињи де Бвијон, као што се Камила приближила Г-ђи де Бонивет. Лепо! Сем оних што су били непосредно заинтересовани у томе призору када пи једно лице пије разумело страву намеру младе глумице. Нико у то сам уверен, не пачиви, између сцене што се одигравала пред њиме у томе тренутку и оне што је видео да се десет пута одиграва, поређење које би било право откривење. И сама она глумица, запрепашћена својом смелошћу и исходом, настави механички тираду коју је мучала као у сну:

„Умримо. Сирт ме ослобађа толиких страха! Зар је тако велика несрећа престати живети?...

И тако исто механички јој се врати Сарин пагласак те заврши:

„Дршћем да притиснути мрским теретом
Ни један, ни други, не смедну никада подићи очи..“

Ова заврши, и са свих се страна подиже ласкаво шапутање, уздржљиво одобравање љубитеља из отменог света пред савршенством дивно изведеног подвига, са: „Вавредно истицито!.. Када зажмурите чини вам се да чујете Сару!.. Ала је даровита ова млада глумица!... Није допуштено имати толико дара!..“ Г-ђа де Бонивет када је прва почела пљескати, устаде и пође Камили, којој рече уз осмех чија је љубазност била највећа дрскост:

„Изванредно, госпођице, изванредно... Веома сам вам захвална.. Јел' те Младе, да је била иззавредна? Попуните руку Г-ђици Фавјер и поведите је у бифе!..“

Ја заиста нисам имао ни најмање наклоности према смелој жени чија је одвратна кокетерија довела до очајања младу глумицу, те учини онај плаховити напад. Нуморам јој признати да се умела држати и уништити Камилину освету. Јасно сам чуо како њен глас изговори ону реченицу, и мимо жагор који започе одасвуда и кроз луку столица и наслоњача које почеше померати, и видех Камилу како је гледа као у сну, и доиста узима Жака под руку са савладаном пасивношћу. Њено чуђење што је смела оно што је смела, и што се после тога нашла, а ни-

шта се није десило, чипило је немоћном ла одговори, осећа, мисли. Била је као убица који, пошто је испалио из пиштоља па свога непријатеља метак из непосредне близине, види, како се куршум сиплошти о мрско чело и пада не остављајући чак ни првени траг. Она није имала, а и ја писам имао, дух слободан од преласуда да запазимо, у ономе што се догађало, доказ, један међу хиљаду других, да дубоки јаз дели живот што се представља на даскама од живота стварно преживљенога. Она доби вервни напад, који се огледао прво у томе чуђењу, или боље рећи запреиашћењу, и, скоро одмах за тим, у грчевитом смеху, што ми зададе много јада. Хогимично се удаљих од места где је она била са Жаком, опкољена људима који је позваваху и који јој честитаху. Тиме падох право на Бонивета. Његово чело, првено, са набреклом веном, јасне очи што сипаху вагру, дрхтавица, ули ми исти страх што сам и раније осетио. И ако други гледаоци не разумеше увреду што је глумица баца на образ жени из отменога света, — што не познаваху улогу Жакову између двоју љубазница која бацаше светлост на њу, — муж је осетио ту увреду, и била му је потребна сва снага па да је прими. Слушао је, или се правно да слуша Сентера, чије је много причање доказивало да је и он погодио право значење спене коју је одиграла Кампа и да се знојио од страха при помисли да је и Бонивет погађао. Бонивет је аутоматски гладио брк десном руком, а левом је, која му је била у прснику, такав сам утисак имао, забадао покте у груди да је крв шила. Не бејаш сам што осећах да је тај човек био бесан, нити сам сам видео његово чело, очи, покрет, очигледне знаке за сликара, страхоите моралне олује. Видех како се гомпла фракова размаче да пропусти Гђу де Бонивет која приђе мужу. Исто онако као што је нашла осмех најпоноситијег презирања, мало час, честитајући малој Фавјер, и одговорила на увреду страховите алузије увредом најхладнијег презирања, она пађе осмех нежности и срдачности да одговори на очајну сумњу свога мужа. У томе топломе и милеме осмеху давала му је непобитан доказ чисте саве-

сти. Било је потребно томе човеку, и баш у тој секунди, осећање њена присуства, то је она разумела, и да ће физичка стварност њена гласа, погледа, дях, а и очигледност њене мирноће, улити мир у срце љубоморнога. И светла од ведрине у скупопеној белој хаљини, јасних очију, весело ведрих, са осмехом на лепим устима, хладећи фино скрсејено лице лаким покретима лезеце што је неприметно дизало злато њене косе па безбрижном челу, она је ишла к њему, хипнотичући га погледом. Могох видети како се ведро лице несрећнога човека при њену приближавању, а за то ми је време Бресоре, кога сам познавао поред Клода, мошго ме узе под руку, шапутао на уво:

— „Видесте ли је, а? Видесте ли је? Јел’те, Ла Кроа, ви, пријатељ Фавјерове, ви ће те јој рећи да ли је много напакостила, мени и свима нама, што се тако понашала вечерас?... Шта у кући где нас примају као огмене људе, она се, због тога што је љубоморна па домаћину, понаша као последња женска и служи сретвом Андријене Лекуврер!... Да, да! Видео сам шта хоће, знајте и пи једног коначња није било сувог на мени... Наје јој пошло за руком, то је истина, али јој је могло поћи. А замислите како бих тада могао изгледати?... А затим, и ако гледаоци пису ништа разумели, муж и жена су врло добро разумели... Понављам ова пам је кућа за увек отворена. Доста им је било малих кућевних представа. А, у истици сгавите се само на њихово место... А, пе! Тако се не ради... И ја писам човек који све прима и ја сам чинио будалаштине, али не као глумци, већ као *gentleman*...”

Смешно жађење старога глумца — што је дрхтао за положај у отменоме свету — уносио је буфону поту у догађај. Тених што сам најбоље умео доброга човека кога је оставила смелост коју је имао у кулисама Водвила: „Знајте гомило њушки...” говорећи му да севара, не падајући се, у осталом, да ћу убедити тако оштроумнога човека. — Што би био диван за сликање, плава ока, покретна и проишљива па ћосавоме лицу, па коме као да је била залепљена а у исто време и лебдела гримаса што се

може скинути! Он је имао толико и тако необичне среће у љубави, да је његов поглед, у право налиције живота, вредео погледа каквога дипломате. Његове многобројне љубазнице су га тако добро обавестили о свему што се тиче отменог света и полусвета парискога, да се вишени у чему и ни у коме не вара. Он одмахну главом са неверницом па сва моја уверавања, и одговори ми, са слободом што лежи у његову послу, и мимо начела о држању што их је свечано исповедио:

— „Видите, драги мој Ла Кроа, ја имам добру парав и радо се правим да верујем у оно што ми се вели да бих учинио задовољство, али да и ово прогутам!... То бисте збијали шалу са мном и били бисте потпуно у праву!...“

Овај мали разговор у четири ока доведе нас, глумца и мене, у један угао салопа, близу врата велике дворане, која бејаху отворена у овоме тренутку. Помислих да ће једна Камила ускоро изићи, и да ће најбоље бити говорити с њоме паноју, без бојазни да ће нас Бонивет паћи за време разговора. Ако се ништа ново не деси, бејаш убеђен да ће се Краљица Ава умети извући из неугодног положаја. Знао сам поуздано да Жак неће дати повод томе. Познавао сам његову моћ владања собом. Он се неће издати. Знао сам да после пренагљенога корака као што је био онај на који се усудила Камила долази на јад крајње помоћи и ни сам сумњао да се није пустила одвући бифеу, као претучена животиња. Сентер и Бресоре, два друга сведока који су разумели шта се крије под том сценом, нису били људи што ће допустити да се погоди њихово оштроумље. Један, и мимо своје смешве стране, и сувише је волео Г ђу де Бонивет; други је много полагао на играње улоге престојнога глумца. Ја дакле промакох између две гомиле ка степеницама, када осетих како ме неко шчепа за руку. Био је то Молап и говорио ми је непрекидају:

— „Поћићемо заједно. Имам да говорим с тобом...“

— „Ја одлазим одмах,“ одговорих.

— „И ја, гле, ево слободног места, бежимо...“

Сиђосмо низ степенице без и једне речи. Навукосмо огртаче а не прозборисмо више, под безличним последица, слугу. Тек ми на тротоару Жак рече, стежући ми мишицу што ми је показивало да је гневан:

— „Јеси ли присуствовао сцени? Јеси ли видео шта се усудила учинити ми та бестидна глумица? . . .“

— „Видео сам да се осветила,“ рекох. „Уистину, то сте потпуно заслужили Г ђа Бонивет и ти. Ну пошто није било никаквих последица и како нико није приметио шта је хтела! . . .“

— „Нико? А Г ђа де Бонивет, мислиш ли ти да је она ћурка? А њен муж? Зар мислиш да није све разумео? . . . И после онга што је Камила знала колико је љубоморан, после опасности у којој ме је видела, то је страшно, велим ти, стидно. Али ћу јој показати да се са мном не може тако шалити! . . .“ настави он са све већом плаховитошћу. Када изрече ту претњу видех га како се окрете ка Бониветову дому из кога излажасмо, и сада ја њега ухватих за мишицу и упитах га:

— Ваљда се већеш вратити да је нападнеш? . . .“

— „Нећу,“ рече, „али познајем њена кочијаша, онога кога узима када излази увече . . . Ја сам се с њиме погодио, једном за свагда. Увек сам био љубазан према њој! . . . Зауоставаћу кола! . . . Хоћу да добије што је заслужио, овде, на овоме тротоару. То је њено право место. И то ћу јој рећи! . . .“

— „Ти то пећеш рећи,“ прекидох га стајући пред њега и говорећи му тихо. Бојао сам се радозналости ових кочијаша што су седели на колима у дугој поворци.

— „Учинићу,“ одговори ми он ван себе од гнева, и, баш у исти тренутак кућни вратар довикну једно име, па што Молаи прсну у смех, Камилино име.

— „Преклињем те,“ рекох помамном, „ако ти није баш ништа стало до Камиле, помисли на Г ђу де Бонивет! . . .“

— „Имаш права,“ одговори он после кратке почивке, „савладаћу се. Али треба да јој кажем, треба! . . . Понећу се у њена кола, ето шта ћу! . . .“

— „Можемо отићи и уверити се сами,“ одговори ми он. „Ако већ има љубавника, па онет је допустила себи учинити што је учинила, признаћеш да је велика неваљалица . . .“

— „Не,“ одговорих, „већ несрећно дете према коме си зло поступио, те је изгубила памет . . . Да је узела љубавника, шта би то доказивало до очајање у које жење могу пасти, у коме се све заборавља?.. Такав чин је почашто самоубиство, ну она га није учинила, ја јемчим . . . И сувише је поносита та девојка . . .“

У томе разговору и сами се попесмо у кола што пролажаху, те и ми потекосмо ка улици Линколн. Ја сам се бринуо само о једном, а то је што сам желео знати да ли је заиста свирепост којој је била изложена нагнала Камилу на какво страшно решење. Падаху ми на ум речи што их је рекла, при мојој првој посети, у скромном стану улице де ла Барујер, како је раскош доводи у искушење, и са запрепашћењем слушах Жака где по обичају филозофише, било што је неоправдани Трисоген био стварно најјачи у њему, било што је хтео скрити вемир. Развратници његове врсте не примају никада, без најискреније одвратности, да их ко замени код драгана које су најхладпокрвније изневерили. Они још мање допуштају да се у њима нагоди срџба што их понижава. Те је тако и овај престао жалити се, и почео говорити о идејама, са својом обичном провинцијашком. Дар умова навиклих на размишљање јесте што они настављају рад тако рећи механички и мимо све потресе. Молао би, мислим, и у самртном ропцу могао диктовати какво дело, и то добро! . . .“

— „Та Камилла нам је ипак дала један чудан докуменат . . . И ти се смејеш тврдњи неких књижевника да имају моћ изаћи ван себе? Знаш ли на шта сам мислио баш у тренутку када се она упути к нама са чувеним стихом:

Високо држе чело?

Био сам свестан да то не пали, како био она рекла глумачким језиком. Ефекат је пропадао, на томе месту. У позоришту увек успева. Зашто? Баш малочас сам нашао

разлога у великоме закону скраћивања што влада на даскама. Разумеш ли ме? Да у животу такав наговештај потпуно успе, треба да су сви присутни посвећени у светајне драме чији је он епизода. У позоришту се претпоставља да јесу, — ето шта ја називам скраћивање. Гледалац увек замишља да представљачи познају ствар као и он сам... Идеш ли за мојом мисли?... Ево места што показује грациду између сирове стварности и пренесене. И то срећом,“ дода смејући се весело. Био је задовољан својом теоријом. „Срећа је што будаласта Војвоткиња у плавоме није слушала курс естетике. Понашала се као присталице Комуне, када су хтели бацити у ваздух Пантеон. Живео сам у истој крају. Лепо се сећам нашега страха. Пуни подруми су били барута. Злочинци су пустили електричну варницу. Заборавили су да изолишу жицу!... Сав је електрицитет отишао у земљу, као што и сами одлазимо, — *et in pulveris reverteris*... Ну нека то буде што је могуће доцније, и не од руке Пјера де Бонивета!...“

Ова мешавина метафизичког преклапања и усиљенога хумора ишчезну када вам кола оставише авни Јелисејских Поља и примише се улице Ланколн. Жак се наже кроз колска врата са ужурбаномћу што не доликоваше његову дендизму, хотећи видети да каква кола не стоје на тој краткој улици. Он сазид два запаљена фењера. Наша кола пођоше даље и вилесмо купе Камилин пред малом кућом са кобним бројем 23. Куће је био празан, и кочијаш, који се сисао са седишта, нађаше лулу на фењеру.

— „Госпођа ми је рекла да се одмах вратим,“ одговори он на Жаково питање који му гурну у шаку златник, — баш као оно јунак каквога романа старе школе. Мога друга обузе грозница од тога одговора, али не толико као мене. Глелали смо се неколико тренутака.

— „Одмах ћемо знати,“ рече он први и заповеди нашем кочијашу да нас одвезе до прве кафане; „погледаћемо у *Ботен*, па, ако не нађемо, отићи ћемо до клуба и разгледати *Цео Париз*. Тада ћемо дознати у кога Гђицама Камила Фавјер тражи утехе, мало преране, то ћеш ми приз-

пати, и које су по моме мишљењу рапије по врећеву од њепе несреће... Да, да .. Није ласкаво за љубав мушкараца, али кадгод човека гризе савест што је изневерио жену, може бити уверен да се у томе вара, и да је она прва већ започела...“

Док је тако говорио, он скочи на пешачки пут улице Франсоа I, које се прихватио, и, пре по што кола сасвим стадоше, уђе у потпуно празну крчмичу, коју је чувао само један момак који је дремао на клупи превученој првеним плишем. Не будући га, Молаи виде *Ботен* на контоару за којим није било благајнице, и поче га прелиставати руком што је помало дрхтала, да ми покаже, пошто их нађе оба два реда: *Линколи (улица)* и оно што је најбитније, затим у ступцу: „23. -- *Турнад (Луј-Ернест), рентијер.*“

— „Зар писам имао права? дода смејући се злобно. Он склопи *Ботен* гурпу га врхом штапа на контоар и дода: „Признај да сам боље заслужио...“

— „Не признајем ништа пре но што будем уверен,“ одговори, толико узбуђен тим новим догађајем да сам дрхтао целим телом.

— „Уверен“? кличе Молаи, са увредљивом опоросићу „Уверен? На шта је теби потребно? Можда би хтео да их видиш у истој постели? И онет би сумњао... Али ја не припадам удружењу лених душа, верујем да је Г-ца Камила Фавјер љубавница Г. Турнада, и, понављам ти, да је у томе случају, сцена коју је вечерас себи допустила најружнија ствар о којој сам икада слушао... И осветићу се. Дакле, збогом..“

Када изрече те речи пуне мржње, он ме остави а ја не покушах ни задржати га ни умирити. Осећах се обрхан бескрајном тугом. Никада писам, у своме љубавном животу, осећао онакву љубомору као што је описују књиге онај страховити и грозничави немир због неверства у које сумњао и у које нисмо уверени. Никада писам волео са неповерењем. Изгледа да жене никада неби требало да воле људе које их тако воле. Искусио сам да није тако. Ако би ми се десило да опет заволим, остао бих такав, из проста

разлога што човек не види када су му очи пуне суза. На супрот томе и ако никада нисам сумњао и био узнемирен из љубоморе, познавао сам онај други бол што, када смо уверени да смо изневерени, задаје рану у срцу која увек крнави. Знао сам шта значи патити, по целе ноћи, при помисли на какво женско тело у загрљају другог човека. Тај ужасан притисак, тај прекид интимнога бића, та самртничка језа пред *извесношћу*, то је мислим најстрашнији облик љубавне патње, и ту сам патњу понова осетио, и то како јако, када прочитах слогове Турнадова имена у дебелој књизи адресџ! Боже мој! Како се осећах несрећним од првога трепутка, док сам се пешнице враћао кући, на булевару Инвалида, да бих ходањем садомио нерве. Узалуд сам рекао Молаву да нисам уверен да је Камила љубазница онога простака чије ми гално лице би онолико одвратно уложи Водвила. ја нисам ви најмање сумњао. Ствар је била проста. Несрећно дете бејаше изгубило главу. Гаев и бол га заведоше, и она учини, у запосу, овај чин освете што га за увек унизише. Шта рекох: она *изврши* тај чин? Она га *извршује* баш у овоме часу, у овој ноћи када гледам како звезде сјаје изнад моје главе између кућних зидова. Овај час, ове минуте, ове секунде, чије трајање осећах, чије бежање мерих, она преживљаше, она их употребљаваше. Како? Та осећања мора да гору осуђење на смрт и оне што их воле, за време између осуђења и извршења смртне казне. Човек би хтео да дође час пропасти света, да се куће сруше, да се какво чудо деси. Са каквим се страхом тада осећа да око пас и у нама живот ради, неумољивом тачношћу машине. Наше агоније моралне и физичке, побуне и потчињање за природу незначе више од дрхтаја каквога инсекта палог у пећ локомотиве.

— „Свршено је, свршено! она је Турнадова љубазница!“

Те страшне речи за које бејаш *уверен да су страшне* понављах очигљно док сам ишао прво улицом Франсоа I. затим Ивандеским мостом, затим авенијем дела Тур-Мобур затим другим Тешко ми је и када их сада исписујем, после толико дапа, али је то зло потмуло, скоро слатка сета,

толико је нежна. У њему има саучешћа, као што бих осећао пред надгробним каменом под којим би Камила почивала, док ме је у првоме сазнању опора одвратност гнева и горчине свега обузимала. Како ли сам је морао волети не знајући, — бар не знајући колико, па да мислећи као што сам мислио осећам толико мучење!

Када се вратих кући и пре но што легох, хтедох видети обе слике које сам по њој скицирао: прва она пре Жака што сам је онолико крпо; друга, она од прошлога месеца са недозршеним осмехом. Те ми је две слике тако јасно изнесоше пред очи, и тако ми би јасна садашња њена срамота, да се сећам да сам у самоћи своје радионице јакнуо као животиња у ропцу. Давно сам одушке бољу тако гласно да то пробуди мога слугу. Запреташћено сам гледао како добри човек улази у одају и пита ме да писам болестан и да ли ми може шгогод учинити. — Тај смешан догађај имао је ово добро: он прекиде овај наступ полудила. Смејао бих се овоме детињастоме наступу после толико месеци, да у њему нисам налазио, авај! доказ за личну коб, знак судбине што ми никада не допусти да догађаје удесим по својој жељи. Када сам толико обожавао Камилу, зар јој није то требало рећи? Зар није требало све учинити да она у своме првоме покрету, ако је хтела метути какву неборимо препреку између Жака и себе, мете мене? Ко зна? Можда бих, овда, са њоме остварио онај роман о коме је она сневала и који је промашила с Молавои! Умео бих, да јој залечим рану, толико пажљивости, толико топле одмерености, толико дивнога обожавања, да би ме једнога дана заволела? Хај! шта је све могло бити!

... Look in my face, my name is: — Might have been! I am also called: — No more, 'Tis late, Fare thee well! . . .

— „Погледај ме, ја сам Оно што је могло бити!... А зову ме *Никади више, Доцкан, Збогом!*“ Како би добро стајала на моме гробу ово два стих сликара-песника Ролета! — Што је могао бити! Никада више! Доцкап! Збогом! . . .

Ноћ проведох скоро не склопивши ока, само ујутру заспах грозничавим сном и усних чудан сан. Као, сеђах за столом при некоме свечаноме ручку. Према мени је била Камила у првеној одећи просуте златне косе по нагим раменима. Поред ње је сео мој несрећни пријатељ Клод Ларпер, за кога знам да је умро, и у томе самом тренутку знађах да није жив, и ако га гледах жива. Мада смо били при столу, Клод је писао. Мени је било веома тешко гледајући га како исписује редове, стежући грчевито држању, покретом који сам му познавао. Било ми је јасно да ће тај напор бити кобан по њега, јер је тешко болестан. Хтео сам му довикнути да престане, али нисам могао, јер ми је прстом претила Камила, у чијим сам очима читао најстрожу наредбу да не речем ни једне речи. У исто време сам разумевао да је Клодово писмо било мени управљено. У њему је био савет који се тицао Камиле, и тај је савет био толико важан, да је за мене било мучење чекати га, које се још повећа кала се све званице подигоше иза стола и када видех Ларшера где одлази са хартијом коју ми не даде. Потскох за њим кроз бескрајни сплет завојних степеница. Да бих брже силазио, јурих, међући ногу у празан простор и скачући као да сам имао крила, те се најзад пађох у некоме врту, и познах да је то Нехапов врт, и ако никада нисам био у њему. Са чуђењем посматрах лејред у врту, у коме су леје посејаног а сјајног цвећа исписивале слова по трави, и ту прочитах, задрешћен, реченицу коју ми Жак каза: *Она је већ раније почела ..* У исти мах окретох се на нечији смех. Спазих Камилу, још увек расуте косе по левим плећима, и бледу у првеној хаљини! Пружала је Турпаду писмо, за које сам знао да је Клодово. Дебели човек бејаше у постељи, лице му је било црвеније по обичају, облизивао се чулно као какав халацљив човек пред добрим јелом. Тада, у тренутку када Камила поче скидати хаљину да уђе у постељу, бод мој постаде тако јак да га писам могао издржати. Схватио сам да ће му се подати први пут. Хтедох потрчати к њој, и онд ме

песавладљива пеномичност свега укучи, и ја се пробудих окупан знојем . . .

Размишљајући сада о томе, ја разликујем потпуно јасно све елементе тога мучнога сна. И само чуловато ниђење Ноханова врта објашњава се тиме што је јунак *Адријене Лекуверр*, комада којим се Камила користила за своју освету, Морис од Сакса, предак Жорж Сапдове. Али када се пролази кроз перiode врло јакога моралнога немира, заборавља се да у снавању или на јави закони неминовни као хемијски закони управљају унутрашњим таложењем, вашим мислима. Веровање у празноверице што лежи у свакоме од нас нејасно почиње деловати, и склони смо видети, у невезаности ноћних визија, предосећање, савет, откриће. Тек што се пренух из тога тешкога сна а једна ме мисао обузе свега: а ако за посетом код Турпада, синоћ, није дошао непонравими пад? Зар се не дешава посведпено да нека жена пристаје на састанак, дође, а затим, у последњем тренутку, она се побуни, огорчено брани своју физичку личност, и одлази. и отима се да не подлегне са истом безумном одлучношћу са којом је и свој корак учинила. Зашто синоћ не примих ту претпоставку и зашто бих је усвојио дапас? Разлога за то сам имао само у сну. То је било довољно да устанем доста рано, — било је осам часова, — и да отрчим до куће у улици де ла Барујер. За срећу или несрећу, јер нешто неизвесности у извесним тренуцима значи помало наде, — у самоте тренутку када закуцах у окно вратареве собице да запитам, и мимо рапи час, је ли Г-ђаца Фавјер код куће, спазих, у собици, слушкињу која је више пута допратила до моје куће. То је била иста стара девојка што ми је отворила врата при првој посети. Била је већ у кући када се Камила родила и говорила јој је ти. Када ме виде она истрча журно из собице, што удвоја моју жалосну слутњу:

— „О! господине Ла Кроа,“ рече ми пошто ме повуче степеницама из страха да нас ко не чује, „јесте ли дошли да видите госпођицу? . . .“

— „Је ли се вратила?“ узвикнух. И одмах разумедох,

видећи њено преплашено лице, да је њено питање било лаж из љубави. Камила се не бејаше вратила. Мој је узвик показивао јасно саговорници да сам нешто знао, и она ме одмах поче питати. Питати ме значило је све ми казати.

— „Слушајте, господине Ла Кроа,“ рече ми она грозничаво и склопи безобличне и.исуцале руке од тешкога посла које дрхтаху по мало. „Ако знате где је, преклињем вас именом ваше мајке, идите и тражите је... Од како је кочијаш, сипоћ, донео неколико речи од ње, у којима вели да се пеће вратити, госпођа је скоро луда од бола. Нисам је такву видела чак и када смо нашли господина са куршумом у челу... Само плаче и вели ми: „Нећу више никада да је видим, никада. Огерћу је ако се врати...“ Опа то вели, али ако се Камила врати, уверена сам да ће јој ипак опростити. Можете ли то да разумете, господине Ла Кроа? Дете као опа, и паметно, и слатко, која ником није пуштала ближе себи? И ми увек говорасмо, госпођа и ја, да ће се добро удати, као ова певачица што је постала маркизом!... Не! Не могу веровати да је погрешила!... Господине Ла Кроа, ви шго сте толико добри, реците ми шта знате. Ја писам као друге.. Ја сам је одгајила... Због ње нисам оставила госпођу када је све пропало... Али само да вратарка не види да дуго говорим с вама. Многе сам муке имала док сам објаснила шго мала није воћила код куће... Ако се врати биће лако...“

— „Вај!“ одговорих јој и не послушах је да се поупем до станя, толико сам се бојао мајчина бола, „не знам више од вас, а доказ је што сам дошао да се расиптам о Гђици Флијер, јер ми се учинила јуче нешто слаба...“

— „Опа није код вас?“ запита стара девојка коју изнепади моја збуњеност. То је она тумачила на свој начин, и та сумња откри њену дубоку љубав према малој, као што је пежпо звала Камилу. Мајчино очајање, избезумљеност слушкињина дубоко ме растужеше. И још један пут осетих у каквој је околни безазленој и чедној одрјадна плава Војвоткиња. И она је била девојчица ч долазак на свет био поздрављен као светковина, чиј

етане ка жепи још више били слављење: крштење, годишњица рођења, прво причешћивање, прва дуга хаљина, — и све то па да предмет тако дирљиве пажње заврши као раскалашна жепи! И верпа слушкиња, као одјек мојих мисли, говораше: „Не, немогуће је да је отишла вама, ни Г. Молапу, ни Г. Фовбертоу, ви сте и сувише поштевени људи да, од госпођице као што је она, створите жепу што живи од љубави... А она ће то сада постати... Она, Кампила, Кампила, Кампила!...“

И заборављајући што је рекла да треба сакрити од вратарке, ваљана жепи бризну у плач. Тешио сам је што сам боље умео, и заклех се да ћу све учинити да истог дана видим Кампила и да јој предочим у каквоме је стању оставио мајку код куће њен одлазак.

— „Нека се само врати!“ би једини одговор што додох кроз сузе а и ово што показује неосећање стида због одажности: „Ако хоће да има љубавника, помоћи ћу јој колико год хоће... Реците јој то, сама нека се врати нама!...“

Дакле, свршено је. Драма љубави и издајства чији сам сведок био неколико недеља добијала је свој логични расплет. Слагао ме је сан од прошле ноћи. Било је доцкан да се може спречити да то дивно дете, по рођењу са најлепшом склоношћу за романтичношћу у глави и срцу, не постане лакоумна жепи. И сама њена поноситост, — она лепа и дрхтава поноситост због које сам је толико волео, — ускорила је њен пад. По свршетку кризе нева што је баци у Турнадову постелу, презирање које буде имала према себи сувише ће је понизити у њеним очима, и то интимно гађење може имати само два исхода подједнако ужасна и замислити: или неће моћи више ни једнога дана подносити себе, и убиће се; или ће осећати болан понос да собом оличи онај тип претеране раскоши и поноснога неосећања срама што постаје велика глаумица која је у исто доба велика куртизапа. Које ће се решење од тих двају свидети човеку који је вођаше као што је јавољак, ном љубављу што у почетку бејаше нејасна, а сада постане тешка и крвава? И једна и друга перспектива бе-

Јаху ми толико ужасне да се, и мимо обећање дато старој слушкињи тврдо реших да не видим несрећно дете, и на пешто још мудрије о чему сам покашто мислио од како сам разумео своје јадно срце: да отпутујем, да се вратим било у Шпанију, било у Италију, у једну од оних земаља пуних сунца у којима душа, смртно рањена, увија своју интимну рапу самоћом, светлошћу и лепотом. Заповедих своје запрепашћеноме слуги да ми спреми путне ковчеге на дуже одсуство, затим се латих сређивања својих студија и прелиставања путних вођа упињући се да се забавим брзином ненаднога спремања за пут. Нова и страховита чињеница: Кампино падање у Турнадова наручја не даде ми да мислим ни на шта друго. Бејах заборавио и Г-ђу де Бонивет, и синоћну сцену, па чак и самога Молапа. И зато ми се учини као изненадна промена атмосфере, као позив у стварност, када га видех, око два и по часа по подне, где улази у радионицу. А он је био узрок страховитог моралнога бродолома због кога сам патио. Њега је требало да проклињем и мрзим. То осетих само што му видех лице, чух глас, додирнух руку. На лицу му се огледала злоба, злоба оних часова када бејаше суров, и његов велики немир се показивао, за мене што сам много општио с њиме, тиме, што је гризао доњу усну, а то је дужило неприметно његов профил, и онако мало оштрији, и животиња што се крије у свакоме од нас, што је код њега лисица, указивала се толико свирепо да је и пријатељ, ма колико опчињен љубављу, видео прави карактер свога пријатеља у таквим тренуцима. Што се мене тиче, ја осетих, видећи на његову лицу траг његове праве природе, настуи антипатије што изазва у мени излив жучи. Сва патња моја последњих часова изли се, и ја га дочеках правом кишом погрда:

— „Је ли, дошао си да се известиш? Тако си се ружно држао, да је сада јадна Кампила изгубљена. Био сам код њене куће јутрос, и дознао сам да је провела ноћ ван куће. Знамо где. Ето шта учини твоја саможивост. Али ће ти тај грех бити урачунат, ако гдегод има правде.

Злочин је, разумеш ли, злочин је играти се искреним срцем, и одвести га тамо камо си га ти одвео . . .“

— „Остави ме на миру,“ прекиде ме опнагло слежући раменима. „Када девојка узима љубавника, значи да ће узети и два, и три, и четири, и много. Да је Камила била честита девојка, она би ми рекла, када сам јој се удварао: „Хоћете ли се оженити мпеме? Нећете? Онда, збогом...“ Она ми то не рече. Сада како јој буде!... Најзад, ако сам јој и учинио зля, чини ми се да смо се наравнали, и, зло за зло, оно што је сицећ учинила вреди свега што сам ја учинио . . .“

— „А! спена из *Адријене!*“ узвикнух. „Тиме мислиш успавати грижу савести, место да исплачеш све зузе очију својих због моралнога убиства што си извршио . . . Хајде, говоримо о синаћној вечери! Какве последице могу из ње проистећи, да је можеш ставити на теразије са скрханом будућношћу, са јадном душом упрџаном за свагда? .. Је ли Бопивет отерао жену? Је ли ти послао сведоке? Не, и сам ћу ти рећи, и не саветујем ти да поредиш пет неугодних минута што си имао, и заслужио, са заносом што је обузео и упропастио јадну девојку за цео живот, то ти понављам, чујеш, за цео живот . . .“

— „Колико ватре!“ одговори он и осмехну се проничво. „Колико речитости! Дошло је време да речемо истину један другоме. Пристајем . . . Ти си љут на мене што ниси имао храбрости да предложиш себе место Турвада, то је то, то је истина . . . Не одричи. Знам и ја у чему је ствар, јадни мој Ла Кроа . . . Није потребно горких речи међу нама, знаш, и променимо разговор, ако ти је по вољи?“ Затим ће после кракога ћутања: „Мени није криво на тебе, и то ћу ти доказати тражећи од тебе једну услугу... Погоди одакле идем из ових стопа?“

— „Од оне неважалице, Госпође де Бопивет, разуме се...“ одговорих му. Био сам решен да завршим разговор завадом, и потражио сам реченицу које ће га најпоузданије увредити. Моја се љутња претвори у запрепашћење, када га чух где ми одговори смејући се злобно:

— „Од оне певаљалице, Г ђе де Бонивет, заиста. Ти је дубоко мрзиш, зар није тако? Теби се чини да сам био низак што сам јој жртвовао Камилу? . . . Е, видиш,“ настави он споро, што ми покази да се са те стране дешава нешто ново и неочекивано, „дошао сам да ми помогнеш да јој се осветим . . . То те чуђи? . . .“

— „Признај да има и зашто,“ одговорих му. Остављам те у једнаест часова у вече где мислиш само на њу, љутог на Камилу због ње. Малочас рече да је гадна безумна ствар што је учини то јадно дете, јер је . . .“

— „И остајем при речи,“ прекиде он још плаховитије. Настаде тајан. Видех како се у њему загоде битка између два супротна осећања. Оно што ми је имао рећи тиштало је много његову таштину. А с друге стране, сама та таштина захтевала је да се одмах оснеги Г ђи де Бонивет као што ми је већ рекао, и ја бјях једини који га могах у томе успешно помоћи. Ну тај човек, што је обично умео владати собом, био је дубоко запрепашћен увредом, што му је толико теже пала јер на њу није био спреман. Срџба би јача и он продужи нискавим гласом у коме је треперила потпуна искрепост: „Да гадна ствар, остајем при томе, и скоро сам срећан што је тако; јер то ми даје као неко право над њом... Слушај.“ рече ми и ухвати ме за мишину коју ми је све јаче стезао што је даље говорио: „...Отишао сам дакле данас Г ђи де Бонивет и то одмах после ручка. Био сам узнемирен. Узалуд човек зна да су жене као мачке, што се увек дочекују на поге, и да су увек у стању преварити мужа која их воли, догод хоће и кад год хоће, разумешли ме? — у човеку се показио заче смешна боја-зави!.. Дрхтао сам да Бонивет није ваљао жепу због Камилине историје јуче увече... Чуђи ћеш се сада мојој глупости и нећеш ми више пребацивати како немам срца. Ето како успевам када га први пут поскушам! Елем, долазим, и прима ме у маломе салону који познајеш, нека опружева жена па давају, у прозрачној домаћој хаљини. Ти одавде видиш како је изгледала: косе обавијепе чипком, таман толико светлости да јој даду чар сени, фантома, света што

је идеално и створено да опчини љубавника кога ће отпустити... Слушај даље: — „Вас као да боли глава?“ упитах је. — „Глава би могла болети избог ситнијег узрока“, одговори ми она, и гледајући ме очима, ја ти не могу описати, очима пуним мржње и беса, али хладнога, отровнога: — „Шта, ви имате смелости,“ настави она „дошли сте после онога што се десило јуче...“ Бејаш збуњен таквим дочеком, и не умедох одговорити. Бјачала је одговорност на мене за увреду што јој је нанела Камила!..

— „Има ту много кафе, како ми сликари велимо, рекох смејући се нехотично томе нечувеном преокрету и запрепашћеном лицу лажнога Дон-Жуана пред тим чудним откровењем женске злобе. „Међу нама речено то си заслужио!...“

— „Ама, чуј ме,“ настави он плаховитије, „смејаћеш ми се после, и бићеш у праву... Чинило ми се, да сам тако ту ледену душу у мало осетљивије место. Али видиш преварио сам се... Не можеш замислити колико ми паклено немилостивих и свирепих ствари рекла за то четврт часа, и да сам ја савршено добро знао чему је излажем допуштајући да Камила уђе у њену кућу да игра, и да ми је то природно ласкало да доведем очи у очи две љубазнице и да нас је она примила, Камилу као госпођу, а мене као човека из отменог света, и да смо се ми владали, Камила као рђава глумица, а ја као прави књижевник, — она је смела да се послужи тим речима! — и да је то удешено међу нама, да ћемо јој ми платити, ја за своју таштину, она за дрскост; да је пре свега, последњи пут што су ми њена врата отворена, да је она говорила с мужем, — она је и то смела да ми рече! -- да, да је она с њиме говорила да му је објаснила безумно дело девојчино бестидним хвалисањем од моје стране!.. И да си је само чуо са каквим је убеђењем понављала: — „И то ће бити моја прва освета, јер како изгледа да вас воли, ја ћу вас отерати к њој, и она ће вас видети несрећна, несрећна због мене; а ви ћете бити несрећни, бићете!.. И она се смејала оштрим смехом који јој познајеш, а ја сам слушао, ја онај Жак Молаи, кога

познајеш, толико поплашен пред страхотом те душе која је то доказивала сваком својом реченицом и коју не прекидах... Могоа бих ти рећи, да хоћу да позирам пред тобом, да сам је проучавао... Е, видиш, нисам! У томе тренутку, био сам потпуно узет, али не разумем добро чиме. Али сам био... И гле! Пјер де Бонивет улази у сред те сцене, и можеш ли замислити ћутање нас троје у малој салону? Кунем ти се да ми паде на ум да у томе тренутку довикнем томе глупој мужу: — „Знајте, био сам љубазник ваше жене...“ Мислим да би ми од тога било лакше! Из тога би проистекло, шта? Дзобој. У двобоју се не мора погинути, а био бих освећен бешчашћем те неваљалице... А затим, предрасуда што тражи да поднесемо све радије но да издамо жену која је била наша, чак и када она то заслужује, спречи ме у томе... И тако ме ево овде...“

— „Али, реци ми, зашто је она то учинила?...“ узвикнух толико запрепашћен причом да више нисам мислио подсмевати се због супротности између поноситога Жакова синоћњег држања и мучне његове исповести, испрекидано, љутито, и толико узнемирен да ми је све рекао на прескок, без рачунања и не пазећи на држање. Био је као рањена звер. „Да,“ попових, „зашто је то учинила? Била ти је љубазница, значи да јој је било нешто мало стало до тебе!...“

— „Било јој је стало да ме отме од Камиле,“ прекиде он. „То сам увек знао... А сада, када је успела, више је не интересујем, и то је врло природно!... Срцба због увређенога самољубља учинила је остало... Ја сам јој у једноме тренутку представљао Камилу, и она ме је мрзела мржњом што је има према њој. И то је природно... Она је нашла начина да све помири: да успава мужевљево не поверење, пошто је њему све било познато; своју свирепу срцбу, и, свакојако, да утоли своју природну злоћудост овим невероватним раскидом. Али ја не допуштам да ме тако лако избаце. Имам да се осветим, и осветићу се... Ти ћеш ми помоћи, и то одмах...“

— „Ја?“ одговорих „а како?“

— „Да одеш одмах Камили,“ рече ми, и, када ја учиних покрет, он понови: „Да, Камили... Вечерас има премијера у Комедији, и ја сам узео ложу... Хоћу да је гледам с њоме, само нас двоје, јеси ли разумео? И Г-ђа де Бонивет ће бити на представи. Хоћу да ме та певаљалица види са маом Фавјеровом, да види да смо се помирили и да смо срећни, и то ће залати велики бол њену самољубљу. То је једино место у које је могу погодити. А, она је убеђена да сам од ње отишао плачући, да ми се српе цена, да сам несрећан. Та ће богата ћурка плати вред својим очима доказ да је у нашем животу вредела само оволико,“ и он бацн на под жижицу којом је упалио цигарету; „и мораће онда помислити: „Била сам његова.“ Јер је она била моја, а то не може изгладити, певаљалица, да сам је држао у наручју, у постељи... То је дивна освета када човек може помислити да једна жена не може никада, никада изгладити то!...“

Та свирена експлозија злобе учини страшним лице овога човека, кога, не без разлога, сматрају за ленога, и који уме да се направи умиљат као мачка, слатак, мио. Био је веома ружан у томе тренутку, и дубоко је правдао драге теорије мога јаднога Клода о дивљој мржи што је основа чисто сексуалних односа. Та тако звана љубав у основи толико свирена увек ми је била страховито одвратна, те нисам могао жалити Жака, и ако сам осећао да је несрећан колико то он може бити. Уосталом, увиђао сам потпуну некорисност корака што ми је тражио одагнавши љубавник. Карактер Г-ђе де Бонивет ми би потпуно јасан. Схватио сам да та памера мога друга да се покаже покварен беше у односу на ту жену, оно што ће свагда бити и најпокваренији од књижевника према каквоме створењу истински рђавоме и које неће да се само размеће рђавим склоностима: дете, јадни враг што се размеће пороком, коме је одмах здерана образина и који је одмах везан. Неумољива кокега се забављала пиштећи срећу мале Фавјерове са задовољством оних што не могу осећати

да муче туђа осећања. Она је јасно гледала у срцу Молапову. Удешавала је да забодe нож баш у осетљиво место, и, када је хтела, она га је одагнала, пошто је посао свршила, и при томе је имала једино задовољство што јој је дато, да ужива у патњи. А он, теоретичар париских порока, био је дотле притеран, а пишта није пагоднио. Сада му је пена ударила на уста од пемоћнога беса према љубазници која се играла њиме докле год је било угодно њену деспотизму и њеној досади, а и њену моралноме садизму, — јер је његова реч била тачна, и те цврверзности има у свакој хладној жени која има љубазника. И она му не остави у рукама ни једнога реда свога рукописа, ни своје слике, ничега чиме би могао доказати њихову везу. Не. Молап се није могао мерити с њоме, и да нисам имао других побуда, одрекао бих да учиним оно што је тражио. Једини услуга што сам му могао учинити била је да га потпуно ишчупам од те страшне жене. А пајзад, изгледало ми је као најстрашнија ствар послужити се овет јалвом глумицом за такав посао, и ја му рекох, позивајући се на његово увредљиво подсећање на физичко поседовање:

— „Нека ти то остане задовољење самољубља, јер, за оно друго, ти заборављаш у каквим си односима са Камилом . . .“

— „Шта?“ рече он и изрече ово што је било најчудније од свега што је његова себичност икада изрекла према мном: „Али када јој ја опраштам Турнада од прошле ноћи! . . .“

— „Али она?“ одговорих му, „ова ти га можда не опрашта . . .“

— „Којешта!“ само отиди до ње и замоли је да се поразговори само десет минута овде са мном. Вдићеш хоће ли ти одрећи. — Учини то мени . . . и њој!“

— „Не, нећу,“ заврших са суровошћу која је долазила од истинскога гнева, на што он слежераменима и узешешир говорећи ми:

— „Па лепо! отићићу сам до ње . . .“

— „А куда?“ запитих га.

— „Тамо где је,“ одговори ми.

— „Турнаду? . . .“

— „Турнаду . . . Напоследку, ако дође и до двобоја, то би мекало разгалило. А после, Бопиветовица ће то дознати, и то би био још један знак да увек волим Камилу. Али наћићу код куће њено писмо, у коме ме моли да одем до ње. Чудно је да већ пије дошла . . .“

Он омет постаде онај Жак Молап из добрих дана, ско-ројевћ са много смелости, бескрајно уверен у своју моћ, из кога бије велики углед. Ну то није више на мене утиснуто. Али како је с Камилом? Хоће ли овладати јадном драгапом коју је мучио до крајњег понижења? А после тога какав ће још страшнији пад опа доживети! То питање што сам себи поставио када Жак оде исуни ми душу са таком горчином да се реших немиповно отићи, да их више не видим, ни њега ни њу, да више ништа о њима не дознам. Одлучих да отиђујем право на Марсељ, и још исте вечери. Тамо ћу се решити шта ћу. Употребих остатак дана на неопходне послове, одох у *Велики Контоар* код кога ми је повац, трговцу боја, у биро вагона за спавање, и до два или три далека сродника са којима сам опшгио. С времена на време погледао сам часовник, и при помисли да је време протицало, нека ми је рука физички стезала срце. Било ми је унапред хладно од самоће у коју идем остављајући град у коме је живела, дисала моја једина љубав. Веома се изненадих када, у шест часова, баш кад седах за сто да се мало покрепим у трпезарији у приземљу малог хотела, чух где се нека кола зауставише пред вратима. Звоно на улазу одјекну, затим чух глас, глас оне коју сам највише жудео видети и највише се плашио тога у томе часу, глас Камиле Фавјер!

— „Одлазите?“ запита ме она, када јој приђох у радионици, камо рекох слуги да је уведе, „видела сам путне ковчеге спремне у предсобљу . . .“

— „Да,“ рекох јој, „хоћу да прођем мало Италију...“ Она не подиже вео, као да је хтела да јој не видим лице. Био ми је драг тај знак осећања срама. То је био знак,

Поред толиких других, оне урођене утанчаности осећања, због кога ме је још више болоо њен пад у проституцију, због чега ми је она била још боније, још безумније драга.

— „А када?“ оцет ме упита она.

— „Кроз један час двадесет и пет минута, ако воз нема задоцњења,“ одговорих још као у шали погледајући па зидни часовник што је својим откуцајима испуњавао пространу празну одају. Поћутасмо неко време слушајући шум времена, непобедни ток живота што нас доведе до овога минута, и који ће нас довести ко зна камо, за које смо предвиђали да ће за њу бити пуни понижења, за мене сете? И ако рекосмо само ове скоро безначајне речи, она је знала да сам све знао. Седела је наслоњена чела на руке и говорила:

— „Онда ништа. Хтела сам вас замолити да речете нешто Жаку . . .“

— „Шта?“ рекох дрићући; предвиђајућ страшну исповест. Ипак додах: „Ако вам могу бити од користи одлажући одлазак . . .“

— „Не,“ одговори веома одлучно она. „Није потребно. Боље је да ни вас више не видим. Хтела сам му вратити писмо што ми је данас послао, гледајте на коју адресу,“ и она ми пружи завој на коме могах прочитати име улице Лянколн и Турнадово, и дода мање поузданим гласом: „Хтела сам га замолити да ми више не пише ни тамо, ни на које друго место, јер више писам слободна . . .“

И опет овлада тишина. Она устаде пружи ми руку и рече:

— „Послаћу му сама писмо преко поште. То ће бити боље . . . А сада, Венсане, збогом и срећан пут. Нећете ме заборавити јесте? И нећете зло мислити о мени . . . Пољубите ме, пошто Бог зна када ћемо се видети! . . .“

И када додирнух уснама њен образ, кроз вео, осетих да је мокар од суза. Не рекосмо више ни речи. Она и не зајеча. Ни на самоме мртвачкоме одру најпразнијих, никада не рекох збогом које ми теже паде.

... Да! Беше то бош, жалосни растанак! Како сам морао бити прожет сетом до најскривенијега кућа свога срца да, када пишујем ову причу, квасим хартију сузама; и ево где се са толиком муком решавам узети перо да додам овоме истинитоме роману жалосни епилог чија ме је сугестивна провија, — као што се у садашњем стилу говори, — једина одлучила написати ове страпе! Двадесет пет месеци и дуго одсуствовање нису били довољни да исцеле тајну рану. Она се отвара, она крвави, када се само сетим Камилина образа влажнога од некорисних суза под пријатељским пољубцем, првим и последњим што га икада спустих на дивно лице за свагда осрамоћено. А ако су одсуствовање и мир једини лекови од љубави без наде и жудбе, као што бејаше моје чудно осећање према тој јадној девојци, морам признати себи да сам их искрено примењивао. И тих двадесет и пет месеци ми изгледају кратки, прекратки, поређени са оном неколико недеља проведених у кобноме праћењу, корак по корак, преварене љубавнице ка очајању и осталоме, — не покушавајући да је у томе спречим. Пређамо у намети те две године, ради сећања, и за доказ да пемам много да жалим због њихове употребе. Прво је било, и то исте вечери, нагло бегство ка Марсељу, затим, одмах сутрадан одлазак у Тоскану, морем, бродом што додирује Бастију за осамнаест часова, и одатле иде за Ливорно. Увек сам волео такав начин одласка у драгу Италију, без етапа и једним махом, и осим тога тај је начин путовања у овој прилици пресецао ма какву могућност пријема телеграма и писама, бар за пола недеље, — од недеље до четвртка. Хоће ли Камила Фавјер оставити Турнада и наново ући у јарам Жакове драгине или неће? Хоће ли Жак докста извршити намеру и изазвати на двобој свога новог супарника? Да га безумље увређенога самољубља не наведе, напротив, да се сукоби са Пјером де Бонивет? Хтео сам да избијем из главе сва та питања, јер сам био веома уморан. Ох, Боже, ала бејаш умора! Узгред пека

је речено, не бих имао разлога постављати себи свата питања. јер, да речем као што је говорио мој пријатељ Клод, који је са великим задовољством наводио једну реченицу Бејлову поводом извршења смртне осуде над једним његовим јунаком: *Све се догоди просто, пристојно . . .* То сам дознао, али много касније. А тада сам био у неизвесности, и бех мудар те је продужио. Тек после четири месеца, отворивши случајно једне француске новине, у једноме хотелу у Перузи, прочитах да ће Г-ђица Камила Фавјер заменити Г-ђу Берту Вињо у главној улози једне Дорсепове комедије; то је прво, као што говораше Молап; - да исти Молап давао је у штампу збирку позоришних комада, са нигде пештампаним предговором; то је друго; — да је коњ Г. Турпада, Бегерфлај, добио не знам коју трку; то је треће; — најзад да су биле причећене на врло усезоже *five o' clock*-у код Г. де Септера: Г-ђе X . . ., Y . . ., Z . . . и де Бонивет; то је четврто; — све те новости у тим јединим новинама биле су као зрна грожђа у колачу. То је било довољно да ми докаже да је овај крај света као и сваки други крај и да ме умири, јер није било крупних новости. Ја, са своје стране, ја сам остао ја, копирајући најпре у Пизи један део фреске Спинела Аретина о Светоме Ефезу, затим у Прату Салому Фра Филипа Липи, па наставио студијом по Пјеру дела Франческа у Арету, ону необучну слику *Проналазак светог Крста*. Сада се спремао дохватити се Анкопе, преко Фолпија и Бригдизе, па одатле у Атину и на Олимпи, да онет испуним висијама најнеситији и најнеплоднији дилетантизам. Када помислим на тај усилељен рад узалуднога усавршавања, ја поновим себи другу реченицу коју је Дорсен увек наводио, узвик Боливаров на самрти дирљив са уморености: „Они који су служили Револуцију орали су море!“ А они који су служили уметности као што сам ја служио, јесу ли били кориснији? На онда? . . .

Онда? Замислићам да би се Бонапарт, Тајеран, Бернадот и многи други осмехнули осмехом дубокога презирања на револуционара на самртном часу који није умео

ништа уловити у великој мутној води политике, а ја, само када се сетим двеју незначајних сцена што доведоше кризу мојих успомена, одмах се осмехнем па себе са толико исто презирања. Па опет, јесам ли се варао што сам се опијао античком лепотом и светлошћу, као што сам чинио у Грчкој? Јесам ли се варао што сам, када се вратих, учинио све припреме за још дужи пут на Исток и што се у октобру месецу упутих у Египат и Малу Азију, да тамо започнем низ слика Исуса Христа изнесеног у правој средини природе, што би било дело мога зрелог доба, да ме неко други не претече? Случај ме је спречио да се између оба путовања сретнем са Жаком и Камилом. Дознао сам само да се он оженио, а да је она постајала све славнија. Он се најзад решно да узбере зrelu крушку, као што ми је рекао у клубу, при оној давнашњој вечери, и узбрао је у врло добрим околностима. Оженио се удовицом скоро својих година, веома богатом и без деце, као што ваља да у зрелости проживи у великој раскоши „не морајући писати“. Са каквим је само пагласком говорио негда те речи? Ну како ме не изволе ни једном пријатељском речи извести о женидби, и ја њему писам писао. Због тога потпунога прекида односа међу нама писам се никако надао видети га где улази, као што пре неки дан учини, у моју радионицу, нешто остарео, али врло мало, бистра ока, подсмешљивих уста, још увек је лепо изгледао и био пријатан. Да смо се јуче растали, па ми опет не би пружио руку са више веселе срдачности, и он одмах поче, не очекујући да му кажем како сам:

— „Да знаш само како ми је драго што те опет видим... Када ћеш доћи па ручак код мене, да те представим Г-ђи Молан. Видећеш. Био сам срећан у брачној лутрији. Уверен сам да ће ти се много допасти. А она зна колико те волим. Да. Да. Више се не виђамо. Али то није разлог да се заборавимо... Шта је било с тобом од онога доба када смо се разговарали? Две године! Ваљ је две године! Како време пролази! Знао сам да си отишао на Исток. То сам дознао о теби од Лорана, коњула у Каиру. Видиш,

мотрео сам на тебе. Речи ми настави он пошто му одговорих мало збуњено. Та ненадна срдачност после знакова немара увек ме збуњује помало, „да, реци ми јеси ли се виђао са Камилом Фавјер?...“

— „Ја?“ узвикнух, и осетих како попрвенех од његова погледа љубазно подсмешљивог, „никада. Зашто ме то пита?...“

— „Ах! Дези“ рече ми он смејући се, овога пута веселим смехом и откри беже нетакнуте зубе и без и једне златне тачке и ако се примичаше четрдес тој, родили сте се чедни и умрешете чедни...“

— Све те мање разумем? рекох му нестрпљиво.

— „Шта? Допадала ти се. Допадао си јој се. Она је узимала љубавника за љубавником: Физин де Вирд, Матпол, Розан де Брев, цео свет, и најзад млади војвода од Лотрек, који на њу троши две стотине хиљада годишње, и ти виси отишао до ње!.. Писаво је,“ настави он са све више обешечајлука у очима, „да ћете се видети само мојом помоћу!.. Сећаш ли се нашег последњег разговора и да сам тражио од тебе да одеш к њој као мој посланик, што си одбио? Видиш хтео бих те послати к њој у другом посланству. Хоћеш ли и сада одбити?“

— „То зависи од посланства“, одговорих му шалећи се као и он.

— „Е! ствар се тиче књижевности“ настави он увеселено. „Није да се плашим жепине љубоморе. Ми писмо заљубљени једно у друго. Ми смо животи ортаци, и ова је паметна и разуме да је неверство човека као што сам ја без последица... Ну ја ни у чему не волим да се враћам на оно што је било а нарочито не у љубави! У кратко, ево у чему је ствар. Сећаш ли се Г-ђе де Боинвет и Камплине љубоморе?...“

— „Краљице Ан?“ прекидох га, „да немаш вељу послати ме и к њој? То би било дивно...“

— „Не“, рече, „то је свршено, потпуно свршено. Знали да је остала удовица? Веле да се преудаје за једнога од Капдала, истинскога. Нема више да се плаши неправки правих Бонизетових, и тако она упаде крем кремова... Прати је моја срећа: све више улази у друштво, коме ја не припадам, и нећу је никада срести... Ах! неваљалица! Ала ме уједи! Било је због ње *повуци-потегни*, као што лепо веле оне девојке... Толико сам главобоље имао: и све се сврши лепо љубомора Камилла, спена у стану, спена у салону, Бога ми комад је био склопљен и ја сам га написао... Нека врста *Адријене Декурвер*, али савремена. Прочитао сам неколицини својих пријатеља... Сви мисле да ми је то најбоља ствар... О! Видеће се да ли су сто хиљада прихода упропастили Жака Мозана. Истина је да сам се заклео од како сам уредио живот да више никада не пишем, и ово је једини изузетак што ћу учинити од тога правила. Чам човеку пређе четрдесет година, он почиње понављати се, а то значи преживети себе. Боље је ћутати, ако се човек не може надмашити... Ја сањам за себе крај Росипијев и Шекспиров О! врло малог Росипија и још мањег Шекспира. Ну човек чини колико може, и ја хоћу да останем при својих двадесет свезака... Али ово је било јаче од мене. Предмет ме је свега обузео, и комад бја написан. Ну, понављам ти ово је последњи...!

— „Написао си комад из те историје?..“ прекидох га. „Несрећнице шта ће рећи Г-ђа де Бонивет?“

— „Да немам дара“, рече он. „Код жена из отмено а света ствар је са свим проста. У њиховим сте салонима, велики сте човек! Не долазите више у њих, не вредите три златника колико стаје дожа у првоме реду... Тиме сам ти хтео рећи колико ми је стало до похвала или покуда Бониветове. У осталом, изгледа да је та врста врло честа данас. Моја је жена познала у тој личности три наше пријатељице... Дакле...“

— А Камилла? Камилла којој је тај догађај био роман, истинити и тужни, зар писи помислило шта чиниш њој носећи њеп случај још свежи из живота на позорницу?

— „У томе баш и лежи *hic*, одговори он машући главом“ у томе има толико ње и њепа жинога... Једино ми она може одиграти ту улогу... А неznam како ћу да дођем у додир с њоме. Чудна је то жена. Она ништа незаборавља. Можеш ли веровати да је пре неколико ведеља она говорила о мени са једним заједничким пријатељем, и са колико огорчености! Ако јој пишем била би у стању да ме отвори писмо. Требало би да ко оде и предложи јој улогу, пред киме би се она волела показати. Мислио сам на Фолбертоа. Али од како сам се оженио више нисмо велики пријатељи. Пребацао ми је да сам се продао. Глувост!.. А Глувост!.. А после Камјла и он су у завади, после неznam кога подлистка. О она је постала врло велика уметница, сада... Зато сам дошао право теби, да те замолим за ту услугу!...”

— „Ја? узвикнух. „Ја? Ти хоћеш да одеи са твојим рукописом, тој јадној девојци и да тражиш од ње не само да ти опрости што си написао тај комад већ да замолим од твоје стране, да и сама игра у њему? Дај да те погледам мало? Луд ниси. Човек си као и други. И ти не осећаш да ми тиме предлажеш невероватну ствар...”

— „Добро де!“ одговори ми са некадашњим осмехом оним што је имао када је био мали и подсмевао се мојој безазлености, „хоћеш сепримити само тогада јој саопштиш разговор до твога љутитог испада од мало час? Слободно реци и то Тиме нећеш бити саучесник никаквог срамвог дела. Одлазиш неглашњој пријатељици коју си мало заборавао. Ништа није природније, зар не? Говорите о леном времену. Помене се моје име, и ти јој речеш баш оно што си мени рекао: Замислите само шта се Жак усудио тражити? И онда речеш остало... Видећеш шта ће ти одговорити...”

Да ли се то и даље настављала уобичајена власт коју је његова животна снага имала још од колежа над мојим колебањем? Или се у мени крила жудња да оист видим Камјлу, или радозналост шта је било за две године са њом

Војвоткињом? Али радозпалост да чујем одговор на печу-
веп Маков предлог? Примло сам се тога изаслаштва, које ми
се учинило, које ми се и сада чини невероватно. Огипшао
сам Камилу, оној Камилу „целог света,“ да употребим
страшну реч њена бившега љубавника. И онет сам је
видео, главу што сам онолико колео, окружену овога пута
одвратном раскошн што је за мене била у свирепој супро-
тности са скромним и попоситим животом у улици дела
Барујер. Не бејаше ни једне ствари у староме стану старе
улице што не причаше о отмености, било њеној, што није
хтела продати лепоту своју, било њене мајке што спасе
част имена јуначким жртвовањем богатства. Не бејаше ни
једне одаје у велелепном дому срамнога харема у коме сада
ставоваше у де Вилијерову авнију, као и моја славна са-
браћа, што не причаше о продаји. А и ова сама, да ли то
бејаше она нека жена коју сам видео последњи пут, што
не хтеде подићи зела као да сам на њеним образима могао
видети траг Турнадових пољубаца, да, бејаше ли то иста
жена што ме прими, насмејана, разметљива, пезбуњена,
лепа, ванредно лепа, оном тананом и деликатном лепотом,
коју би сачувала чини ми се, и у салону озлоглашене куће,
али која је сада изазивала, није имала осећања стида. И ни
једне речи, ни руменила, ни забуне, ничега што би пока-
зивало осећање узбуђења при виђењу онога што бејаше
сведок ствари које се мораше вечито сећати. Запаљива је,
док ме је слушала, цигарету египатског дувана, боје њене
косе и пушица пуштајући плавичасте дим кроз тапане поз-
дрве, широко отворених очију под обрвама које је писаљка
мало начела, претерано црвених уста од синоћњег руме-
нила, облијих образа, нупијих груди, и шира бедра се
опртаваху под сабином хаџином, што бејаше као костим
од плавога штофа са утканим сребром. Почех, на питање
из пажње, да јој укратко описујем своја путовања, радове,
повратак, затим прђењем на прави предмет своје посете,
и рекох јој право, без околишња Молаков предлог.

— „О, да неваљалца!“ рече она слежући својим
гишким раменима. „Да, грднога ли неваљалца!“ И у једном

трепутку, одвратност њена би ми показала да стара Камилга није умрла. Али не, она после тога ћутања остави:“ Ако заиста има какву лепу улогу за мене, реците му нека ми пошаље комад или песа ми га допесе.. Он има много талента када га има!... Јесте ли му прочитали комад? Је ли он њиме задовољан? Знате, баш ми је потребна каква лепа улога. А и њему. Пушта да га заборављају, од како је богат... Нас двоје и ја одговарам за успех: његова је проза нежна и ја је лепо осећам?..“ Ни трага од срџбе—срџбе што је осетих када дознах да је обесвећен божи роман њена непоправима пада? Једва да је била мало жута на Жјака, а томе се он и надао?... Видео сам је како се јасним очима што задржаше боју, прозрачност из времена чедности, смешила се на лепу улогу, као што сам видео како се лукаве Жакове очи смеше на згодан предмет комада. И тада потпуно разумедох што од мене ће постати истински велики уметник. За њих, за бића какво је он одувек био, и као што је она постала после првога искушења, цео живот, и срџ свиме, јесте само прилика да створе оно, што треба да створе оно драго-цено лучење које чине као пчела мед, као паук своју мрежу, по истинкту, слепоме и неумољивоме, као што су сви истинкти.— Љубав, мржња, радост, бол, за њих је нађубрена земља погодна да из ње никне цвет њихова дара, цвет тананих осећања страсти, ради којег они не оклевају ни једнога минута да убију у себи сваку истинску тананост осећања и живу страст. За реч што ће је рећи на позорници, за реченицу коју ће унети у своју књигу, ова жена и овај човек продали би оца, мајку, Камилу ми чак ништа и не рече о својој, продали би пријатеља, дете, најмилију успомену? А ја што проведох свој живот осећајући оно што они тако лепо казују, он словима по хартији, она покретима и ганутим гласом, зар ћу ја увек кочити себе оним што њих надахњује, те природе од изражавања, изнуравати се оним што њих храни, те душе склопе пљачки? Хоће ли судбина да се сви уметници, велики и мали, деле на две расе: ону што дивно казује, не осећајући их, страсти што друга раса осећа а не може да каже? Да ли је

Жак био у праву кад је говорио да ће Камита добити талента сећајући се како је он био свирси према њој?.. Лепа улога? Леп комад!.. Запста, не тужимо се што остајемо непознати и осредњи, ако су то услови да истицки осећамо... — Уосталом, човеку није дато да бира.

БИБЛИОТЕКА „ОСВИТ“:

	Дин.
1. Пшибишевски: Синови Земље. Роман. (Превела са руског Милка Ораовац)	12.—
2. Пол Бурже: Војвоткиња у плавоме. Роман. (Превео са француког Владислав Росић)	20.—
3. Рабиндранат Тагора: Кућа и Свет. Роман. (Превео са француског Петар Ст. Бешевих)	у штампи
4. Луиџи Џуколи: Нема више љубави. Роман. (Превео са италијанског Ђорђе Т. Стефановић)	у штампи
5. Р. Киплинг: Светлост која се угасила. Роман. (Превео са енглеског Владета А. Поповић)	у штампи
6. Жан Ришпен: Фламбош. Роман. (Превео са француског Срећко Џамоња)	у штампи
7. Г. Д'Анунцио: Огањ. Роман. (Превео са италијанског Ђорђе Т. Стефановић)	у штампи

ИЗДАЊА „ОСВИТА“:

(Корице илустровала Е. Гаганидзе Самонова)

Алфред Де Мисе: Фредерик и Бернерета. Роман. (Превео са француског Чедомир Ђ. Маринковић)	8.—
Милан Стојковић: „Рововски Сонети“	6.—
А. Аверченко: Одабране приповетке са пишчевим предговором и аутобиографијом	у штампи
Корделиа: Окови. Роман. (Превео са италијанског Ђорђе Т. Стефановић)	у штампи
Пол Бурже: Женско Срце. Роман. (Превела са француског Јулија Станковић)	у штампи

ПШИБИШЕВСКИ

СИНОВИ ЗЕМЉЕ

РОМАН

Превела са руског
МИЛКА ОРАОВАЦ

„Синови Земље“ једно је од најбољих дела Ст. Пшибишевског, познатог пољског писца. Писац је у овом делу изнео на оригиналан начин, љубав једног уметника, као и трагику уметничког живота и стварања, чија дела цене тек доцнија поколења; док они сами умиру од глади и очајања. Јунака овога дела спасава једино љубав, која му даје полета и снагу за борбу и живот. — Дело је писано изванредним стилем, искићено чисто песничким сликама и упоређењима.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА „ОСВИТ“
БЕОГРАД Обилићев Венац 36 преко пута „Руског Цара“ БЕОГРАД

230

~~625~~

